

idealkent

Kent ve Yoksulluk

Hatice Sevgi Zengin
Takdim

Pınar Kaya Özçelik
Yoksulluğun Küresel Birikimi: Risk mi? Yoksa Fırsat mı?

Murat Üçoğlu
Neoliberalizm Kent Alanlarında Neden Yoksulluğa İhtiyaç Duymaktadır?

Fatih Kahraman
Yoksulluğun Çalışma İle İmtihani: Çalışan Yoksullar Üzerine Bir Araştırma

Kerem Gökten
Piyasa Reformu ve Yeni Kent Yoksulluğu:
Çin Kentlerinin Yeniden Yapılan(dırıl)masının Ekonomi Politikası

Pınar Engincan
Kentsel Dönüşümün Sonuçları: Kent Yoksulluğu/Yoksunluğu
ve Toplumsal Dışlanma

Selim Kılıç
Kentsel Yoksulluğa Ekolojik Bir Yaklaşım

Mehmet Özel
Kentsel Yoksulluk ve Türkiye'de Yerel Yönetimlerin İşlevleri

Bediz Yılmaz
Yeni Türkiye, Yeni Refah Rejimi, Yeni Yönet(iş)im... ve Yoksulluk:
Sosyal Yardımların Anlam ve Ehemmiyetine Dair

Çağatay Edgücan Şahin-Sebiha Kablay
Türkiye Kömür Madenciliğinde Çalışma Rejiminin Evrimi
ve Özyönetim Seçeneği

Elifhan Köse
"Yoksulluk" Kavramının Cinsiyetlenmesine Dair Kısıt ve Olanaklar

₺15

idealkent

sayı
16

Kent ve Yoksulluk

idealkent
kent araştırmaları dergisi Sayı 16 • Mayıs 2015 • ISSN 1307-9905

Kent Araştırmaları Enstitüsü, çok karmaşık nedenlerin ortaya çıkartmış olduğu kentsel sorunların tespit edilmesini ve çözüm önerileri geliştirilmesini en temel misyon olarak benimseyip bu bağlamda çalışmalar yürüten bir düşünce kuruluşudur.

KENT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ PROGRAMLARI

1. KENTLEŞME PROGRAMI
2. KENT VE DEMOKRATİKLEŞME PROGRAMI
3. KENT VE KALKINMA PROGRAMI
4. KENT VE ÇEVRE PROGRAMI
5. KENT, KÜLTÜR VE TARİH PROGRAMI

www.kentarastirmalari.org

A. Öveçler Mah. 1312. Sok. 5/1 Öveçler-Çankaya / Ankara
Tel: 0312 285 53 59 Faks: 0312 285 53 99

Uzmanlık Alanlarımız

Siyaset ve Toplum Araştırmaları
Sağlık Araştırmaları
Ekonomi ve Pazar Araştırmaları
Eğitim Araştırmaları
Kent Araştırmaları
Çalışma Hayatı Araştırmaları
Sendikal Araştırmalar
Medya Araştırmaları
Gündem Analizleri
Pazar Analizleri
Stratejik Öngörü Analizleri
Proje Danışmanlığı
Kampanya Yönetimi
Bilimsel Yayın İçerik Danışmanlığı

www.adamor.com.tr

A. Öveçler Mahallesi
1312. Sokak No: 5/1 Öveçler
Çankaya-Ankara
T 312 285 53 59 F 312 285 53 99

Kent ve Yoksulluk

Sayı 16 • Mayıs 2015

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Owner and General Director
ADAMOR Araştırma Danışmanlık Medya Ltd. şti. adına
Emir Osmanoğlu

Editörler Editors*
Mustafa Altunoğlu • Zafer Çelik • şerife Geniş • Orçun İmga

Sayı Editörü Issue Editor: Yrd. Doç. Dr. H. Sevgi Zengin

Hakem ve Danışma Kurulu Advisory Board*

Leyla Alkan (Gazi Üniversitesi), Ahmet Kemal Bayram (Marmara Üniversitesi), Zeynep Yılmaz Bayram (Karadeniz Teknik Üniversitesi), L. Funda şenol Cantek (Ankara Üniversitesi), Tayfun Çınar (Ankara Üniversitesi), Didem Danış (Galatasaray Üniversitesi), Neslihan Demirtaş-Milz (İzmir Ekonomi Üniversitesi), şebnem Gökçen Dünder (Dokuz Eylül Üniversitesi), H. İbrahim Düzenli (Mardin Artuklu Üniversitesi), Tahire Erman (Bilkent Üniversitesi), Michael Goldman (Minnesota Üniversitesi), Kemal Görmez (Gazi Üniversitesi), Fuat Güllüpinar (Anadolu Üniversitesi), Berin Gür (TED Üniversitesi), Murat Güvenç (Kadir Has Üniversitesi), şükrü Karatepe (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Filiz Kartal (TODAİE), Ayşe Çolpan Kavuncu (Polis Akademisi), İlhan Kaya (Yıldız Teknik Üniversitesi), Hakan Kaynar (Hacettepe Üniversitesi), Ruşen Keleş (Ankara Üniversitesi), Mehmet Ali Kılıçbay, Emine Köseoğlu (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi), Tuna Kuyucu (Boğaziçi Üniversitesi), Faranak Miraftap (İllinois Üniversitesi), Göktuğ Morçöl (Pennsylvania State University), Mustafa Orçan (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Tuncay Önder (Gazi Üniversitesi), Metin Sözen (Çekül Vakfı), Yusuf şahin (Aksaray Üniversitesi), Tarık şengül (ODTÜ), Yıldırım şentürk (Mimar Sinan Üniversitesi), Uğur Tanyeli (Bilgi Üniversitesi), Coşkun Taştan (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi), İlhan Tekeli (ODTÜ), Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniversitesi), Mehmet Tunçer (Gazi Üniversitesi), Aysu Uğurlar (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Sutay Yavuz (TODAİE), H. Sevgi Zengin (Niğe Üniversitesi)

* Soyadına göre alfabetik sırada *In alphabetical order*

Yayın Danışmanı Publishing Consultant
M. Ali Erdem

İletişim Direktörü Corporate Communications
Yusuf Sunar

Abonelik
Yıllık: 60 TL
Kurumsal Yıllık: 120 TL
ADAMOR Araştırma Danışmanlık Medya Ltd. şti.
Yapı Kredi Bankası Kızılay şubesi:
IBAN:TR61 0006 7010 0000 0083 7963 30

Reklam ve Halkla İlişkiler
Bekir Ateş, Büşra Keleş, Ali Sert
bilgi@idealkentdergisi.com
idealkent@gmail.com

İletişim Correspondence

A. Öveçler Mah. 1312. Sok. 5/1 Öveçler-Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 285 53 59 / Faks: 0312 285 53 99
Web: www.idealkentdergisi.com
E-posta: idealkentdergisi@hotmail.com

Yayın Türü

Dört Aylık, Yerel Süreli Yayın

Baskı: Mayıs 2015
Salamat Matbaacılık Ltd. şti.

Kapak Fotoğrafı: Jonathan Stutz

idealkent (Kent Araştırmaları Dergisi) EBSCO tarafından indekslenmektedir.

idealkent, yılda üç sayı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. © Yayımlanan yazıların telif hakları idealkent'e aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

İçindekiler

- Takdim** 5 *Hatice Sevgi Zengin*
- Makaleler** 8 *Pınar Kaya Özçelik*
Yoksulluğun Küresel Birikimi: Risk mi? Yoksa Fırsat mı?
- 34 *Murat Üçoğlu*
Neoliberalizm Kent Alanlarında Neden Yoksulluğa İhtiyaç Duymaktadır?
- 50 *Fatih Kahraman*
Yoksulluğun Çalışma İle İmtihani: Çalışan Yoksullar Üzerine Bir Araştırma
- 71 *Kerem Gökten*
Piyasa Reformu ve Yeni Kent Yoksulluğu: Çin Kentlerinin Yeniden Yapılan(dırıl)masının Ekonomi Politigi
- 107 *Pınar Enginçan*
Kentsel Dönüşümün Sonuçları: Kent Yoksulluğu/Yoksunluğu ve Toplumsal Dışlanma
- 123 *Selim Kılıç*
Kentsel Yoksulluğa Ekolojik Bir Yaklaşım
- 155 *Mehmet Özel*
Kentsel Yoksulluk ve Türkiye’de Yerel Yönetimlerin İşlevleri
- 182 *Bediz Yılmaz*
Yeni Türkiye, Yeni Refah Rejimi, Yeni Yönet(iş)im... ve Yoksulluk: Sosyal Yardımların Anlam ve Ehemmiyetine Dair
- 210 *Çağatay Edgücan Şahin& Sebiha Kablay*
Türkiye Kömür Madenciliğinde Çalışma Rejiminin Evrimi ve Özyönetim Seçeneği
- 258 *Elifhan Köse*
“Yoksulluk” Kavramının Cinsiyetlenmesine Dair Kısıt ve Olanaklar

Contents

- Editorial** 5 *Hatice Sevgi Zengin*
- Articles** 8 *Pınar Kaya Özçelik*
The Global Accumulation of Poverty: Risk or Opportunity?
- 34 *Murat Üçoğlu*
Why Does Neoliberalism need Poverty in Urban Areas?
- 50 *Fatih Kahraman*
Examination of Poverty by Working: A Research on Workingpoor
- 71 *Kerem Gökten*
Market Reform and the New Urban Poverty: The Political Economy of Restructuring the Chinese City
- 107 *Pınar Engincan*
Consequences of Urban Transformation: Urban Poverty/Deprivation and Social Exclusion
- 123 *Selim Kılıç*
An Ecological Approach to Urban Poverty
- 155 *Mehmet Özel*
Urban Poverty and Functions of Local Authorities in Turkey
- 182 *Bediz Yılmaz*
New Turkey, New Welfare Regime, New Governance... and Poverty: On the Significance and the Importance of Social Aids
- 210 *Çağatay Edgücan Şahin& Sebiha Kablay*
The Evolution of Working Regime in Turkish Coal Mining Industry and The Option of the Workers' Self-Management
- 258 *Elifhan Köse*
On the Concept of "Feminization of Poverty": Constraints and Possibilities

Takdim

Yoksulluk hallerini insanlık tarihinden ayırmak mümkün olmasa da yoksulluk durumunun 'toplumsal sorun' olarak ele alınışını modernlikle birlikte okumamız mümkündür. Modern kentin doğuşuna paralel olarak kırsal alanlardan kentlere doğru gerçekleşen göçe dayalı yeni sınıflaşma süreci, yoksulluk meselesinin ele alınışında göze çarpan ideolojik kırılmaları da beraberinde getirir. Yoksulluk durumu 80'lere kadar sosyal politika alanının konusu olurken dünya ölçeğinde neo-liberal dönüşümler bağlamında sorun, ceza politikaları ile de ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Modernliğin erken evresinde rızaya dayalı siyasal sistemin kitlelerin içerilmesine duyduğu ihtiyaçtan dolayı yoksullar siyasal aktör olarak öne çıkarken; yenisığ yönetim rasyonalesinin hegemonyasına bağılı olarak yoksulları dışlayıcı ya da baskılayıcı stratejiler etkili olmaya başlamıştır. Refah devletinin krizi ve neo-liberal yönetim stratejileri yoksulluğı kitleleştirerek ve de yoksulluğı kişilerin kendi yetersizlikleri ve tembellikle riyle açıklarak devletin bu alanda yapacağı düzeltimlerin önünü de büyük ölçüde kapamıştır.

1970'lerden sonraki krizle birlikte yoksulların savunmasız kalışına bağılı olarak, üretken/asalak, iş sahibi/işsiz gibi ikilemlerle yoksulların devletin sırtındaki kambur olarak kodlanması, yoksulluğı kitleleştirip çeşitlendirirken yoksulluk literatürüne eklenen sınıf-altı kavramı ile birlikte yoksulluk mağdurlardan ziyade dışlanmışları daha fazla içermeye başlamıştır. Mesele bir taraftan yardımlaşma, sosyal sermaye, istihdam olanakları, sosyal güvenlik alanına dokunurken diğere taraftan ötekileştirme ve dışlama pratikleriyle ceza politikalarının da konusu olur. Yoksulluğun krimanilize ediliş i, belli semtlerde yokulluğun yoğunlaşmasına istinaden 'semt ayrımcılığı' durumunun doğmasına etki eder. Yoksulların yaşadığı suç merkezi alanlarla güvenli kli siteler ikilemi kentsel dokudaki dönüşümlerin temel dinamiklerinden biri olarak dikkati çekmektedir.

Sınıf-altı gibi yeni sağ yönetme stratejilerinin beslediği bir yoksulluk kategorisinin dışında nesilden nesile aktarılan kronik yoksulluktan farklı olarak 'yeni yoksulluk' kavramı da zamanla tartışmaya dahil olmuştur. 1980'li yıllardan sonra yapısal uyum politikaları uygulayan azgelişmiş ülkelerdeki işini kaybedenlere işaret eden kavram, yoksulluğun kıtlık yoksulluğundan risk yoksulluğuna geçişini temsil eder. İşini kaybetmek suretiyle sistem dışı kalma ihtimalinin mevcudiyeti, yoksulluk sorunu ile istihdam alanı arasındaki ilişkiyi de güçlendirir. Yine özellikle 1980'lerden sonra istihdam piyasasının neo-liberalizmle dönüşümü, sendikal örgütlülüğün çözümlüğü ile ücretlerin düşmesi 'çalışan yoksulluk' kavramını doğurmuştur. Bu çerçevede kadın emeğinin marjinalliği ve piyasalardaki ikincil konumu kadın yoksulluğunu belirginleştirerek yoksulluğun öncelikle istihdam sorunu olduğunu işaretlerken, yoksulluk ile emek piyasaları arasındaki bağı da belirginleştirir.

İleri kapitalist ülkelerde istihdam alanındaki dönüşümden, post-fordist üretim tarzı, neo-liberal ekonomi politikaları, çalışma hayatı ve sosyal güvenlik politikalarının negatif etkilerinden doğan toplumsal bir sorun olarak yoksulluk, hem ekonominin küreselleşmesinden etkilenmekte hem de bir kimlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. İş kanalıyla kimliğin toplumsallaşması işsizlik ve yoksulluğun negatif bir süreç içinde döngüsellesmesini yeniden üretir. Yoksulluk bu açıdan ekonomik ve toplumsal sorun olduğu kadar kimlik sorunu olması ölçüsünde siyasal bir soruna dönüşme potansiyeli de taşıyan bir meseledir. Neo-liberalizmin ekonomi politikaları 'toplumsal sorun'dan, yoksulluktan doğan sorunu toplumsal hoşnutsuzluğun düzlemine taşımaktadır. Bu bağlamda günümüzde yoksulluk sadece gelir düzeyi üzerinden değil, 'sosyal dışlama', 'sosyal kabul', 'yapabilirlik' gibi kavramlar dikkate alınarak tartışılmaktadır.

İdealKent dergisinin bu sayısında yoksulluk meselesini ele aldık. Yoksulluk durumu, esasında teorisi ve pratiği ile farklı disiplinlerin konusunu oluşturması itibariyle ekonomik, sosyolojik, siyasal açıdan tartışmaya ve de disiplinlerarası değerlendirmelere açıktır.

İdealKent'in bu sayısında öncelikle Pınar Kaya Özçelik'in yoksulluk ile istihdam alanındaki küresel dönüşümlerin ilişkisini tartıştığı yazısını ve

meseleyi neo-liberalizmin kentleşme üzerindeki etkisini yoksulların göz ardı edilişi üzerinden tartışan Murat Üçoğlu'nun yazısını okuyacaksınız.

Yoksulluk literatürünün işsizlikten çalışan yoksulluk kavramına doğru seyrini saha araştırması üzerinden tartışan Fatih Kahraman'ın yazısı ile çalışan yoksulluğun kentsel yüzünü Çin örneği üzerinden tartışan Kerem Gökten'in yazısı, neo-liberal ekonomi politik ile yoksulluk ilişkisini değerlendirek yoksulluğun ekonomik arka planını irdeliyor.

Yoksulluk sorununu kentsel yenileme uygulamalarının toplumsal dışlama pratiklerine dönüştürerek yoksulluğu ve yoksunluğu derinleştirici sonuçlarını Pınar Engincan incelerken, Selim Kılıç yoksulluk ile çevre sorunları arasındaki ilişkiyi kent yoksullarının çevresel açıdan sorunlu yerlerde yaşamaları bağlamında meseleyi ekolojik bir perspektiften ele almaktadır.

Mehmet Özel "Kentsel Yoksulluk ve Türkiye'de Yerel Yönetimlerin İşlevleri" adlı yazısında yoksullukla mücadele kapsamında yerel yönetimlerin neler yaptığı ve yapabileceği konusunu hukuki düzenlemeler eşliğinde değerlendirirken, Bediz Yılmaz sosyal yardım alanının liberal refah modeline evrilmesinden doğan 'yeni dönem'i eleştirel bir gözle ele alıyor.

Çağatay Edgücan Şahin ile Sebiha Kablay'ın yazısı ise Türkiye'de kömür madenciliğindeki çalışma rejiminden hareketle 1980 sonrası özelleştirme politikalarını çalışan yoksulluk bağlamında ele alırken sorunların aşılmasında işçi özyönetimi tercihini tartışmaya açıyor. Son olarak Elifhan Köse yazısında neo-liberal süreç bağlamında 'emeğin kadınsılaşması', 'yoksulluğun kadınsılaşması', 'yardımların kadınsılaşması' tartışmaları bağlamında literatürde yoksulluk kavramının cinsiyetlenme biçimleri üzerine tespit ve analizlerini sunuyor.

Makale çalışmalarını bizimle paylaşarak katkıda bulunan, yoksulluk meselesini tartışarak ufuk açan yazarlarımıza teşekkür ediyor, bir sonraki sayımız için katkı ve çalışmalarınızı bekliyoruz.

Sayı Editörü
Hatice Sevgi Zengin

Yoksulluğun Küresel Birikimi: Risk mi? Yoksa Fırsat mı?

*

Pınar Kaya Özçelik

Öz

Günümüzde bütün dünyada yoksulluk olgusu hızla artış göstermektedir. Araştırma bulguları bugün yoksulluğun sadece işsizlikle ilintili olarak ele alınmayacağını göstermektedir. Zira çalışan insanların büyük çoğunluğu da yoksulluk düzeyinde yaşamak durumunda kalmaktadır. Burada özellikle 1980'li yıllardan itibaren ve günümüzde de artık egemen çalışma biçimi olan esnek çalışma tarzlarının yaygın hale getirilmesinin katkısı çok büyüktür. Çalışma süreleri ve yoğunluğu artmış, iş güvenliği ve güvencesi önemli derecede zayıflamış, ücretler düşmüş ve çalışma şartları giderek zorlaşmış ve kötüleşmiştir. Enformel sektör giderek büyümüş ve üstelik yatırımcılar açısından da giderek cazip görülmeye başlanmıştır. Artık sayıları her gün katlanan devasa bir işsizlik ve yoksulluk seli, işgücü üzerinde ciddi bir disiplin aracına dönüşmüş durumdadır. İşsizlik ve yoksulluğun bu derece artması, Uluslar arası Çalışma Örgütü'nün adlandırılmasıyla Modern Kölelik biçimlerinin gelişmesine de hız kazandırmış, kâr devşirmek amacıyla ticari amaçlı cinsel sömürü amacıyla zorla çalıştırma, emek gücü sömürüsüne yönelik zorla çalıştırma gibi yeni kölelik biçimleri küresel ölçekte artış göstermiştir. Yine bu süreçle ilintili olarak insan ticareti de yine küresel ölçekte ürkütücü bir artış göstermektedir. Bu toplumsal maliyetlerin, uluslararası düzenleyici kurumlarca da birbiri ardına rapor edilmesi, neoliberalizmin sürdürülebilirliğinin de sorgulanmasına hız kazandırmış, işsizliği ve yoksulluğu bir tehdit olmaktan çıkaracak, politikaların ivedilikle küresel ölçekte hayata geçirilmesi önerilerinin artmasına ve buna yönelik bir konsensusun oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, İşsizlik, Modern Kölelik, Neoliberalizm

The Global Accumulation of Poverty: Risk or Opportunity?

*

Pınar Kaya Özçelik

Abstract

Today, the phenomenon of poverty is increasing rapidly in all over the world. Research findings indicate that today's poverty can not be addressed only in relation to unemployment since the majority of working people live below the poverty level. The extensive use of flexible working style, which is now the dominant forms of work especially beginning from 1980's, contributed to this condition heavily. Working hours and density is increased, work safety and security is significantly weakened, wages have decreased and working conditions became increasingly hard to the point of deterioration. The informal sector has grown steadily and it gradually began to be conceived as even more attractive in terms of investors. Now the daily increasing flood of unemployment and poverty has become a serious disciplinary tool on the workforce. The increasing degree of unemployment and poverty accelerated the development of what the International Labour Organisation referred as modern forms of slavery, and the new forms of slavery such as commercial sexual exploitation of forced labour for profit, the exploitation of the labor force directed towards forced labor have increased globally. Related to this process, human trafficking also displays a startling increase in a global scale. These social costs being reported one after another by international regulatory bodies have accelerated the questioning of the sustainability of neoliberalism, and the calls for the urgent application of policies to cease the threats of unemployment and poverty on a global scale is increased, preparing the ground for a consensus.

Keywords: Poverty, Unemployment, Modern Slavery, Neo-Liberalism

Giriş

Yoksulluk olgusu, bugün bütün dünyanın gündeminde olan başlıca konulardan biridir. Özellikle 1980'li yıllarda, öncelikle Amerika Birleşik Devletleri'nde ve İngiltere'de başlayan ve bugün sadece birkaç ülke dışında neredeyse tüm dünyada uygulanan siyasi ve iktisadi politikalar demeti olarak neoliberalizmin yıkıcı sonuçları, 2007-2008 küresel finans kriziyle artık üstü kapatılamayacak biçimde ortaya çıkmıştır. Neoliberalizmin ilk hayata geçirildiği ülkelerden biri olarak ABD, bugün gelir dağılımının en bozuk ve en eşitsiz olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Ayrıca Birleşik devletler, en büyük bütçe açıklarının ve kamu borcunun olduğu ülkeler arasındadır. Bu durum ilk bakışta oldukça paradoksal görünmektedir. Zira Neoliberalizm söylemde 'güçlü serbest piyasa ve zayıf devlet' ilkesine dayanan ve Adam Smith'in ruhunu 21 yüzyıla taşıyarak, 'piyasanın görünmez eli'ni her şeyin üstesinden gelmeye muktedir addederek, Keynes'i ve Keynes'in 'güçlü devlet, güçlü piyasa' denklemini 1970'li yılların krizinden sorumlu tutarak, itibarsızlaştırmıştır. Ancak 2007-2008 krizinin tüm neoliberal kapitalist dünyaya öğrettiği ve tabii ki ifşa ettiği temel gerçek, kapitalist bir sistemde güçlü piyasanın ancak güçlü bir devletle ayakta kalabileceği gerçeğidir. Zira bugün en başta Amerika Birleşik Devletleri ve tüm gelişmiş kapitalist ülkeler, kriz akabinde daha doğrudan gözlenebildiği üzere, devleti piyasanın imdadına çağırılmış ve merkezi devlet şevkle kamu kaynaklarını batan sermayenin hizmetine koşturmuştur. Örneğin Savran (2013: 113), krizin akabinde finansal sistemi desteklemek ve ekonomiyi canlandırmak üzere tarihte görülmemiş ölçekte bir kamu harcamaları programının seferber edildiğini belirtmektedir. Britanya'nın merkez bankası olan Bank of England'ın 2009 Kasım'ında yani krizden sadece bir yıl sonra yaptığı araştırmaya göre, yalnızca ABD, Britanya ve Avro bölgesi ülkelerinde finansal sistemin kurtarılması için 14 trilyon dolar harcanmıştır. Bu, yıllık dünya üretiminin beşte biri civarındadır. Buna Çin, Japonya ve Kanada gibi büyük ülkelerde ve dünyanın öteki ülkelerinde yapılan devlet harcamaları da eklendiğinde, durum daha da çarpıcı hale gelmektedir. Harvey de(2012a:14-16), ABD desteğiyle çalışan mortgage kurumları olan Fannie Mae ve Freddie Mac'in kamulaştırıldığını ve hem ABD bankalarını hem de uluslar arası bankaların riskli yatırımlarını sigortalamış olan

AIG türü sigorta devlerinin, Detroit gibi otomobil şirketlerinin kurtarıldığını vurgulamaktadır. 2009 baharına gelindiğinde Uluslararası Para Fonu(IMF) dünya çapında 50 trilyon dolar üzerinde varlık değerinin imha olduğunu belirtmekte ve bu rakam da kabaca dünya ölçeğinde bir yılın mal ve hizmet üretiminin değerine eşit bulunmaktadır. Birleşik Devletler’de krizde, sadece birkaç ay içinde 5 milyon insan işsiz kalmış ve ABD’de Fedaral Reserve, Amerika hane halkları için varlık değer kaybının sadece 2008 için 11 trilyon doların üzerinde olduğunu tahmin etmiştir. Sadece krizin doğrudan patlak verdiği ülkelerde değil; örneğin Çin’de 2008 yılında birden bire 20 milyon insan işsiz kalmıştır. Fakat gelişmiş kapitalist devletlerin aynı cömertliği ve merhameti, bağımlı sınıflara göstermediği ve krizin tüm maliyetinin, yine bağımlı sınıflara yüklendiği anlaşılmaktadır:

“2007 yazının ortasında ABD ve Avrupa merkez bankaları finans sisteminde istikrarı sağlamak için milyonlarca dolar kısa vadeli kredi pompaladı ve ABD Merkez Bankası, yıl içerisinde Wall Street borsasında ciddi düşüş tehdidinin baş gösterdiği her defasında faiz oranlarını düşürdü. Bu esnada ABD’de çoğu hane halkına kadının tek başına baktığı aileler, şehir merkezindeki siyahiler, şehir çeperindeki marjinalleşmiş beyaz Amerikalıların oluşturduğu 2 ila 3 milyon kişi, bankaların ipotek borçlarını iptal etmesi nedeniyle evlerini kaybetmişler veya kaybetmek üzereler. Finans kurumlarının talancı kredi verme politikaları yüzünden ABD’de şehir merkezlerindeki, hatta kent çeperine yakın pek çok semtte evler boşaltıldı ve tahrip oldu. Evlerini kaybedenler hiç tazminat alamadılar. Hatta ipotekğin iptal edilmesi borçların affı anlamına geldiği ve bu da gelir hanesine yazıldığı için evlerini kaybedenlerin pek çoğu, hiçbir zaman sahip olmadıkları bir paranın vergisi olarak, gelir vergisi pusulalarında yüklü meblağlarla karşılaştı”(Harvey, 2013: 67-68).

Söz konusu krizde, krizin maliyetlerinin bağımlı sınıflar üzerindeki etkisi de eşit olmamış, farklı etnik kökene sahip olanlar, kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar ve emekliler işsizliğin ve yoksulluğun pençesine daha hızlı ve derin düşmüşlerdir. Süreçteki yoksulluğun etnizizasyona verilebilecek belki de en iyi örnek, ABD’deki kriz sürecindeki siyahilerin durumudur. Örneğin McNally (2013: 57), Birleşik Devletler’de kriz ve akabindeki resesyonda kaybolan istihdamın yaklaşık 9 milyon olduğunu vurgulayarak, 2008-2009 Büyük resesyonu süresince, her on Afro-Amerikalının dördünün işsizlikle karşılaştığını ve 2010’un ilk yarısı boyunca, Amerika’da siyahlar arasında işsizlik oranının yüzde 16’nın üzerinde olmasına karşın, Latin kökenlilerde bu oranın yüzde 13 civarında olduğu-

nu belirtmektedir. En büyük Amerikan kentinde, siyahlar arasındaki işsizlik oranı yüzde 30-35 arasında olup, yani krizin yaşandığı yıllardakine eşit düzeydedir. İstekleri dışında eksik istihdama maruz kalanlar, yani yarı zamanlı çalışanlar da eklendiğinde, toplam işsizlik ve eksik istihdam oranı ABD geneli için yüzde 20'nin üzerindeyken, siyahlar ve Hispanikler arasında bu oran yüzde 25'in üzerinde seyretmektedir. McNally'e göre (2012: 58), yoksulluk koşullarında yaşama oranının, siyahlar ve Latin kökenliler arasında, beyazlara kıyasla neredeyse üç kat yüksektir. Hem kriz sürecinde ve krizden sonraki ekonomik iyileşme sürecindeki evsiz kalma verilerine bakıldığında, durum daha vahim bir şekil almaktadır. 2006'da konut satın alan Afro-Amerikalıların yarısından fazlasının evlerine, 2010 başları itibarıyla el konulmuş durumdadır.

2007-2008 küresel finans krizi, bir çöküşe yol açmadıysa da toplumsal maliyetleri, krizin atlantılmasına yönelik tercih edilen ve hayata geçirilen politikalar nedeniyle katlanarak devam etmektedir. Örneğin, daha sonra detaylı biçimde yer verileceği üzere, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2014 yılında yayınladığı 'Kârlar ve Yoksulluk' isimli raporunda, 'Modern Kölelik' olarak adlandırdığı koşullarda, küresel ölçekte 21 milyon insanın zorla çalıştırıldığını ve bu modern kölelerin sırtından 150 milyar dolar illegal kâr devşirildiğini açıklamaktadır. Yine ILO'nun 2014 'Küresel İstihdam Eğilimleri Raporu'na göre, 2013 yılında 202 milyon insan işsiz olup, bu rakam bir önceki yıla oranla, 5 milyon kişi artmış bulunmaktadır. Kriz akabinde krizden derinden etkilenmiş gelişmiş ülke ekonomilerinin toparlanma ve iyileşme emarelerine karşın, sırf bu rakam bile ekonomilerin iyileşmesinin istihdama yeterince yansımadığını göstermekte ve bu durum ILO'nun raporuna yansımakta İstihdamsız bir iyileşme riskini vurgulamaktadır. Bu raporlar bir gerçeğin de altını çizmekte, giderek katlanan ve derinleşen yoksulluğun pençesine sadece işsiz olanlar düşmemekte, istihdam 'şansı' bulan çalışan yoksulların oranı da oldukça kaygı verici düzeye yükselmektedir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin(UNODC), 2012 yılında yayınladığı Küresel İnsan Ticareti Raporu'nun verileri de oldukça ürkütücü bir manzara çizmektedir. 2007-2010 tarihsel aralığını kapsayan rapor, tespit edilen ve UNODC'ye rapor edilen, küresel insan ticareti, 2003-2006 dönemine oranla artış sergilemiş, bu artış bölgeler arasında değişmekle birlikte, kadınlar, çocuklar, göçmenler, azınlıklar ve dolayısıyla yoksullar arasında hızla artmıştır. Son olarak 2014

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu'nun verilerine bakacak olursak dünya da 2.2 milyardan fazla insan çok boyutlu (günde 1.25 dolar ve azı) ya da neredeyse çok boyutlu(günde 2 dolar ve üstü) yoksulluk içinde hayatta kalmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda dünya nüfusunun yaklaşık %80'i kapsamlı sosyal güvenlikten mahrum bulunmaktadır. Yaklaşık %12'si (842 milyon insan) kronik açlıktan mustarip ve tüm dünyadaki çalışanların yaklaşık yarısı da (1,5 milyardan fazla insan) ya kayıt dışı ya da istikrarsız şekilde istihdam edilmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmada bütün bu korkunç derecede trajik sonuçların sadece 2007-2008 küresel finans krizinin doğrudan sonucu olarak ele alınmayıp, şüphesiz krizle ilişkili biçimde hem bu krizin önemli tetikleyicilerinden biri olan ve aynı zamanda 1980 sonrası küresel ölçekte yürürlüğe giren ve krizden sonra da krizin bir fırsata çevrilerek; neoliberal politikaların daha da derinleştirilmesinin bir sonucu olarak değerlendirilecektir. Gerek işsizliğin gerekse çalışan yoksulların ve dolayısıyla bir bütün olarak yoksulluğun, kapitalizmin yapısal bir özelliği olduğunun ve neoliberalizmin yoksulluğu yaratan temel neden olmadığı gerçeğinin farkında olunmasıyla ve bunun ön kabulüyle birlikte; bu çalışma neoliberalizmin yoksulluğun giderek artan bir şekilde kapsamını genişlettiğini ve derinleştirdiğini ifade etmektedir. Bu nedenle yukarıda ifade edilen raporlar ayrıntılı biçimde ele alınarak, neoliberalizmin küresel tahribatının bir resmi çizilmeye çalışılacaktır.

Servetin ve Yoksulluğun Birikimi Olarak Neoliberalizm ve Gölge Devlet

Adam Smith (2008: 39, 72-74, 394) emeğin hem geniş kapsamlı hem hakiki olan biricik değer ölçüsü olduğunu; yani başka deyişle, her zaman, her yerde çeşitli malların değerini kıyaslayabileceğimiz tek ölçektir derken; aslında zenginliğin kaynağında emeğin olduğunu da zımni olarak bize söylemektedir. Fakat emek gücünün fiyatı ya da geliri söz konusu olduğunda veya onun yoksulluğu mevzubahis olduğunda emekçilere tek seçenek sunar: sermaye birikiminin hızlandırılması ve zenginliğin artırılması. Ona göre, serbest piyasa özgürlüğü ve işleyişi içinde, sermaye birikimi arttıkça bireysel kapitalistlerin zenginliği artacak ve böylelikle çalıştırdıkları işçilere daha iyi bir ücret ödeyecek ve hem kapitalistlerin hem emekçilerin refahı birlikte artacaktır.

“Emeğin bol mükâfat görmesi, artan ulusal zenginliğin gerekli sonucu olduğu kadar, onun doğal belirtisidir. Öte yandan, yoksul işçilerin dar geçimi, yerinde sayışının kanıtı; açlıktan can çekişmeleri ise, alabildiğine geri gidişin kanıtıdır” (Smith, 1998: 80).

Bu eksenle kapitalist sermaye birikiminin sürekli artması toplumda bütün kesimlerin refahına katkıda bulunan, ulusal zenginliğin kesintisiz ve katlanarak artmasına hizmet eden ve herkesin kazançlı çıktığı bir süreçtir. Smith’in (2008:763) ayrıca içinde buldukları koşullardan, ücretlerinden rahatsız olan ve bu konuda direnen işçilere de bu direnişlerinin beyhude olduğunu ve aksine kendilerine zarar verdiğini de belirtmekte, ayrıca toplumda özel mülkiyetin yoğunlaşmasına bağlı olarak büyük eşitsizliklerin olmasına da dikkat çekmekte ve bu durumda da devleti ve hukuku devreye sokmaktadır. Devlet ve hukuk, serbest piyasa ekonomisi içinde sermaye birikimini güvenceye almak, bu yönde bireysel girişimcilerin tek başına yapamayacakları büyük ölçekli yatırımları yapmak ve yoksullara karşı özel mülkiyeti korumakla mükelleftir.

Ricardo’da (2008: 67-74) Smith’e paralel olarak, toplumdaki her iyileşmenin, toplumun sermayesindeki her artışın, emeğin piyasa fiyatının yükselmesini de beraberinde getirdiğini belirtmekte; fakat bu yükselişin kalıcılığının, emeğin doğal fiyatının da yükselip yükselmediğine bağlı olarak değişeceğini vurgulamaktadır. Emeğin doğal fiyatını da, emekçilerin soylarını bir artma ya da azalma olmaksızın korumaları ve sürdürmeleri için gerekli fiyat olarak tanımlayarak; emekçilerin sayısını koruyabilmek için gereken gücün, yani emekçinin kendisini ve ailesini geçindirebilme gücünün, onun ücret olarak aldığı paranın miktarıyla değil, o parayla satın alabileceği besin, zorunlu tüketim maddesi ve alıştığı rahatlık düzeyini karşılayacak eşya miktarına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle de, tarımdaki iyileşmeler, yeni piyasaların keşfi ve bu piyasalardan temel besin ürünlerinin ithali, makineleşme, tüketim maddelerinin fiyatını ucuzlatarak, emeğin doğal fiyatının düşmesine katkıda bulunduğuna işaret etmektedir. Ona göre, zenginlik arttıkça hem rant hem de ücretler artacaktır. Ücretler yükselmisse, genellikle bunun nedeni, zenginlik ve sermaye artışının emeğe bir talep yaratmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ricardo, serbest piyasa ekonomisinde, emeğin piyasa fiyatının arzın talebe oranını düzenleyen doğal işleyişle belirlendiğini ifade etmekte, piyasanın dengeyi kendisinin kurabileceğini vurgulamakta ve bu sürece

devletin müdahalesine sıcak bakmamaktadır. Devletin piyasaya müdahalelerinden biri olan Yoksulluk Yasası'na ise, şiddetle karşı çıkmakta; yoksulların dostu olan herkesi, bu yasanın kaldırılmasını istemeye davet etmektedir. Zira her ne kadar iyi niyetle düşünülmüş olsa da, bu yasa ona göre, yoksulların koşullarını düzeltmeye değil, hem zenginin hem yoksulun koşullarını kötüleştirmeye eğilimlidir ve yoksulu zengin yapmak yerine, zengini yoksul hale getirecek biçimde tasarlanmışlardır. Ricardo (1998: 79-80), bu yasaların yürürlükte kaldığı sürece, yoksulları destekleyen ödeneklerin, ülkenin tüm gelirini ya da en azından, hiç ihmale gelmeyecek kamu harcamalarını düşükten sonra, devletin sermayeye ayıracağı miktarın büyük bölümünü yutana kadar derece derece artırılması, eşyanın tabiatı gereği olduğunu vurgulamaktadır. Ricardo, asıl önemli olanın ve yapılması gerekenin, yardımlarla yoksulluğu tembelleştirmekten ve atıl bırakmaktan ziyade, yoksul yasalarının kapsamını tedricen daraltarak, yoksula bağımsız olmanın değerini anlatmak, geçiminde düzenli ya da rastlantısal olarak gelecek sadakalara değil, kendi bileğine güvenmesi gerektiğini, bunların erdemli kişilerce tercih edilmemesi gereken boş beklentiler olduğunu öğretmektir (Ricardo, 1998: 79-80).

“Ülkedeki tüm safi gelirin yoksul yasaları tarafından henüz emilmemiş olmasını da bu nedene bağlamalıyız. Mevcut uygulama biçimindeki titizlik sayesinde yasalar aşırı bunaltıcı bir hal almamıştır. Böyle yasaların servet ve gücü sefalet ve zayıflığa çevirme; emeği geçimi sağlama dışında bir amaç için sarf edilemez hale getirme; zihni sürekli olarak bedensel isteklerin nasıl karşılanacağıyla meşgul etme; nihayetinde de tüm dünyada her sınıfa yoksulluk vebasını yayma eğilimi taşıdığı gerçeği, yerçekimi ilkesinden daha az kesin değildir. Çok şükür, bu yasalar refahın arttığı bir dönemde yürürlükte; bugün emeğe ayrılan ödenekler düzenli biçimde artmakta ve doğal olarak nüfus artışı da tetiklenmektedir. Ama ilerlememiz yavaşlarsa ki, henüz bundan çok uzak olduğumuzu düşünüyorum, söz konusu yasaların yıkıcı doğası çok daha görünür ve tehlikeli hale gelecektir; o zaman da kaldırılmalarının önünde şimdikinden daha az engel olacaktır” (Ricardo, 1998: 80-81).

1929 büyük buhranı, klasik iktisadın, liberalizmin bu duayenlerinin görüşlerinin giderek eleştirilmesine ve 1970'lerdeki kapitalizmin bir başka yapısal krizine kadar gözden düşmesine, derin bir uykuya dalmasına neden olacaktır. Gün Keynes'in günüdür. Aşırı birikim eğilimi ile birlikte düşen kâr oranları, Keynes'in dikkatini tüketime çevirmesine neden olmuş; kriz, özellikle efektif talebin canlandırılması, kontrol altına alınan bir para politikası ve piyasa düzenlenmesi yoluyla bertaraf edilebilmeye çalı-

şılmış ve devlete muazzam bir güç ve ödev yüklenmiştir. Genişleyen ve artan devlet harcamaları, efektif talebin ve piyasanın canlandırılmasında önemli bir araç olmuştur. Diğer bir talep kaynağı da, üretici olmalarının yanında aynı zamanda aldıkları ücretle başlı başına birer tüketici olan işçilerdir. Dönemin yükselen işçi mücadelesi ve genişleyen sendikal haklarla birlikte düşünüldüğünde, ücretlerin artışı da önemli bir talep unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda Ricardo'da değinildiği üzere emeğin doğal fiyatı, kendisinin ve ailesinin en başta biyolojik yeniden üretimini gerçekleştireceği geçim araçlarıyla belirlendiğinden, bunların ucuzlatılması sermayenin çıkarına olup, bu görevi de Keynesyen iktisat politikalarının egemen olduğu refah devleti koşullarında devlet üstlenecektir. Eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik haklarının kabul edilmesi ve devlet tarafından üstlenilmesi veya ucuzlatılması, hem emeğin yeniden üretimini sermaye lehine ucuzlatmak hem de artan sınıf mücadelesini dizginlemek amacına hizmet etmekteydi. Devletin sosyal yükümlülüklerinde artış ve genişlemeyle birlikte, yaşanan bu görece refah dönemi, yoksulluğun ve işsizliğin artmasının ve genişlemesinin önünde önemli bir bariyer oluşturmaktaydı. Talebin düzenlenmesine yönelik bir politika olarak Keynes'in 'tam istihdam politikası' da bu bağlamda, yoksulluk ve işsizlik konusunda bir denge-fren mekanizması olarak hizmet etmekteydi. Gölge devletten bekçi devlete geçiş, bir yanılısamayı da beraberinde getirmektedir. Keynesyen iktisadi ve siyasi politikalar demetiyle, devletin bekçiliğini yaptığı geniş emekçi kesimlerin çıkarı değil, sermaye birikiminin sorunsuz ve sağlıklı işlemesinin garanti altına alınmasıdır. Sermaye birikiminin bu işleyişinin güvence altına alınması noktasında ve bununla ilgili olarak yoksulluk, işsizlik birer toplumsal sorun olarak kabul edilmiş ve siyasal iktidarın gündemine taşınarak, düzenleme alanına alınmıştır. Fakat bu düzenlemenin de sınırları vardır ve bu sınır sermaye birikimin temel mantığı ve onun sınırlarıyla belirlenmiştir. Yukarıda görüldüğü gibi, devletin hem işsizlere ve yoksullara hem de piyasanın serbest işleyişine karşı bir ödev üstlenmediği Adam Smith ve Ricardo'nun görüşlerinin 1929 büyük buhranından itibaren gözden düşmesinin önemli bir nedeni de burada yatmaktadır.

Bütün bu koşullar 1970'li yıllarda kapitalizmin yaşadığı yapısal krizle birlikte tersine dönmeye başlamıştır. Emeğe yönelik (sermayeye değil) artan devlet harcamalarına, azalan kâr oranları karşısında önemli ve gide-

rek şiddetlenen bir itirazı da beraberinde getirmiştir. Belki Adam Smith ve David Ricardo'yu bile hayrete düşürecek derecede, düşünceleri uykularından uyandırılmış ve 1980'lerden bu güne, daha da derinleştirilerek ama ruhuna ve öncülerine de sadık kalınarak, kapitalizmin krizlere yönelik yeniden yapılanmasına ve sermaye birikiminin ihtiyaçlarına göre evrilmiştir. Neoliberal kuramcıların siyasal görüşleri ile liberal kuramcılarının görüşleri arasındaki benzerlik dikkate şayandır. Örneğin M. Friedman (1988: 15,24), "devletin özgürlüğü tehdit etmesini önlerken, öte yandan hükümetlerin vaatlerinden nasıl yararlanabiliriz" sorusuna verdiği yanıtta, devletin hedeflerinin ve etkinlik alanının sınırlandırılması gereği üzerinde durarak; böylelikle bir yandan Keynesyen politikaların temel bir eleştirisini yapmakta; bir yandan da Adam Smith'in devlete yüklediği görevleri 20. Yüzyılda tekrarlamaktadır. Ona göre, devletin başlıca işlevi, özgürlüğümüzü hem yurt dışındaki düşmanlara hem de yurttaşlara karşı korumak, adalet ve düzenin sürekliliğini sağlamak, özel anlaşmaları uygulamak ve rekabetçi piyasaları güçlendirmektir. Bu baş işlevin ötesinde, devlet kimi zaman tek tek kişilerce yapıldığında daha zor ve daha pahalı bulacağımız işleri topluca ve birlikte gerçekleştirebilmemizi mümkün kılmalıdır. Tabii ki Friedman'ın özgürlüğü ele alışı mülkiyet ve sözleşme özgürlüğüne, adalet ve düzen algısı özel mülkiyet düzeninin teminat altına alınmasına ve özel mülkiyete sahip olmayanlara karşı korunmasına dayanmaktadır. Bu görevler de devlete düşmektedir.

Friedman (1998: 24), ekonomik özgürlükle siyasal özgürlükler arasında doğrudan bir ilişki kurarak bu ikisinin de birlikte gelişmesinin tek yolunun kapitalist sistemde teminat altına alındığını ve bunun da liberal serbest piyasa ekonomisinden geçtiğini vurgulamaktadır. Friedman, bir liberalin, bir yandan hak eşitliği ile fırsat eşitliğini; diğer yandan da maddesel eşitlikle verim eşitliğini birbirinden kesinkes ayırması gerektiğini belirtmektedir. Maddesel eşitlik ve hak eşitliğinin özgürlük bağlamında değerlendirilemeyeceğini ve bu noktada da özgürlükle eşitliğin çeliştiğini ve bu anlamda kişinin hem eşitlikçi hem liberal olamayacağını ve bir tercih yapması gerektiğinin altın çizmektedir. Ona göre (1988:315) bu anlamda kişi hem eşitlikçi hem de liberal olamaz. Buradan hareketle diyebiliriz ki, Friedman'ın bakış açısında, insanların yeteneklerini geliştirme ve tercih yapma konusunda tamamen özgür olduğu, fırsat eşitliğinin herkese tanıdığı kapitalist toplumda, yoksulluk ve işsizlik bir kader ya da yapısal

bir olgu değil, bireysel bir tercihin ürünü olup, bireylerin sorumluluğundadır. Bu sorumluluğun doğurduğu sorumsuzluğun faturasının zenginlere çıkartılması, özgürlüğün teminat altına alındığı tek sistem olarak kapitalist bir toplumda hiçbir biçimde haklılaştırılmaz. Friedman'ın bu bakışının politik olarak haklılaştırılması ise, büyük ölçüde Ricardo'yu anımsatmakta ve onun Keynesyen Refah devleti politikalarının eleştirisinde daha çarpıcı hale gelmektedir:

“1961’de devlet doğrudan refah ödemeleri ve her türdeki programlarla 33 milyar dolar civarında(federal, eyalet, yerel) bir tutara erişmişti; bunlar yaşlılık yardımı, sosyal güvenlik yardımı ödemeleri, bağımlı çocuklara yardım, genel yardım, tarım fiyat destekleme programları, kamu konutları ve benzerleridir. Hatta asgari ücret yasaları tarifeler ruhsatlandırma uygulamaları vb gibi önlemlerin dolaylı ve dolaysız maliyetleri için ya da kamu sağlığı etkinlikleri, eyalet ve yerel yönetimin hastaneler, ruhsal bakım kurumları ve benzerleri için yapılan harcamalar için bir karşılık ayırmadım. Asker emeklilikleri için ayrılan ödenekleri dikkate almadım....açıkçası bunların hepsi ‘yoksulluğun hafifletilmesi’ adı altında, deyimim oldukça cömert bir yorumuyla bile haklı gösterilemeyecek kadar savurgan programlarıdır. Önerilen olumsuz gelir vergisinin başlıca dezavantajı onun politik sonuçlarıdır. Başkalarına yardım ödemesi yapabilmek için bazılarını vergi yükleyen bir sistem getirir. Ve bu başkalarının da bir oy hakkı vardır. Büyük bir çoğunluğun talihsiz bir azınlığa yardım etmek için isteyerek kendilerini vergilendirdikleri bir düzenleme yerine, bir çoğunluğun kendi yararı için isteksiz bir azınlığa vergi yüklediği bir düzenlemeye dönüşme tehlikesi her zaman söz konusudur....ve başkalarının yararı için bazılarının vergilendirilmesinde müthiş bir genişleme olmuştur ki, bunun İngiltere’nin gelişmesini geciktirdiğinin, hatta kendilerini alıcı uç olarak görenlerden çoğunun bile bundan yararlanamadığının kesinlikle kabul edilmesi gerekir. Ancak bu önlemler İngiltere’nin özgürlüklerini ya da üstün gelen kapitalist sistemini yıkamamıştır, en azından şimdilik!”(Friedman, 1988: 311-314)

Bir başka neoliberal düşünür olan Hayek’e göre ise (2014: 172, 176), insanlara işlerini istedikleri gibi seçme özgürlüğü tanınan toplumlarda, herkese sabit bir gelir garantisi verilemez. Aksi takdirde, bazı kişilere tanınacak bu hak, başkalarının güvenlik sınırlarını daraltma pahasına elde edilmiş bir imtiyaza dönüşür. Herkese sabit ve sürekli bir gelir güvencesi, ancak insanların iş alanlarını serbestçe belirleyebilme özgürlüğünün yok edilmesi halinde söz konusu olabilir. Ona göre, geçmişte yaşadığı gibi, güvenli bir iş karşılığında özgürlüklerinin kısıtlanmasına razı olanlar, öteki insanların da özgürlüklerinden vazgeçmelerini talep etmektedirler. Böyle bir talebin haksızlığı açıktır.

“Özgürlüğe alışmış bir toplumun, güvenliğini, böyle yüksek bir bedel karşılığında satın almaya hazır olacağı düşünülemez. Fakat hemen her yerde uygulandığını gördüğümüz politikalarla değişik gruplara, değişik ölçüde güvenlik imtiyazları dağıtılarak, güvenlik tercihinin, özgürlük aşkına ağır bastığı koşulların hazırlandığını görüyoruz. Bir gruba tam anlamıyla tanınan güvenlik garantisi, mecburen, geri kalan grupların güvensizliğini artırır. Büyüklüğü değişebilen milli gelir pastasından bazı insanlara değişmez pay güvencesi verildiğinde, geri kalan insanların payı, pastanın tümüne özgü değişme oranından daha büyük bir oranda dalgalanır. Sonuçta da rekabetçi sistemin geniş fırsatlar yelpazesi şeklinde sunduğu temel güvenlik unsuru giderek zayıflar (Hayek, 2014: 176-177).

Hayek’e göre (2008:178-179), sosyal güvenlik mekanizması aracılığıyla devletin piyasa sistemine müdahale etmesi, güvenliğin aksine güvensizliği artırmaktadır. Daha da kötüsü, güvenliğin kendisine imtiyaz olarak tanıdığı insanlarla, kendisinden esirgendiği imtiyazsız insanlar arasındaki çelişki sürekli büyüyebilir. Güvenlik giderek imtiyaz haline dönüştükçe, güvencesiz insanların maruz kalacağı tehlike de giderek büyür, sonuçta da güvenliğin bedeli yükselir. Böylelikle toplumda eskisinden çok farklı sosyal değerler uç vermeye başlar ve bağımsızlık olgusu, sosyal statü ve konumu belirleme gücünü kaybeder. Hayek’in varmak isteği sonuç, kapitalist toplumda özel mülkiyetin sorgulanabilir hale dönüşme riski ve artan sermaye birikiminden sermayenin aleyhine emekçilerin daha fazla pay alarak, sermayenin kârlarının azalması olasılığıdır. Dolayısıyla Hayek, yoksulluğa yönelik sosyal yardımların ve güvenlik önlemlerinin, bu sınırlandırmanın, yani sermaye birikiminin işleyişini tehlikeye sokmayacak ve bu birikimden bir bütün olarak sermayenin payını düşürmeyecek ve sermaye birikiminin sınırlarının ötesine geçmeyecek bir düzeyde olması gerektiğini ifade etmektedir:

“Kuşkusuz, şiddetli yoksulluk dönemlerine karşı güvenlik önlemleri almak ve sağlıklı biçimde yönlendirilmemiş gayretlerin sonucunda yaşanan düş kırıklıklarının nedenlerini azaltmak, politikanın temel hedeflerinden biridir. Ancak, bu gayretlerin başarılı olabilmesi ve kişisel özgürlüğü tahrip etmemesi için, güvenlik, piyasa düzeni dışında ve rekabet düzeni bozulmadan gerçekleştirilmelidir. Çünkü, pek çok insan, özgürlükle birlikte gelen riske girme olgusuna, katlanılan risk çok büyük olmadığı sürece arzuludur. Gözden kaçırılmaması gereken bu gerçek bir yana, asıl önemli olan, zama-

nımızın bazı entelektüel öncülerinin özgürlük pahasına güvenlik olgusunu göklere çıkarmasıdır” (Hayek, 2014: 181-182).

Hayek (2013: 428, 448), orjinalde yoksulları rahatlatma amacı taşıyan bir aygıtın giderek genel olarak eşitlikçi bir yeniden dağıtma aygıtına dönüşmekte olduğu bir süreçten geçildiğini belirterek; fakirlik, hastalık, cehalet, sefalet ve işsizlik gibi geçmişteki sosyal belaların biraz olsun üstesinden gelindiğini; fakat günümüzde bu belalara karşı hayata geçirilen çarelerin yarattığı belalarla mücadele edildiğini vurgularken, Keynesyen iktisat politikalarının sermaye adına maliyetlerinden şikâyet etmektedir. Bu bağlamda enflasyon, perişan edici vergilendirme, zor kullanan işçi sendikaları, hükümetin eğitimde görülmemiş şekilde ağırlığı ve geniş keyfi yetkileri olan bir sosyal hizmet bürokrasisi Hayek tarafından, geleceğin en önemli tehlikeleri arasında gösterilmektedir. Hayek (2013: 447) ayrıca, Refah devleti mekanizmalarının, uygulandığı yoksul ülkelerde, servetin büyümesini kayda değer azalttığını, zengin ülkelerde de bu mekanizmaları üstelenecek özel sektörün gelişmesini engellemektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde de sermaye birikimine zarar vermektedir. Hayek’in yaklaşımının sınıfsal doğasını gözler önüne sergileyebilecek önemli bir örnek, Hayek’in (2013: 451, 469), bireysel girişimcilerin yatırımlarını sekteye uğratarak, onları yatırımdan caydırarak sermaye birikimini tehlikeye sokabileceği ve rekabeti sınırlandıracak sonuçları olabileceği gerekçesiyle karşı çıktığı artan oranlı vergidir. Bu zenginden yoksula bir gelir transferine yol açacak ve gelirin yeniden dağıtımının temel aracı olarak bu vergi en önemli sonucunu gelir piramidinin en tepesindeki sınıfta gösterecektir. Bu nokta da Hayek (2013: 451) bir soru sormaktadır: “Mamafih, insan merak ediyor, acaba düşük gelir aralığındaki insanlar bedava hizmetlerin karşılığında, serbestçe harcanabilir gelirlerinin vergilendirmeye azaltılmış olmasına hangi ölçüde hazır olacaktır?” Bu verginin, diğer bir sakıncası da ona göre(2013:470) özel mülkiyete ve üretim araçlarının özel kontrolünü temel alan, bu özel mülkiyet ve kontrolü başarılı her bir fert tarafından elde edebileceği varsayımına dayanan kapitalist sistemin, söz konusu vergi nedeniyle, yeni sermayedarların gelişmesini önleyici etkide bulunarak; böylelikle hem mülk edinmenin hem de bunun kontrolünün imkansızlaşmasıyla birlikte, yeni kuşağın yeni boy gösteren sermayedarların, daha güçlü olan eski sermayedarlara düşman olması olasıdır. Yani Hayek’in kaygısı sermayedarların kendi içinde savaşa tutulmasıdır. Zira sermayeye yük-

nilen vergilerin onların rekabet gücünü azaltmaması gerekmektedir. Çünkü onların zenginleşmesi, tüm toplumun zenginleşmesi ve diğer toplumsal kesimlerinde zenginleşmesinin kaynağıdır. Ulusal zenginliği yaratan sermayedarların servetlerindeki artıştır. Bu bağlamda Smith, Ricardo, Friedman ve Hayek arasındaki süreklilik ilişkisi oldukça barizdir. Bütün bu kuramcılar, sermaye birikiminin sürekliliği ve artışının, tüp toplumsal kesimlere yansıtacağını ve genel bir refah artışının gerçekleşeceğine inanmaktadır. Dolayısıyla bu kuramcılar yaklaşımında yoksulluk serbest piyasa mekanizması içerisinde ancak onun aracılığıyla çözümlenebilecek bir toplumsal olgu olarak karşımızdadır. Bu ekseninde yoksulluğun reçetesi, kapitalist bir toplumda, sermaye birikiminin hızlandırılması ve servet birikiminin artırılmasıdır.

Krizi Yönetme Sanatı

2007-2008 küresel finansal krizi, kapitalist sistemde krizlerin her zaman istenilmeyen durumlar yaratmadığını, krizi yönetme sanatında ve krizi fırsata çevirmede muazzam olanaklar yaratılmasına yardımcı olduğunu da gözler önüne sermektedir. Bu olanaklar bir yönüyle emeğin kriz koşullarında disipline edilmesine yönelik olurken, diğer yönüyle de işsiz sermayelerin el değiştirmesine katkıda bulunmaktadır. Emeğin disipline edilmesinde özellikle 1980'li yıllarda neoliberalizmin kullandığı önemli enstrümanlardan biri işsizlikteki ve yoksulluktaki artış oluşturmaktadır. Özellikle ekonominin finansallaşmasıyla birleştiğinde geniş toplumsal kesimlerin borç yoluyla yönetimi, artan işsizlik ve yoksulluk baskısıyla birleşince işgücünün bütün tarihsel kazanımlarının hızla tırpanlanmasını kolaylaştırmıştır. Kriz işgücü üzerindeki bu baskıyı muazzam boyutlara taşımış, kriz bahane edilerek ücretler daha da aşağı çekilmiş, daha güvensiz koşullarda esnek çalışma biçimlerinde çalışmaya razı edilmiş ve birçok insan işsiz kalmıştır. 2007-2008 küresel finans krizinin doğduğu Amerika Birleşik Devletleri'nden bir örnek, krizin işgücü aleyhine nasıl yönetileceğine ve fırsata çevrileceğine dair muazzam bir emsal teşkil etmektedir. Aschoff'un anlatımına göre (2013: 145-157), Amerika'nın 2008 yılında Otomotiv sektörü ciddi bir krize sürüklenmiştir. Chrysler ve General Motors o yıl 8 ve 31 milyar dolar zarar açıklamışlar ve eğer Amerikan hükümeti mali destek vermezlerse üretimlerini sürdürmelerine imkânları

olmadıklarını belirtmişlerdir. Geniş kesimler, sektörde yaşanan krizin nedeni olarak yüksek maliyetli işgücüne atf yapmışlar ve bu görüş hükümette de yansımaları bulmuştur. Bu doğrultuda Amerikan hükümetinden istenilen mali kredi desteği bir takım koşullara bağlanmıştır. Bunlardan ilki, muadil işyerleri ile rekabet edebilecek ücret ve sosyal hak paketlerinin uygulanmaya sokulması, diğeri, muadil işyerleri ile rekabet edebilecek çalışma kurallarının konulması ve son olarak işten atılan, geçici olarak işten çıkarılan veya ücretsiz izne gönderilen çalışanlar için, normal kıdem tazminatı dışında tazminat ve hakların kaldırılmasıdır. Bu taleplerle devlet bu adı geçen firmalara krizde hayatta kalmak istiyorlarsa işçilerinden taviz vermeleri gerektiğini hatırlatmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda, Ford'da başlayan ve zamanla Chrysler ve General Motors'u da kapsayacak şekilde bir tavizler silsilesi hayata geçirilmiştir. Örneğin yeni istihdam edilen herkes için ikinci kademe (yarı ödemeli) ücretler geçerli olacak, geçici işçi kullanımına ilişkin kısıtlar gevşetilecek, ek işsizlik ödenekleri kesilecek, geçim ödenekleri kaldırılacak, Chrysler ve General Motors bünyesindeki yeni işçilerin ücretleri altı yıl süreyle dondurulacak ve iki şirketin çalışanlarına 2015 yılına kadar grev yasağı konulacaktır. Fakat tüm bu tavizleri yeterli görmeyen hazine, iki şirketin yeterince tatmin edici yaşama planları hazırlamadığına ve iflaslarını açıklama gereğine hükmetmiştir (Aschoff, 2013: 163). Aschoff, Birleşik Devletler de kriz sonrasındaki iki yılda otomobil sektörünün kendini toparlamasına karşın işçiler açısından kötüye gidişin devam ettiğini belirtmektedir. Örneğin Ford ve GM'un 36 bin işçi alacağını ve bunların tümünün yarı kademeli ücretlendirmeye tabii olacağını açıkladıklarını söylemekte ve daha da trajik olanı ise, Saginaw'da bir parça fabrikasında GM işçilerinin kendi ücretlerini düşürme yönünde oy vermesidir. Böylelikle işgücü maliyetini Amerikalı otomotiv üreticileri krizle birlikte muazzam bir fırsat yakalamışlar ve nihayetinde çalışma koşullarını sendikası işletmelerin düzeyine indirmeyi başarmışlardır. Şüphesiz bunda krizle birlikte devasa boyutlara ulaşan yedek işgücü rezervinin varlığı da muazzam bir etki yapmıştır. Örneğin KIA'nın 1200 kişilik montaj kadrosuna 43.000 kişi başvurmuştur (Aschoff, 2013: 166)

2007-2008 finansal krizinin özellikle uluslar arası sermaye açısından avantaja çevrilmesinin diğeri bir boyutu da sermayenin yoğunlaşması/merkezileşmesine katkıda bulunmasıyla gerçekleşmektedir. Denilebilir

ki, kapitalist sistemde piyasanın iktisadi Darwinizm fonksiyonu özellikle krizlerle birlikte hız ve işlerlik kazanmaktadır. Böyle durumlarda piyasa bir nevi elek görevi görür. Piyasada rekabet gücü yüksek, ölçek ve sahip olduğu sermaye donanımları güçlü şirketler, iktisadi kasırgalarda ayakta kalırken; verimsiz olanlarda kolaylıkla elenir ve varlıkları güçlü olanların eline geçer. Güçlü olan sermayedar böylelikle yorulmadan varlıklarını kolayca genişletebilir. Nihayetinde yaşamak güçlü olanın hakkıdır. Huws (2013: 81-82), kriz sonrasının yeniden yapılanmasına aynı zamanda sermayenin yoğunlaşma eğiliminde müthiş bir yükselişin de eşlik ettiğini vurgulamaktadır. Huws, 2007 yılının, küresel yatırım hareketlerinde zirve yılı olduğuna ve dünya genelinde doğrudan yabancı yatırımların görülmedik bir düzeye (1.833 milyar dolar) yükselerek, 2000'deki rekorunu geride bıraktığına işaret etmektedir. Şirketler arasındaki sınır ötesi birleşme ve satın alma hareketlerinde rekor düzeyler gözlemlenmiş, işlem sayısı yüzde 12 artarken, toplam işlem hacmi (1.637 milyar dolar) bir önceki yıla kıyasla yüzde 21 artmıştır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) tahminlerine göre, 2007'de 79.000 çokuluslu şirket ile bunların 790.000 yabancı kuruluşunun satış gelirleri, 2006'ya göre yüzde 21'lik artışla 31 trilyon dolara ulaşmıştır. Özellikle en büyük 100 ulus ötesi şirketin küresel ölçekteki etkinliği büyümüş ve bunlara ait yabancı varlıkların tahmini toplam tutarı 57 milyar dolara ulaşmıştır.

Neoliberalizmin Tahrifatının İnsani Bilançosu

Burada bilanço kavramı, kapitalizmde her şeyin, insan da dahil olmak üzere, rasyonel bir hesabın konusu olduğunu ve yine fiziki- beşeri olan her şeyin, insanın, doğanın, çevrenin, kentlerin...vb maliyet ve kâr açısından ölçüldüğü ve maliyet- kâr-zarar hesaplamaları arasında gözden kaybolarak, nicelleştirilmeye mahkum olduğunu ifade etmek üzere kullanılmaktadır. 1980 sonrasında kapitalizmin yeniden yapılanmasında, Keynesyen Refah devletinin artık işlevsizleştiği ve sermaye birikiminin hem sürekliliğinin hem de artışının önünde artık bir engel oluşturduğu kanısı hızla yaygınlık kazanmış ve devlet politikalarında yansımaları da bulmuştur. Yukarıdaki teorisyenlerin düşünceleri ışığında, ekonomik büyümenin ve yaratılan zenginliğin herkese yarar sağlayacağı ve genel hasılanın büyümesinin bir bütün olarak nüfusun yaşam şartlarında iyileşmeye yol açacağı iddiasıyla

(Johnston, 2007: 226-227) hızla refah devleti kazanımları aşındırılmaya başlamış, Hayek'in şikayet ettiği eğitim, sağlık hizmetleri hızla ticarileştirilmiş, sosyal güvenlik mekanizmaları zayıflatılmış, sendikaların gücü azaltılmıştır. Yaygın özelleştirmeler, deregülasyon, ekonominin finansallaşması, taşeron üretim zincirleri, esnek üretim biçiminin yaygınlaştırılması, sanayisizleşme, hizmet sektörünün büyümesi gibi neoliberalizmin hayata geçirdiği politikalar, emek piyasasının bölünmesine, korunaksız, güvencesiz çalışma türlerinin ve yaygın bir işsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özçelik, 2013:419-425). Süreç, sermaye açısından muazzam fırsatlar sunarken, emek açısından giderek katlanan bir yıkıma yol açtığı görülmektedir. Sürecin tüm riskleri küresel ölçekte toplumsallaştırılırken, anlaşılan o ki, elde edilen kârlar toplumsallaştırılmamış, bireyselliğini korumuştur. Denilebilir ki, Birleşmiş Milletler ve Uluslar arası Çalışma Örgütü(ILO) gibi uluslararası kurumların, son zamanlarda yayınladıkları raporlar, Neoliberalizmin 'aşağı damlama' varsayımının yani sermaye birikiminin sürekli artışının tüm toplumsal kesimlere refah getireceğini iddiasının temelsizliğini ve bu yönde gerçekleştirilen politikalarının insani maliyetlerini ortaya dökmektedir. Bu nedenle bu raporlar, biraz daha ayrıntılı üzerinde durulmayı hak etmektedir.

Dünya Çalışma Örgütü'nün (ILO), 2014 yılı 'Küresel İstihdam Eğilimleri' raporuna göre, dünyada sadece 2013 yılında, yaklaşık 202 milyon kişi işsiz olup, sadece bir önceki yıla oranla 5 milyon kişi artmış bulunmaktadır. 2013 yılında istihdam açığı, 62 milyona ulaşmış durumdadır. Bu 62 milyondan 32 milyonunu yeni emek piyasasına eklenmiş, iş arayan işsizleri kapsarken; yaklaşık 23 milyon kişi umutsuzluktan, artan uzun süreli işsizlikten ve yürütülen emek piyasası politikalarından kaynaklanan nedenlerle artık iş aramaktan umudunu yitirmiş ve uzun zamandır iş aramayan insanları içermektedir. Kalan 7 milyon da faal olarak emek piyasasına katılmayan kişileri içermektedir (ILO 2014: 11). ILO, bugünkü istihdam eğilimi bu şekilde devam ederse 2018 yılında küresel işsizliğin daha da kötüleşeceğini ve 2018 yılında 215 milyona ulaşacağını tahmin etmektedir. Zira bu süreçte her yıl 42.6 milyon insanın emek piyasasına gireceğinin beklenmesine karşın, her yıl yaratılan yeni işlerde yaklaşık 40 milyon kişi istihdam edilebilecektir. Böylelikle küresel işsizlik oranları önümüzdeki beş yıl, büyük oranda aynı kalacak ve krizden önceki oranın yarısından fazla olmaya devam edecektir. ILO'nun raporu, ayrıca genç işsizliğin

yükselişine dikkati çekmekte, 2013 yılında yaklaşık 74.5 milyon gencin işsiz olduğunu tahmin etmektedir. Bu oran bir yıl öncekinden 1 milyon fazladır. Küresel genç işsizlik oranı % 13.1'e ulaşmış ve bu oran yetişkin işsizlik oranının yaklaşık üç katını oluşturmaktadır. Birçok gelişmiş ekonomilerde, kriz öncesiyle karşılaştırıldığında, işsizlik süresi de ikiye katlanmıştır. Dikkate değer bir ekonomik iyileşme işaretleri gösteren ülkelerde, örneğin Birleşik Devletler'de uzun süreli işsizlik, toplam iş arayanların %40'ını etkilemektedir. Toplam istihdamın %48'ini oluşturan sosyal güvenlik veya güvenli gelire ulaşımının olmadığı ya da sınırlı olduğu kırılğan istihdamı oluşturan birçok insan, 2013 yılında bir önceki yıldan %1 civarında artmış olup, bu oran kriz öncesinden 5 kat fazladır. Çalışan yoksullara gelince 2013 yılında 375 milyon işçi (toplam istihdamın %11.9'u) günde 1.25US \$ ve aşağısında yaşadığı tahmin edilirken; 839 milyon işçinin (toplam istihdamın %26.7'si) günde 2 US \$ ve altında bir ücretle yaşamaya çalışmaktadır. 2013 yılında küresel ölçekte aşırı yoksul işçilerin sayısı sadece % 2.7 azalmıştır. Enformel istihdam hala birçok gelişmiş ülkelerde yaygın olarak bulunmaktadır. Bazı ülkelerde bu oran toplam istihdamın %70 hatta %90'nuna ulaşabilmektedir. Bu bölgelerde formel istihdam fırsatlarının olmaması, yoksulluğun azaltılmasına yönelik sürdürülebilir politikaların önünde de önemli bir engel olmaktadır (ILO, 2013:13).

Birleşmiş Milletler 2014 İnsani Gelişme Raporu'na göre ise(2014: 2), yoksulluğu azaltmada son zamanlarda kaydedilen ilerlemelere karşın, 2.2 milyardan fazla insan ya çok boyutlu yoksulluk ya da neredeyse çok boyutlu yoksulluk içinde hayatını sürdürmektedir. Bu da dünya nüfusunun %15'inden fazlasının çok boyutlu yoksulluğa karşı kırılğan olmaya devam ettiği anlamına gelmektedir. Yine rapora göre, çocukların %92'sinin yaşadığı gelişmekte olan ülkelerde, her beş çocuktan birden fazlası mutlak yoksulluk içinde yaşamakta ve kötü beslenmeye karşı kırılğan durumda kalmaktadır. Çocukların yanı sıra gençler ve yaşlılarda yoksulluğun önemli oranda pençesine düşmüş durumdadır. Dünyadaki yaşlı nüfusun yaklaşık %80'ninin emekli maaşı bulunmamakta ve gelir açısından işe ve ailesine bağımlı durumdadırlar. Dünyadaki yoksul nüfusun dörtte üçü, tarım işçilerinin yaygın şekilde yoksulluktan muzdarip oldukları kırsal alanda yaşamaktadır. Düşük üretkenlik, mevsimlik istihdam ve düşük ücret şeklinde kendini gösteren kısır döngülere yakalanmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi'nin en alt sıralarında bulunan pek çok ülke çatışmalarla

uzun dönemler atlatmış ya da hala silahlı şiddetle karşı karşıya bulunmaktadır. 1.5 milyardan fazla insan (dünya nüfusunun beşte biri) çatışmalardan etkilenen ülkelerde yaşamaktadır. Ayrıca son dönemdeki siyasi istikrarsızlık da 2012 yılı sonu itibarıyla yaklaşık 45 milyon insanın çatışma veya zulüm nedeniyle yaşadığı topraklardan zorla edilmesine neden olmuştur. Bu son 18 yıl içindeki en yüksek rakam ve söz konusu 45 milyonun 15 milyondan fazlası mülteci olmuştur.

Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin 2012 yılında yayınladığı Küresel İnsan Ticareti Raporu'na gelince (2012), üç önemli boyutuyla (ticari cinsel sömürü, emek gücü kullanımına yönelik zorla çalıştırma ve organ ticareti) ele alınan küresel insan ticareti küresel ölçekte artış göstermektedir. 2007-2010 tarihsel aralığı kapsayan ve sadece rapor edilen vakaları içeren çalışmada sonuçlar oldukça ürkütücüdür. Kadınlar kız çocukları, azınlıklar, göçmenler, gençler ve bir bütün olarak işsiz ve yoksul insanlar, insan ticaretinin daha fazla kurbanları olmaktadır. 2007-2010 döneminde insan ticaretinin sex köleliğini de içeren cinsel sömürü ticaretinin tüm kurbanlarının %55-60'nı kadınlar oluşturmakta, bu oran 2003-2006 arasındaki rapor edilen oranın üç kat fazlasını oluşturmaktadır. Çarpıcı bir artış kız çocuklarının oranında da dikkati çekmektedir. 2007-2010 yılları arasındaki toplam kurbanlar arasında kız çocuklarının oranı %15-20'dir. Kurban edilen 3 çocuktan ikisi kızdır. Yine söz konusu tarihsel aralıkta erkeklerin oranı %14-18 iken erkek çocukların oranı %8-10'dur. Daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında insan ticaretinde çocukların oranı artmıştır 2007-2010 tarihsel aralığında küresel ölçekte tespit edilebilen insan ticareti kurbanlarının yaklaşık %27'si çocuktur. Bu oran 2003-2006 yılları arasında yaklaşık %20'dir. Küresel ölçekte %27 olan çocuk ticaretinin en yüksek olduğu bölge % 68 ile Afrika ve Orta Doğu olurken en düşük oran Avrupa ve Orta Asya'da, %16'dır. Küresel ölçekte çocuk ticaretinin yanı sıra oranı hızla artan diğer bir türde neredeyse kölelik koşullarında zorla çalıştırılmaya yönelik yapılan insan ticaretidir. Bunlar 2003-2006 döneminde toplam insan ticaretinin %18'i oluştururken bugün bu oran %36'ya çıkmaktadır. İki katına çıkan zorla çalıştırma en yüksek oranda Afrika ve Orta Doğu bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Bunu Güney ve Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri %47 ile izlemekte, Amerika kıtasında %44 ve Avrupa ve Asya'nın merkezinde ise %31 olmaktadır. Cinsel sömürü ticaretinde ise en yüksek oranda %62 ile Avrupa ve Orta Asya'nın karşımıza çıkarken diğer

bölgelere nazaran en düşük oran %36 ile Afrika ve Orta Doğu'dadır. Amerika kıtasında %51 ve Doğu ve Güney Asya ve Pasifik'te bu oran %44'dür. Organ ticareti de rapor edilen toplam insan ticaretinin %0.2'dir. Organ ticareti ve diğerleri 2006'da %3'den 2010'da %6'a çıkmıştır.

Söz konusu raporda yoksulluğun ve işsizliğin insan ticaretiyle ilişkisi de sorgulanmış ve özellikle ekonomik kriz dönemlerinin insanların kırılabilirliğini artırarak insan ticaretinin pençesine düşme olasılığını artırıp artırmadığını da araştırılmıştır. Rapor belirli bölgelerdeki insan ticareti akışlarının sosyo-ekonomik değişimlere duyarlı olduğunu bugünlerde rapor edilen vakalarda Doğu Avrupalı kurbanların sayısında bir azalma kaydedildiği vurgulanmaktadır. Bu 1990'lı yılların sonundan itibaren Doğu Avrupa'nın ekonomik şartlarındaki iyileşme ile ilişkili olabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca Rusya ve Ukrayna'nın işsizlik oranları ile Hollanda da tesvit edilen Rus ve Ukraynalı kurbanların arasında pozitif bir istatistiksel korelasyon olup olmadığı da sorgulanmakta, yine Almanya'da rapor edilen Rus asıllı kurbanların oranında Rusya'daki ekonomik iyileşme sonrasında azalma eğilimi tespit edilmektedir. Böyle bir pozitif korelasyonun, ekonomik kriz zamanlarında gözlemlenebilir olduğunun da altı çizilmektedir. Örneğin Macaristan insan ticaretinin temel üslerinden biri değildir. Macar kurbanlar Batı ve orta Avrupa'nın dışında nadiren rastlanmasına karşın, Batı ve Orta Avrupa'da tespit edilen toplam insan ticaretinin kurbanlarının sadece yaklaşık % 3'nü oluşturmaktadır. Fakat bu durum son yıllarda değişmiş, bir yükseliş başlamıştır. Örneğin Hollanda da insan ticaretinde Macarlı kurbanların oranı %1.5'den %5'e yükselmiştir. Aynı zamanda Macaristan'da işsizlik oranları artmaya başlamış, 2001 yılında %5.5 oranından 2010'da %11'e yükselmiştir. İstatistiklere daha yakından bakıldığında bu iki olgu arasında yakın ilişki dikkati çekmektedir. Benzer bir analiz ve sonuçlar yakın zamanlardaki Bulgaristan'daki ekonomik çöküş ile Hollanda'daki tespit edilen Bulgar kurbanlar için de geçerlidir. Ama ekonomik kriz ile insan ticareti arasındaki bu pozitif korelasyon dikkate değer olmasına rağmen, söz konusu rapora göre, küresel ölçüğe genelleştirmek için yeterli kanıt oluşturamazlar. Dolayısıyla ekonomik faktörler tek başına insan ticaretini açıklama da yeterli değildir.

Bu çalışmada yer verilecek son rapor, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO, 2014a), 2014 tarihli 'Karlar ve Yoksulluk' isimli Raporu'dur. Rapora göre, günümüzde küresel ölçekte yaklaşık 21 milyon insan zorla çalıştırıl-

maktadır. ILO söz konusu raporda, insan ticareti, zorla cinsel sömürü ve çocuk işçiliğin en berbat formlarını da içeren tüm zorla çalışma türlerini 'Modern Kölelik' olarak adlandırmaktadır. İLO Zorla çalıştırmayı 3 kategoride incelemektedir. Bunlardan ilki devlet tarafından empoze edilen zorla çalıştırma ki bu genellikle kamu otoriteleri, orduda paramiliter örgütlerde, kamusal işlere zorunlu katılım ve tutukluların zorunlu çalıştırılmasını içerir. Bireysel aktörler tarafından cinsel sömürü için empoze edilen zorunlu çalışma türleri ikinci kategoriyi oluştururken, bu ticari amaçlı bütün cinsel aktiviteleri, pornografiyi de içermektedir. Son kategori ise, yine bireysel aktörler tarafından emek sömürüsü için zorla çalışmadır. Bu kategori ise, kölelik koşullarında çalışmayı ve birçok ekonomik sektördeki zorunlu çalışmayı kapsamaktadır.2012 yılında yapılan ILO'nun çalışmasında küresel ölçekte köleliğe benzer koşullarda 20.9 milyon insan zorla çalıştırılmaktadır. Bu 20.9 milyon insanın geniş bir kesimi yaklaşık 18.7 milyonu yani %90'ını özel sektörde sömürülmektedir. küresel ölçekte zorla çalıştırılan 20.9 milyon insandan 2.2 milyonu(%10) devlet zoruyla örneğin hapishanelerde, orduda ve paramiliter güçlerde zorla çalıştırılmaktadır. Bu 20.9 milyon insandan 4.5 milyonu (%22) zorla cinsel sömürünün kurbanı olmakta ve 14.2 milyon kişi de (%68) emek sömürüsü için zorla çalıştırılmaktadır. Emeginin sömürülmesi için zorla çalıştırılanlar en başta tarım, inşaat, imalat, sanayi, madencilik sektörlerinde ve kamu hizmetlerinde yer almaktadır. Kadınlar ve kızlar zorla çalıştırılanların 11.4 milyonla yaklaşık %55'i oluştururken en yüksek oran Asya-Pasifik bölgesinde görülmekte ve 11.7 milyonla tüm zorla çalıştırılanların %56'sını oluşturmaktadır. ILO'nun raporu daha sonra tüm bu modern kölelerin varlıklarının gerekçesini açıklamaktadır.

ILO (2014a: 13), zorla çalıştırılan yaklaşık 20.9 milyar insanın dünya çapında her yıl toplam150 milyon US\$ kayıt dışı kâr yarattığını tahmin etmektedir. Bu kârların yaklaşık üçte birinden fazlası (51 milyon US\$) zorla çalıştırılan emek sömürüsünden elde edilmektedir. En yüksek kârlar Asya'da(US\$ 51.8 milyon) ve gelişmiş ekonomilerde (US\$ 46.9 milyon) elde edilmiş olup, bu başlıca iki nedenden kaynaklanmaktadır. Asya'daki kurbanların sayılarının fazlalığı ve gelişmiş ekonomilerdeki kurban başına yüksek kâr. Zorla çalıştırmadan kaynaklı bölge bazlı yıllık kârlara tekrar döndüğümüzde Asya Pasifik bölgesi ve gelişmiş ekonomiler ve Avrupa Birliği bölgesinden sonra diğer bölgelerin katkıları şu şekildedir. Orta,

güney Doğu ve Doğu Avrupa ve CIS ülkelerinde (%18), Afrika'da %13, Latin Amerika ve Karayiplerde %12 ve Orta Doğu bölgesinde %8.5'tir (2014a: 14). Rapor aynı zamanda sanayileşmiş ülkelerde göçmen işçilerin sektör için önemini vurgulamakta eğitimsizlerin, vasıfsız olanların, yoksulların, kadınların, göçmenlerin enformel sektörde daha zor koşullarda çalıştığına ve zorla çalıştırılmaya daha çok maruz kaldığına dikkat çekmektedir. Zorla çalıştırılanlara vurgu yaparken rapor bir yandan da çalışan yoksulların durumuna işaret etmekte ve zorla çalıştırılan insanların acımasız, bitmek bilmez bir yoksulluk döngüsüne mahkûm olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle zorla çalıştırılanları anlamakta yoksulluk ve berbat gelirler merkezi önemdedir. Zira çoğu karın tokluğuna ve aşağısındaki bir ücretle çalışmak ve yaşamak durumundadır. ILO(2014a: 45), köleliğin modern formlarının yani zorla çalıştırma, insan ticareti, zorla ticari cinsel sömürünün hala var olmaya devam ettiğini ve maalesef riskin büyüdüğünü ve yaygınlaştığını, üstelik en kaygı vericisinin de günümüzde tüm dünya da kârlı olarak görüldüğünün altını çizmektedir.

Sonuç Yerine

Krizi neoliberalizmi daha da derinleştirerek ve ILO'nun tanımlamasıyla Modern Kölelik kurumunu yaratarak, modern köleliği bir fırsat olarak değerlendirerek ve anlaşılan o ki, sürekli genişleterek bertaraf etme çabasının maliyetleri, yukarıda çeşitli raporların bulguları ışığında çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Belki de raporun en çarpıcı olan tarafını modern köleliğin günümüzde tüm dünya da kârlı olarak görüldüğüne yönelik bir ikaz oluşturmaktadır. İşsizliğin, yoksulluğun ve bugün artık modern köleliğin yaygınlaştırılması, tüm dünyaya yayılan protesto hareketlerinin, ayaklanmaların da aslında nesnel temelini oluşturmaktadır. Tüm dünya hızla bir yangın yerine dönüşmektedir. Savaşlar, bir yandan yeni modern kölelerin devşirilmesine hizmet ederken; diğer yandan da ulusların kaynaklarının yağmalanmasına neden olmaktadır. Tüm bunlar aslında kapitalist sistemin istikrarını uzun vadede ciddi anlamda tehdit etmektedir. Bu tehdittin oluşmasını engellemek ve tüm bu süreci yönetmek için yeniden Keynesçilik diriltilmeye çalışılmakta ve giderek daha yüksek sesle Keynes yeniden göreve çağrılmaktadır. Bu derin sömürü sürecinin sürdüremezliği, uluslar arası düzenleyici kurumlarının da giderek artan bir

şekilde gündemini oluşturmaya başlamıştır. Örneğin Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu'nda (2014: 11), güçlü evrensel sosyal güvenlik politikalarının, yalnızca bireysel dayanıklılığı artırmakla kalmadığı, aynı zamanda ekonominin dayanaklılığını da genel anlamda güçlendirdiği ifade edilmektedir. Yüksek istihdamın, sosyal hizmetlere herkesin erişimini sağlamayı finanse etmek için yeterli vergi gelirine ulaşılmasına katkıda bulunacağını ve tam istihdamın sağladığı toplumsal faydalardan ötürü de istenen bir hedef olduğunun altı çizilmektedir. Rapor'da işsizlik, verim konusunda kalıcı kayba ve mesleki beceriler ve üretkenlik açısından da düşüşe yol açarak, yüksek ekonomik ve sosyal maliyetler doğurmakta, beraberinde getirdiği vergi gelirinin kaybının, işsizlik sigortasını desteklemek için daha yüksek kamu harcaması gerektirebileceği vurgulanmaktadır. Uzun vadeli işsizlik, aynı zamanda sağlık (fiziksel ve zihinsel) ve yaşam kalitesi (çocukların eğitimi de dahil) açısından da bir tehdit oluşturmaktadır. Üstelik işsizliğin, suç, cinayet, şiddet, uyuşturucu kullanımı ve diğer toplumsal sorunlarla da ilgili olma eğilimi olduğu vurgulanmaktadır. Bu yüzden, bir işe sahip olmanın sosyal faydaları, kişisel faydaların(kazanılan ücret) ötesindedir. İstihdam toplumsal istikrarı ve bütünlüğü teşvik etmekte ve insanlığa yakışır işlerin, kişilerin şokları ve belirsizliği yönetme yetilerini güçlendirmektedir. İşte bu nedenlerle tam istihdam hedefine sıkı sıkıya bağlanma zamanının geldiği vurgulanmaktadır. Bonefeld (2013: 33), tam istihdamın ancak insanın amaç olduğu ve bir araç olmadığı bir toplumda anlamlı olduğunun altını çizmektedir.

David Harvey (2012b: 326; 2004: 75-94), bugün günümüzde kapitalizmin ilk dönemindeki ilkel birikim koşullarına tekrar yaslandığını ifade ederken ve günümüzdeki sermaye birikimini 'mülksüzleşme yoluyla birikim' olarak nitelendirirken, şüphesiz haklıdır. Bu haklılığı da uluslar arası düzenleyici kurumlarının raporlarının da bulguları ispatlamaktadır. Hem liberalizm hem de neoliberalizmin, yoksulluğa buldukları çare bugün anlamını yitirmiştir. Piyasanın özgürlüğü ve serbestliğinin, devlet tarafından teminat altına alındığı ve koşullarının hazırlandığı bir toplumda gerçekleştirilecek hızlı ve sürekli bir sermaye birikiminin, bireysel sermayedarların kazancını ve servetini artıracığı, bu servetin giderek büyük bir kısmının sermayedar tarafından tasarruf edilerek, tekrar daha büyüyen ölçekte yatırıma dönüşeceği ve böylelikle genişleyen yatırımlarla birlikte, işgücü talebinin de genişleyeceği, istihdam olanaklarının genişleyeceği ve

ücretlerin de artacağı tezi bugün çökmüştür. Veriler sermaye birikimini istikrara kavuşturulmasının ekonomik büyümeye yansıtacağı ve yaratılan zenginlikten aşağı damlama ile herkesin pay alacağı ve bağımlı sınıfların da 'burjuvalaşacağı' tezi yerini proleterleşme tezine bırakmış görünüyor. Daha öncede belirtildiği üzere, bütün bu politikalarda yoksulluk ve işsizlik, ancak sermaye birikimi ile ilişkisi açısından, bu birikimin sınırlılıkları içerisinde kendisine bir yer bulabilmekte ve bu birikimin işleyişi için potansiyel bir risk oluşturmaya başladığında ancak dikkati çekmektedir. Sistemin işleyişini tehlikeye atmadığı yani yönetilebildiği sürece görüldüğü üzere, katlanan işsizlik ve yoksulluk, emek gücünü disipline etmekte önemli ölçüde araçsallaştırılmakta bir maliyet unsuru olarak görülen emeğin 'doğal' fiyatını ucuzlatmakta ve daha fazla artı değer yaratacağı koşullara (sömürünün yoğunlaşması ve derinleşmesi) rıza göstermesini sağlamaktadır. Serbest piyasa sınırları içerisinde değerlendirilen ve bu işleyişi zora ve tehlikeye sokmayacak ölçüde, ancak zorla ve gönülsüzce kabul edilen, kapsamı giderek daraltılan ve edinilmesi giderek güçleşen şartlara bağlanan yardımlar, bu büyük toplumsal sorunu geriletmede etkili olmaktan uzaktır. Zira, ILO'nun zorla çalıştırılan 21 milyon modern kölenin 150 milyar dolar illegal kâr yarattığı bulgusundan hareketle, denilebilir ki, giderek "istihdam edilenler daha yoğun sömürülürken, işsiz bırakılanlar kendilerini 'insan makinelerini' birikim piramitlerinde kurban eden bir üretim tarzının ıskarta yığnında bulmaktadır (Gambino, 1996: 104; aktaran, Bonfeld, 2013: 244).

KAYNAKÇA

Aschoff, Nicole (2013), “İki Ayrı Kriz Öyküsü”, Ekonomik Kriz ve Sol, Socialist Register 2012, (Çev.Umut Haskan), Yordam Yayınları, İstanbul.

Bonefeld, Werner, (2007), “Küreselleşme ve İnsani Gelişim”, Küreselleşme çağında Para ve Sınıf Mücadelesi İçinde, Der. Werner Bonefeld; John Holloway, (Çev. Münevver Çelik ve Diğerleri), Otonom Yayıncılık, İstanbul.

Bonefeld, Werner, (2013), Yıkıcı Akıl ve Olumsuzlama: Devlet, Sermaye ve Sınıf, (Çev. Özgür Yalçın), Otonom Yayınları, İstanbul.

Friedman, Milton, (1988), Kapitalizm ve Özgürlük, (Çev.Doğan Erberk; Nilgün Himmetoğlu), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

David, Harvey, “yeni Emperyalizm:Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, Yeni Emperyal Tehdit, , Socialist Register 2004, (Çev.Evren Dinçer), Alaz Yayıncılık, İstanbul.

Harvey, David, (2012a), Sermaye Muamması, (Çev. Sungur Savran), Sel Yayıncılık, İstanbul.

Harvey, David, (2012b), Marx'ın Kapital'i için Klavuz, (Çev. Bülent O. Doğan), Metis Yayınları, İstanbul.

Harvey, David, (2013), Asi şehirler, (Çev.Ayşe Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul.

Hayek, Friedrich Von, (2013), Özgürlüğün Anayasası, (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), BigBang Yayınları, Ankara.

Hayek, Friedrich Von, (2014), *Kölelik Yolu*, (Çev. Turhan Feyzioğlu vd.), 5. Liberte Yayınları, Ankara.

Huws, Ursula, (2013), “Kapitalizme Kriz Fırsatı: Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması Yoluyla yeni Sermaye Birikimi” Ekonomik Kriz ve Sol, (edt. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), Socialist Register, 2012, Yordam Yayınları, İstanbul.

Johnston, Deborah, (2007), “Yoksulluk ve Bölüşüm”, Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki, (Der.Alfredo Saad-Fiho; DEborah Johnston), (Çev. Şeyda Başlı; Tuncel Öncel), Yordam Yayınları, İstanbul.

ILO, (2014a), Profits and Poverty:The Economics of Forced Labour, Genava.

ILO, (2014B) 2014 Küresel İstihdam Eğilimleri Risk of a Jobless Recovery?, Genava.

McNally, David,(2013), “ Çöküş, Kemer Sıkma ve Direniş”, Ekonomik Kriz ve Sol, (edt. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), Socialist Register, 2012, Yordam Yayınları, İstanbul.

Özçelik Kaya, Pınar, (2013), “ Neoliberal Küreselleşme Süreci ve Yoksulluk”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 5, No.2.

Ricardo, David, (2008), Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri, (Çev. Barış Zeren), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Savran, Sungur, (2013), Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı, Yordam Yayınları, İstanbul.

Smith, Adam, (2008) Milletlerin Zenginliği, (Çev. Haldun Derin), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

United Nation Office on Drugs and Crime (UNODC), (2012), Global Report On Trafficking In Persons, Vienna.

UNDP, (2014), 2014 İnsani Gelişme Raporu İnsani İlerlemeyi Sürdürmek: Kırılganlıkları azaltmak ve Dayanıklılık Oluşturmak Türkçe Özet, Vienna.

Pınar Kaya Özçelik: Sosyolog, Siyaset Bilimci: Ankara Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Lisansını tamamladı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans ve Siyaset Bilimi Bilim Dalı'nda Doktora öğrenimini tamamlayarak, Siyaset Bilimi Doktoru unvanını aldı. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümü öğretim üyesidir. Türk Siyasal Hayatı, Siyasal Teoriler, Küreselleşme, Devlet, Kent ilgi alanları arasında bulunmaktadır.

Neoliberalizm Kent Alanlarında Neden Yoksulluğa İhtiyaç Duymaktadır?

*

Why Does Neoliberalism need Poverty in Urban Areas?

Murat Üçoğlu

Öz

Bu çalışmanın amacı neoliberal zihniyetin nasıl işlediğini ortaya koymak ve bu zihniyetin nasıl bir kent tasavvuruna sahip olduğunu deşifre etmeye çalışmaktır. Bunu yaparken öncelikle neoliberalizmin hangi düşünsel kaynaklardan beslendiğini göstermeyi amaçlayan bu çalışma aynı zamanda neoliberal zihniyetin yoksulluğu nasıl algıladığını da açıklamaya çalışmaktadır. Son olarak neoliberal kentleşme ve bu anlayışın bir yansıması olarak küresel kent oluşumuna teorik bir açıdan göz atan bu çalışma yoksulluğun nasıl göz ardı edilip sessizliğe itildiğini ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Neoliberalizm, Yoksulluk, Sosyal Ayrım, Küresel Kentler, İnsan Sermayesi

Abstract

This study aims to decipher how neoliberal mentality functions and how it shapes the cities and the urban life. While doing this, the study also attempts to illustrate the theoretical and intellectual foundations of neoliberal mentality, and at the end it tries to understand how this mentality perceives and identifies the phenomenon of poverty. In the last instance, neoliberal urbanization and the formation of global cities as the reflection of neoliberal urbanization are scrutinized with a theoretical way to understand how poverty has been made invisible with several strategies of neoliberalism.

Keywords: Neoliberalism, Poverty, Social Distinction, Global Cities, Human Capital

Neoliberalizmin Teorik Kaynakları

Neoliberalizm 1970’li yıllarda neoklasik iktisadın bir uzantısı (ya da yeniden yorumlanması) olarak ortaya çıkmıştır. Neoklasik iktisat aslında klasik iktisadın hem bir eleştirisi hem de farklı bir yorumlamasıdır. Klasik iktisadın emek bazlı yaklaşımını faydacılık anlayışına dönüştüren neoklasik iktisadın iki temel dayanağı vardır. Bu dayanakların birincisi Adam Smith’in gizli el teorisidir, diğeri ise Jeremy Bentham’ın faydacılık anlayışdır. Adam Smith *Ulusların Zenginliği* (2012) adlı eserinde, her ne kadar tüm teorisini emek üzerine kurmuş olsa da neoklasik iktisatçılar ve onların takipçisi neoliberalerler Adam Smith’in sadece kısaca bahsettiği görünmez el teorisine sarılmışlardır. Bu teoriye göre piyasada herkes kendi çıkarını korumaya devam ederse, bu aslında gözle görülmez bir ahenk yaratacak ve herkes kendisine katkı sağlarken farkında olmadan aslında tüm toplumun zenginliğine katkı sağlamış olacaktır. Ancak bu teori Smith’in büyük eserinde sadece küçük bir bölümde ortaya çıkmaktadır, zira neoklasik iktisatçılar Smith’i kişisel çıkarı kollayan bir düşünür olarak göstermeye çalışsa da, aslında Smith’in tasavvurunun temelinde emek-değer teorisi bulunur. Neoklasik iktisatçıları Smith’i bu şekilde yorumlamaya iten Bentham’ın faydacılık teorisidir. Bu teoriye göre bir aksiyon sonucunda maksimum sayıda insana maksimum sayıda mutluluk sağlıyorsa, o aksiyon doğru bir eylemdir.

Bentham’ın faydacılık anlayışı iktisadi anlamda neoklasik iktisatçılara öncü olmuştur; neoklasik iktisadın Jevons, Walrus, Menger ve Marshall gibi önde gelenleri tüketicilerin faydalarını maksimuma çıkarmaya çalışan rasyonel bireyler olduklarını söylerler. Buna göre, her birey akılcı bir hesaplama yapabilen ve tercihlerini buna göre şekillendiren, maksimum faydayı minimum çile çekerek sağlamaya çalışan birer *homo economicus*’tur. Rasyonel hesaplamanın bireyini teorize ederken kullanılan temel yaklaşım ise azalan marjinal fayda teorisi olmuştur. Bu teori neoklasik iktisadın neoliberal yönetim tarzına devrettiği temel yaklaşımdır. Buna göre bir tüketici bir üründen ne kadar fazla almaya devam ederse aldığı fayda doyum noktasına ulaşacak ve bu fayda doyum noktasından sonra azalmaya başlayacaktır. Jevons (2003, 419) bunu “fayda ile bizlere mutluluk sağlayan her şeyi sayabiliriz, zira fayda kendi içinde değeri olan bir şey değildir, bizim ihtiyaçlarımızın belirlediği bir şeydir” şeklinde

tanımlamaktadır. Bu yüzdendir ki azalan marjinal fayda teorisi aynı zamanda tüketici egemenliği teorisini hakim kılmış ve arz-talep ilişkisi buna göre şekillenmiştir. Bir tüketici bir şeyden ne kadar çok tüketmeye başarsa onun değeri subjektif olarak dūřmeye başlayacaktır. Kısacası klasik iktisadın, özellikle de Adam Smith'in (ve Ricardo'nun) bir ürünün değerini o ürün için kullanılan emek olarak tasvir ettiği emek-değer teorisinin yerine subjektif değer teorisini koymuşlardır.

Subjektif değer teorisi kendisini kent alanında ve gündelik yaşamda göstermiştir. Tüketimin temel belirleyici olmasıyla piyasa toplumu hakim hale gelmiş ve iş bölümü piyasa toplumunun gereklerine göre şekillenmiştir. Kent alanında yeni işlerin ve buluşların ortaya çıkmasıyla birlikte çeşitlilik artmış, tüketimi temele alan toptan üretim esas gaye haline gelmiştir. Nitekim Veblen (1994), bunu eleştirerek tüketimin artık ihtiyaç karşılamanın çok ötesine geçtiğini belirtir. Piyasa toplumunda birey ihtiyaçlarını karşılamak için değil, tamamen güç göstermek için tüketim yapmaktadır. Tüketim artık sınıfsal bir güç yarışının gösteriş aracı haline gelmiştir. Veblen'in bu yaklaşımı, Henri Lefebvre'in (2007, 10) Marksist bir bakış açısıyla kapitalizmi tanımlamak için kullandığı sözü akla getirmektedir, "kapitalizm tek bir sınıfın hegemonyasıdır". Kapitalizmin klasik, Marksist ve neoklasik yorumları farklılıklar göstergese de temelde olan kapitalizmin sınıfsal bir hegemonyayı kurmaya devam etmesidir. Ellen Meiksins Wood'un (2002) da belirttiği gibi kapitalizmi ondan önceki ticaret yapısından ayıran temel özellik de bu sınıfsal yapıdır. Marx'ın (1977) üzerinde durduğu gibi kapitalizm her şeyi metaya çevirmeye çalışan ve de bunu işçinin emeğini onu emek gücüne indirgeyerek yapan sistemdir. Toplumsal olarak sermayedar ve emek gücü ayrımı yapan bu sistem, sınıfsal ayrışmasını tüketim alışkanlıklarında açıkça göstermektedir. Neoklasik iktisadın öncü ettiği bu tüketim alışkanlıkları ve ayrışma kendisini sosyal çevre ve insan sermayesi gibi kavramlarda gösterir.

1970'lerde ortaya çıkan iktisadi krizin temel sebebi petrol ihraç eden ülkelerle yaşanan buhran olsa da, bu kördüğümün arkasında esasen paylaşım ilişkilerindeki sıkıntı yatıyordu. Özellikle de araba kullanımının artması bunun temel etkenlerinden birisidir. Savaş sonrasında oluşan yeneden yapılanma ortamında Keynesçi politikalar Amerika'da filizlenmiş olan Fordist üretim ilişkileriyle birleşmiştir. Detroit'te kurduğu araba üretim merkezinde Ford, yeni bir üretim tarzını Jane Jacobs'un (1970) tabiriy-

le eskisine eklemleyerek yepyeni bir üretim yapısı ortaya koymuştur. Bu üretim yapısını dönemin Keynesçi politikalarıyla birleştirmek isteyen Ford, özellikle de yeni yapılan kent çeperlerindeki¹ müstakil konutlarda işçilerinin ev sahibi olmasını sağlamıştı. Üretim bandında tüm üretimin tek bir alanda yapılmasını ve dolayısıyla da teknolojik bir ilerleme ve mühendislik içeren yeni üretim tarzıyla emek gücünü disipline etmiştir. Bunun yanında emekçinin mutlu olması gerektiğini savunarak maaşların yüksek tutulmasını sağlamıştır. Ford'un bu anlayışı ve Keynesçi politikalar şehrin çeperlerindeki yapılaşmayı artırmıştır. Bu yapılaşma sayesinde de Ford beraberinde çalıştırdığı işçilere kendi arabalarını satmaya başlamış ve böylece Ford otomobilleri yaygınlaşmaya başlamış, ve çeperleşme temel kent pratiği haline gelmiştir. Bu dönemde arabaya dayalı kent ulaşımı yükseliş göstermiş, özellikle birçok Avrupa şehrinde bile temel düstur araba kullanımı olmuştur (hatta öyle ki bu dönemde bisiklet fiyatları tarihin en düşük noktasına gelmiştir, ta ki bisikletlerin de bir orta sınıf aracı haline 1990'ların ortasında dönüşümüne kadar).

Keynesçi ve Fordist politikalar ve bunu takip eden refah devleti yılları kapitalizmin temel gayesi olan sınıfsal hegemonyayı sarsmıştır, bu sarsıntı kendisini 1970'lerin kördüğümünde iyice açığa çıkartmış ve sermaye artık kendisine yeni bir yol çizme gerekliliğini hissetmiştir. Kısacası sermayeden yana olan bölüşüm ilişkileri bozulmuştur. Kurtulmak için ortaya konulan reçete neoklasik iktisadı yeniden yorumlamak ve bunun siyasi hegemonya mekanizmalarını da yaratmak olmuştur. Bu reçetenin adı ise savaş sonrasında Almanya'da Ordoliberalizm adı altında ciddi olarak tartışılmış olan 'Neoliberalizm' olmuştur. Neoliberalizm 1945'ten sonra Almanya'nın yeniden yapılandırılması için ortaya atılmış reçetelerden birisidir, temelini Freiburg ekolünün düşünürlerinden ve Mont Pelerin Topluluğu'nun önde gelen düşünürleri Ludwig Von Mises ve Friedrich Hayek'ten alır. Lakin, teoriyi esas hakim kılan 1970'lerdeki kördüğümdür. Bu dönemde Chicago Okulu düşünürleri büyük önem kazanmış ve onların 1960'larda teorize ettiği düşünceler yaygınlaşmıştır. Milton Friedman ve Gery Becker'in düşüncelerinin etrafında kök salan neoliberalizmin tek

¹ Banliyö kelimesinin gerçek anlamda İngilizce olarak tarif edilen suburb kelimesini karşılamadığını düşünmekteyim. Bunun için suburb kelimesinin karşılığı olarak çeper demeyi daha uygun buluyorum.

bir amacı vardır; bu da David Harvey'nin (2005) de söylediği gibi sınıf egemenliğini yeniden inşa etmektir. Öyleyse günümüzde kentlerin ve dolayısıyla toplumun en küçük haznelerine bile nüfuz etmiş olan neoliberalizm nasıl ve ne şekilde bu egemenliği tabi kılmaktadır?

İnsan Sermayesinin Oluşumu ve Kentlerde Sınıfsal Ayrım

David Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (2005) adlı çalışmasında, neoliberal düşüncenin temel teorisyenlerinin neoklasik iktisattan fazlasıyla etkilendiklerini belirtir. Bu etkiyi özellikle de Milton Friedman'ın (1990) yazılarında ve Gery Becker'in (1993) insan sermayesi üzerine geliştirdiği teorilerde görebiliriz. Friedman (1990, 13), basitçe özgürlüğün kapitalizmden geçtiğini çünkü sadece kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin insanlara seçme özgürlüğünü verdiğini söyler. Bu düşüncenin temelinde rasyonel bireylerin bilgi edinme yetileri ya da bilgiye ulaşma becerileri vardır. Friedman'a göre önemli olan piyasadaki fiyat bilgisidir, bir ürünü üretmek için belki de birden çok faktör bir araya gelmiştir; kurşun kalem üretilirken geçen süreçten hiçbirimizin haberi yoktur Friedman'a göre. Bu haberi olmama durumu son derece iyidir ve piyasanın bize sunduğu bir nimettir, zira biz sadece fiyat bilgisine sahip oluruz ve o kurşun kalem üretilirken hangi ağacı kimin kestiğini, kimin onu taşıdığını ve üretim aşamasında kimin çalıştığını bilmeyiz, buna ihtiyaç da duymayız. Kısacası Milton Friedman'ın bahsettiği özgürlük piyasadaki ürünün fiyat bilgisine güncel olarak sahip olmak ve böylece ürünler arasında rasyonel bir tercih yapmaktır.

Öyleyse tercihler her zaman rasyonel midir? Neoliberal tercih insanı gerçekten rasyonel bir birey midir? Michel Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu* (2008, 148) adlı derslerinde, neoliberalizmin rekabetçi insanı yaratmayı amaçladığını söyler. Bu tanıma göre *homo economicus* artık kendi kendisinin girişimcisi ve kendi kendisinin işletmesi olan şirket insanıdır. Girişimcilik ve şirket insanı olmak neoliberal zihniyetin sunduğu iktisadi darwinizmin genel düsturudur. Peki bu iktisadi darwinizm kendisini topluma nasıl yaymaktadır? Foucault'nun cevabı insan sermayesi kavramında gizlidir. Neoliberalizmin en büyük özelliği neoklasik iktisadın fayda sağlayıcı bireyini ortaya çıkarma arzusudur, bunu da sermaye kavramının anlamını değiştirerek yapmaktadır, zira bu anlam kayması direkt bir bi-

çimde tüketim insanıyla alakalıdır. Sermaye artık sadece iktisadi gücü temsil eden bir para birikimi ya da finansal yatırım gücü değildir. Sermaye ileride gelir getirme potansiyeli olan her türlü insan yeteneği ve bu yeteneğe yapılan yatırım demektir. Dolayısıyla sermayenin artık bir çok boyutu vardır, rekabetçi insanı yaratmanın temel stratejisi ise insan sermayesine yapılan yatırımdan geçmektedir. Foucault (2008, 229), bu yatırımın eğitim aracılığıyla gerçekleştiğini belirtir. Lakin kendisinin bahsettiği eğitim türü sadece okul eğitiminden geçmemektedir, bahsedilen ailenin çocuğuna yaptığı yatırımdır. Aile çocuğunun yeteneklerini geliştirmek için çocuğun becerilerine göre yatırım yapmaktadır, bu yatırım okul dışı yetenek geliştirici her türlü eğitimi de kapsamaktadır, okul içi ise çocuğun en prestijli ya da sosyal sermaye getirisi en yüksek okullara girmesini sağlayan bir yatırımı kapsamaktadır. Böylece aile çocuğu ileride gireceği rekabetçi topluma hazırlar ve ailelerin yatırım rekabeti arttıkça rekabet eden bireylerden oluşan bir sistem ortaya çıkar. Neoliberalizm böylece rekabeti her yere yayar ve bunu tüketim ilişkilerinde de hakim kılar. Yeterli manipülasyon ve reklam yöntemleriyle insanlar sadece en iyi pozisyonları elde etmek, en iyi insan sermayesi ve sosyal sermayeye sahip olmak için rekabet ederler. Ayrıca en iyisini, en yenisini ve en etkileyicisini tüketmek için de rekabet ederler. Neoliberalizmin yarattığı iş gücü arzındaki kıtlık bunu daha da körükler.

İnsan sermayesine yapılan yatırım kuşkusuz ki sınıfsal bir ayrımı hatta yarılmayı işaret eder. Bu yarılmaya Pierre Bourdieu (1984) tüketim alışkanlıklarının ve bunun toplumsal olarak sürekli olarak yeniden üretilmesinin neden olduğunu belirtir. Bourdieu bu durumu *habitus* kavramıyla açıklar. Toplum içinde farklı toplumsal sınıfların, farklı eğitim yapısından gelmiş insanların ve farklı tür kültürel ve finansal mirasa sahip olanların birbirinden farklı tüketim tarzlarına sahip olduklarını belirtir. Bu farklı tüketim tarzları özellikle de kültürel sermaye ve sosyal sermayenin oluşturduğu ilişkiler ağıyla birlikte bir tür ayrım yaratır. Belli sınıflardan insanlar daha iyi bir sosyal sermayeye ve dolayısıyla da daha iyi bir eğitimle daha iyi bir kültürel sermayeye sahip olurlar. Bu sınıfların yaptıkları tüketim sürekli olarak toplumsal yarılmayı yeniden üretir ve bu üretim en başta belirtildiği gibi tek sınıfın hegemonyasını hakim kılar. Bu yüzdendir ki Foucault'nun neoliberalizm ile ilgili en büyük endişesi, hangi ailelerin hangi yolla çocuklarına yatırım yapacağına dairdir. Buna göre ancak ve ancak en çok 2 veya 3

çocuğu olabilen aileler yani küçük sayılabilecek aileler çocuklarına yeterli yatırımı yapabilir (2008, 245). Bununla birlikte sadece belli sınıflardan aileler çocuklarına gerekli yatırımı yapabilirler. Neoliberalizm işte tam da bu toplumsal yapıyı sürekli yeniden üretmek için aile kavramını fazlasıyla önemser. Bu önemseme hali kendisini en iyi Thatcher'ın "toplum diye bir şey yoktur sadece bireyler ve aile vardır" sözünde gösterir.

Neoliberalizm, kısacası, sermaye kavramının anlamını değiştirip bunu sınıfsal bir üstünlük aygıtı haline getirmektir. Böylece, insan hem rekabet için üstüne yatırım yapılan hem de sürekli olarak yeni sosyal ağlar kurma peşinde koşan ve gelecek olası karşılıklı "kıyak" geçme mekanizmalarını sağlamak için sosyal sermaye artırımını gözeten ekonomik bir işletmedir. Neoliberal insan böylece sınıfsal olarak ayrılır ve de Bourdieu'nun *Ayrım*'da bahsettiği gibi tüketim ilişkilerini buna göre düzenler. Tüketim artık ihtiyaç karşılama değil sınıfsal gücü gösterme aracıdır, lüks tüketim ve de algı manipölasyonu sürekli olarak toplumun zihninde yer bularak bir ürünün üretiminde kullanılan emek (ve emek sömürüsü) görünmez hale getirilir. Artık piyasada tek geçerli bilgi hangi ürünün nasıl ve ne kadar ücrete alınabileceği ve ondan ne kadar fayda sağlanabileceğidir. Bir ürünün üretilmesindeki emeğin artık tamamen görünmez kılınmasıyla birlikte emek gücü piyasası da neoliberalizmin düzenlediği alanlardan birisi olmuştur. Sınıfsal hakimiyeti sürdürmek için neoliberal zihniyet öncelikle emek gücü kıtlığı yaratır, ki bu rekabeti artırıcı bir diğer unsurdur, sonra da ikincil olarak iş güvencesini ortadan kaldırır (Bourdieu, 1998). Böylece toplumsalın yeniden üretimi emek gücü piyasasında kendisini yaygın şekilde hissettirir. Sürekli rekabet zorunluluktur zira neoliberal anlayış yoksulluğu ve de iyi bir insan sermayesine sahip olamamayı toplumsal bir sorun olarak değil bir kişisel başarısızlık olarak yansıtmaktadır (Giroux, 2014). Rasyonel seçim, rasyonel yatırım ve de rasyonel tüketim üzerine artan kişisel gelişim kitapları da bunun bir diğer boyutudur. Bu literatür güzel bir dünya sunarken öte yandan sürekli "iyi rakabet edemezsen başarısız olursun" anlayışını zihinlere kazımaktadır. Dolayısıyla neoklasik iktisatçıların oyun olarak gördükleri ekonomik alandan çıkmak toplumsalın sorunu değil kişinin kendi düşüşüdür.

Neoliberalizm, neoklasik iktisadın bir uzantısı olarak bu şekilde işlemede ve de tek sınıfın hegemonyasını kurmaktadır. Bu zihniyet yapısı doğal olarak kendisini gündelik hayatta kent yaşamında gösterir. Bir yan-

da sürekli zenginleşen bir profesyoneller ve de ultra zengin elitler öte yanda emek sömürsünün gizlenmesiyle birlikte güvencesiz yoksullar ordusu kentlere dolmuştur.

Neoliberal Kent ve Yoksulluk

Neoliberal kent kavramı iki türlü açıklanabilir. Birincisi bizzat bir kentin içindeki gündelik hayat vesilesi ile açıklanabilirken ikincisi ise kentlerin başka kentlerle olan ilişkisi ile deşifre edilebilir. Kent hayatının kapitalist toplum ile olan ilişkisi özellikle de endüstriyel devrimin ardından zirve noktasına ulaşmış ve günümüzdeki kent hayatına kadar devam etmiştir. Ticaret kentleri ile kapitalist kent arasındaki fark bir çok düşünür tarafından ele alınmıştır, ancak günümüz neoliberal kentinin kuşkusuz ki kapitalizmin sınıfsal hegemonyasını yansıttığı söylenebilir. 1970'lerdeki neoliberal dönüş kentlerin de yapısını büyük oranda değiştirdi. Kentler artık endüstriyel devrimin ilk zamanlarında Veblen'in tarif ettiği gösteriş tüketiminin hakim olduğu alanlar olma özelliğini yeniden ortaya çıkardı. Fordist dönemin çeperlere taşıdığı orta sınıflar ve yaratıcı sınıflar neoliberal dönüş ile birlikte kent merkezine geri dönmeye başladılar (Harvey, 2008). Bu geri dönüşün ardında neoliberalizmin yaratmak istediği yeni sınıfsal baskı ve yeni iş alanlarıyla birlikte gereksinim duyduğu "yaratıcı" insan sermayesi arayışı vardır.

Neoliberalizm, kentleri rekabetin alanı haline getirdikçe kent alanındaki konstrasyonun artması da beraberinde geldi. Özellikle de 1990'ların başından itibaren "dünya kenti" ya da "küresel kent" kavramları daha sık duyulmaya başlandı. Neoliberal kentleşme metropolleşmenin, yoğunlaşmanın ve de uzmanlaşmanın başat meseleler haline geldiği bir süreç olarak doğmuştur. Bu sürecin temelinde yoğun emek isteyen endüstrileşmenin kent alanından uzaklaştırılması, kentsel alanın tüketimin rasyonalitesine açılması ve de zengin turistler için bir durak noktası haline gelmesi vardır. Neoliberal kent işçi sınıfının ve kent yoksulunun artık kent merkezinde görünmek istenmediği bir yapıdır. Yoksulluk görünse bile bu kişisel başarısızlığın simgesi ya da zenginlik gösterişinin zıttı olarak algılanmalıdır. Kentler gösterişin, zenginliğin ve de finansal uçukluğun gözle görünür hale geldiği yapılar olarak neoliberal düzlemde yer almışlardır. Bunun

en temel örneğini özellikle de küresel kentlerin oluşumunda ya da başka bir deyişle kentlerin küreselleşme rekabetinde görebiliriz.

Küresel Kent Oluşumu ve Sınıfsal Ayrım

Küresel kent kavramı özellikle de son 30 yılda neoliberalizmin post-fordist üretimi yaygın hale getirmesiyle, son derece önemli hale gelmiştir. Bu yeni iş bölümü Fordizm sonrası ya da uluslararası emek bölüşümü olarak anlandırılmaktadır. Buna göre, üretim maliyetlerini düşürmek için üretim fazları uluslararası olarak farklı yerlere taşınmıştır. Bu durum özellikle de küresel kuzeyde endüstrileşme sonrası ya da endüstrileşmeden kaçma olarak tanımlayabileceğimiz bir zaman dilimini yaratmıştır. Bu süreç ağır emek isteyen endüstri üretiminin emek gücünün ucuz olduğu yerlere kaymasını gerektirirken öte yandan kapitalist toplumlarda hizmet sektörünün, finansal piyasaların ve de özellikle konut piyasasının temel iktisadi araçlar olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve bu araçları güçlendirmiştir. Bu güçlendirme kentlerin görünümünü tamamen değiştirmiştir zira artık önemli olan konut piyasasının gelişimi ve de arsa spekülasyonudur. Öte yandan, finansal sektörlerin gelişmesi ve daha kompleks hale gelmesiyle beraber kentler finansal aktörlerin yeni yatırım alanları haline gelmeye başladılar. Bu aslında daha kompleks ve daha “yaratıcı” işlerin oluşumuna sebebiyet verdi ki böylelikle küreselleşmenin iletişim ve üretim araçlarıyla yaptığı devrim zirve noktasına ulaştı. John Friedmann (1986) ve Saskia Sassen (2001)’ in iddia ettiği gibi bu durumla birlikte artık yarışan küresel kentler ortaya çıktı ve de bu küresel kentler kendi aralarında iktisadi ve siyasi bir hiyerarşiyi yarattılar. Bu hiyerarşi hem kentlerin kendi içerisinde yeniden oluştu hem de uluslararası alana taşındı. Bu durum film endüstrisi, medya endüstrisi ve reklamcılık sektörleri gibi sektörlerdeki üretim kapasitesinden finansal yatırımlar için çekim noktası yaratılmasına kadar bir çok kriter içermektedir (Montgomery, 2007). Kısacası bir yandan küresel kentler küreselleşmenin tüm nimetlerinden faydalanan belirli üst sınıflar, orta sınıflar ve yeni “yaratıcı” sınıflarla dolarken öte yandan aynı kentler beraberinde bu nimetlerden yararlanamayan ve sesleri duyuramayan bir yoksul ve alt sınıflar topluluğunu meydana getirdi. Çokuluslu şirketler, bankalar, sigorta şirketleri, finansal danışmanlık şir-

ketleri, fast-food zincirleri, kahve tüketim zincirleri, alışveriş merkezleri ve mega projeler artık küresel kentleri çevreleyen yapılar oldular.

Sınıfsal hegemonyanın neoliberal yeniden yapılandırılması yeni mesleklerin ve sosyal ağların oluşmasını gerektirmektedir. Örneğin, son yirmi yılda bilgi teknolojileri, telekomünikasyon, sosyal medya, film sektörü, müzik ve kitaplar da dahil olmak üzere kültürel üretimin dijitalleşmesi tüketim toplumu etrafında şekillenen anahtar iş kolları hallerine geldiler. Kültürel üretim artık sınırsız bir şekilde metaların işaretlerini ve sembolik güçlerini parlatarak hüküm sürmeye başladı. John Montgomery'nin (2007) belirttiği gibi bu durum kentlerin yeni zenginlikleri olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan medya ve iletişim sektörleri özellikle de tüketici tercihlerini manipüle etmek için bir sürü yeni yöntem denemektedir. Bu sektörler genel olarak iyi üniversitelerde okumuş, daha kompleks yapılara hakim olabilecek yeni "yaratıcı" sınıfları istihdam etmektedir. Küresel kentler böylelikle hem yeni sanatsal ve kültürel üretimin, hem de yeni beyaz yakalı sınıfların ve finansal aktörlerin çekim merkezi halinde işlemektedirler. Bohem insanların ve yeni kentli profesyonellerin, neoliberalizmin sözde yaratıcı sınıflarının temel iddiası kendilerinin ayrıcalıklı zevklere ve değerlere sahip oldukları yönündedir. Bu değerleri ve de ayrıcalıkları da kent hayatında görmeyi istemekteydiler, zira tüketim alışkanlıklarının bunu gerektiğini düşünmektedirler. Bu durumla birlikte bu bahsedilen sınıflar konut piyasası ve arsa spekülasyonu için elzem hale geldiler.

Sharon Zukin'in (1992) belirttiği gibi küresel kentler görüntü ve yerel arasında var olan bir ikiliği ya da sıkışmayı yaşamaktadır. Bu yaklaşıma göre, kentlerin -özellikle parlak camlarla kaplı binaları, gökdelenleri, rezidansları, lüks otelleri, soylulaştırılmış mahalleleri, alışveriş merkezleri, finans kuleleri ve eğlence merkezlerini kapsayan- genellikle orta ya da üst-orta sınıfların ve turistlerin eğlenmesi veya boş zaman geçirmesi için düzenlenmiş görüntüsel bir bölümü ya da imajı vardır. Kentin bu imajının oluşturulmasındaki temel strateji ise soylulaştırmadır. Henri Lefebvre'in *Mekanın Üretilmesi* adlı eserinde belirttiği gibi bu kent görünümü, kentin imajı olup mekanın ya da kentsel mekanın sembolik ve işaretsel değeri olarak işlev görmektedir. Ancak, meselenin diğer tarafındaysa dışlanmış, yoksul ve işçi sınıflarından insanlar bulunmaktadır. Bu insanlar kentin çeperlerinde yer alırlar ve Zukin'e göre yereli oluştururlar. Çeperler her zaman için yeni soylulaştırma projelerine açık haldedirler ve bu tehdidi

hissetmektedirler. Dolayısıyla küresel kentlerdeki sınıfsal üstünlük soylulaştırma projeleri ve mega projeler ile işlemektedir, buradaki temel amaç artı-değerin gerçekleştirilmesi için yaratıcı sınıfların ya da başka bir deyişle yetenekler makinelerinin kullanılmasıdır. Sassen'in (1996a) söylediği gibi mekan artık küreselleşmeyi oluşturan insanların ve sermayenin merkezi konumundadır, dolayısıyla bu noktada Sassen çok önemli bir soru sormaktadır; "bu şehir kime ait?"

Bu noktadan anlamamız gereken şey özellikle de insan sermayesinin tercihleriyle şekillenen bir sınıfsal ayrımın küresel kentlerde soylulaştırma aracılığıyla nasıl gerçekleştirildiğidir. Soylulaştırma (gentrification) kavramı her şeyden önce şehir merkezinin genişlemesine işaret eder. İkinci olarak bu süreç şehrin merkezinde uluslararası piyasa kültürüne yönelik olan yeni bir yerel kimliği ön plana çıkarır (Zukin, 2010, 37). Kent merkezinin bu şekilde genişlemesi iki mekanizma ile gerçekleştirilir; birincisi arsa spekülasyonu diğeri ise yerinden etmedir. Arsa spekülasyonu olarak tanımladığımız kavram, arsa değerinin rant aralığı adı verilen bir hesaplama aracılığıyla manipüle edilmesine dayanmaktadır. Neil Smith (1987, 462) rant aralığı teorisini detaylıca incelemiştir ve kendisi şunu ileri sürer: "Soylulaştırma kısaca kent merkezindeki işçi sınıfı veya diğeri mahallelerin üst orta sınıflar için konut, rekreasyon ve başka tür kullanımlar için dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır, aslında açıkca rant aralığının tamamen ya da kısmen kapatılması için bir araçtır". Rant aralığı nedir? Kent planlamacılarının, emlakçıların, yatırımcıların, arsa sahiplerinin ve de inşaat firmalarının hesaplamasını yaptıkları potansiyel kardanır. Bu hesaplama arsanın şuanki değeri ile olası bir yatırım yapıldığında artacak olan değeri arasındaki farka dayanır. Bu yüzdendir ki sosylulaştırma genel olarak şuanki kullanım değeri ve potansiyel değeri arasındaki aralığın son derece geniş olduğu mekanlarda uygulanmaktadır. Lakin, soylulaştırma sadece artı-değerin arsa rantının spekülasyonu ile elde edilmesini amaçlamaz, aynı zamanda soylulaştırılan bölgelerdeki toplumsal skalayı dönüştürmeyi de amaçlar. Neil Smith (463) aynı zamanda şunu belirtir;

Soylulaştırma hakkındaki önemli nokta bunun sadece bir toplumsal değişimi içermemesi aynı zamanda mahalle düzeyinde özellikle de konut stoğunda fiziksel bir değişimi ve de konut ve arsa piyasasında da iktisadi bir değişimi içermektedir. Bu sosyal, fiziksel ve iktisadi değişim soylulaştırmayı ayırt edilebilir ve tanımlanabilir bir süreç ya da süreçler silsilesi

yapmaktadır. Eskimiş ya da bitkin gözüken mahallelerin üst-orta sınıfları asla gecekondulara gitmezler, çoktan yenilenmiş ya da yeniden yapılmış binalara taşınırlar ve bu kaçınılmaz olarak soylulaştırılan yerlere sadece toplumsal dönüşümü değil aynı zamanda önemli bir sermaye yatırımını götürmektedir.

Soylulaştırmanın bir diğer açısı ise mahallelerinden dışlanan ya da başka bir deyişle yerlerinden edilen insanlardır. Bu genellikle onları zorla yerinden eden güvenlik mekanizmalarıyla da ilintilidir. Ayrıca meselenin bir de mortgage kredisi gibi finansal araçları içeren bir boyutu da vardır. Yerinden etme stratejisi aynı zamanda başka bir tür arsa spekülasyonunu içerir, zira yerinden edilen insanların gittikleri mahallelerin de arsa değeri düşüşe uğrar ve bu yerler yeni soylulaştırma projeleri için açık hedef haline gelir. Neoliberal kentleşme sürekli bir şekilde insanları yerinden ederek mekanı yeniden üretmektedir, bu süreç mülksüzleştirmeyi beraberinde getirir. David Harvey'e (2004) göre soylulaştırma arsa spekülasyonu üzerinden sermaye birikimini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yüzden kendisi neoliberalizmin kentleri nasıl tüketip sömürdüğünü anlatabilmek için mülksüzleştirerek birikim kavramını kullanmaktadır. Bu durum Harvey'e göre yeni bir emperyalizm şeklidir ve bu sadece konutsal mülkiyetlere değil fikri mülkiyete kadar bir çoğuna el koymaktadır. Dolayısıyla, neoliberalizm tek sınıfın hegemonyasını sürdürmek için sadece insan sermayesi üzerinden sınıfsal bir ayırım yaratmaz aynı zamanda zayıf olanın mülkiyetlerine el koymaya çalışır. Finansal merkezleri ve üst orta sınıf mahalleleriyle birlikte küresel kentler tek sınıfın hegemonyasının en üst düzeyde yansıtıldığı kent alanlarıdır. Neil Brenner ve Roger Keil (2013) küreselleşmenin yeni küresel kentler ortaya çıkarma üzerine siyasaları ve pratikleri yaydıklarını ve şuanda küresel kentlerden küresel bir kentleşme sürecine geçtiğimizi belirtirler.² Bu da demek oluyor ki soylulaştırma da aynı şekilde küresel boyutta her yere yayılmaktadır. Çokuluslu şirketlerin yönetim merkezleri, bankalar, bilgi teknolojileri ve medya şirketleri kentleri domine etmekte ve yeni profesyonel sınıfları oluşturmaktalar. Bu profesyonellerin kendi sosyal habitusları gereği tüketmeleri gerekmektedir.

² Bu durum Brenner ve Keil tarafından Blade Runner senaryosu olarak öngörülmektedir. Buna göre Blade Runner filminde resmedilen gelecek algısı ve distopya günümüz küresel kentlerinde görünür hale gelmeye başlamıştır; bir yanda yükseklerde yaşayan zenginler ve elitler öte yanda ise yer yüzünde sıkıntı içindeki halk kitleleri.

Bu yüzdendir ki soylulaştırma bazen tam da Şehir merkezinin göbeğinde merkezi alanları bu insanların eğlencesi ve boş zamanları için yeniden düzenlemek için geręekleřtirilmektedir. Spor salonları, alışveriş merkezleri, eğlence kompleksleri, bilim parkları bu yeni kent politikasının anahtar bileşenlerinden bazılarıdır (Haila, 1997, 283).

Bu yeni kent siyasetini biçimlendirmek için emlak sektörü ciddi rol oynamaktadır. Binalar artık neoliberalizmin sınıfsal hegemonyasının işaretleri haline geldiler. Anne Haila'ya (286-287) göre işaretleşen üç tür bina çeşidi vardır. Bunlar; zafer binaları, özel binalar ve imaj binalarıdır. Zafer binaları sahiplerine isim, prestij ve Őöhret kazandırırılar (New York'ta bulunan Rockefeller Center gibi), özel binalar ise ayırıştırmayı ve dışlamayı amaçlar; örneğin elektronik gözetim sistemleriyle alışveriş merkezleri bulunmaktadır ve bu satın alma gücü olmayanları dışlayan bir mekanizmadır. Bu binalar genellikle piyasadaki tekel fiyatlarını garanti altına almaktadır. Son olarak da imaj binaları vardır ki bunlar da Şehrin imajını özellikle de zengin yatırımcı ve turist çekmek için güzel göstermeye yönelik yapıtlardır. Bu durum bizlere küresel kentlerin mimari formlarını resmetmektedir, bu mimari form satın alma gücü olmayanı dışlarken Şehri finansal aktiviteler ve tüketim alışkanlıklarına göre planlar. Bu modeli New York, Londra, Tokyo, Hong Kong, Toronto, İstanbul ve benzeri bir çok küresel veya küreselleşen kentlerde görebiliriz.

Foucault, *Diğer Mekanlara Dair* (1986) adlı eserinde, her zaman bir mekan algımız olduğunu ve bu mekan algımızın da bizleri sürekli diğer mekanları tanımlamaya ittiğini belirtir. Bu her yer olabilir, ancak genellikle algı toplumun genel olarak tanımladığı matriksin dışında kalanlardır. Bu durum bizi tekrardan Saskia Sassen'in sorduğu soruya getirmektedir, bu Şehir kimin? Richard Florida'ya (2002) göre, 21. Yüzyıl'ın başarılı kentleri "yaratıcı" ve yenilikçi kişiler için çekim alanı oluşturabilecek Şehirler olacaktır. Yine John Montgomery (2007) önde gelen Őehirlerin en son teknolojik üretimleri geręekleřtiren mekanlar olarak kalmaya devam edeceğini belirtir. Dolayısıyla, neoliberal kentleşmenin temel savunusu ve kendisini meşru kılma söylemi 20. Yüzyıl'da geręekleřen gereksiz kentsel yayılmayı tamir edeceğini iddia etmesidir. Yaratıcı sınıflar yeşil, sağlıklı ve de görsel olarak ilham verici kentlerde yaşamak istiyorlar. Bu girişimci sınıflar monoton, basmakalıp çeper hayatlarını reddedip canlı, yürünebilir ve kafe kültürü olan mahalleler istiyorlar (Kennedy, 2001, 191). Lakin, bu kenti

yeniden biçimlendirme tahminleri bir çok insan için, özellikle de yerlerinden edilen insanlar için büyük bir maliyet doğurmaktadır. Bu dışlama Sassen'in (1996b) belirttiği gibi bir çok kimlik ve temsiliyet sorununu da beraberinde getirmektedir. Kentlerin merkezlerindeki yoğunlaşma arttıkça ve yaratıcı sınıflar buraları doldurdukça kentin daha güzel bir yer olacağını savunan neoliberal anlayışlar son derece otoriter bir pratik ile işlemektedirler. Bu neoliberal anlayışlar da meşruiyet noktalarını her gün insanların zihnine kazınan söylemlerle ve de açgözlülüğü özendirip fakirliği aşışıl原因an neoliberal politikalarla göstermektedir (Giroux, 2014). Dolayısıyla küresel ve küreselleşen kentler günümüzde sınıfsal ayrımın en açık yansımaları olarak gözükmektedir.

Sonuç

Neoliberal kent anlayışı kendisini en iyi küreselleşen ya da küresel olarak zaten tanımlamakta olduğumuz kentlerde gösterir. Kısacası, neoliberal kent üst-orta sınıflaşmanın ve de yeni profesyonelleşmenin etkisiyle kapitalist üretim ilişkilerinin tekrardan hegemonya kurmasını sağlayan temel araçlardan birisi olarak işlemektedir. Bu araçsal yapı kendisini tüketim alışkanlıklarında gösterdiği gibi tüm toplumsal ve dayanışma bağlarını yıkmaya çalışmasında da göstermektedir. Artık yoksulluk paylaşılan ya da çözüm aranılan bir toplumsal yapı ya da insanların eğilmesi gereken bir sorun olmaktan çıkmıştır. Yoksulluk mücadelenin bittiği bir alan olarak yeniden inşa edilmiştir.

Neoklasik iktisadın faydacı ve rasyonel tercih insanını devralan neoliberal anlayış, özellikle de eğitim ve de tüketim alışkanlıkları açısından sınıfsal bir ayrım yaratarak ve sermaye kavramına yeni bir anlam katarak işlemektedir. İnsanlar artık kendilerinin sermayesi olarak rekabetçi dünyada ayakta kalmaya çalışmakta ve bu ayakta kalma mücadelesinde başarılı olanlar artık yoksulların durumlarıyla ilgilenmemektedir. Zira neoliberal yeniden üretim araçları ve üniversiteler bile sadece piyasanın gerekleri için "yaratıcı" sınıfları ortaya çıkarırken buradaki temel amaç rekabet gücünü yükselten bir iktisadi darwinizmi hakim kılmaktır. İşgücü arzında yaratılan kıtlık, iş kontratlarının bireyselleştirilmesi, toplu sözleşmelerin ortadan kaldırılmaya çalışılması da neoliberal zihniyetin biyopolitikasıyla yakından alakalıdır.

Önemli olan bilgi bize fayda sağlayan bilgidir ve piyasada fiyat bilgisine hakimsek bu bize yeterli faydayı sağlayacaktır, zira neoliberalizm üretim ilişkilerini ve emek sömürsünü ustaca gizlemektedir. Böylece yoksul ve alt sınıfların feryatları ya da sıkıntıları asla duyulmamaktadır. Küresel kentlerde bu insanlar özellikle de yeni konut projeleri ve soylulaştırma girişimleriyle dışlanmaktadır ancak gittikleri yerlerde rant değerini düşürerek bu mekanları da soylulaştırmaya açık hale getirmektedir. Meselenin temelinde şunu söylemek mümkündür, neoliberalizm sadece yoksulluğu artırmaz; özellikle de kent alanından elde ettiği rant değeri ve de sömürüyü gizleyip daha ucuza işçi çalıştırabilmesi açısından ve sosyal güvencesizliği yayabilmesi açısından yoksulluğa ihtiyaç duymakta ve onu sürekli yeniden üretmektedir. Bu sayede sınıfsal hegemonyayı hakim kılabilir. Neoliberal kentleşme kendisini kentlerde yeniden üretmek için yoksulluğa ihtiyaç duymakta ve bu yoksulluğu da sürekli yeniden üretebilmek için stratejiler geliştirmektedir.

KAYNAKÇA

Becker, G. S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, Chicago: University of Chicago Press.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Massachusetts: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1998). "The Essence of Neoliberalism", *Le Monde Diplomatique*, 08 Ocak 2015'te erişildi, [<http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>]

Brenner, N., & Keil, R. (2013). "Küresel Kentlerden Kentselliğin Küreselleşmesine", *Birikim*, 01 Kasım 2014'te erişildi [<http://www.birikimdergisi.com/guncel/kuresel-kentlerden-kentselligin-kuresellesmesine>]

Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Classes: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, New York: Basic Books, 2002.

Foucault, M. (1986). "Of Other Spaces", *Diacritics*, Vol.16, No.1, 22-27.

Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics*, New York: Picador.

Friedman, M., & Friedman R. (1990) *Free to Choose*, New York: Harcourt, (1980).

Friedmann, J. (1986). "The World City Hypothesis", *The Global Cities Reader* editörler: Brenner N., & Keil, R. (2006). New York: Routledge, 65-71.

Giroux, H. A. (2014). *Neoliberalism's War on Higher Education*, Chicago: Haymarket Books.

Haila, A. (1997). "The Neglected Builder of Global Cities", 1997, *The Global Cities Reader* editörler: Brenner N., & Keil, R. (2006). New York: Routledge, 282-287

Harvey, D. (2004). "The New Imperialism: Accumulation by Dispossession", *Socialist Register*, Vol. 40, sf. 63-87.

Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.

Harvey, D. (2008). "The Right to the City", *New Left Review*, Vol. 53.

Jacobs, J. (1970). *The Economy of Cities*, New York: Random House.

Jevons, W. S. (1871). "The Theory of Political Economy", 1871, editörler: Medema, S. G. & Samuels, W. J. (2003). *The History of Economic Thought: A Reader*, New York: Routledge, sf. 413-443.

Kennedy, C. (2011). *The Evolution of Great World Cities*, Toronto: University of Toronto Press,

Lefebvre, H. (2007). *The Production of Space*, Massachusetts: Blackwell.

Marx, K. (1977) *Capital: A Critique of the Political Economy Vol. 1*, New York: Vintage Books.

Montgomery, J. (2007). *The New Wealth of Cities: City Dynamics and The Fifth Wave*, Aldershot: Ashgate Publishing.

Sassen, S. (1996a). "Whose City Is It?", *The Global Cities Reader* editörler: Brenner N., & Keil, R. (2006). New York: Routledge, 360.

Sassen, S. (1996b). "Cities and Communities in the Global Economy", *The Global Cities Reader* editörler: Brenner N., & Keil, R. (2006). New York: Routledge, 83-88

Sassen, S. (2001) *The Global City: New York, London, Tokyo, New Jersey*: Princeton University Press.

Smith, A. (2012). *The Wealth of Nations*, Hertfordshire: Wordsworth Editions

Smith, N. (1987). "Gentrification and Rent Gap", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 77, No. 3, 462-465.

Veblen, T. (1994). *The Theory of the Leisure Class*. New York: Penguin Classics, (1899).

Wood, E. M. (2002). *The Origins of Capitalism: A Longer View*, Londra: Verso.

Zukin, S. (2010). "Gentrification as Market and Place", *The Gentrification Debates: A Reader*, editör: Brown-Saracino, J. New York: Routledge, 37-44.

Zukin, S. (1992). "The City as a Landscape of Power: London and New York as Global Financial Capitals", *The Global Cities Reader* editörler: Brenner N., & Keil, R. (2006). New York: Routledge, 138-144.

Murat Üçoğlu: 2008'de İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden lisans diplomasını aldı. 2009'da girdiği İstanbul Teknik Üniversitesi Siyaset Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'nı 2012 yılında başarıyla tamamladı. Bahçeşehir Üniversitesi'nde 2011 ve 2013 yılları arasında Küreselleşme ve İstanbul adında bir ders verdi. 2013 Eylül'ünden bu yana Toronto'da bulunan York Üniversitesi'nin Çevre Çalışmaları Fakültesi'nde doktora yapmaktadır.

Yoksulluğun Çalışma İle İmtihani: Çalışan Yoksullar Üzerine Bir Araştırma*

*

Fatih Kahraman

Öz

1980 sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hissedilen yeni liberal politikalar, refah rejimi ve çalışma ilişkilerinde köklü değişimlere sebep olmuştur. Yoksullukla mücadele, devletin sorumluluk alanından piyasa özgürlükleri içerisinde hareket eden sivil toplum kuruluşlarına kanalize edilmeye çalışılırken, istihdamın esnek ve güvencesiz türleri ise çalışma yaşamının yeni iklimini yaratmıştır. Formel olanın toplumsal ve ekonomik yaşamdan çekildiği; çekilen alanları enformelin doldurmaya çalışmasının sonucunda gri alanlar ve gruplar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda çalışan yoksulları, yoksulluğun çözümünü bireylerin istihdama katılmalarında arayan ve yoksulluğu bireylerin tembelliğine atıf yaparak açıklayan yaklaşımların suskun kaldığı kesimler arasında görmek mümkündür. Çalışmada çalışanın yoksulluğu İstanbul’da farklı iki sektörde yer alan ve formel istihdam biçimine uygun olan orta ölçekli işletmelerde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, Çalışan Yoksullar, Çalışma, Yeni Yoksulluk, Güvencesizlik

* Bu makalenin verileri, yazarın 2011 yılında tamamladığı *Yoksulluğun Değişen Yüzü Çalışan Yoksullar: İstanbul Sancaktepe Kemal Türker Mahallesi Üzerine Bir Araştırma* isimli yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Bu çalışmanın alan verileri 2010 yılında toplanmış ve 2011 yılında çalışma sonlandırılmıştır. Bu nedenle Türkiye’ye ait yoksulluk, istihdam, hane vb. verilerinde ise bu tarihe kadar olanlar alınmıştır. Çalışan yoksulluğunun dünyadaki oranı vb. gibi çalışmaya doğrudan etkisi olmayan ikincil derecede önem taşıyan veriler ise 2014 yılı güncel bilgileri alınmıştır.

Examination of Poverty by Working: A Research on Workingpoor

*

Fatih Kahraman

Abstract

As it is felt all over the world after the 1980 neo-liberal policies in Turkey has led to radical changes in welfare regimes and labor relations. Fight against poverty, the state trying to be channeled to non-governmental organizations acting in the market, freedom from responsibility, flexible and precarious forms of employment has created a new climate of the working life. Social and economic life was taken from the formal; captured areas are gray areas and groups have emerged as a result of the informal working to fill. In this sense, the working poor, the caller participate in the solution to poverty and poverty of individuals employed by referring to the laziness of people describing the approach can be seen between sector to remain silent. The poverty of the working medium in the study, which correspond to two different forms of employment in the formal sector in its entirety and has been investigated in the business.

Keywords: *Poverty, Working Poor, Labour, New-Poverty, Precarity*

Giriş

Toplumlar için yoksulluk, mekansallık, zamansallık kavramlarından etkilenen ve farklı toplumlarda farklı şekillerde ortaya çıkabilen toplumsal bir olgudur. Modern öncesi dönemde yoksulluk, muhtaçlıkla temellendirilen ve geleneksel kurumların toplumsal bir vicdan sorunu olarak görülmüştür. Bu çerçevede özellikle erken modern dönemde Avrupa'da yoksullar, toplumların kendi inanç sistemleri, refah düzeyleri ve geleneksel kurumları ve dayanışma süreçleriyle idare edilmesi gereken kesimler olarak değerlendirilmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise yoksulların, yoksulluklarının ortadan kaldırılması için çalışmaktan başka çaresi olmayan ve istihdama katılmaları durumunda yardımlardan yararlanabilme şansını elde edebilecek kesimler olarak tanımlanmışlardır. 19. yüzyılda çalışma etiğinin dönüşüme uğramaya başlaması ile birlikte toplumdaki yoksul kesimlere yeni görevler yüklendiği ve işgücü havuzunun büyütülebilmesi için çalıştırılması gereken toplumsal grupların içerisine hızla kanalize edilmişlerdir (Özuğurlu ve Güngör, 2001; Jütte, 2011; Buğra, 2008; Polanyi, 2000). II. Dünya Savaşı sonrasında ise vatandaşlık temelli sosyal devlet anlayışının etki alanının genişlediği ve yoksulluk yardımlarından yararlanan kesimlerin çeşitlendiği görülmüştür. Refah devletinin krizinin yoğun olarak kendisini hissettirdiği 1970'lerin ikinci yarısından sonra toplumsal yaşamda göçmenler, engelliler, yoksullar vb. kesimlere yönelik koruyucu politika alanlarından devletin çekilmeye başladığı söylenebilir (Sallan Gül, 2006; Yılmaz, 2010).

Günümüzde toplumsal risklere karşı kendi bireylerini korumakta isteksiz davranan ve ülkemizde de kendisini günden güne hissettirmeye başlayan yeni liberal politikalar sonucunda, özellikle Türkiye kırında ve kaçınılmaz olarak kentlerinde, toplumsal risk gruplarının daha da genişlediği görülmektedir¹. İstihdama katıldığı halde aldığı ücret ile yoksulluk

¹ Kırsal yerleşim yerlerinde yoksulluğun arttığı görülmektedir. Cari satınalma gücü paritesine göre 2,15 dolar sınırı itibarıyla kentsel yerlerin yoksulluk oranı 2012 yılına göre değişmemiş ve yine %0,02 olarak hesaplanmıştır. 2012 yılında %0,14 olan kırsal yerlerdeki yoksulluk oranı ise 2013 yılında %0,13 olarak tahmin edilmiştir. Cari satınalma gücü paritesine göre 4,3 dolar sınırı için 2012 yılında kentsel yerleşim yerlerinde yaşayanlarda %0,60 olan yoksulluk oranı, 2013 yılında %0,64 olarak tahmin edilmiştir. Aynı yoksulluk sınırına göre kırsal yerlerde yaşayanla-

sınırının altında olan yeni toplumsal kesimlerin yoksul grupların içerisinde dahil oldukları görülmektedir.

Çalışanın Yoksulluğu: Kavramsal Bir Giriş

Yoksulluğun günümüzde istihdam dışında kalanları değil, aynı zamanda istihdam edilenlerin önemli bir kesimini de etkilemesi, sosyal bilimler literatüründe çalışan yoksullar olgusunun yoğun şekilde tartışılmaya başlanmasına yol açmıştır (Suğur ve Suğur, 2010, s.89). Özellikle son yıllarda yoksulluk üzerine yapılan araştırmalarda önemli artışlar kaydedilmiş ve yoksulluk kavramının içine bazı alt kavramlarda girmeye başlamıştır. Çalışan yoksullar kavramı bu yeni kavramlara örnektir. Genel bir tanımlamayla, bir işte çalıştığı halde, ücret geliri yoksulluk çizgisinin altında olan ve dolayısıyla hayatını sürdürmede asgari ekonomik ve sosyal faydadan yararlanamayan kişiler çalışan yoksullardır (Zengingönül, 2004, s.107). Çalışan yoksullar veya çalışanın yoksulluğu kavramı 1970'li yılların başında Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavram günümüzde, tipik olmayan ve eğreti istihdamın yaygınlaşmasına bağlı olarak, Avrupa ülkeleri de dahil olmak üzere tüm dünyada yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Çalışan yoksullar; ekonomik olarak aktif olmayan yoksul kesimleri değil, ekonomik olarak aktif olan yoksulları kapsamaktadır (Kapar, 2005, s.52).

Çalışan yoksullara ilişkin farklı tanımlar arasında ise Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün tanımı öne çıkmakla birlikte bu çalışma için temel alınmıştır. Bu bağlamda ILO'ya göre, yoksul bir ailede yaşayan bütün çalışanlar, çalışan yoksul olarak kabul edilirken, buradaki 'çalışan' kavramı referans döneminde en az bir saat istihdam edilenleri kapsamaktadır. Farklı tanımlamalarda ise, bu çalışma, bazı çalışma türleriyle (tam-zamanlı, yarı-zamanlı ayrımı gibi) sınırlandırılmıştır. Yine literatürde çalışan yoksul tanımı bazen sadece bu kişilerle (çalışanlarla) sınırlı tutularak daraltılırken; bazı çalışmalarda ise, en az bir kişinin çalıştığı yoksul ailelerde yaşayan 'bütün aile bireyleri' dahil edilerek genişletilmiştir. Buna

rın 2012 yılı için %5,88 olan yoksulluk oranı, 2013 yılında ise %5,13 olarak hesaplanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. TÜİK 2013 Yoksulluk Çalışması.

göre farklı çalışmalarda² çalışan yoksul olarak kabul edilen başlıca gruplar şunlardır;

- Yoksul bir ailede yaşayan bütün çalışanlar,
- Yoksul bir ailede yaşayan bütün tam zamanlı çalışanlar,
- En az bir kişinin çalıştığı yoksul bir ailede yaşayan bütün aile bireyleri,
- En az bir tam zamanlı çalışanın bulunduğu yoksul bir ailede yaşayan bütün bireyler (Strengmann Kuhn, 2002, s.4).

Tanımlamaların ortak noktası çalışan yoksulların istihdama katıldığı halde yoksulluk sınırının altına yer almalarıdır. Yoksulluktan kurtulmak için istihdama katılmanın yeterli olmaması hem dünyada hem de ülkemizde toplumsal riskler ile karşı karşıya kalan kesimlerin varlığını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Çalışan Yoksulluğunun Dünya'daki ve Türkiye'deki Görünümleri

Çalışan yoksul olarak ifade edilen kesimin dünyada ve ülkemizdeki varlığı gün geçtikçe görünürlük kazanmaktadır. Bu kesimler yalnızca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorunu olmamakla birlikte gelişmiş ülkelerinde çözüm üretmek zorunda olduğu bir problem alanı haline gelmiştir. Bu bağlamda dünya genelinde çalışan yoksulların bölgesel dağılımına bakıldığında, çalışan yoksulluğunun oranının en yüksek olduğu bölgelerin, dünyanın azgelişmiş bölgeleri olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda dünyada çalışan yoksulların tahmini oranları verilmiştir.

² Farklı tanımlamalara ilişkin bkz. Amerika Birleşik Devletlerinde bulunan Çalışma İstatistikleri Bürosu (BLS) çalışan yoksulu: "Yıl içerisinde en az 27 haftasını işgücünde (çalışarak veya iş arayarak) geçiren, fakat geliri yoksulluk sınırı altında kalan kişiler" şeklinde tanımladığı görülmektedir. Avrupa Birliği'ne göre ise çalışan yoksul: "Yılın yarısından fazlasında istihdam edilen (ücretli, maaşlı ya da kendi hesabına) ve ulusal ortalama gelirin %60'ının altında harcanabilir gelire sahip olan bir hanehalkında yaşayan bireyler" olarak tanımlamaktadır. Bir başka önemli kurum ise Fransa'da bulunan Ulusal İstatistik Enstitüsü'nün (INSEE) çalışmalarında ifade edilmektedir. Buna göre; "Çalışan yoksullar, yılın en az altı ayını işgücünde, çalışarak ya da iş arayarak geçiren, fakat ailesinin yaşam standardının yoksulluk sınırının altında bulunduğu kişilerdir" Kanada Ulusal Refah Konseyi'ne (NCW) göre ise çalışan yoksul: "Gelirinin yarısından fazlasını ücret, maaş ya da kendi hesabına çalışma yoluyla elde eden ve Kanada Düşük Gelir İstatistikleri (LICO) tarafından belirlenen gelir eşliğinin altında kalan kişiler" olarak tanımlanmaktadır. Detaylı tartışma için bkz. Naci Gündoğan, Yoksulluğun Değişen Yüzü Çalışan Yoksullar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2007.

Tablo 1: Dünya ve Bölgelerde Çalışan Yoksul Sayıları (Günlük 1.25\$ Sınırı)

Her iki cinsiyet	İnsanların Sayısı (Milyonlar)						Toplam İstihdamdaki Oranı (%)					
	2000	2007	2011	2012	2013	2018	2000	2007	2011	2012	2013	2018
Dünya												
Merkez ve Güneydoğu Avrupa (AB üyesi olmayan) Eski Sovyet Ülkeleri	692.9	490.9	406.3	385.0	374.7	284.7	26.5	16.7	13.3	12.4	11.9	8.5 [®]
Doğu Asya	6.6	2.8	2.0	1.8	1.6	0.9	4.6	1.8	1.2	1.1	1.0	0.6 [®]
Güneydoğu Asya ve Pasifik	232.8	94.7	58.0	47.3	43.1	19.4	31.1	11.8	7.1	5.7	5.2	2.3 [®]
Güney Asya	83.0	49.2	36.9	34.0	34.4	24.7	34.2	18.0	12.4	11.2	11.2	7.5
Latin Amerika ve Karayipler	16.4	10.6	8.9	8.7	8.5	6.9	7.9	4.3	3.3	3.2	3.0	2.3
Ortadoğu	0.6	0.8	0.7	0.8	0.7	0.6	1.5	1.5	1.1	1.2	1.1	0.8
Kuzey Afrika	3.1	2.2	1.9	1.9	1.8	1.6	6.9	3.9	3.2	3.1	3.0	2.4
Sahra Altı Afrikası	125.9	129.5	130.6	130.0	129.6	118.6	55.8	46.7	42.0	40.5	39.2	30.8

Kaynak: ILO, Global Employment Trends 2014, p.100.

Dünyada çalışan yoksulların sayısına bakıldığında 2000-2013 yılları arasında yarıya yakın bir azalma eğilimi görülmesine karşın 374.7 milyon insanın uluslararası kuruluşların kabul ettiği mutlak yoksulluk sınırı olan 1.25\$ sınırında yer aldıkları görülmektedir. Bu durum ise çalışmalarına rağmen yoksulluğun mutlak halinden kurtulamayan kitlelerin varlığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Türkiye’de ise çalışan yoksullara ilişkin en son veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin 2009 yılı araştırmasında görülebilmektedir. Gündoğan (2007, s.69) TÜİK’in verilerine dayanarak, Türkiye’deki yoksul fert sayısının yaklaşık olarak 10 milyon olarak kabul edildiğinde, toplam nüfusun yaklaşık 70 milyon ve toplam istihdamın da 22.1 milyon olduğu gerçeğinden hareketle, Türkiye’de çalışan yoksul sayısının alt ve üst sınırlarının hesaplanabileceğini belirtmektedir. Bu tahmin yönteminin sonucuna göre ise, Türkiye’deki çalışan yoksul sayısının 3.1 milyon ile 6.5 milyon kişi aralığında olduğu ve çalışan yoksulların istihdam edilenler içindeki oranının ise %14-29,4 aralığına karşılık geldiği söylenebilir. Bu oran oldukça ciddi bir orandır. Zira çalışmalarına rağmen yoksulluk sınırının altında yaşayan kitlelerin varlığı, yoksulluğu önleme politikalarında istihdamın tek başına önleyici bir araç olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Alan Araştırmasının Sonuçları

Bu çalışmanın alan bulguları³, İstanbul'un Sancaktepe ilçesinde bulunan iki orta ölçekli işletmede toplam 58 kişiye yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak elde edilmiştir. Bu formlar SPSS 16.0 programı ile analiz edilmiş ve analiz süreci örnek olaylar ile araştırmacının gözlemleri ile desteklenmiştir.

Sosyo-Demografik-Ekonomik Özellikleri

Araştırmanın alan sonuçlarına bakıldığında, erkek görüşmeciler arasında 16-27 yaş aralığının en yüksek oran ile ilk sırada yer aldığı görülürken, kadın görüşmeciler arasında ise 22-33 yaş aralığının %66,0 gibi yüksek bir yüzdeye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Cam işletmesinde çalışan işçiler arasında genç çalışan nüfus aralığının yüksek bir oranda tespit edilmesi çalışan işçilerin genç nüfusa sahip işgücünü oluşturmaları işletmenin dinamik bir nüfus aralığına sahip işgücünü bünyesinde barındırdığını ortaya çıkarmaktadır. Görüşmeler sırasında cam işletmesinde çalışan erkek görüşmecilerin birçoğunun çalıştıkları işin, ilk işleri olduğunu vurgulaması yukarıdaki verileri destekleyici niteliktedir. Gıda işletmesinde ise görüşülen kadın işçiler arasında %69 ile 22-39 yaş aralığının tespit edilmesi cam işletmesine oranla daha yaşlı bir nüfusun istihdam edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

³ Çalışma İstanbul'un Sancaktepe ilçesinde formel çalışma olanaklarına sahip farklı alanlarda üretim yapan (gıda ve cam) orta ölçekli işletmelerde gerçekleştirilmiştir. Sancaktepe sınırları içerisinde yer alan bu orta ölçekli işletmelerde çalışanların, işyerlerini oturdukları mekana yakın yerlerden seçmeleri ve mahalle sınırları içerisinde formel istihdam alanın yer alması bu işletmelerin örneklem olarak seçilmesini sağlamıştır. Çalışmanın örnekleme yöntemi ise, amaçlı örnekleme yöntemlerinden "ölçüt örnekleme" olarak ifade edilen örnekleme modelidir. Bu örnekleme yöntemindeki temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır. Burada sözü edilen ölçüt veya ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabilir ya da daha önceden hazırlanmış bir ölçüt listesi kullanılabilir. Ölçüt örnekleme yönteminden hareketle çalışmanın örneklem grubu çeşitli ölçütleri taşıyan "çalışan yoksullar" seçilecektir. Belirlenen ölçütler ise şunlardır; *Formel alanda istihdama katılmaları,- Hanede çalışan başkalarının da olması,- İstihdama katıldıkları için sosyal yardımlardan yararlanamamaları,- Aldıkları ücretlerin yoksulluk sınırının altında yaşamalarını engelleyememesi.* Yoksulluk sınırı olarak Türk-İş'in 2010 yılı açlık sınırı 867 TL, yoksulluk sınırı 2807 TL ölçüt alınmıştır.

Yaş ile eğitim durumu arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, lise mezunlarını oluşturan 16-33 yaş aralığının %93,3'lük oranda olması işçiler arasında genç nüfusun eğitim oranının, diğer yaş kesimlerine göre çok daha yüksek olduğunu göstermektedir. Eğitim oranının en düşük olduğu yaş aralığı ise 40-45 yaş aralığı olarak belirlenmiştir. TÜİK'in 2012 yılında gerçekleştirdiği işgücü araştırmasında 15 yaş ve üzeri değişkeninde yer alan işgücününün %69,8'lik bir kesiminin lise ve altı eğitim oranına sahip olduğu açıklanmıştır (TÜİK, 2012). Görüşmeciler arasında lise mezunluğunun Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmesi ise çalışmanın gerçekleştirildiği işletmelerde görece eğitilmiş kesimin istihdam edildiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2: Görüşülen İşçilerin Hane Nüfusu

		Sayı	Yüzde
Sayı	2 Kişi	8	13,8
	3 Kişi	15	25,9
	4 Kişi	15	25,9
	5 Kişi	11	19,0
	6 Kişi	5	8,6
	7 Kişi	2	3,4
	7 Kişi+	2	3,4
	Toplam	58	100,0

Tablo-2'de görüşmecilerin hane büyüklükleri verilmektedir. 3-5 kişi aralığı %70,8'lik kesimde yer alırken, 6-7 kişi ve üzeri ise %15,4'lük bir kesimde yer almaktadır. Yukarıdaki tabloda görüşülen işçilerin hane yapısının 3-5 kişi aralığında yoğun bir şekilde görülmesi, ülkemizdeki hane yapısının çekirdek hane özelliği⁴ taşımasını göstermesi bakımından uyumlu bir görüntü oluşturmaktadır (TÜİK, 2011). Türkiye'nin 74 milyonluk nüfusu, ortalama büyüklüğü 3,8 kişi olan 19,4 milyon haneye dağılmaktadır (TÜİK, 2013). Görüşülenlerin hane ortalamasının 3-5 kişilik haneler temelinde yer alması ise ülke ortalaması olan 4,1'lik hanelerden uzak olmayan bir profil ortaya çıkmaktadır.

⁴ TÜİK, 2011, Aile Yapısı Araştırması sonuçlarına göre, ülkemizde tek kişilik hanelerin oranı %9,6, çekirdek ailelerin oranı %68,7 ve geniş ailelerin oranı ise %10,1, öğrencilerden ve işçilerden oluşan hanenin oranı ise %0,7'dir. Detaylı bilgi için bkz. <http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/turkiyenin-aile-yapisi-arastirmasi-2011.pdf>.

Tablo 3: Çalışılan İşletme ile Alınan Ücret Arasındaki İlişki

		Ne Kadar Ücretle Çalıştığı					Toplam	
		Asgari Ücret	701-800 TL	801-900 TL	901-1000 TL	1001 TL +		
Çalışılan İşletme	Gıda İşletmesi	Sayı	8	2	3	2	0	15
	Çalışılan İşletme		53,3%	13,3%	20,0%	13,3%	,0%	100,0%
	Ne Kadar Ücretle Çalıştığı		32,0%	16,7%	42,9%	25,0%	,0%	25,9%
	Toplam %		13,8%	3,4%	5,2%	3,4%	,0%	25,9%
	Cam İşletmesi	Sayı	17	10	4	6	6	43
	Çalışılan İşletme		39,5%	23,3%	9,3%	14,0%	14,0%	100,0%
	Ne Kadar Ücretle Çalıştığı		68,0%	83,3%	57,1%	75,0%	100,0%	74,1%
	Toplam %		29,3%	17,2%	6,9%	10,3%	10,3%	74,1%
	Toplam	Sayı	25	12	7	8	6	58
	Çalışılan İşletme		43,1%	20,7%	12,1%	13,8%	10,3%	100,0%
Ne Kadar Ücretle Çalıştığı		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
Toplam %		43,1%	20,7%	12,1%	13,8%	10,3%	100,0%	

Tablo-3’de işçilerin çalıştıkları işletmeler ile aldıkları ücret gösterilmektedir. İşçilerin aldıkları ücretin yoğun bir şekilde toplandığı kesimin %43’lük aralık ile asgari ücret aralığı olarak ifade edebileceğimiz 600-700 TL’lik bölüm olduğu görülmektedir. %20,7’lik kesimde eklendiğinde işçilerin %65’e yakın bir bölümünün 600-800 lira arasında maaş aldığı görülmektedir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)’na üye işverenler, sendikalı toplu sözleşme yetkisi olan işyerlerinin istatistiklerini derledikleri 2009 yılı sektörlerin brüt ve net ücret raporunda⁵ görülmekte-

⁵ 13 milyon ücretlisi olan Türkiye’de toplu sözleşme nimetinden yararlanan sadece 400-450 bin.. Yani 25’te 2 bile değil... Ücretten yapılan amansız kesintileri görmek, işverenlerin neden bu kadar kaçışa yöneldikleri, eksik beyanda bulunup prim ve vergi kaçırdıklarını anlamak, verginin yükünün neden ve nasıl istihdama yansıtıldığını görmek için bu veri tabanını mercek altında tutmak faydalı. Genelde, toplu sözleşme lüksüne sahip 4 bin dolayındaki işçinin ayda brüt ücreti 2.787 TL, ama SGK primi ve vergiye işçinin 845T L gidince elde 1.942 TL kalıyor. İşveren de SGK primi ve diğer yükümlülükleri ile ortalama işçi başına devlete 721 TL ödüyor. Böylece, işçi ve işverenden devlete vergi ve prim olarak giden 1.566 TL’yi buluyor. Yani yapılan işgücü ödemesinin 45’i devlete, 55’i işçiye kalıyor. Detaylı tartışma ve raporun verileri için bkz. Mustafa, Sönmez, *Teğet’in Yıkımı: Dünyada ve Türkiye’de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek*, İstanbul: Yordam Kitap, 2010, s.121-122.

dir. Çalışmamızda ise işçiler arasında söz konusu ücretlerin TİSK'in raporunda yayınlanan ücretlerin çok uzağında olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Görüşülen İşçilerin Aylık Toplam Gideri

	Sayı	Yüzde
501 TL-600 TL	1	1,72
601 TL-700 TL	4	6,9
701 TL-800 TL	4	6,9
801 TL-900 TL	8	13,79
901 TL-1000 TL	23	39,66
1001 TL-1100 TL	10	17,24
1201 TL-1300 TL	2	3,45
1401 TL-1500 TL	4	6,9
1500 TL ve Üzeri	2	3,45
Toplam	58	100

Tablo-4'de görüşülenlerin aylık toplam gideri verilmektedir. Görüşmeciler arasında en yüksek gider aralığının %39,66 ile 901-1000 lira arasındadır. 1001-1100 lira gider aralığı ise tabloda ikinci sırada yer almaktadır. Görüşmecilerin aylık giderleri Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. 2009 yılında TÜİK'in gerçekleştirdiği 'Hanehalkı Tüketim Harcaması Araştırması'⁶nda, Türkiye'de hanehalkı başına aylık ortalama tüketim harcaması 1688 TL olarak tahmin edilirken, bu rakam kentsel yerlerde 1891 TL olarak belirlenmiştir. Görüşmecilerin Türkiye ortalamasının altında tükettikleri tespit edilmiştir. Bu durum ise genel ortalamanın altında tüketmek zorunda kalan kesimlerin varlığı ve yoksulluğun tüketim boyutunu ön plana çıkartması bakımından önem kazanmaktadır. Bauman (1997)'in yoksulluğu tüketim ile ilişkilendiren tüketim toplumunda yoksulların normal yaşamasına dahi izin verilmeyen bir yapıda olduğunu ifadesi, günümüzde yoksulluğu belirleyen kriterlerin değişmeye başladığını ve insanların tüketebildikleri kadar yoksulluktan uzaklaştıklarını ortaya koymaktadır.

⁶ TÜİK, 2009, Hanehalkı Tüketim Araştırması, Türkiye'de hanehalkı başına aylık ortalama tüketim harcaması 1688 TL olarak tahmin edilirken, bu rakam kentsel yerlerde 1891 TL, olarak verilmiştir. Bkz <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13579>

Tablo 5: Görüşülenlerin Gelir Ortalamaları TÜİK-Sendikalar Yoksulluk Sınırı

Hane sayısı	Hane Ortalama Gelir	TÜİK 2009	TÜİK Gelire Dayalı Yoksulluk Sınırı	Türk-İş (Kasım 2010)	Disk (Temmuz 2010)
2	1062,5 TL	551 TL			
3	1263 TL	696 TL			
4	1303 TL	825 TL	3164 TL	2807 TL	2784 TL
5	1140 TL	935 TL			
6	1330 TL	1044 TL			
7	3300 TL	1140 TL			
8	1950 TL	1234 TL			

Tablo-5 ise görüşülenlerin gelir ortalamaları ile TÜİK yoksulluk sınırı, TÜİK Gelire Dayalı Görelî Yoksulluk Sınırı, TÜRK-İŞ ve DİSK'in yoksulluk sınırları karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Çalışan yoksullar olarak ifade edilen kesimlerin aldıkları ücretin ve hane toplam gelirlerinin yoksulluk sınırının altında kaldığı düşünülürse yapılan araştırmada bu kritere uyan pek çok çalışan ile karşılaşıldığı söylenebilir. Fakat birbirinden farklı yoksulluk sınırlarının olması çalışanların gelirlerinin değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Araştırmada sendikaların kullandığı yoksulluk oranları temel alınmıştır⁷. Bunun yanında yukarıdaki tabloda TÜİK'in farklı tür-

⁷ Günlük kalori ihtiyacının hesabında, hem yetişkin kişiler hem de genç ve çocuk nüfusu dikkate alınmaktadır. Buna göre yetişkin işçi için 3500, yetişkin kadın için 2300, 15-19 yaş grubundaki erkek çocuk için 3200 ve 4-6 yaş grubundaki çocuk için 1600 kalorilik liste temel alınmıştır. Araştırmada, dört kişilik bir ailenin fizyolojik ihtiyaçları ile tutarlı, yeterli ve dengeli, beslenmesini sağlamak için gerekli olan kalori sayısı ve bunu karşılayacak besinlerin cins ve miktarını temel alınmaktadır. Açlık sınırı dört kişilik bir ailenin, sağlıklı ve dengeli beslenebilmesi için bir ayda gıda için yapması gereken asgari harcama tutarını tanımlamaktadır. Yoksulluk sınırı ise zorunlu ihtiyaçlar için yapılması gereken toplam harcama tutarını ifade etmektedir. Gıda dışındaki zorunlu harcamaların tutarını ayrıntılı olarak ve tek tek hesaplamak için kullanılabilir "beslenme kalıbı" benzeri bir bilimsel ve objektif yöntem mevcut değildir. Bu tutarın hesaplanmasında, genellikle aile bütçesi yöntemi⁷ kullanılmaktadır. Ailelerin elde ettiği geliri ve temel ihtiyaçları için yaptıkları harcamaları gösteren çalışmalardan yararlanılarak bir hesaplama yapılabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ailelerin toplam harcamaları içindeki gıda payı temel alınarak gıda dışı harcamalara ulaşılabilir. TÜRK-İŞ çalışması sonucu açıklanan yoksulluk sınırı tutarı, işçinin eline geçmesi gereken ücret düzeyi değildir. Bu değerlendirme eksik bir yaklaşım ifadesidir. Yoksulluk sınırı tutarı, ailenin yapması gereken insan onurunun gerektirdiği harcama düzeyidir ve bir bakıma, haneye girmesi gereken toplam gelirin alt sınırını ortaya koyan önemli bir göstergedir. Ancak çoğu zaman, ücretli çalışan ailenin tek gelir kaynağı olduğundan yoksulluk sınırı tutarı olması gereken ücret düzeyi olarak görülmektedir. Sendikaların

lerdeki yoksulluk analizleri de gösterilmiştir. Bu noktada TÜİK'in belirlediği yoksulluk sınırına göre dört kişilik bir ailenin yoksul sayılmaması için harcaması gereken miktar 825 liradır. TÜİK'in verileri baz alınması halinde çalışan yoksul olarak ifade edilen görüşmeci sayısı görüşülen 58 işçi arasında 8 (% 4,64) kişi olarak belirlenmiştir. Bu sayı/oran ise görüşmecilerin içerisinde küçük bir sayı/oran dahi olsa mevcut aktörlerin varlığını göstermesi bakımından önemlidir. TÜİK'in kullandığı gelire dayalı görece yoksulluk sınırında, TÜRK-İŞ'in ve DİSK'in belirlediği yoksulluk sınırında ise görüşmecilerin tamamının yoksul olduğu yani çalışmalarına rağmen yoksulluktan kurtulamayan kişiler olduğu tespit edilmiştir. Görüşmecilerin gelirlerine hane toplam gelir ortalamaları açısından bakıldığında ise yine görüşmecilerin tamamının sendikaların belirlediği yoksulluk sınırının altında kaldıkları görülmektedir.

Yardımlara Başvurma ve Hanede Çalışan Durumu

Tablo 6: Görüşülenlerin Yardıma Başvurdukları Kurum

	Sayı	Yüzde
Sosyal Yardımlaşma	21	36,2
Belediye	13	22,4
Vakıflar	13	22,4
Toplam	47	81,0

Tablo-6 ise görüşülenlerin yardıma başvurdukları yerler görülmektedir. Yardıma başvuranların büyük çoğunluğu Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve belediyelerin sosyal yardım işleri müdürlüklerine başvurmuşlardır. Yardımlara başvuranlar arasında dikkat çeken nokta, başvuranların hiçbirinin herhangi bir yardım alamamış olmasıdır. Bu bağlamda çalışan kesimlerin ücretleri dışında herhangi bir maddi destek alamadıkları gerçekleştirilen birçok çalışmada⁸ ortaya konulmuştur. Bu anlamda görüşmecilerle yapılan mülakatlarda yardıma başvurmalarına rağmen herhangi bir

yoksulluk kriterleri için bkz. TÜRK-İŞ. (2010). *Kasım 2010 Açlık ve Yoksulluk Sınırı*, Erişim tarihi: 4 Aralık 2010, <http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkiye>

⁸ İstihdama katılan kesimlerin yardımlardan yararlanamamalarına dair literatürde yapılan çalışmalardan biri için bkz. Songül Sallan Gül ve Hüseyin Gül, *Yoksulluk Yardımları ve İstihdam Araştırması: Sosyal Yardımlar ve İşgücüne Katılım İlişkisi*, UNDP, 2006.

yardım alamamalarının nedeni olarak bir işte çalıştıkları daha önemlisi sigortalı bir işte çalışmaları olduğu kendilerine ifade edilmiştir. Zor ve istisnai durumlarda da yardımlardan yararlanamamaları görüşmecilerin cümlelerinde şu şekilde yer almaktadır:

Kahramanmaraş'tan ailesiyle birlikte göç eden 25 yaşındaki Ö. yardıma başvurduğunu fakat çalıştığı için herhangi bir yardım alamadığını aşağıdaki cümlelerle anlatmaktadır:

"Bebek olunca çok zorlandık evde kira aldığım para belli, bebek için belki bir yardım verirler diye düşündüm en azından evi ısıtmak için odun, kömür ya da para yardımı Kaymakamlığa başvurdum ama vermediler, çalıştığım için, sigortam olduğu için veremeyeceklerini söylediler tamam çalışıyoruz ama yetmiyor ki hiçbir şeye çok gücüme gitti yardım istemek ama çocuk var işte yine deneyeceğim şansımı belediye ya da başka yerlere başvuracağım..."

Tokat'tan ailesiyle göç etmiş, cam işletmesinde çalışan bir diğer görüşmeci A. ise yardım alamamasını şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Kendimiz için başvurmadık tek maaşım, çocuk biraz sorunlu doğdu sürekli kontrole gitmesi gerekiyor maması özel, bezi var, ilaçları var sürekli para gerekiyor, belediyeye, kaymakamlığa (sosyal yardımlaşma vakfı) başvurabileceğim her yere gittim ama hiçbir yardım alamadım. İşim sigortalı olduğum bilindiği için yardım edemeyeceklerini bekleyen bir sürü insanın olduğunu söylediler, hiçbir yerden yardım alamadım..."

Tablo 7: Görüşülen Kişinin Hanesinde Gelir Getiren Başka Birisinin Olma Durumu

	Sayı	Yüzde
Evet	39	67,24
Hayır	19	32,76
Toplam	58	100

Tablo-7 ise görüşülen kişilerin hanesinde gelir getiren başka birisinin olma durumunu ortaya koymaktadır. Haneye ikinci bir gelir getirenlerin oranı %67,24'dür. Görüşülenlerin hanelerinde birden fazla gelir getiren kişilerin olma oranının yüksekliği çalışan yoksulların hane özelliklerinin ortaya konulması bakımından önemli bir ayrıntıdır.

İstihdam Geçmişi ve Mevcut İstihdam Şartları

Tablo-8 ise çalışılan işletme ile sigortanın düzenli yatırılması arasındaki ilişki gösterilmektedir. Her iki işletmede de sigortanın düzenli yatırıldığı

görülmele birlikte gerçekleştirilen görüşmelerde yatırılan sigortalının, çalışanların gelirleri üzerinden değil en alt sigorta limitinden yani asgari ücret üzerinden yatırıldığı tespit edilmiştir. Görüşülenlerin bu durumu dile getirmeleri yanında sıklıkla dile getirdikleri bir diğer nokta ise en azından sigortalının düzenli yatırıldığı bir işe sahip olmayı şans olarak görmeleridir. Bireylerin çalışma hayatında sahip olmaları gereken temel güvencelerin dahi asgari standartların altında yer alması ise günümüzde çalışanların çalışma hayatında karşılaştıkları zorlukları göstermektedir.

Tablo 8: Çalışılan İşletme ile Sigortanın Düzenli Olarak Yatıp Yatmadığı Arasındaki İlişki

		Sigortanın Düzenli Olarak Yatıp Yatmadığı		Toplam		
		Düzenli Yatırılıyor	Düzensiz Yatırılıyor			
Çalışılan İşletme	Sayı	15	0	15		
	Gıda İşletmesi	Çalışılan İşletme	100,0%	0,0%	100,0%	
		Sigortanın Düzenli Olarak Yatıp Yatmadığı	25,0%	50,0%	25,9%	
		Toplam %	24,1%	1,7%	25,9%	
	Cam İşletmesi	Sayı	43	0	43	
		Çalışılan İşletme	100,0%	0,0%	100,0%	
			Sigortanın Düzenli Olarak Yatıp Yatmadığı	75,0%	50,0%	74,1%
			Toplam %	72,4%	1,7%	74,1%
	Toplam	Sayı	56	0	58	
		Çalışılan İşletme	100,0%	0,0%	100,0%	
		Sigortanın Düzenli Olarak Yatıp Yatmadığı	100,0%	100,0%	100,0%	
		Toplam %	100,0%	0,0%	100,0%	

Tablo 9: Görüşülen Kişinin Daha Önce Taşeron Firmalarda Çalışma Durumu

	Sayı	Yüzde
Çalıştım	25	43,1
Çalışmadım	33	56,9
Toplam	58	100,0

Tablo-9 ise görüşülen işçilerin daha önce taşeron firmalarda çalışma durumunu göstermektedir. Yukarıdaki verilere göre işçilerin %43,1'lik kesiminin daha önce taşeron bir firmada çalıştığı görülmektedir. Görüşü-

len işçiler arasındaki taşeron deneyiminin yüksek olması işçilerin bir dönem enformel istihdamı deneyimlediklerinin kanıtıdır. Ayrıca formel bir alanda istihdama katılan bireyler arasında enformel deneyimin yüksek olması ise görüşülen işçilerin istihdam hareketliliğini de yansıtmaktadır. Taşeronlaşmanın gün geçtikçe yeni istihdam biçimi olarak yaygınlık kazanmaya başlaması ile birlikte iş güvencesizliğinin yerini alan belirsizlik çalışan kesimlerin üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanmaktadır. Taşeronlaşmaya bağlı olan işgücü piyasasındaki yeni değerlerin hakim olduğu görülmektedir.

Taşeron deneyimi olan erkek İşçilerden K. bu durumu şu cümlelerle anlatmaktadır:

"Taşeron çalıştım, önceden B... firmasında çalışıyordum orada taşeronduk onun işlerini yapıyorduk, sonra işten çıkardılar bir şey yapamadık, hakkımızı da vermediler sürekli oyaladılar bugün git yarın gel dedi patronlar ama alamadım paramı, taşeronda yarım çıkacağım belli değil..."

Bir diğer erkek görüşmeci S. ise taşeron deneyimini şu şekilde anlatmaktadır:

"...Üniversitesi'nde çalıştım taşeron olarak, elektrik işlerine bakıyordum orada birgün çağırıldılar işten çıkardılar ortada kaldım, sigortada yapmadılar, paramın tamamını da alamadım yarısı kaldı..."

Tablo 10: Çalışılan İşletme İle Günlük Ortalama Çalışılan Saat Arasındaki İlişki

		Günlük Ortalama Çalıştığı Saat		Toplam	
		8 Saat	11 saat ve üzeri		
Çalışılan İşletme	Gıda İşletmesi	Sayı	15	0	15
		Çalışılan İşletme	100,0%	,0%	100,0%
		Günlük Ortalama Çalıştığı Saat	100,0%	,0%	25,9%
		Toplam %	25,9%	,0%	25,9%
	Cam İşletmesi	Sayı	0%	43	43
		Çalışılan İşletme	0%	100,0%	100,0%
		Günlük Ortalama Çalıştığı Saat	0%	100,0%	74,1%
		Toplam %	0%	74,1%	74,1%
	Toplam	Sayı	15	43	58
Çalışılan İşletme		25,9%	74,1%	100,0%	
Günlük Ortalama Çalıştığı Saat		100,0%	100,0%	100,0%	
Toplam %		25,9%	74,1%	100,0%	

Tablo-10'da görüldüğü gibi gıda işletmesinde çalışan işçilerin tamamı 8 saat çalıştıklarını belirtirken, cam işletmesinde çalışanların işçilerin ise aynı şekilde tamamı 11 saat ve üzeri çalıştıklarını ifade etmektedir. Yapılan birçok çalışmada kent yoksulu olarak ifade edilen kesimlerin çalışma süreleri ve koşullarının ağırlığına dikkat çekilmektedir (Şengül-Ersoy, 2002, s.90). Bu anlamda cam işletmesinde uzun çalışma saatleri ve yoğun iş temposu hakkında çalışanlar pek çok görüşmede şikâyetlerini dile getirmektedir. Cam işletmesinde çalışan erkek görüşmecilerden D. çalışma saatleri ve koşullarını şu şekilde ifade etmektedir:

"Günde 11 saat çalışıyoruz vardiyasız çalışıyoruz, burada sabah karanlığında giriyorsun akşam karanlığında çıkıyorsun. Günde on bir on iki saat çalışıyoruz ek mesaide ücrette alamıyorsun tatillerde izin yok bir hafta sonu Pazar günü dolu, burası açık cezaevi gibi bir hakkın yok, sesini de çıkartamazsın çıkartırsan patron küfreder, bağıırır, kovar. Şartlar ağır, ortalık pis..."

Bir diğer görüşmeci L. ise çalışma saatlerine tepkisini şu şekilde dile getirmektedir:

"Haftada 65 saatten fazla çalışıyoruz hangi kanunda yazar bu. Vardiyada yapmıyoruz eşekler gibi çalışıyoruz sadece, hafta sonu tatil yok bize patron gelmezsen kovarım diyor mecbur geleceksin, gelmeyip ne yapacaksın..."

Çalışma koşullarından şikâyet eden bir diğer görüşmeci A. ise mevcut durumu şu şekilde ifade etmektedir.

"Daha az çalışma saatleri olsaydı, ücret daha yüksek olsa olursu bak kardeşim biz burada günde on bir saat çalışıyoruz normalde dokuz saat çalışmamız gerekiyor ama fazla çalışıyoruz. İki saat fazla ek mesai ücreti almamız gerekiyor ama vermiyor patron çalıştığımızın karşılığını bile alamıyoruz onu alsak yeter."

Çalışma saatleri ve çalışma şartlarından şikâyet edilmesi araştırma sırasında işçiler tarafından sıklıkla dile getirilen bir durum olarak tespit edildi. İş kanunda 8 saatten sonra ancak vardiyalı çalışmaya imkan tanınmasına rağmen cam işletmesinde bu duruma uyulmaması işçi sağlığı ve güvenliğini tehlikeye atan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Tehlikeli bir iş ile meşgul olan işçilerin güvenliğinin göz ardı edilmesi, İş Kanun'da yer alan maddelerin sadece kanun kitapçığında kalmasından öte bir anlam ifade etmediğinin göstergesidir.

Tablo 11: Çalışılan İşletme İle Fazla MESAİDE Ek Ücret Alma Durumu Arasındaki İlişki

		Fazla MESAİDE Ek Ücret Alma Durumu		Toplam
		Hayır		
		Sayı	15	15
Çalışılan İşletme	Gıda İşletmesi	Çalışılan İşletme	100,0%	100,0%
		Fazla MESAİDE Ek Ücret Alma Durumu	25,9%	25,9%
		Toplam %	25,9%	25,9%
	Cam İşletmesi	Sayı	43	43
		Çalışılan İşletme	100,0%	100,0%
		Fazla MESAİDE Ek Ücret Alma Durumu	74,1%	74,1%
	Toplam %	74,1%	74,1%	
Toplam	Sayı	58	58	
	Çalışılan İşletme	100,0%	100,0%	
	Fazla MESAİDE Ek Ücret Alma Durumu	100,0%	100,0%	
	Toplam %	100,0%	100,0%	

Tablo-11’de çalışılan işletme ile fazla mesaiye ek ücret alma durumu arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, gıda ve cam işletmesinde çalışan işçilerin tamamının fazla mesaiye ek ücret almadıkları görülmektedir. Fazla mesai ile desteklenen üretim sürecinin sonucunda ek ücret alamayan çalışanların ortaya koydukları değeri artı-değer olarak tanımlamak gerekir. İşverenin bu artı-değere el koyması ise yoksulluk üzerine gerçekleştirilen birçok çalışmada ortaya konulmuştur. Bu çalışmalardan biri ise Şengül-Ersoy (2002) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarında artı-değer ya da çalışan kesimin sömürüsü şu cümlelerle ifade edilmiştir.

“Ücretli maaşlı çalışan hanereislerinin %20’si (27 kişi) fazla mesaiye sayılmadan iş saatleri dışında ve tatil günlerinde çalışmaktadır. İş saatleri dışında ve tatil günlerinde karşılığını alamadan çalışmaları kent yoksullarının emek pazarı içinde yaşadıkları sömürünün bir başka boyutudur(Şengül-Ersoy, 2002: 90).”

Fazla mesai ile birlikte tatil günlerinde işçilerin çalıştırılması ise araştırmanın yapıldığı dönem içerisinde araştırmacı tarafından da tanık olunmuştur. 1 Mayıs İşçi Bayramı’nın tüm işçiler için tatil olması gerekirken, cam işletmesinde çalışan işçilerin işlerine geldikleri görülmüştür. İşçilere neden geldiklerine dair soru yöneltildiğinde ise, işlerini kaybetme korkusu ve işçilerin birlikte hareket etmemelerini neden olarak göstermişlerdir. Bu

durum normal mesailerinin fazla mesai sayılması gereken cam işletmesi işçilerinin, fazla mesaide ek ücret alamadıkları gibi tatil günlerinde de çalışmaları söz konusu işletmede ki çalışma koşullarının durumunu yansıtmaktadır.

Tablo 12: Görüşülenlerin İşini Kaybetme Korkusu Yaşamaları

		İşini Kaybetme Korkusu Yaşayıp Yaşamadığı		Toplam	
		Kaybetme Korkusu Yaşıyor	Kaybetme Korkusu Yaşamıyor		
Çalışılan İşletme	Gıda İşletmesi	Sayı	9	6	15
		Çalışılan İşletme	60,0%	40,0%	100,0%
		İşini Kaybetme Korkusu Yaşayıp Yaşamadığı	22,5%	33,3%	25,9%
		Toplam %	15,5%	10,3%	25,9%
	Cam İşletmesi	Sayı	31	12	43
		Çalışılan İşletme	72,1%	27,9%	100,0%
		İşini Kaybetme Korkusu Yaşayıp Yaşamadığı	77,5%	66,7%	74,1%
		Toplam %	53,4%	20,7%	74,1%
	Toplam	Sayı	40	18	58
		Çalışılan İşletme	69,0%	31,0%	100,0%
İşini Kaybetme Korkusu Yaşayıp Yaşamadığı		100,0%	100,0%	100,0%	
Toplam %		69,0%	31,0%	100,0%	

Tablo-12’de ise görüşmecilerin işlerini kaybetme korkusu yaşama durumları sorgulanmaktadır. Yukarıdaki veriler noktasında çalışanların önemli bir kısmının işlerini kaybetme korkusu yaşadıkları görülmektedir. Bu oran gıda işletmesinde çalışan işçiler arasında %60 iken, cam işletmesinde çalışan işçiler arasında ise %72,1’dir. Görüşmeler sırasında işlerini kaybetme korkusu yaşamalarında öne çıkan faktörlerden birisinin dışarıda iş bulmanın zor olduğunun işçiler tarafından neredeyse içselleştirilmiş bir durum olarak ortaya çıkmasıdır. Bu durumu ifade eden 47 yaşındaki erkek görüşmeci L. nin söyledikleri bu doğrultuda dikkat çekicidir:

“İşten memnun değilim tabii ki nasıl memnun olacağım 11 saat çalışıyoruz, fazla mesaide ücret yok, hiçbir tatilin yok sürekli çalışıyoruz asgari ücret alıyoruz böyle işten memnun olunur mu ama ne yapacağım kriz var dışarıda üniversite mezunları

iş bulamıyor ben bu yaşında çalışıyorum burada patronun bağırmalarını görüyorsun işçiye sövüyor bağıyor, mecbur çalışacaksın işimi kaybedersen ne yaparım bu yaştan sonra dışarıda yerimi bekleyen çok..."

Sonuç

Yoksulluk uzun yıllar boyunca, bireylerin tembelliğine bağlı olarak, çalışma yaşamında aktif olmayan kesimlerin karşılaştıkları ya da karşılaşmalarının kaçınılmaz olduğu bir sorun olarak görülmüştür. Yoksulluğun sebeplerini bireysel yetersizliklere indirgeyen ve yoksulluğu istihdama katılmamakla eş tutan yaklaşımların, yoksulluğun nedenlerine ve devamında çözümüne ilişkin analizlerde pasif bir tutum sergilediği görülmektedir. Yoksulluğun tek başına bireylerin tembelliğine indirgenemeyecek kadar karmaşık ve aynı zamanda yapısal bir sorun olduğuna dair kanıtlar, toplumsal kesimde çalışan yoksul olarak isimlendirilen kitlelerin ortaya çıkışıyla görünürlük kazanmıştır.

Yoksulluğun yeni aktörleri olarak ifade edilebilecek bu kesimler için mevcut yoksulluk ve istihdam politikalarından farklı politikaların oluşturulması ve uygulanması gerekmektedir. Yoksulluk yardımlarının sadece çalışmayan kesimler ile sınırlı tutulmaması, istihdama katılan kesimlerinde bu yardımlardan yararlanabilmesi, çalışan yoksullar olarak ifade edilen kesimlerin sayısında bir azalmayı getirmesi kaçınılmazdır. Ayrıca gerçekleştirilecek araştırmalar ile çalışan yoksulların profilleri oluşturulmalıdır. Hane sayıları, eğitim durumları, ücret çalışma ilişkilerinin belirlenmesi çalışan yoksullar için oluşturulacak politikalarda sorunun odağındaki öznenin daha iyi tanınmasını sağlayacaktır. Profilleri belirlenen kesimlere uygun çözüm yollarının geliştirilmesi ve uygulanması çok daha gerçekçi ve kolay olacaktır.

KAYNAKÇA

Bauman, Z. (1997). Çalışma Tüketicilik ve Yeni Yoksullar, (Çev.: Ümit Öktem), İstanbul: Sarmal Kitabevi.

Buğra, A. (2008). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.

Gündoğan, N. (2007). Yoksulluğun Değişen Yüzü Çalışan Yoksullar, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Jütte, R. (2011). Erken Modern Dönemde Avrupa’da Yoksulluk ve Sapkınlık (Çev.:Bengü Kurtege Sefer), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

ILO. (2004). World Employment Report 2004-05, 2004. Erişim tarihi 5 Eylül 2009, [http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/2004/09465\(2004-2005\)272.pdf](http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/2004/09465(2004-2005)272.pdf)

ILO. (2014). Global Employment Trends 2014. Erişim tarihi 8 Haziran 2014, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_233953.pdf

Kapar, R. (2005, Kasım) Çalışan Yoksullar, Sendika Notları, 29, 52-75.

Özügürlü, M. ve Güngör, F. İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet, Cevat Geray’a Armağan, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 433 -464.

Polanyi, K. (2000). Büyük Dönüşüm, (Çev.: Ayşe Buğra) İstanbul: İletişim Yayınları.

Sallan Gül, S. (2006). Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa, İstanbul: Ebabil Yayınları.

Sallan Gül, S. ve Gül, H. (2006). Yoksulluk Yardımları ve İstihdam Araştırması: Sosyal Yardımlar ve İşgücüne Katılım İlişkisi, UNDP.

Sönmez, M., (2010). Teğet’in Yıkımı: Dünyada ve Türkiye’de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek, İstanbul: Yordam Kitap.

Strengmann Kuhn, W. (2002, September). Working Poor in Europe: A Partial Basic Income for Workers, BIEN 9th International Congress, Erişim tarihi: 2 Mayıs 2010, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=386540

Suğur, N. ve Suğur, S. (2010). Eskişehir’de Çalışan Yoksullar, Enformel İstihdam ve Yoksulluk İlişkileri, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Şengül, T. ve Ersoy, M. (2002). Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri Ankara Örneği, Ankara: ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı Yayını.

TÜRK-İŞ. (2010). Kasım 2010 Açlık ve Yoksulluk Sınırı, Erişim tarihi: 4 Aralık 2010, <http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkiye>.

TÜİK. (2006). Hanehalkı İşgücü Anketi. Erişim tarihi: 18 Kasım 2009 <http://www.ceis.org.tr/dergiDocs/istatistik25.pdf>.

TÜİK. (2011). Aile Yapısı Araştırması, Erişim tarihi: 4 Haziran 2014
<http://www.cocukhaklarizleme.org/wp-content/uploads/turkiyenin-aile-yapisi-arastirmasi-20111.pdf>.

TÜİK. (2013). Konut ve Nüfus Araştırması, Erişim tarihi: 8 Nisan 2014,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843>

TÜİK. (2013). Yoksulluk Çalışması, Erişim tarihi: 7 Haziran 2014
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16204>

Yılmaz, C. (2010). Risk Kapıyı Kırınca: Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik, İzmir: Libra Yayıncılık.

Zengingönül, O. (2004). Küreselleşme: Yoksulluk Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde, Ankara: Adres Yayınları.

Fatih Kahraman: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden 2007 yılında mezun olan Fatih Kahraman, yüksek lisansını Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD' da 2010 yılında tamamladı. Kahraman halen aynı bölümde doktora çalışmalarına devam etmekle birlikte kentsel yoksulluk, sosyal politika, kent sosyolojisi, çocuk yoksulluğu gibi alanlarda çalışmalarına devam etmektedir.
E-posta: fatihkahraman@ymail.com

Piyasa Reformu ve Yeni Kent Yoksulluğu: Çin Kentlerinin Yeniden Yapılan(dırıl)masının Ekonomi Politikası

*

Market Reform and the New Urban Poverty: The Political Economy of
Restructuring the Chinese City

Kerem Gökten

Öz

Çin 1978 yılından bu yana sahne olduğu ekonomik reform ve dışa açıklık politikası sonucunda kent toplumu olma yolunda ilerlemektedir. Değişen iktisadi yapı üretim ilişkilerinde ve bunun doğal sonucu olarak çalışma ilişkilerinde dramatik değişikliklere yol açmıştır. Kent mekânı bu değişikliklerin doğrudan görüldüğü bir alan olarak dikkatleri çekmektedir. Bu çalışmada ilk olarak kapitalist reformların yol açtığı gelir dağılımı eşitsizlikleri üzerinde durulacaktır. Bunun ardından eskisine kıyasla çok daha dinamik ve bir o kadar da eşitsiz iktisadi-sosyal görünüm kazanan Çin kentlerinde ortaya çıkan yeni kent yoksulluğu olgusu ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Çin, Kent Yoksulluğu, Konut Reformu

Abstract

As a result of economic reform and openness policy China is moving towards becoming the urban society since 1978. Changing economic structure has led to dramatic changes in the relations of production and naturally in labour relations. Urban space has drawn attention as an area which has seen these changes directly. This study will initially focus on income inequality caused by capitalist reforms. After that the new urban poverty that emerged in Chinese cities, which have much more dynamic and unequal economic and social appearance compared to the past, will be addressed.

Keywords: China, Urban Poverty, Housing Reform

Giriş

1978 yılıyla birlikte uygulamaya konan “reform ve dışa açıklık” programı, Çin’in küresel kapitalizme kontrollü ve bir o kadar da kararlı bir biçimde eklemelenmesi sonucunu doğurmuştur. Çin bugün gelinen noktada üretim, değişim, yatırım alanlarında küresel kapitalizme eklemelenme sürecini tamamlamış bir ülke görünümünü vermektedir. Eklemelenme programının derinleşmesinin sonucu olarak ülke toplumsal eşitsizliğin minimize edildiği içine kapalı yapıdan, küresel trendlerden doğrudan etkilenen bir yapıya bürünmüştür. Gelişmiş ülkelerde, geçiş ekonomilerinde ve gelişmekte olan ülkelerde kendini gösteren “yeni kent yoksulluğu” sorunu ile küresel piyasa ilişkilerine açılan Çin de karşı karşıya gelmiştir. Ülkenin çeyrek yüzyıla yayılan çift haneli büyüme süreci, eski bir sorun olan mutlak yoksullukla mücadelede kazanımlar sağlamakla birlikte, iktisadi yeniden yapılanma programının yarattığı alt üst oluşlar ülkenin önüne yeni sorunlar koymuştur. Çin’de kent yoksulluğunun ortaya çıkışının parlak büyüme performansı ile aynı döneme rast gelmesi ilk bakışta paradoksal gibi gözükmeyle birlikte durum böyle değildir. Çin’in altına imza attığı büyüme performansının nedeni olarak gösterilen “reform ve dışa açıklık” programının aynı zamanda kentlerde gözlemlenen göreceli yoksulluk sorunun da nedeni olduğu ileri sürülebilir. Önemli kişisel gelir artışlarının yaşandığı bu dönemde, mülkiyet dönüşümü ve çeşitlendirilmesi adı altında hayata geçirilen politikalar; kamu sektöründe çalışanlar için işsizlik tehdidi anlamına gelirken, kırsal alanda ortaya çıkan artık işgücü için sonu çoğunlukla düş kırıklıkları ile biten göç serüveni anlamına gelmiştir.

Bu çalışmada Çin’in güncel iktisadi ve sosyal sorunlarından biri olmayı sürdüren kent yoksulluğu üzerinde durulacak, reformun beraberinde getirdiği toplumsal dönüşümün izleri sürülecektir. İlk olarak ülkede yaşanan demografik dönüşüm ortaya koyulacak ve bunun ardından Çin’in yeryüzünün en eşitlikçi toplumlarından biri iken nasıl diğer uca savrulduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde kent yoksulluğunun nedenleri ve bileşenleri üzerinde durulacaktır. Kent yoksullarının en önemli iki bileşeni olan “kente kayıtlı” resmi yoksullar ile kır kökenli göçmen işçilerin karşı karşıya buldukları yaşam ve çalışma koşulları üzerinde durulacaktır. Buna ek olarak, reformun ortaya çıkardığı yeni sınıf yapısının kent mekâ-

nının reorganizasyonu ve kent hakkının kullanımı üzerindeki belirleyici ve ayrıcalıklı etkisi ile konut piyasasını yeniden inşa etmeye yönelik reformun neoliberal ve çatışmalı doğası resmedilmeye çalışılacaktır.

I-Yozlaşma ve Ayrıcalığın Sembolü olarak Kent

Çin’de kent mekânı ve kentleşme süreci son yirmi beş yıla kadar dikkate değer bir gelişme göstermemiştir. Diğer deyişle, Çin toplumu, yeryüzünün en eşitlikçi toplumlarından biri olduğu kadar en “köylü” toplumlarından biri olagelmıştır. Çin Komünist Partisi (ÇKP) eski rejimden kalan hemen her şeyi ortadan kaldırır ya da önemli değişikliklere tabi tutarken, demografik yapıyı değiştirme konusunda çok istekli olmamıştır. Bunun başlıca iki nedeni olduğunu ileri sürmek mümkündür. İlk neden, kır tabanlı bir iktidar stratejisini benimseyen ÇKP’nin, kentleri (özellikle anlaşma limanı kentlerini) batılı/kapitalist yaşam tarzının etkisinde bulunan, kültürel açıdan yozlaşmış *status quo* merkezleri olarak görmesidir. ÇKP, kendisini eski rejim karşısında konumlandığı ölçüde, Kuomintang yönetiminin liman kentlerine odaklanan, sanayileşmeyi değil ticarileşmeyi önceleyen politikalarını Batı işbirlikçiliği ve yolsuzlukla bir tutmuştur (Bai, 2012: 337; Gökten, 2012a: 97). Kırsal alan, ÇKP içi kadro ve program tartışmalarının yükseldiği dönemlerde özellikle Mao ve çevresi tarafından yüceltilmiştir.

İkinci neden benimsenen kalkınma stratejisi ile ilişkilidir. 1953-1957 yıllarında hayata geçirilen ilk kalkınma planı, tarım pahasına sanayileşme olarak nitelenebilecek Stalinist modele dayanmaktaydı. Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) tarihinin ilk önemli kentleşme dalgasının yaşandığı bu dönemde, kent nüfusundaki artış, kırsal nüfus artış hızının üç katından fazla olmuştur. Geri plana itilen tarım sektörü kentlerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir performans gösterememiş, kentlerde beslenme maliyetleri (dolayısıyla işgücü maliyetleri) düşürülemediği (Lippit, 1975: 100). Birinci beş yıllık planın kırsal nüfusta yarattığı mağduriyete vurgu yapan Maocu sol kanat, bir yandan hızlı bir kolektivizasyon hareketini başlatırken öbür yandan *hukou*¹ adı verilen kır ile kenti birbirinden

¹Başlangıcı 1951 yılına dayanan *hukou* sistemi önce kentlerde nüfus ve göç hareketlerini izlemek amacıyla uygulanmış, etkin bir toplumsal kontrol aracı haline gelmesi ise 1958 yılında gerçekleşmiştir (Chan; Zhang, 1999: 819-820; Wang, 2004: 21).

yalıtmaya yönelik hane halkı kayıt sistemini hayata geçirmeye başlamıştır. Böylelikle ÇKP liderliği hem doğrudan kırsal üreticiler nezdindeki meşruiyetini güçlendirecek eşitlikçi bir programı hem de gelişimi ertelenemeyecek sanayileşme programının üzerindeki göç baskısını ortadan kaldıracak bir çözümü (*hukou*) hayata geçirmiştir (Satya,1998). Rejimin kıra yönelik bir retorik kullanmasına karşın, kalkınma sürecinde gelişimini öncelendiği modern sektörlerle ve kentsel istihdama yönelik programlardan, ancak kontrolsüz göç akınlarının önüne set çekilerek bir sonuç alınabilirdi (Chan; Zhang,1999: 820-821).

Yukarıda anlatılanlar, 1950'lerin sonundan itibaren kırdaki kömün örgütlenmesine, kentte "demir pirinç kasesi" adı verilen refah sistemine dayalı bir toplum ve endüstri ilişkileri düzeninin egemen kılındığını ortaya koymaktadır. Demir pirinç kâsesi tabiri kentlerde geçerli olan endüstri ilişkileri sistemini ifade etmek için kullanılmaktadır. Demir pirinç kâsesi, *hukou* tarafından kentli yerleşik olarak kabul edilenlere yönelik düzenli ücreti, ömür boyu istihdamı, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetlerini, çocuk bakımını, garantili emekliliği, sübvans edilmiş beslenme ve barınmayı içeren bir yaşam anlamına gelmekteydi. İşçinin çalıştığı kurum (*danwei*) sosyalist kent yapısının temel hücrelerini oluşturuyor, adeta minik bir refah devleti gibi faaliyet yürütüyordu (Bai, 2012: 338; Peng; Ding, 2012: 262; Wang, 2004: 25). *Hukou*, devletin sınırlı sayıda yurttaşı için uygulamaya koyduğu ayrıcalıklı refah sistemine erişimi kısıtlayan, dolayısıyla onun devamlılığını güvence altına alan bir işlev görmektedir.

II-Reform ve Kentte Bulunma Ayrıcalığının Aşınma Süreci

Reform öncesi dönemi (1949-1978) karakterize eden düal iktisadi ve toplumsal yapı özellikle 1990'lı yıllardan itibaren tasfiye edilmeye başlanmıştır. 1980'lerin ortasında başlayan geçici ikamet sertifikası uygulamaları ile iş aramak, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmak amacıyla kentlerde bulunmanın koşulları esnetilmiş, 1997 yılıyla birlikte işletmeler ve bölgeler arası işgücü hareketliliğinin önündeki kısıtlamalar önemli ölçüde kaldırılmış, ayrıca küçük kentlere yerleşimin önü açılmıştır (Chan; Zhang,1999: 832; Gökten, 2012b: 103). Özellikle kıyı bölgelerindeki küçük ve orta ölçekli kentlerin gelişiminin önünü açan politikanın yanı sıra, kırdaki artık nüfusu emmeye yönelik "mahallinde kentleşme" adı verilen

çözüm hayata geçirilmiştir. “Toprağı bırak, fakat köyü bırakma” sloganı ile yürütülen politikalar sonucunda birçok kasabaya kent statüsü verilmiş, potansiyel göçmenler en azından istatistiksel anlamda “yeni kentliler” konumuna yükseltilmişlerdir² (Zhu, 2000: 414; Bai, 2012: 338).

Kent nüfusunun artışına neden olan tek dinamik mahallinde kentleşme değildir. Daha önemli ve idari olmayan dinamik kentlere yönelen göç dalgasıdır. Komünlerin tasfiyesi ve tarımsal verimlilikte kaydedilen artışlar neticesinde ortaya çıkan kırsal artık emek sorununu küçük, emek yoğun sanayi işletmeleri³ ile çözmek isteyen rejim, bu konuda 1990’ların sonuna kadar başarılı olmuş, bu işletmelerin gelişimi mahallinde kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Diğer gelişmiş ülkelerde görülmeyen kırsal sanayileşmeye dayalı bu özgün çözüm modeli, 1990’ların ikinci yarısında ayrıntılarına burada girilmeyecek nedenlerle⁴ işlememeye başlamıştır. Çin’in küresel kapitalizme kararlılıkla eklemlediği “reform ve dışa açıklık” sürecinde etki alanını arttıran kapitalist değer yasaları kendi hükmünü okumaya başlamış; kentlere yönelik nüfus akını, *hukou* rejiminin liberalleştirilmesi ve mahallinde kentleşme gibi yasal düzenlemelere ve istatistiksel yeniden gruplandırmalara kulak asmayan bir mahiyete bürünmüştür.

Tarımda uygulamaya konan reform (dekolektivizasyon) politikaları, yerel hükümetlerin gerçekleştirdiği arazi gaspları, ekolojik tahribat gibi nedenlerle topraklarından/üretim araçlarından kopan kitleler, KKK’lerin rekabetçilik ve istihdam yaratma kapasitesinin büyük ölçüde ortadan kalkmasının da etkisiyle 1990’ların ikinci yarısı ile birlikte legal ve illegal yollarla kentlerin

² Harvey bu süreci, Lefebvre’in izinden giderek kent ve kır arasındaki belirgin ayrımın silikleşmesi olarak okur. Süreç sermaye ve devlet eliyle hayata geçirilmekte ve eşitsiz coğrafi gelişime yol açmaktadır. Tarımsal faaliyetten koparılan kitleler bir gecede işsiz-güçsüz kentsel rantiyerlere dönüşmektedir (2008: 36)

³ Köy ve kasaba işletmeleri (KKİ) adı verilen bu iktisadi birimler yeni değildir. Büyük İleri Atılım Dönemi’nin (1958-1961) ünlü arka bahçe fırınları bu işletmelerin atalarıdır. KKK’ler, 1980’lerin ortasına kadar kırsal kolektiflerin çatısı altında madencilik, tarım araçları, çimento ve hidroelektrik enerjisi alanlarında faaliyet yürüten, tercihli finansal ve vergi düzenlemelerinden yararlanan birimlerken; bu tarihten sonra özel girişimin baskın olduğu tekstil, oyuncak, gıda işleme, deri ürünleri imalatı, saat yapımı ve ulaşım gibi emek yoğun alanlarda etkinlik göstermişlerdir (Williams, 2001: 168; OECD, 2005: 179; Fu, Balasubramanyam, 2003: 30; Field vd., 2006: 4-5).

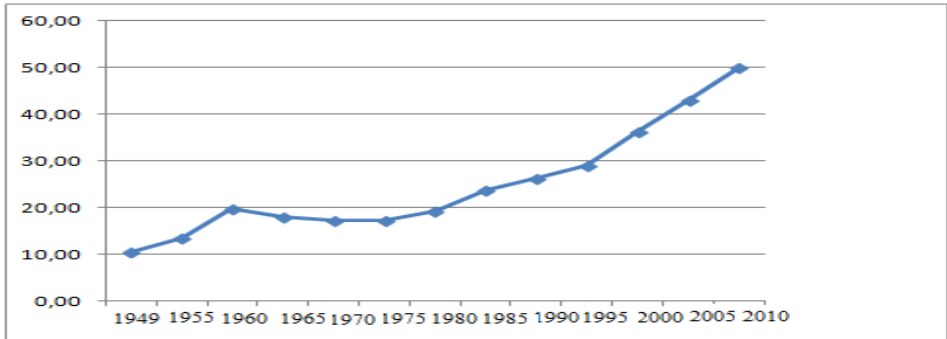
⁴ Bu nedenlere ilişkin olarak bkz. Ho vd, 2003; Williams 2001 ve OECD 2005.

yolunu tutmuştur. Söz konusu zaman diliminde Çin ekonomisinin gösterdiği işgücü yoğun, “mucizevi” büyüme performansının üsleri olan kıyı metropollerinin özellikle inşaat ve hizmetler sektöründe sunduğu yeni istihdam olanakları, özellikle genç nüfus üzerinde etkili olan daha kaliteli bir yaşam ve iyi bir gelecek umudu kentlere göçün çekici etkenlerini oluşturmuştur (Bai, 2012: 338; Gabriel, 2006: 54; Gökten, 2012a: 318; Song vd. 2009: 51). Zhu, süreci Çin’in 1990’lı yıllara damgasını vuran ihracat ve doğrudan yabancı yatırım odaklı kalkınma stratejisine atıfla dışarıdan kentleşme olarak tanımlamaktadır (2000: 414).

Tüm bu gelişmelerin sonucunda, Çin gerek gelişmiş gerekse gelişme yolundaki ülkelerde gözlemlenen oranların oldukça uzağında olmakla birlikte kendi ölçütlerinde kentte yaşayan bir toplum haline gelmiştir. ÇHC’nin ilan edildiği yıl olan 1949’da nüfusun yalnızca yüzde 10,64’ü kentlerde yaşarken, bu oran 2012’de yüzde 52,57’ye (711 milyon kişi) yükselmiştir. 2011 yılı kentte yaşayan insan sayısının kırkı geride bıraktığı yıl olarak tarihe geçmiştir. 2012 itibariyle nüfusu bir milyon üzeri olan kent sayısı 127’ye çıkmıştır (NBSC, 2013, Tablo 3-1, 12-1).

Şekil 1, yerleşim yeri kompozisyonunda gerçekleşen değişimi ortaya koymaktadır. Yeryüzünün tartışmasız en köylü toplumunun üzerinde yaşadığı ülke, 1950’lerde sahne olduğu ilk kentleşme dalgasının ardından bu alanda yerinde saymıştır. *Hukou* rejiminin en katı haliyle uygulandığı 1960-1980 aralığında demografik hareketlilik adeta dondurulmuştur. 1990’ların ikinci yarısında başlayan nüfus hareketi “bitmeyen ikinci dalgayı” temsil etmektedir.

Şekil 1. Kentte Yaşayan Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (% , 1949-2010)

Kaynak: NBSC, 2013, Tablo 3-1.

Mahallinde kentleşme ve uzun yıllardır yüzde 1'in altında seyreden doğal nüfus artışı ile kıyaslandığında kent nüfusunun artışıdaki ana faktörün göç olduğu açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Kentleşme, ÇKP eliyle inşa edilen "sosyalist" piyasa ekonomisinin ya da daha doğrudan bir ifade ile, küresel kapitalizme, emeği stratejik bir rezerv olarak kullanarak eklemlemeye dayalı gelişme stratejisinin olmazsa olmaz bir unsuru olarak gündemdedir. Bu kentleşme sürecinin küresel ekonominin istikrarını etkileyen sistemik bir boyutu olduğu da vurgulanmalıdır. Karayolları, dev alışveriş merkezleri, özel güvenli konutlar, havaalanları vb.. Çin'in kentsel peyzajında görülen çarpıcı değişikliklerin sürmesi, küresel likidite fazlasının ve aşırı birikmiş sermayenin absorbe edilmesi açısından kritik bir önem arz etmektedir. Çin kentleri ekonomik büyüme sonucu "büyüyen" mekânlar olmaktan çıkmış, bizatihi ekonomik büyümeyi uyaran mekânlar haline gelmişlerdir. Çin'in kentleşmesi ara malı, hammadde ve tüketim malı talebini küresel ölçekte uyarılmaktadır. Avustralya, Şili, Arjantin, Brezilya gibi hammadde, Almanya gibi sermaye malı ihracatçıların bir gözü sürekli olarak Çin'de devam eden spekülasyon kentleşme sürecinin üzerindedir (Harvey, 2012: 11-12, 57; 2008: 29-30).

Başlı başına sancılı ve spekülasyon bir süreç olan kentleşmenin, dünyanın en kalabalık ülkesinde çok daha sancılı bir hal aldığı kolaylıkla ileri sürülebilir. Ulaşımdan eğitim-sağlık hizmetlerine, işsizlikten altyapı-çevre sorunlarına kadar geniş bir yelpazeye yayılan sorun alanlarına ilişkin değerlendirmelerde bulunmak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Çalışmada sıralanan alanlara yer yer gönderme yapılacak olmakla birlikte ağırlıklı olarak kent yoksulluğu ve kent yoksullarının barınma koşulları üzerinde durulacaktır.

III-Daha Kentli, Daha Zengin, Daha Eşitsiz..

Çin ekonomisinin reform ve dışa açıklık izlencesinin uygulamaya konulmasının ardından rekor büyüme oranlarının altına imza attığı bilinen bir gerçektir. Her ne kadar 1990'larda başlayıp 2010'a değin süren çift haneli büyüme ortalamalarına geri dönmek artık zor gözükse de Çin, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasında bulunmaktadır⁵. 2007-2008 Küresel

⁵ 1990-2000 ve 2000-2010 döneminde ülkenin ortalama büyüme hızı sırasıyla yüzde 10,65 ve yüzde 10,84 olmuştur (UNCTAD, 2014).

Finansal Krizi sonrasında yavaşlayan ve son üç yılda yüzde 7'lere gerileyen büyüme hızı⁶, Çin'in içinde bulunduğu yapısal dönüşüm programına ve iktisadi geleceğine yönelik birtakım kaygılara yol açmakla birlikte ülkenin küresel kapitalizmin büyüme motoru olma misyonunu sürdürdüğü gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Reform ile başlayan dönemde yüzde 10'un üzerinde bir büyüme ortalaması tutturarak ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) reformun başladığı 1978'e göre yaklaşık 24 kat, kişi başına geliri ise yaklaşık 17 kat artış göstermiştir (NBSC,2013, Tablo 2-5). Modern ve modern öncesi zamanların en etkileyici büyüme performansının neticesinde Çin, yukarı orta gelirli ülkeler grubuna terfi etme başarısını göstermiştir.

Parlak büyüme performansının neticesinde Çin yoksulluk sorununun önemli ölçüde hafiflediği bir ülke görünümüne kavuşmuştur. Tablo 1 1981-2010 dönemine ilişkin yoksulluk verilerinden oluşmaktadır.

Tablo 1. Çin'de Yoksulluk Göstergeleri (1981-2010)*

Yıl	İnsan Sayısı (%)	Yoksulluk Boşluğu (%)	Watts Endeksi
2010	23,30	7,38	0,1008
2008	28,45	9,58	0,1330
2005	36,17	12,18	0,1710
2002	50,87	20,50	0,3040
1999	62,03	25,95	0,3888
1996	66,35	27,03	0,3994
1993	79,68	37,45	0,5766
1990	85,08	41,31	0,6458
1987	83,76	38,29	0,5965
1984	93,00	47,46	0,7576
1981	97,90	59,55	1,0514

Kaynak: Dünya Bankası yoksulluk veri tabanı (PovcalNet) kullanılarak hesaplanmıştır, (<http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm?3>)

*Yoksulluk eşiği için günde 2 ABD Doları ya da altında gelir etme ölçütü benimsenmiştir.

⁶2012 ve 2013 yıllarında yüzde 7,7 büyüyen Çin'in, 2014'te yüzde 7,6, 2015 ise yüzde 7,5 büyüyeceği tahmin edilmektedir. Bu oranlar son 15 yılın en düşük büyüme oranlarıdır. Bu yumuşak olmayan yeniden dengeleme sürecinde küresel finansal krizin etkileri kadar Hu-Wen yönetiminde başlayan, ülkenin ihracat ve yatırım odaklı ekonomisini iç pazar ve tüketim odaklı hale dönüştürme gayretleri de etkili olmuşa benzemektedir (World Bank, 2014a: 1-2).

Tablo 1’de sergilendiği üzere, 1981 yılında ülke nüfusunun tamamına yakını yoksulluk eşliğinin altında iken bu oran günümüzde yüzde 23,3’e gerilemiştir⁷. Tabloda yer alan alternatif yoksulluk hesaplamaları da aynı duruma işaret etmektedir. Yoksulluk oranındaki bu azalışa karşın Çin’in mensubu bulunduğu yukarı orta gelirli ülkeler arasında iyi bir yerde olduğunu söylemek olanaklı gözükmemektedir.⁸ 2011 yılı verilerine göre 250 milyon insan günde 2 ABD Dolarının (\$) altında gelir elde etmektedir. Buna ek olarak, orta gelir düzeyindeki ülkeler için artık pek açıklayıcılığı kalmayan günlük 1,25 \$ üzerinden yapılan hesaplamada Çin’in gösterdiği tüm ilerlemeye karşın nüfusunun yaklaşık onda birinin (%9,2) aşırı yoksulluk çizgisinin altında bulunduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır (World Bank, 2014b; 2014d). Özetle Çin’in yoksullukla mücadelede gösterdiği başarı, meseleye uluslararası karşılaştırmalar ve aşırı yoksulluk açısından yaklaşıldığında gölgelenmektedir.

⁷ Yüzde 97,9’luk oran Çin’in reformun başladığı dönemde orta gelirli bir ülke olmadığı göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. O dönem için daha çok az gelişmiş ülkeler için kullanılan günlük 1,25\$’lık kazanç kriterini benimsemek daha uygun olacaktır. Bu kriter üzerinden yapılan hesaplamada 1981 yılı için yoksulluk çizgisinin altında yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı %84,27 olmakta, yoksulluk boşluğu ve Watts endeksi sırasıyla %39,45 ile 0,6105 değerlerini almaktadır (World Bank, 2014b). Buna ek olarak 1981 yılı kapitalist piyasa ilişkilerinin henüz pek kök salmadığı, kırdaki kömün örgütlenmesinin kentte ise “beşikten mezara” olarak nitelenebilecek çalışma ilişkisi düzeninin sürmekte olduğu bir yıldır. Eğitim, sağlık, barınma gibi hizmetlerin sosyalist ekonomilerde adeta birer serbest mal olduğu gerçeği anımsandığında; Dünya Bankası’nın parasal gelire dayalı yoksulluk kriteri anlamını yitirecektir.

⁸ Çin’de günde 2\$’dan düşük gelir elde edenlerin toplam nüfusa oranı, yukarı orta gelirli ülkeler arasında bulunan Meksika, Malezya, İran, Brezilya gibi ülkelerin çok üzerindedir. Adı geçen ülkelerde söz konusu oranlar sırasıyla şöyledir: %4,13, %2,32, %8,1 ve 6,82 (World Bank, 2014c).

Tablo 2. Çin’de Kent Yoksulluğu (1981-2011)*

Yıl	İnsan Sayısı (%)	Yoksulluk Boşluğu (%)	Watts Endeksi
2011	2,14	0,46	0,0056
2008	4,82	1,09	0,0133
2005	9,46	2,14	0,0292
2002	15,76	3,64	0,0470
1999	28,11	7,34	0,0948
1996	34,72	9,05	0,1167
1993	46,25	13,21	0,1728
1990	62,63	19,46	0,2655
1987	62,40	16,31	0,2088
1984	83,20	25,18	0,3238
1981	91,63	33,34	0,4530

Kaynak: Dünya Bankası yoksulluk veri tabanı (PovcalNet) kullanılarak hesaplanmıştır, (<http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm?3>)

*Yoksulluk eşiği olarak günde 2 ABD Doları ya da altında gelir etme ölçütü benimsenmiştir.

Tablo 2’de yer alan veriler konumuzla doğrudan ilgili olan kent yoksulluğuna ilişkindir. Buna göre 1981 yılında kentte yaşayanların yüzde 91,63’ü günde 2\$’dan az gelir elde ederken, bu oran 2011 itibariyle yüzde 2,14 gibi düşük bir orana gerilemiştir. Mutlak yoksulluk oranındaki gerilemeye bakılırsa Çin’de kent yoksulluğu gibi bir olgunun bulunmadığı kanısına varılabilir. Ancak bu parasal gelir odaklı ve bölüşüm ilişkilerini göz ardı eden yüzeysel bir değerlendirme olacaktır. Çin’in içinde bulunduğu reform süreci fırsatlarla olduğu kadar eşitsizliklerle de yüklü bir süreçtir. Ortalama bir Çinli reform öncesi döneme göre kat be kat fazla parasal gelir elde etmekte, ancak bu gelirini sosyalist döneme kıyasla daha fazla bütçe kalemi arasında (eğitim, sağlık, kira, sigorta primi vb.) bölüş-türmektedir. Hizmetlerin metalaşmasının neden olduğu ek yaşam maliyetlerinin yanı sıra, ortalama bir Çinli parasal gelirini esnek istihdam koşulları altında elde etmekte ve reform öncesi döneme kıyasla daha fazla çalışmaktadır.

Öte yandan, Dünya Bankası’nın günlük 2\$ kazanç kriterine göre yapılan hesaplama sonucu ortaya çıkan kent yoksulluğu oranı, Çin’in resmi rakamlarının bile altındadır. Asgari Yaşam Standardı Programı’ndan (AYSP) yararlananların kent yoksulu sayıldığı ülkede 2012 yılı itibariyle 21,5 milyon kişi bu yardımdan yararlanmaktadır. Buna göre kent nüfusu-

nun yüzde 3'ü kent yoksulu sayılmaktadır (NBSC, 2013, Tablo 21-27). 21-23 milyon aralığında istikrar kazanan kent yoksulu sayısı Çin ölçeğindeki bir ülke için büyük bir sorun teşkil etmemektedir. Ancak, AYSY'nin ölçüt olarak benimsenmesinin yetersiz olduğuna, gerçek kent yoksulluğu oranının yüzde 4 ila 8 arasında olduğuna yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Wu; Huang, 2007: 172). Yukarıdaki oranlardan hangisi benimsenirse benimsenirsin, ülkelerinde *mingong* adıyla anılan ve sayıları 200 milyonu aşan kır kökenli göçmen işçi arasında işsiz durumda bulunan yaklaşık 25 milyon kişi ne istatistiklere ne de sosyal yardım programlarına dâhil edilmektedir (Chan, 2010: 667)⁹. Tüm bu nedenlerle kent yoksulluğu reformun en önemli toplumsal maliyetlerinden biri olarak görülmekte ve araştırmacıların gündemini meşgul etmektedir.

ÇKP yönetimi, kapitalist dünya piyasasına eklemlemeye dayalı kalkınma yolunu benimsediği süreçte, ülke dünyanın üretim ve ihracat üssü haline gelmiş, ancak 1990'lı yılların sonu ile birlikte ülke büyüme performansı ile olduğu kadar kapitalist restorasyonun ortaya çıkardığı toplumsal maliyetlerle de gündeme gelmeye başlamıştır. Rejim, önemli gelir artışlarına imza atmakla birlikte, gelir artışına indirgenemeyecek olan çalışma standardı ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi gibi konularda aynı başarının uzağında kalmıştır. Reel gelir artışının söz konusu olduğu durumlarda ise emeklerini satarak yaşamlarını sürdüren geniş kitleler, iktisadi büyümenin altında bir gönenç artışına razı olmuşlar, diğer deyişle ücretlilerin GSYİH'den aldığı pay gerilemiştir. 1995 yılında %51,4 olan ücret/GSYİH oranı 2007 yılında %42,4'e düşmüştür. Ancak, küresel kriz koşullarında Çin işçi sınıfının kötü yaşam ve çalışma koşullarına karşı yükselen tepkiyle birlikte kayıpların bir kısmı geri alınmıştır. Bu gelişmeler neticesinde ücret/GSYİH oranı 2012 yılı için %45,6'ya yükselmiş gözükmemektedir (Gökten, 2012b:116; Qi, 2014: 23).

Yukarıdaki paragraftaki ifadeler gelir dağılımı ve görece yoksulluk sorununu gündeme getirmektedir. İzlenen iktisadi gelişme yolunun sosyalizm amaç ve önceliklerine ne ölçüde uygun düştüğü tartışması bir yana, Çin 35 yıl öncesine göre bambaşka bir ülkedir. İktisadi ve toplumsal ya-

⁹ 2010 itibarıyla *mingong*ların aylık ortalama gelirlerinin tam zamanlı çalışan bir kent işçisinin aylık ortalama gelirinin %50'sini ancak aştığı yönünde araştırma sonuçları bulunmaktadır (Wang, 2012: 430).

şam daha dinamik bir görünümüne kavuşmuştur. Ancak tüm bunlar, bölüşüm tartışmasını ortadan kaldırmamaktadır. Deng'in salık verdiği politikalar neticesinde "önce zengin olmasına" izin verilenler ile reformdan çok daha sınırlı kazanımlar elde eden çalışan sınıflar arasında dozu son yıllarda artan gerginlikler ortaya çıkmaktadır. Servetin belli ellerde toplanması süreci Gini ve MLD¹⁰ endekslerine yansımıştır. Reformun miladı olarak kabul gören 1978 yılında 16 değerini alan Gini katsayısı, ÇKP içi tartışmaların son bulduğu ve reformun radikal biçimde uygulandığı 1990'larla birlikte hızla yükselmeye başlamış, endeks 1990'da 32,43; 1999'da 39,23 değerini almıştır. 2000'lerle birlikte mutlak eşitsizliği temsil eden kritik eşiğin (40) üzerine çıkan endeks, 2004 yılında 46,9 ile adeta zirve yapmıştır. Gini katsayısının değeri 2010 yılı için 42,06 olarak hesaplanmıştır (World Bank, 2014b; UNDP, 2007: 282; Kochhar, 2008: 17). Gini katsayısının ülke geneline dair ortaya koyduğu gelir dağılımında bozulma olgusu, kentler için hesaplanan katsayılar da yansımıştır. 1981 yılında 18,46 olan katsayının, 1990, 1999 ve 2011 yıllarında aldığı değerler sırasıyla 25,59; 31,55 ve 35,56'dır (World Bank, 2014b). Tablo 3, "reformcu" Çin'de kentsel gelir dağılımının bozulma seyrini ondalık gelir dilimleri üzerinden ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Gelirin Ondalık Dilimlere Göre Bölüşümü (Kent,%)

Yıllar	En düşük dilim	2. dilim	3. dilim	4. dilim	5. dilim	6. dilim	7. dilim	8. dilim	9. dilim	En yüksek dilim
2011	3,07	4,26	5,31	6,35	7,39	8,56	9,95	11,82	14,96	28,33
2005	2,97	4,39	5,42	6,44	7,52	8,72	10,16	12,05	14,99	27,34
1999	3,38	4,68	5,80	6,84	7,90	9,03	10,36	12,12	15,01	24,88
1993	3,81	5,16	6,25	7,24	8,21	9,24	10,43	11,98	14,50	23,18
1987	4,81	6,52	7,45	8,25	9,04	9,85	10,76	11,84	13,38	18,10
1981	5,23	6,77	7,63	8,39	9,15	9,91	10,77	11,79	13,18	17,18

Kaynak: Dünya Bankası yoksulluk veri tabanı (PovcalNet) kullanılarak hesaplanmıştır, (<http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm?3>)

¹⁰ Alternatif gelir dağılımı endeksi olan MLD'ye göre 1981'de 0,1386 olan endeks 1999'da 0,2543'e, 2010'da 0,3201'e yükselmiştir. Kentsel alana yönelik MLD değerleri 1981'de 0,0590; 1999'da 0,1650; 2011'de 0,2113 olarak hesaplanmıştır (World Bank, 2014b).

Tablo 3, reform ve dışa açıklık izlencesinin gittikçe daha eşitsiz gelir paylaşımına yol açtığını bir başka açıdan ortaya koyar. 1981 yılında en düşük gelir düzeyine sahip ondalık kesim ile en yüksek gelir elde eden ondalık kesim arasında 3,3 kat gelir farklılığı bulunurken, bu oran 1990'larla birlikte hızla artmaya başlamıştır. 1999 yılında iki gelir grubu arasındaki fark 7,4 kata çıkmıştır. 2005 yılında 9,2 kata ulaşan gelir eşitsizliği artışı duraklamış, 2011'e kadar yerinde saymıştır.

Resmi verilere göre hazırlanan Tablo 4, gelir dağılımındaki bozulmayı kişi başına gelir artışları üzerinden ortaya koymaktadır. 1995-2012 aralığında kentlerde ortalama kişi başına gelir artışı %529 iken, bu oran en yüksek gelirli yüzde onluk gelir dilimi için %749, en düşük gelirli ondalık dilime girenler için sadece %323 olmuştur. 1995 yılında en zengin yüzdelik dilimdekiler, en yoksul yüzdelik dilimdekilerden 3,8 kat fazla kazanırken bu oran 2012 yılında 7,6 kata ulaşmıştır.

Tablo 4. Kişi Başına Gelir Artış Oranları, (1995 ve 2012)

	1995	2012	Artış (%)
Ortalama	4.288	26.958	529
En düşük %10	2.178	9.209	323
En yüksek %10	8.231	69.877	749

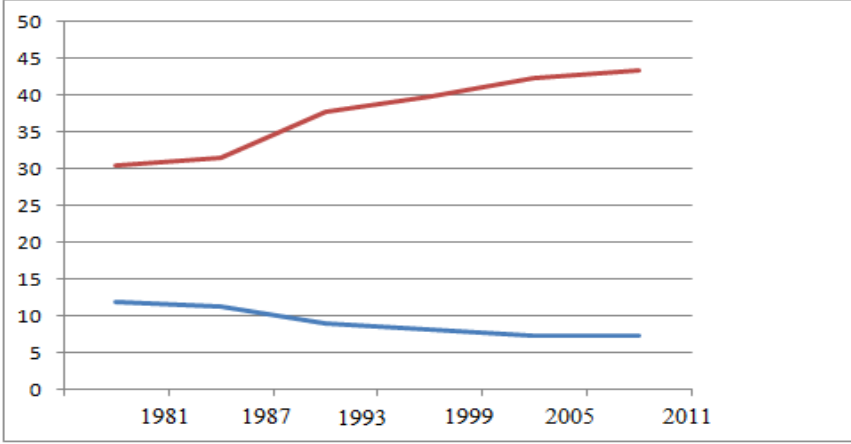
Kaynak: 1995 yılı için Wang, 2004: 41; 2012 yılı için NBSC, 2013, Tablo 11-6'daki veriler kullanılmıştır.

Karşılaştırma ortalama kişi başına düşen harcanabilir gelir üzerinden yapıldığında, 2012 itibarıyla kent nüfusunun en düşük gelir düzeyine sahip ondalık kesiminin kişi başına düşen harcanabilir gelirinin, kent ortalamasının 1/3'ü kadar olduğu görülmektedir (NBSC, 2013, Tablo 11-6). Wang bu oranın öteden beri yüzde ½ olduğuna işaret etmiştir, bu da gelir dağılımındaki bozulmayı ortaya koyan bir başka göstergedir (2012: 427).

Şekil 2, gelir dağılımı sorununa en az ve en çok gelir elde eden yüzde yirmilik dilimler açısından yaklaşmaktadır. 1981 yılında kentlerde 2,5 kat olan gelir makası sürekli açılmakta, 2011 itibarıyla 5,9 kata çıkmaktadır. Özetle kent yoksulluğu esas olarak görece yoksulluk boyutuyla dikkati çekmekte, Çin kentleri yalnızca popüler gündeme sıklıkla yansıyan "yeni" zengin sınıflara değil, yeni yoksul sınıflara da ev sahipliği yapmakta; orta-

ya çıkan yeni sınıf yapısı iki zıt kutup üretmektedir (Kochhar, 2008: 4; Wu; Huang, 2007: 169).

Şekil 2. Gelirin En Az Gelir Elde Eden %20'lik ve En Çok Gelir Elde Eden %20'lik Dilimlere Göre Bölüşümü (Kent, %)

Kaynak: Dünya Bankası yoksulluk veri tabanı (PovcalNet) kullanılarak hesaplanmıştır, (<http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm?3>)

IV-Kent Yoksulluğunun Nedenleri ve Bileşenleri

Dünya Bankası'nın günlük 2\$'lık kazanç ölçütünün, 1990'lı yıllardan itibaren gündeme gelen ve araştırmalara konu olan kent yoksulluğunu ve bunun ortaya çıkardığı toplumsal etkileri anlamada yetersiz kalacağına daha önce işaret edilmişti. Çin'deki kent yoksulluğunu, Deng'in 1992 Güney Turu ertesinde hız kazanan kapitalist restorasyon sürecinden bağımsız okumak mümkün değildir. Bu tarihten itibaren reform ve dışa açıklık politikasının mahiyetine yönelik parti içi tartışmalar sona ermiş, kentsel reform devlet işletmelerinin idari ve iktisadi etkinliğini arttırmakla sınırlı bir süreç olmaktan çıkmış, piyasanın etki alanını genişletici politikalar izlenmeye başlanmıştır. İşgücü piyasasının yeniden inşası, devlet işletmelerinin mülkiyet reformuna/dönüşümüne tabi tutulması, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin büyük ölçüde serbestleştirilmesi 1990'lara damgasını vuran gelişmelerdir. Bunlar arasında kentte çalışanları en doğrudan etkileyen gelişme, esnek işgücü piyasasının rejim eliyle yeniden inşasıdır.

1990'ların ikinci yarısında egemen kılınan bireysel sözleşme düzeni neticesinde tam zamanlı ve sürekli istihdam rejimi ortadan kalkmaya başlamış, kamu işletmelerinin iktisadi etkinliğini arttırmak gerekçesi ile işçi çıkarma ve erken emeklilik politikaları hayata geçirilmiştir¹¹. “Demir pirinç kasesi” parçalanmış, ücret dışı finansal ödemelere son verilmiş, işletme temelinde örgütlenmiş sosyal güvenlik sistemi ortadan kaldırılmıştır. “Yükü azalt, fazlayı kaldır” vecizesiyle hayata geçirilen politikalar sonucunda, küçük ve orta ölçekli devlet işletmeleri, mülkiyet dönüşümü (*zhuanzhi*) ya da daha açık bir ifadeyle özelleştirme sürecine “toplumsal yüklerinden” kurtulmuş olarak girmişlerdir (Song vd., 2009: 50-51; Kochhar, 2008: 6; Taylor vd., 2003: 28-29, 91).

Kent yoksulluğunun ikinci başat nedeni ülke ekonomisinin geçirmiş olduğu yapısal dönüşümdür. 1978 yılında çalışan nüfusun yüzde 70,5'i birincil sektörde istihdam edilirken bu oran 1990'ların sonunda yüzde 50 sınırına kadar dayanmış, 2012'de yüzde 33,6'ya gerilemiştir. Buna karşılık, ikincil sektör istihdamının toplam istihdamdan aldığı pay 1978'teki yüzde 17,3 iken 2012'de yüzde 30,3'e yükselmiştir. 1978 yılında en az işçi istihdam eden sektör olan üçüncül sektör, 2012'de en çok işçiyi istihdam eder hale gelmiştir (%36,1) (NBSC, 2013). Yapısal değişimin birincil sektörden üçüncül sektöre doğru gerçekleşen sektörel kayma kadar önemli bir diğer boyutu mülkiyet yapısındaki değişimdir. 1978 yılında kent istihdamının yüzde 99,8'i devlet işletmeleri ve kolektif işletmeler tarafından gerçekleştirilirken, bu oran 1995'te yüzde 75,6'ya gerilemiştir. Asıl dramatik düşüş bu yıldan sonra başlamış, kamu sektörünün kentsel istihdamdaki payı 2000'de yüzde 41,4'e, 2007'de yüzde 24,4'e, 2012 yılında ise yüzde 20'ye düşmüştür (NBSC, 2007; 2013). Özellikle mülkiyet yapısındaki dramatik değişiklik nedeniyle işlerini kaybeden kitlelerin yeniden istihdamında önemli güçlüklerle karşılaşmıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nun 1995 yılında başlattığı yeniden istihdam projeleri başarısızlıkla sonuçlanmış, yeniden istihdam oranları her geçen yıl gerilemiştir (Kochhar, 2008: 22-23). Friksiyonel işsizlikten en fazla devlet işletmelerindeki işlerini kaybeden geleneksel/imalat sanayi işçileri etkilenmiştir. İstihdam yaratma sürecinin merkezine yerleşen bilgisayar, elektronik finansal aracılık, banka

¹¹ Resmi istatistikler bu sancılı adaptasyon sürecinde 45 milyon kamu işçisinin işten çıkarıldığı ifade edilmektedir (NBSC, 2007).

ve sigortacılık, biyoteknoloji vb. alanlarda faaliyet yürüten özel işletmeler, çoğu 40 yaşın üzerinde olan, değişen ekonomik yapıya uyumsuz eğitim ve becerilere sahip işçileri ya tercih edilmemişler ya da geçici ve enformel olarak istihdam edilmişlerdir (Wu; Huang, 2007: 176; Lau, 1997: 52; Hart-Landsberg; Burkett, 2006: 24). Bazı eski sanayi merkezleri ve doğal kaynak odaklı kentler kent işsizliğini en ciddi boyutlarıyla yaşamaktadır (Song vd.,2009: 51).

Üçüncü önemli faktör kentlere yönelik dev göç dalgasıdır. Daha önce vurgulanan itici ve çekici faktörler nedeniyle birçok *mingong* kentlere akın etmiş; çoğunluğu vasıf gerektirmeyen, tehlikeli ve düşük ücretli işlerde üstelik sosyal güvenlik şemsiyesinden dışlanmış bir biçimde çalışmak zorunda kalmışlardır (Song vd., 2009: 51-52; Bai, 2012: 343; Cai, 2012 :122). Resmi istatistikler, kentlerde kalıcı yerleşim kaydı bulunmayan bu kitleyi dalgalanan nüfus başlığı altında ele almakta ve bu gruptaki insan sayısını 2012 yılı için 236 milyon olarak açıklamaktadır (NBSC, 2013).

İki alt sisteme (kent-kır) dayalı geleneksel sosyal refah sisteminin işgücü ve sermaye piyasalarının serbestleşme sürecinde işlemez hale gelmesi son önemli faktör olarak dikkati çekmektedir (Li vd., 2008: 6-7). ÇKP, Hu-Wen liderliğinin 2005 yılında ilan ettiği “Ahenkli Toplum ve Bilimsel Yönetim” doktrini çerçevesinde eğitim, sağlık, çevre, toplu taşıma, sosyal güvenlik alanlarını kapsayan sosyal reform harcamalarını arttırmış olmakla birlikte; gerek finansal kısıtlar gerekse bizzat reform programının piyasacı doğasından kaynaklanan kısıtlardan ötürü arzuladığı hedeflere ulaşamamıştır (Yongnian, 2009: 15).

Kent yoksullarının gruplandırılmasına yönelik literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin Kochhar (2008) üçlü, Wang (2004) altılı, Song vd. dördümlü gruplandırmaya gitmişlerdir. Çalışmada -kent yoksulluğunun kapsamında önemli bir değişiklik yaratmamakla birlikte- ülkedeki kent yoksulları beş grup altında toplanacaktır. Bu gruplardan ilki çalışmayacak durumda olan engellilerden, hiçbir gelir kaynağı olmayanlardan ve yasal koruyucusu bulunmayan yaşlı ve yetimlerden oluşur. Geleneksel yoksul olarak adlandırılan bu grup ülkeye dönüş yapan diaspora mensuplarını, Kültür Devrimi esnasında kırdaki çalışmaya gönderilen, ancak hastalık ve sakatlıklar nedeniyle kentlere dönen gençleri ve Kültür Devrimi'nin politik mağdurlarını da kapsar. İkinci grubu işsizler oluşturur. Üçüncü grubu emeklilik gelirleri daha önce çalıştıkları kurumlar tarafından sağla-

nan emekliler oluşturur. Emeklilik gelirlerinin çalışılan firmadan firmaya farklılaştığı, hatta iflas hali ve finansal darboğaz dönemlerinde önemli tahsilat güçlüklerinin yaşandığı bu sistemde birçok işçi emeklisi kent yoksulları arasına katılmaktadır. Dördüncü grup yoksul öğrencilerden oluşur. 1990'lara gelinene değin eğitimin parasız olduğu, devletçe barınma ve beslenme ihtiyaçlarının karşılandığı üniversiteler reform izlencesinin radikalleşmesinden nasibini almıştır. Beslenme ve barınma maliyetlerine katlanmak zorunda kalan kır kökenli ve düşük gelirli ailelerden gelen öğrenciler, kişisel gelir artışlarının çok üzerinde gerçekleşen harç zamları ile karşı karşıya kalmış; ayrıca kitap, bilgisayar gibi eğitim-öğretim materyallerinin giderlerini karşılamakta güçlük çekmeye başlamışlardır¹². Öğrenciler arasındaki yoksulluk önemli bir sosyal istikrarsızlık unsuru olarak dikkatleri çekmeye başlamıştır. Kent yoksulluğunun sonuncu ve resmi istatistiklerce tanınmaları halinde en büyük bileşeni haline gelecek kırsal göçmen işçilerdir. Kır kökenli işçiler, kent yaşamının her alanında kendilerini tüm varlıklarıyla göstermelerine karşın kent yoksulluğu istatistiklerinde ismen anılmamakta, sosyal yardım programlarından yararlanamamaktadırlar (Song vd., 2009: 48; Kochhar, 2008: 29-30; Wang, 2004: 32, 45-49).

Burada vurgulanmadan geçilmemesi gereken bir nokta kent yoksullarının kompozisyonundaki çarpıcı değişimdir. Çin'in reform ve dışa açıklık politikası açısından kritik bir eşiği temsil eden 1995 yılında, kent yoksullarının yüzde 82'sini reform öncesi dönemde de sosyal yardım programlarından yararlanmakta olan- geleneksel yoksullar oluştururken, bu oran 2005'te yüzde 4'e gerilemiştir. Reformun en radikal on yılının sonunda sosyalist ülkelerde nadir rastlanan bir kategori olan işsizlik¹³ ortaya çıkmış ve bu grup kent yoksullarının yüzde 40'ını oluşturur duruma gelmiştir (Song vd., 2009: 48-50). Kırsal kökenli göçmen işçiler de hesaba katkı

¹² 2007 itibarıyla en düşük üniversite harç tutarı, "kente kayıtlı" yerleşiklerin ortalama kişi başı harcanabilir gelirinin %36'sı kadardır. Bu oran gelişmiş ülkelerde %20'nin altındadır (Bingqi, 2011 : 193).

¹³ Kentlere ilişkin resmi işsizlik oranı 1990 yılında %2,5 iken, 2000'li yıllarla birlikte yüzde 4'ün üzerine çıkmış ve bu düzeyde sabitlenmiştir (NBSC, 2012, Tablo 4-17). Hükümete ait bir düşünce kuruluşu kent işsizliği oranını yüzde 8-9 aralığında vermektedir (Kochhar, 2008: 20). Yine bir Çin üniversitesi tarafından yapılan araştırmaya göre kentsel işsizlik oranı 2011 yılı için yüzde 8 olarak hesaplanmıştır (Southwestern University of Finance and Economics, 2012).

linca günümüzde kent yoksulluğunun ezici bir kısmının “yeni kent yoksullarından” oluştuğu görülmektedir.

V-Yeni Kent Yoksulluğu=İçerdekiler+Dışardakiler

Bu alt başlıkta yeni kent yoksullarının en büyük iki bileşeni olan eski devlet işletmeleri ve kolektiflerde çalışan işçiler ile kır kökenli göçmen işçilerin içinde bulunduğu koşullara daha yakından bakılacaktır. İşçi sınıfının bu iki bileşeni her ne kadar Mao sonrası reform politikalarından çoğu kez olumsuz etkilenmiş olsalar da homojenlik göstermemekte, farklı hukuksal konumları ve sosyo-kültürel kökenlerinden ötürü farklı yoksullaşma deneyimleri yaşamaktadırlar. Kırsal ve kentsel işgücünü birbirinden yalıtan *hukou* rejiminin liberalleştirildiği bir ortamda, “kente kayıtlı” işçiler ile kır kökenli işçiler sık sık aynı açık işler için karşı karşıya gelseler de farklı statü, yasal hak ve yaşam koşullarından ötürü ayrı ayrı değerlendirilmelidirler (Liu vd, 2008: 23-24).

ÇKP hükümeti, 1980’lerin başından itibaren, kendi hesabına çalışma ve ortak girişim gibi özel işletme formlarına faaliyet izni vermekle birlikte, ekonomik sistemde 1990’lara kadar esaslı bir değişim olmamıştır. Devlet mülkiyeti baskın mülkiyet formu olmayı sürdürmüş, 1992 itibariyle kent istihdamının yüzde 92,8’i devlete ait işletmeler ve kolektiflerce gerçekleştirilmiştir. 1993 yılı ile birlikte hayata geçirilen sosyalist piyasa ekonomisi programı neticesinde, merkezi işgücü tahsis sistemi aşama aşama ortadan kaldırılmış, tam istihdam uygulaması ve maddi olmayan refah ödemelerine son verilmiştir. Özel firmalarla rekabet etmek durumunda kalan devlet işletmeleri ve kolektifler mülkiyet yapılarını ve yönetim mekanizmalarını değiştirmek durumunda kalmışlardır. Gerçekleşen iflas ve şirket birleşmelerinin yanı sıra mülkiyet dönüşümü adıyla uygulamaya konan özelleştirme programı neticesinde birçok kamu işçisi erken emekli edilmek ve işten çıkarılmak suretiyle yeni işgücü piyasasına fırlatılmıştır (Liu vd., 2008: 27-28). Plandan piyasaya geçiş sürecinin kurbanı olan “içerdekilerin” çalışma ilişkilerinin devam ettiği varsayılmış ve işsiz ilan edilmemişlerdir (*xiagang*). *Xiaganglar* üç yıllığına yukarıda sözü edilen yeniden istihdam merkezlerine yönlendirilmişler, bu süre zarfında temel yaşam ödeneğinden yararlanmış ve yeniden istihdama yönelik eğitim programlarına tabi tutulmuşlardır. Bu süre sonunda iş bulamayanlar, yeniden istihdam

programının dışında bırakılmış ve istatistiklere işsiz olarak girmişlerdir (Solinger, 2002: 316-318). Resmi işsiz durumuna düşen kişilere iki yıllığına işsizlik sigortası ödemesi yapılmıştır. Ortalama işçi ücretinin yarısından az olan bu ödemeyi alan işsizlerin bir bölümü bu süre zarfında da iş bulamamış, eyalet hükümetlerince belirlenen mutlak yoksulluk eşiği üzerinden ödeme yapan AYP'nin ana yararlanıcıları arasındaki yerlerini almışlardır (Liu vd., 2008: 30; OECD, 2002: 566-567)¹⁴. AYP, yararlanıcı sayısı ve kapsamı genişletilmekle birlikte, kentlerdeki ortalama kişi başı harcanabilir gelirin yaklaşık yüzde 15'ine karşılık gelen bir ödeme gerçekleştirebilmekte ve bu oran her geçen yıl gerilemektedir (Peng; Ding, 2012: 270).

Gerek alınan tazminatların gerekse temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik ödemelerin çok sınırlı olduğu bu düzende, *xiaganglar* çeşitli nedenlerle yeni işgücü piyasasından dışlanmışlardır. Yıllarca uzun süreli, ancak düşük ücretli istihdam koşulları altında çalışan kamu işçilerinin, yeniden istihdam merkezlerinde verilen "kendi işini kur" öğüdünü uygulamaya geçirmeye yetecek kadar birikimleri bulunmamaktadır. Buna ek olarak *xiaganglar* kır kökenli göçmen işçiler karşısında ne yaş ne de eğitim-beceri açısından karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptirler (Liu vd, 2008: 28-29).

¹⁴ İktisadi yeniden yapılanma sonucunda gündeme gelen kent işsizliği ve yoksulluğundan kaynaklanan toplumsal sorunları azaltmak amacıyla 1993 yılında Şangay'da uygulanmaya başlanan, 1999 yılında ülke genelinde hayata geçirilen AYP, yerel yoksulluk çizgisinin altında kalan kent kökenli yurttaşların yararlandığı ana sosyal yardım programı durumundadır. AYP, mutlak yoksulluk çizgisini kriter olarak benimseyen, katı yararlanma koşulları olan bir programdır. Programın, Hu-Wen liderliğine gelinene dek, yeni kent yoksullarının sosyal haklarını tanımaya yönelik bir anlayıştan çok işten çıkarılan kamu emekçilerinin tepkilerini dindirmeye ve sosyal istikrarı tehdit etmelerini anlamaya yönelik pragmatik bir anlayışla uygulandığı ileri sürülmektedir. 2001 yılına kadar kent nüfusunun yüzde 1'inden azının yararlanabildiği sisteme, bu yıldan itibaren eyalet hükümetleri ve merkezi hükümet finansal katkı yapmaya başlamıştır. Programdan yararlananların sayısı ilk yıllarda büyük bir artış göstermiş, son on yıllık zaman zarfında 22-23 milyona sabitlenmiştir. Bu sayı kentte yerleşik kabul edilenlerin yüzde 3 ila 4'üne karşılık gelmektedir. Program son yıllara gelinene dek temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamamanın ötesinde bir içeriğe sahip değildi. Yeni yoksullarda refah bağımlılığı yaratmamak adına hayatta kalma eşiğinin ötesine geçmeyen program; temel eğitim, sağlık, barınma gibi insani gelişmenin olmazsa olmaz unsurlarını kapsam dışında bırakmıştı. Programdan yararlananları "refahtan çalışmaya yönlendirme" anlayışı sürmekle beraber son on yılda programın kapsamı genişletilmiş, yardımdan yararlanma eşiği yoksulluk eşiği ile uyumlu hale getirilmiştir (Peng; Ding, 2012: 261-265; NBSC, 2013, Tablo 21-27; Wu; Huang, 2007: 183).

Xiaganlar, her ne kadar resmi istatistikler tarafından kent yoksulluğunun en büyük parçası olarak gösterilseler de en az onlar kadar önemli bir diğer bileşen istatistiklerde kendilerine yer bulamayan *mingonglar*dır. 1990'larla birlikte kent nüfusunun artmasında önemli rol oynayan bu kır kökenli işçi grubu, *hukou* rejimindeki statüleri (dışardakiler) gereği formal ve düzenli istihdam olanaklarından yararlanamamakta, bazı sektörlerden dışlanmaktadır. Kentsel işgücü piyasasında adil muamele görmeyen bu yarı proleter kitle inşaat, ev hizmetleri, garsonluk, çocuk ve yaşlı bakımı gibi kent yerleşiklerinin yapmak istemediği zor, tehlikeli, kirli ve aşağılayıcı davranışlara sık maruz kalınan işlere koşulmaktadır (Liu vd., 2008 : 26, 31-32; Wang, 2004: 29; Chan, 2010: 664).

*Mingong*ların geçici yerleşik statüsünde olmalarından kaynaklanan dezavantajları bununla sınırlı değildir. Kurumsal ya da daha açık ifade ile eğitim ve sağlık hizmetlerinden, sosyal refah sisteminden dışlanmanın yanı sıra sosyal, kültürel dışlama ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Liu vd., 2008: 32; Chan, 2010: 660).

Serpilip büyüyen Çin kentleri, çocuklarının eğitimi için ek ücret ödeyen, 8-10 m²'lik¹⁵ ve önemli altyapı sorunları bulunan yaşam alanlarına sıkışan, doktor, hastane ve ilaç giderlerini kendileri karşılayan, "kente kayıtlılar" tarafından sosyal-kültürel dışlanmaya ve izolasyona maruz kalan, özetle kent hakkını kullanamayan milyonlarca göçmen ile doludur (Liu vd., 2008: 32-33). Kentteki yaşamları ekstra yaşam maliyetleri, enformel istihdam, düşük ve düzensiz ücret ile karakterize edilebilecek *mingonglar*, piyasa reformları ile birlikte ortaya çıkan kentsel işgücünün heterojenleşme sürecinin en önemli parçasıdır. Her ne kadar yeni kuşak *mingonglar* haklarını savunma konusunda daha bilinçli ve dirençli olsalar da mücadeleden çok işbirliğini tercih eden, sınıfsal aidiyetten çok yerel aidiyetlerin ağır bastığı bu yeni sınıf fraksiyonuna kolektif bilincin aşılmasında alınacak önemli bir mesafe bulunmaktadır (Chan, 2010: 660).

¹⁵ En düşük gelirli yüzde 5'lik ve 10'luk dilimde yer alan ailelerin ortalama hanehalkı sayısının ülke ortalamasının (2,86) üzerinde olduğu düşünülürse yaşam alanlarının/standartlarının ne kadar düşük olduğu daha iyi anlaşılır. En düşük yüzde 5'lik gelir diliminde yer alan bir aile, 10 metre civarındaki bir yaşam alanını 3,33 kişi paylaşmak durumundadır (NBSC, 2013, 11-6).

VI-Kent Yoksulları ve Neoliberal Konut Reformu

Barınma ve yaşam koşulları hanehalkı yoksulluğunun önemli göstergeleridir. Sosyalist planlı ekonomide kentlerde konut temini kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmekteydi. Konut temini, güvenceli çalışma ile birlikte refah sisteminin en önemli unsurunu oluşturmaktaydı. Yoksulluktan çok eşitsizlikten kaygılanan reform öncesi ÇKP, zaman zaman güçlüklerle karşılaşsa da kentte çalışanlarına konut tahsis etmeyi başarmıştı. Sembolik bir kirası olan, ancak düşük standartlı bu konutlarda kişi başına düşen alan 3m² civarındaydı ve 1949-1980 döneminde konut standartlarını iyileştirmeye yönelik bir adım atılmamıştı (Wang, 2004: 71; Wang&Murie,1996: 973-974).

1980'lerin başında sosyalist planlamadan sosyalist piyasaya geçiş sürecinde birçok alanda olduğu gibi kentsel konut alanında da politika değişiklikleri yaşanmış, süreç 1994 sonrasında hızlanmıştır (Wang, 2004: 71-72). Kentlerin artık geleneksel sanayiler yerine, doğrudan yabancı yatırımların da etkisiyle serpilmeye başlayan yeni sanayiler ve hizmetler sektörüne ev sahipliği yapmaya başlaması kent mekanının yeniden organizasyonunu beraberinde getirmiştir. Mekânsal reorganizasyon faaliyeti, kaçınılmaz olarak sosyalist sosyal konut sisteminin ticarileştirilmesini gündeme getirmiş; irili ufaklı yapsatçılar, gayrimenkul sektörünün ana tedarikçileri haline gelmişlerdir.¹⁶ Konut ve diğer gayrimenkullerin üretimi ve değişimi alanında yaşanan bu köklü değişimlerin, resmi ve gayri resmi kent yoksullarının barınma ve yaşam koşulları üzerinde önemli etkileri olmuştur (Wang, 2004: 71; 2012: 424).

1980'li yıllar kamu sektörünün baskın olduğu kentsel konut sisteminin ticarileştirilmesine yönelik çeşitli girişimlere sahne olmuştur. Bu reform girişimleri üç grupta toplanır. Kente kayıtlı bulunanlara yönelik inşa maliyetine ev satışları (1979-1981), sübvansiyonlu yeni konut satışları (1982-1985) ve kapsamlı konut reformu (1986-1988). Bu girişimler ile kamu sektörünün kira gelirlerinin artırılması, konut edinme yardımının yaşama

¹⁶ Çin'de yaşanan bu süreç küresel trendden bağımsız okunamaz. Konut ve diğer gayrimenkul piyasalarının yeniden yapılandırılması, son otuz yıllık zaman zarfında dünya genelinde uygulamaya konulan liberal reçetelerin en ön sıralarda yer almıştır. Özellikle Eski Sovyetler Birliği ve Çin, sundukları büyük özelleştirme ve monetizasyon fırsatları nedeniyle öne çıkmışlardır (Forrest; Hirayama, 2009: 998).

geçirilmesi ve kamuya ait konutların içinde yerleşik bulunanlara satılması amaçlanmıştır. Erken reform dönemindeki satışlar, kullanım hakkının ve bu hakkın ailenin yeni nesillerine devrinin satın alınması anlamına gelmekteydi. Konut alımı, sahiplerine onları gayrimenkul piyasasında satma hakkı vermemekteydi (Wang, 2004: 72; Wang&Murie,1996: 974-977). 1990'larla birlikte deneme/ısınma süreci yerini büyük çaplı kamu konutu satışlarına, kentsel konut piyasasının yeniden inşası yolunda atılan kararlı adımlara bıraktı (Wang vd., 2012: 345)

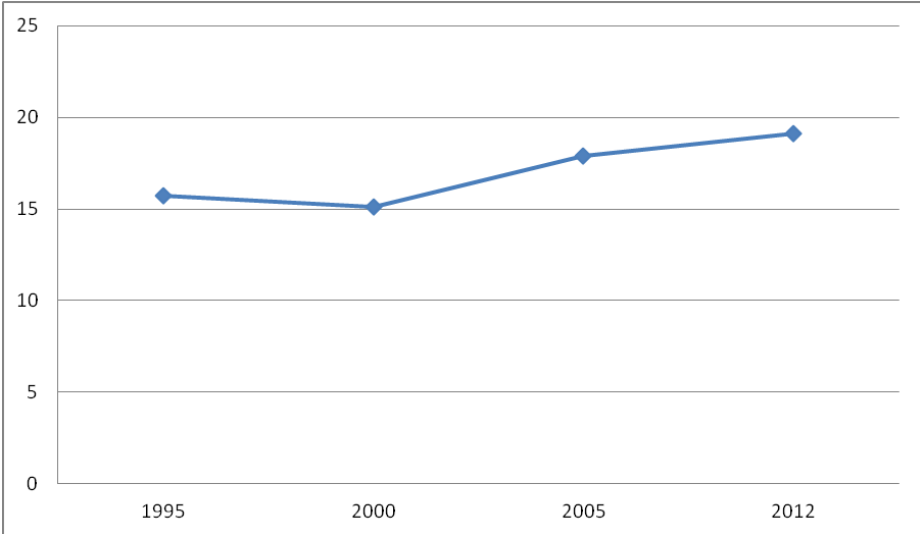
Yerleşim alanlarının yeniden metalaştırılması sürecinde 1994 yılı ile birlikte -1988'den bu yana tartışılan ancak bir türlü uygulamaya konamayan- bir sonraki aşamaya geçilmiştir. Açılan reform paketinin içeriği, düşük ve orta gelirli hanehalklarına sosyal konut edindirilmesi, yüksek gelirli ailelere yönelik ticari konut arzının genişletilmesi, kamu ve özel konut tasarruf programlarının önünün açılması, yeni konut sigortası ve finansman sistemleri, standardize edilmiş, mülk değişimi ve yenilenmesi ile yönetim piyasasının oluşturulması olarak özetlenebilir. Konut piyasasının yeniden inşası sürecinde merkezi hükümet aktif bir rol üstlenmiş, ücretsiz arazi temini ve kamu bankalarının kredi musluklarının açılması yoluyla konut yapım maliyetleri düşürülmüştür. Merkezi hükümetin izlediği piyasa dostu politika, uygun fiyatlı konut piyasası gelişiminin ana mekanizması haline gelmiştir (Wang, 2004: 72-73). Hükümet, 1998 yılında neoliberal konut piyasası reformunu son aşamaya taşıma yolunda bir kritik müdahalede daha bulunmuştur. Kamu sektörüne ait işletmelerin doğrudan konut edindirme ve bu alanda yatırım yapma yetkileri ellerinden alınmış, konut destekleri parasallaştırılmıştır. Böylelikle tüm kamu sektörü çalışanlarının konut ihtiyaçlarının doğrudan piyasa tarafından karşılanmasının önü açılmıştır (Wang, 2004: 73; 2000: 855). Böylelikle 1990'ların ilk yarısında başlayan konut özelleştirmeleri hız kesmemiş, bizzat devlet bankaları eliyle kurulan düşük faizli mortgage düzeni tarafından teşvik edilmiştir¹⁷. 1997 yılında kentlerdeki konutların yüzde 80'i kamu mülkiyetinde iken, bu oran beş yıl gibi kısa bir süre içinde yüzde 20'ye düşmüştür. Kamunun elini inşaat piyasasından çekme politikası ülkede faaliyet yürü-

¹⁷Beş yıl üzeri borçlanma için geçerli olan nominal gösterge mortgage faiz oranı 1997 yılında %12,4 iken, bu oran 2000 yılında %5,04'e düşmüş, izleyen yıllarda % 1,5 civarında istikrar kazanmıştır (Chen, 2013: 314).

ten inşaat şirketlerinin sayısında da dramatik değişikliklere neden olmuştur. 1990'ların başına kadar kentlerde faaliyet yürüten inşaat şirketlerinin tamamı devlet ve kolektif birimlere aitken, 1995 yılında özel şirketler sektöründe varlık göstermeye başlamıştır. 2000'li yıllarda özel inşaat şirketlerinin sayısı hızla artmış, 2012 yılında sektörde faaliyet gösteren şirketler içindeki payları yüzde 88'e yükselmiştir (Wang, 2012: 424; Wang vd. 2012: 347; Chen, 2013: 311; NBSC, 2013, Tablo 15-1).

İzleyen yıllarda ticari konut piyasasının gelişimi ekonomik büyüme için anahtar bir konuma yükselmiş, konut yatırımlarının GSYİH'ye oranı sürekli olarak artmıştır. 1995 yılında konut yatırımları/GSYİH oranı sadece yüzde 5,2 iken, bu oran 2005'te yüzde 8,6'ya, 2012'de ise yüzde 13,8'e yükselmiştir (NBSC, 2013, Tablo 2-1 ve 5-2). Şekil 3 aynı dönem aralığı için konut yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımlarından aldığı paydaki değişimi göstermektedir. Konut yatırımları küresel finansal krize karşın hız kesmemekte, toplam sabit sermaye yatırımlarına yaklaşık yüzde 20'lik bir katkı sağlamaktadır.

Şekil 3. Konut Yatırımlarının Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı (1995-2012,%).

Kaynak: NBSC, 2013. Tablo 5-2'deki veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

Bugün gelinen noktada konut piyasası reformlarının, kamuya ait konutların bu konutlarda yerleşik bulunanlara satılması ve konut standartlarının iyileşmesi anlamında amaçlarına ulaştığı ileri sürülebilir. Reform öncesi dönemde 3m² olan kişi başı kullanılabilir alan 1990'ların sonuna dek mütevazı bir artış göstermiş, 10m² sınırına dayanmıştır. Asıl sıçrama bundan sonra gerçekleşmiş, günümüzde kişi başına düşen kullanım alanı 30m²'nin üzerine çıkmıştır (Wang, 2012: 430; NBSC, 2013, Tablo 11-1). Ancak reform sürecinin eşitsiz doğası konut alanında da kendini göstermekte, reformun kentsel dönüşüm ve konut ayağı da kazanan ve kaybedenleri ile gündeme gelmektedir. Kentlerde genel konut ve yaşam koşullarındaki önemli iyileşmeler ile farklı sosyal ve ekonomik gruplar arasındaki eşitsizliğin derinleşmesi eş anlı gerçekleşmektedir. Konut reformunun gerçek yararlanıcıları üst düzey kamu çalışanları olmuş, reform politikaları yoluyla "önce zenginleşen"lerle birlikte¹⁸ aşırı kalabalık geleneksel konut alanlarını bırakmış; kentlerin peyzajını ciddi ölçüde değiştiren yüksek kaliteli apartmanlara yerleşmişlerdir (Wang, 2004: 73; Wang, 2012: 430, 438-439; Xu vd., 2009: 894-895).

Yeni sosyo-ekonomik gruplar kentsel reformun kazananları konumundayken, reformcu Parti-Devlet ile yakın ilişkileri bulunmayan devlete ait işletmelerde ve kolektiflerde çalışan sanayi işçileri sınırlı ve kısa dönemli yararlar elde etmişlerdir. *Mingonglar* ise öngörülebileceği üzere formel konut piyasasından dışlanmış, enformel konut piyasasında kiracı konuma itilmişlerdir. Devrim öncesinin bakiyesi olarak görülen, geleneksel konut bölgelerinde yaşayan ve planlı ekonomik sisteme başarılı biçimde entegre edilemeyen gruplar da kent reformunun getirilerinden sınırlı ölçüde yararlanmışlardır (Wang, 2004: 73).

VII-Kent Yoksullarının Barınma Koşulları

Yukarıda değinildiği üzere konut piyasası reformu, kent yoksullarının yaşadığı konutların kalitesini arttırmak ve onlara yönelik yeni sosyal ko-

¹⁸ ÇKP, "önce zenginleşen"leri yeni sosyo-ekonomik gruplar olarak kavramsallaştırmıştır. Parti üyeliğine de kabul edilmeye başlanan bu gruplar şunlardır: özel sermayeli bilgi ve teknoloji yoğun kuruluşlarda çalışan üst düzey yöneticiler ve profesyoneller, yabancı firmaların yönetici ve teknik personelleri, aile şirketi sahipleri, kendi hesabına çalışanlar, özel şirket sahipleri, kamuda çalışan akademisyen ve profesyoneller (Wang, 2004: 33).

nutlar üretmekten çok, yüksek standartlı hatta lüks konut üretimi üzerine odaklanmıştır. Birçok resmi ve gayri resmi kent yoksulu oldukça kötü koşullar altında yaşamaktadır. Hane geliri ile konut büyüklüğü arasında güçlü bir korelasyon bulunmaktadır. Pekin için yapılan bir alan araştırmasına göre “kente kayıtlı” düşük gelirli ailelerin yüzde 8,5’i kişi başına 10m²’den küçük alanlarda yaşamını sürdürmekte, bu oran kır kökenli göçmenlerde yüzde 12,2’ye yükselmektedir. Düşük gelirli hanelere yönelik, ancak kır kökenli göçmenleri kapsam dışı bırakan bir diğer çalışmaya göre kişi başına düşen alanın 10m²’den düşük olduğu hane oranı yüzde 27,5’tir. Hanehalklarının yüzde 63,6’sı sürekli oturacak bir konuta sahip değildir. Söz konusu araştırmaya katılan hanehalklarının temel insani ihtiyaçlarını giderme imkanları da çok kısıtlıdır. Düşük gelirli ailelerin yalnızca yüzde 50’si özel tuvalete sahiptir. Bu oran kişisel banyo kullanımında yüzde 36’ya gerilemektedir. Ucuz konut üretiminin öncüsü olarak gösterilen Çin başkentinde hanelerin yüzde 20’sinden fazlası çeşme suyu şebekesinden yararlanamamakta, yüzde 30’undan fazlası kanalizasyon hizmetinden mahrum kalmaktadır (Wang, 2012: 431-432; Wang; Murie, 2011: 245).

Kent yoksullarının yaşam ortamlarının kalitesini artırma seçeneklerinden biri olan kentsel dönüşüm, bu işlevinden ziyade yerel hükümetlerin kentlerin yoksulluk ve geriliğini makyajlama işleviyle öne çıkmışa benzenmektedir. Gayrimenkul geliştirme şirketleri bu süreçte etkin rol oynamış, çok katlı/prestijli konut üretimi hızlanmıştır (Wang, 2004: 80).

Cazibesini yitirmiş eski kent merkezleri, reform öncesi dönemde sanayi işçileri için inşa edilen konutlar, topraksız çiftçi ve *mingong*ların yaşayanların çoğunluğunu oluşturduğu köykentler (varoşlar) elverişsiz konutların yoğunlaştığı bölgeler olarak dikkati çekmektedir. Bunlardan geleneksel yoksul aileler ile bazı göçmenlerin ikamet ettiği eski kent merkezleri ve devlet işletmeleri ile kolektiflerden kovulan işsizlerin yoğunlaştığı sanayi işçisi konutları, 2000’li yıllarla birlikte kentsel dönüşüme konu olmuşlardır. Reformun yeniden derinleştirdiği sınıfsal farklılıklar kentlerin mekânsal reorganizasyonunda kendini en açık biçimde göstermektedir. Kent merkezlerindeki arazi fiyatlarının artmasına bağlı olarak yıkık dökük geleneksel evlerin yerini yeni apartmanlar almaya başlamıştır. Sözü edilen yeniden dizayn sürecinde eski konut sahiplerine indirimli yeni konutlar teklif edilirken, geriye kalan konutlar piyasa fiyatları üzerinden satışa su-

nulmuştur. Başlangıçta cazip görünen kentsel dönüşüm birtakım hayal kırıklıklarına yol açmıştır. Orijinal konut sahiplerine dağıtılan yeni konutların standartları birçok örnekte beklentileri karşılamamış, eski konut sahipleri düşük pazarlık güçleri nedeniyle piyasa değeri daha düşük olan alt katlarda oturmak durumunda kalmışlardır. Buna ek olarak, düzenli bir gelire sahip olmamalarına karşın mülklerini nakit paraya çeviren birçok aile, yeni konutlarına yerleşmek için gayrimenkul şirketlerine ödemeleri gereken tutarları karşılamakta güçlük çekmişler, kentlerin çeperlerine itilmişlerdir. Mekânsal reorganizasyon sürecinde zor kullanımına, bina yıkımına, arazi gasplarına ve şeffaf olamayan arazi devirlerine başvurulmuştur. Kentsel dönüşümün yarattığı rant furyasından yararlanma peşindeki yerel yönetimler, gayrimenkul geliştiricileriyle birlikte hareket etmiş, boşaltılan arsalar yüksek kar oranlarıyla müteahhitlik firmalarına devredilmiştir (Wang, 2004: 34, 80-81; 2012: 430; Xu vd., 2009: 894-895, Harvey, 2012: 19).

Tüm bu olumsuzluklara karşın, hanehalklarının yüzde 80'i arazilerini yeni konut yapımı için gayrimenkul şirketlerine devretmeyi ve orijinal muhitlerinde yapılacak yeni konutlarına dönmeyi istemektedir. Yoksul hanehalklarının yarısı buldukları konutları değiştirmek istemekte, ancak başta kredi temini olmak üzere çeşitli finansal güçlükler nedeniyle buna imkan bulamamaktadırlar (Wang, 2004: 81).

Bu gelişmeler altında köy-kentler gerek resmi kent yoksulları gerekse *mingongların* ana yerleşim alanı olarak öne çıkmaktadır. Kentlerin genişlemesine bağlı olarak yarı-kentleşmiş alanlar haline gelen/getirilen kent çevresindeki kırsal alanlar, artan göçmen işçilere ve kentsel dönüşüm mağdurlarına ev sahipliği yapmaktadırlar (Wang, 2012: 430-432).

VIII-Kent Yoksullarına Yönelik Konut Politikaları

1990'ların sonuna kadar hayata geçirilmeye çalışılan kamuya ait konutların satışı, kira gelirlerini artırma politikaları, konut yardım fonunun kurulması, kamu kurumlarının konut inşa yetkisinin kaldırılması, orta ve düşük gelir gruplarına yönelik uygun fiyatlı konut ve kiralık ev projeleri gibi erken dönem uygulamaları, esas olarak sosyalist konut tahsis sisteminin reformuna yönelik olmuştur. Adı geçen politikalar, kent yoksullarının yaşamlarına pek dokunmamıştır (Wang, 2000: 855-856).

Kent yoksulları kamu konutu satışlarından pay alamadıkları gibi konut yardım fonundan da yararlanamamışlardır. Birçok kolektif ve küçük özel işletmenin bu fona gerekli katkıyı sun(a)maması fonun katkısını sınırlandırmıştır. Konut yardım fonu yoluyla konut edinenlerin önemli bir bölümü, düzenli geliri olan ve kredi bulabilecek durumda olan orta gelir grubu mensuplarından oluşmuştur (Wang, 2012: 433).

Doğrudan kent yoksullarına yönelik konut programları, 1998 yılı sonrasında hayata geçirilmek istenmiştir. Program uyarınca hükümet destekli kiralık konut ve uygun fiyatlı konut edindirme projelerinin yanında ticari konut üretimi de gerçekleştirilmek istenmiştir. Hiç kuşku yok ki, programın kent yoksullarına hitap eden kısmı hükümet destekli kiralık konutla ilgili olmaktadır (Wang, 2012: 434).

Konut reformunun çerçevesi böyle çizilmişken dışsal bir şok (1997 Asya Krizi) ile karşılaşmış, hükümet ihracatta yaşanan kuvvetli düşüşler karşısında çözümü iç talebi uyarmakta bulmuştur. Yüksek büyüme hızını koruma arayışında, konut ve diğer gayrimenkul geliştirme faaliyetleri bir can simidi olarak görülmüştür. İnşaat sektörünün, birçok sektöre yönelik talebi canlandırabilecek yeni bir büyüme kutbu olarak öne çıktığı bu süreçte, gayrimenkul geliştirme firmaları öncülüğünde ticari konut üretimi baskın hale getirilmiş, hükümet destekli uygun fiyatlı konut üretimi destekleyici pozisyona itilmiştir. Henüz emekleme aşamasında olan ucuz kiralık konut uygulaması ise birçok kentte geri plana itilmiştir (Huang, 2012: 945; Wang, 2012: 434; Wang vd., 2011: 346).

IX-Deregülasyondan Reregülasyona

2007-2008 küresel finansal krizi, iç tüketimi uyarmaya yönelik politikaları yeniden ve bu kez daha uzun vadeli bir biçimde gündeme getirmiştir. Başta ABD olmak üzere ihracat pazarlarında gözlemlenen kriz sonucunda konut yatırımları, büyümenin can simidi olarak yeniden gündeme gelmiş, “ahenkli toplum” doktrinin de etkisiyle kiralık konut ve uygun fiyatlı konut projeleri için ayrılan kamu kaynakları arttırılmıştır. Merkezi hükümetin 2008 krizi sonrasında izlediği yumuşak iniş politikasından aşırı ısınan yüksek standartlı ve lüks konut sektörü de nasibini almış, bu projelere yönelik arazi arzı kısıtlanarak konut stoku kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. İktisadi amaçlarla sosyo-politik amaçları bir arada gerçekleştirmeye

yönelik çabalar çerçevesinde, elverişli konut hakkı temel bir insan hakkı olarak politika metinlerinde kendine yer bulmuş, yerel hükümetler yoksul ve düşük gelirli ailelere yardım ve destekte bulunmakla görevlendirilmiştir. Tüm evlerin mutfak, banyo, tuvalet, yeterli miktarda yatak odasına ve elektrik-gaz imkânına sahip olması gerektiği vurgulanmış, Kent-Kır Kalkınma ve Konut Bakanlığı programın uygulayıcı ve denetleyicisi olduğu belirtilmiştir (Huang, 2012: 944-945; Wang, 2012: 435; Wang, 2004: 74). Küresel finansal krizin yarattığı ihracat ve istihdam kayıplarıyla baş etmek amacıyla 2008 yılı sonunda açılan 4 trilyon Yuan (yaklaşık 586 milyar \$) tutarındaki kurtarma paketinin yüzde 10'u sübvansiyonlu konut yatırımları için ayrılmıştır (Huang, 2012: 946-947; Harvey, 2012: 61).

Düşük gelirlilere yönelik konut yatırımları için ayrılan bu tutar, 2000'lerin başından bu yana artış eğiliminde bulunan konut piyasasındaki fiyatları daha da yukarı çekmiştir¹⁹. Fırlayan konut fiyatları ve artan toplumsal huzursuzluk, büyüme hedefleriyle bir arada yürütülmeye çalışılan "koruyucu karşı hareket" in başarısız olmasına neden olmuş, iddialı bir program olarak yola çıkan sosyal konut programı hedeflerine ulaşamamıştır. Bununla birlikte merkezi hükümet 2010 sonrasında sosyo-politik hedeflerle büyüme hedefi arasında bir denge arayışına girmiştir. Konut fiyatlarındaki artışları ve kar marjlarını kontrol etmeye yönelik önlemler alınmıştır. 90m²'den büyük evler için istenen teminatlar arttırılmış, aynı müdahale aracına başvurularak ikinci ve üçüncü konut sahipliği güçleştirilmeye çalışılmıştır. Spekülatif konut talebini önlemeye yönelik politikaların yanı sıra uygun fiyatlı konut inşası için ucuz arsa üretimine hız verilmiştir. Arazi politikalarına ek olarak, 2010 yılında 3,7 milyon konut inşası gerçekleşmiştir. 2011-2015 döneminde 36 milyon sübvansiyon edilmiş konut yapılması hedeflenmektedir (Huang, 2012: 947, 957; Wang vd., 2012: 353). Merkezi yönetim bu yolla hem sermaye fazlasının değerlendirileceği bir alan açmakta hem de ucuz konut üretimi yoluyla toplumsal hoşnutsuzluğu gidermeye çalışmaktadır (Harvey, 2012: 64-65).

¹⁹ Yeni konut enflasyonu dalgası 2009 Nisanında başlamıştır. 2009 yıl sonu itibariyle kentlerde ortalama konut fiyatları bir önceki yılın aynı dönemine göre %7,8 artmıştır. Piyasalara yönelik bu desteğin 2009 sonunda kaldırılmasına karşın, fiyat artışlarının önü alınamamış, 2010'un ilk çeyreğinde en büyük 70 Çin kentindeki yeni ticari konutların ortalama fiyatı bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %15,9 artış göstermiştir (Wang vd., 2012: 353).

Ne var ki, yoksul ve düşük gelirli için uygulamaya konulan yeni sosyal konut politikaları, *mingonglar* açısından önemli bir yenilik getirmekte, marjinalleştirme sorunu varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar Devlet Konseyi, 2006 yılında göçmen işçilerin ikamet ettiği konutların güvenlik ve hijyen koşullarının yerel hükümetlerce düzenlenip denetleneceğine ilişkin bir yönerge yayımlamış olsa da bu alanda alınması gereken önemli bir yol vardır. Kır kökenli işçilere yönelik en dikkati çeken projeler yatakhane semtlerdir. Şangay, Guangdong, Nanking gibi metropollerin banliyölerinde inşa edilen konutlar, işçilerin barınması amacıyla firmalara kiralanmaktadır. Bunun yanı sıra, çok sayıda *mingong* istihdam eden firmalar işçi barınakları inşa etmeleri için teşvik edilmiştir.²⁰ Pilot uygulama özelliği gösteren projelerden yararlanan *mingong* sayısı oldukça azdır. Bu sosyal destek politikalarının, resmi kent yoksulları için geliştirilenlerle aynı kapsamda değerlendirilmesi mümkün değildir. Yönergenin SARs salgını ertesinde yayımlandığı göz önüne alınırsa uygulamaların, *mingonglar* için elverişli ve ucuz barınma olanağı sağlamayı hedefleyen bir politikanın parçası olmaktan çok bir “halk sağlığı” önlemi olduğu ileri sürülebilir. On yıllardır ailelerle birlikte kentlerde yaşayan ve çalışan *mingongların* sosyal konut programlarından dışlanması sistemin ana sorunudur. Konutun Çin kentlerindeki en önemli ve pahalı aile varlığı haline gelmesine karşın, *mingonglar* hükümetin konut programlarından yararlanamadıkları sürece konut merdiveninde yukarı tırmanamayacaklardır (Wang, 2012: 435-438; Huang, 2012: 953).

2010 ile birlikte artan müdahaleci politikaların etkinliği, Çin’in kadim sorunu olan merkezi hükümet-yerel hükümetler arasındaki idari-mali yetki paylaşımı sorunları nedeniyle azalmaktadır. Yerel hükümetler, düşük gelirli için konut üretimini kaynak israfına yol açan, vergi ve harç gelirlerine ticari konut projelerine kıyasla daha az katkıda bulunan bir faaliyet alanı olarak görmekte; bu nedenle merkezi hükümetin sosyal konut politikaları karşısında ayak diremektedirler. Devlet Konseyi’nin yerel hükümetlerin elde ettikleri arazi-emlak faaliyetlerinden elde edilen net

²⁰ Chongqing, Xiamen gibi kentlerde konut sorunu çeken *mingonglar* düşük gelirli için geliştirilen konut destek programlarının tümüne herhangi bir kısıtlama olmaksızın başvurabilmektedir. Bazı kentler ise düzenli işi olmak ve uzun yıllardır kentte yaşamak koşuluyla göçmen işçilere kiralık konut programlarına başvuru imkânı tanımaktadır (Huang, 2012: 953).

gelirin en az yüzde 10'unun ucuz kiralık konut programına transfer edilmesi yolundaki kararı, yerel hükümetlerce uygulanmamaktadır. 2009 itibarıyla net gelirlerden yapılan transferin oranı ülke genelinde yüzde 1,5'te kalmıştır. Yerel hükümetlerin sosyal amaçlar ile çalışma pahasına arazileri piyasalaştırmaktan ve spekülâtif davranışlardan vazgeçmemeleri, sosyal konut inşası için arazi teminine yanaşmamaları üzerine oluşan sosyal ve politik gerginlik; merkezi hükümetin düşük gelirli için konut üretimi ve kira desteğini yerel yöneticilerin politik geleceğini belirleyen performans kriterleri kapsamına alması ile çözülmeye çalışılmaktadır (Huang, 2012: 949-951; Xu vd., 2009: 903). Her yıl 18 milyon insanın kentlerde yaşamaya başladığı ve 1 milyar m²'lik yeni inşaat alanına gereksinim duyulduğu ülkede, kentleşmenin mevcut haliyle sürdürülmesi mümkün gözükmemektedir. Kentleşme sürecini sürdürülebilir bir patikaya çekmek liderliğin önündeki önemli zorluklardan biridir (Bai, 2012: 345)

İzlenen politikalarda gözlenen gel giretlere, merkezi hükümet ile yerel hükümetler arasındaki yetki paylaşım sorunlarına ve hedef kitlenin belirlenmesindeki kafa karışıklıklarına karşın, son on yıllık zaman diliminde konut reformunun neoliberal içeriğinin zayıfladığını gözlemlenmektedir. 1980 ve 90'larda egemen olan konut tedarik sistemini ticarileştirmeye yönelik dar bakış; konut standartlarındaki eşitsizliklerin artması, rant kolla-ma davranışları, arazi gaspları ve çevre yağması gibi nedenlerle sosyal istikrarsızlık kaynağı haline gelmiş ve terk edilmiştir. 2005 yılı sonrasında sosyalist ahenkli toplum doktrini çerçevesinde neoliberalizme bir tür ince ayar yapmaya çalışan merkezi hükümet, büyüme rekorlarının kırıldığı dönemde elde ettiği birikimleri, ekonomiyi iç pazara yönelik olarak yeniden örgütleme ile düşük gelirli kesimlerin yaşam koşullarını iyileştirme amaçları arasında paylaştırmaya çalışmaktadır (Wang, 2012: 439; Huang, 2012: 949; Xu vd., 2009: 895).

Sonuç Yerine

Son 30 yıllık zaman diliminde uygulamaya konan reform ve dışa açıklık politikası, ülkenin yalnızca iktisadi yapısında önemli değişikliklere yol açmamıştır. Küresel kapitalizm ile yeniden kurulan ilişkiler önemli toplumsal ve mekânsal dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Kapitalist ilişkilerin otoriter devlet eliyle yeniden inşa edildiği bu süreçte küresel kapita-

lizme eklenmesi konusunda önemli bir kararlılık ve başarı gösterilmiştir. Çin dünya ekonomisinin üretim üssü ve buna bağlı olarak büyüme motoru haline gelmiştir. Ortaya çıkan iktisadi dinamizmin en doğrudan etkileri kent mekânı üzerinde görülmüştür. Geleneksel sanayiler inişe geçer, yenileri yükselirken; hizmetler sektörü de sosyalist ekonomide bulunduğu geri pozisyondan çıkarak en hızlı gelişen sektör haline gelmiştir. Söz konusu yapısal dönüşümün en çarpıcı sonuçları kent mekânında kendini göstermiştir. Kentler bir yandan hizmetler sektörünün ve yeni sanayilerin gelişimine bağlı olarak işgücü akınuna uğramış, diğer yandan eski sanayilerin zemin kaybetmesine ve Çin özelinde bundan ayrı düşünülemez eski endüstri ilişkilerinin çözülmesine bağlı olarak, işsizlik dalgası ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu gelişmeler sonucunda kadim ve yakıcı; ancak esas olarak kıra ilişkin bir mesele olan yoksullukla mücadelede mesafe alan Çin, kendisi için yeni bir olgu olan kent yoksulluğu ile karşı karşıya kalmıştır.

Reformcu ÇKP, gelirin adaletsiz dağılımı başta olmak üzere piyasa reformları sonucu ortaya çıkan toplumsal maliyetlere uzun süre duyarsız kalmıştır. Reformun yarattığı fırsatların cazibesi, en azından 2000'lerin başlarına kadar, toplumsal eşitsizliklerin yarattığı tepkiye galip gelmiştir. Çin'in içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik koşullar, meselenin -benimsenen kriterlere bağlı olarak çok farklı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılan- yoksul sayısının ötesinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Reform öncesinde yoksulluktan çok eşitsizlikten korkan partinin çizgisi, reformun ilk yirmi beş yılında eşitsizlikten çok yoksulluktan korkan bir çizgiye, günümüzde ise hem yoksulluktan hem de eşitsizlikten korkan bir çizgiye evrilmiş benzerdir. Son on yılda, her ne kadar rejimin meşruiyetinde önemli bir sarsıntıya yol açmasa da güçlenen toplumun piyasaya karşı kendini savunma refleksi, Parti-Devlet katında bir nebze olsun karşılık bulmuşa benzerdir.

Kapitalist restorasyonun mevcut ve olası sonuçlarını gören dördüncü kuşak liderlik, toplumsal meşruiyetini restore etme kaygısıyla hareket etmeye başlamıştır. Hu-Wen liderliğinin izlediği -birbiriyle kolaylıkla çelişir hale gelebilecek- ekonomik büyüme ile refahın yeniden dağıtımını bir arada yürütme siyasetinde ağırlık biraz olsun ikinci amaca kaymıştır. Sosyalist Ahenkli Toplum doktrini uyarınca "kente kayıtlılar"dan başlayan sosyal güvenlik reformu çabaları, sosyal yardım ve hizmetlerin kapsa-

mında -reformun ilk on yıllarına kıyasla- genişleme ve sosyal konut programları dikkati çekmektedir.

Reform ve dışa açıklık politikası neticesinde kapitalizmin yarattığı sosyal sorunlarla yüzleşen ÇKP'nin önündeki muhtemelen en zorlu sınav, özellikle kentlerde kendini gösteren göreceli yoksullukla ve bunun yaratacağı toplumsal gerginlik ve arayışlarla mücadele olacaktır. 21. yüzyılın "iki bacak üzerinde yürüme stratejisi"nin²¹ ilki gibi başarısız olmaması, Parti-Devlet kadar büyüme koalisyonunun da tutumuna bağlıdır. Çalışan sınıfların çalışma ve yaşam standartlarını arttırmanın yolu, ücret/kar oranlarına müdahalenin yanında piyasaya müdahaleyi gerektirmektedir. Böylece bir müdahaleci politika ne neoliberalizmin küresel ajandasına ne de iyiden iyiye serpiyen Çin burjuvazisinin birikim önceliklerine uygundur. Nitekim, Hu-Wen liderliğinin yerini alan beşinci kuşak (Xi-Li) liderliğin 2013 sonunda ilan ettiği reform paketinin içeriğine bakıldığında piyasa reformlarını derinleştirme vurgusunun yeniden güçlendiği görülmektedir. ÇKP'nin "Çin karakteristikleri ile neoliberalizm" programına olan bağlılığı ve bağımlılığı sürdükçe, partiden ne sosyal politika alanında pansuman mahiyetindeki önlemlerin ötesine geçen yeniden dağıtımcı bir müdahale ne de sosyal konut stokunu arttırmaya yönelik kamucu bir yatırım atılımı beklemek gerçekçi olacaktır. Parti-Devletin eşitlikçi mazisini anımsaması, ancak işçi sınıfının (üretim yapan herkesin) sınıf asimetrisini ortadan kaldırmaya yönelik bir program ve eylemsellik etrafında bir araya gelerek politik baskıyı yükseltmesinden, kentleri toplumsal ve sınıfsal mücadelesinin odağı haline getirmesinden geçmektedir.

²¹ İki ayak üzerinde yürüme, Mao'nun ağır sanayi ile tarım sektörünün eş anlı gelişimini hedefleyen Büyük İleri Atılım programını sembolize eden bir tabirdir. Ayrıntı için bkz. MacFarquar, 1987.

KAYNAKÇA

Bai, X. (2012) "The Urban Transition in China: Trends, Consequences and Policy Implications", **The New Global Frontier içinde**, Eds. G. Martine vd., London: Earthscan, 335-351.

Bingqi, X. (2011) "The Financial Crisis and Education in China", **The China Educational Development Yearbook Vol.3 içinde**, Ed. Y. Dongping, Leiden: Brill, 169-194.

Cai F. (2012) "Growing Pains: What Employment Dilemma Does China Face at Its Lewis Turning Point", **The China Population and Labor Yearbook Vol.3 içinde**, Eds. F. Cai; M. Wang, Leiden: Brill, 113-134.

Chan K.W. (2010) "The Global Financial Crisis and Migrant Workers in China: 'There is No Future as a Labourer; Returning to the Village has No Meaning'", **International Journal of Urban and Regional Research**, 34,3, 659-677.

Chan K. W. ve Zhang L. (1999) "The Hukou System and Rural-Urban Migration in China: Processes and Changes", **The China Quarterly**, 160, 818-855.

Chen J. (2013) **Unfinished Reforms in the Chinese Economy**, SGP: World Scientific Company.

Field, J. vd. (2006) "Chinese Township and Village Enterprises: A Model for Other Developing Countries", University of Michigan, 1-23.

Forrest R.; Hirayama Y. (2009) "The Uneven Impact of Neoliberalism on Housing Opportunities", **International Journal of Urban and Regional Research**, 33, 4, 998-1013.

Fu, X. ; Balasubramanyam, V.N. (2003) "Township and Village Enterprises in China", **Journal of Development Studies**, 39, 4, 27-46.

Gabriel, S.J. (1998) "The Structure of a Post-Revolutionary Economic Transformation: The Chinese Economy from the 1949 Revolution to the Great Leap Forward", **China Essay Series**, No.3, (Erişim) <http://www.mtholyoke.edu/courses/sgabriel/economics/china-essays/3.html>, 5.11.2014

Gabriel, S. J.; **Chinese Capitalism and the Modernist Vision**, London&New York: Routledge, 2006.

Gökten, K. (2012a) **Çin Yüzyılımı Anlamak**, Ankara: Notabene.

Gökten, K. (2012b) "Kapitalizm için Çalışmak: Çin'de İşgücü Piyasasının İnşası", **Çalışma ve Toplum**, 35, 4, 99-120.

Hart-Landsberg, M., Burkett, P. (2006) "China and the Dynamics of Transnational Accumulation: Causes and Consequences of Global Restructuring", **Historical Materialism**, 14, 3, 3-43.

Harvey, D. (2008) "The Right to the City", **New Left Review**, 53, 23-40.

Harvey, D. (2012) **Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution**, London&New York: Verso.

Ho, Samuel P. S. vd. (2003) "'Letting Go of the Small': An Analysis of the Privatization of Rural Enterprises in Jiangsu and Shandong", **Journal of Development Studies**, 39, 4, 1-26.

Huang Y. (2012) "Low income Housing in Chinese Cities: Policies and Practices", **The China Quarterly**, 212, 941-964.

Kochhar, G. (2008) "China's Urban Poor: An Expanding Social Stratum", Discussion Paper 37, **The University of Nottingham China Policy Centre**, 1-47.

Lau, R.W.K. (1997) "China: Labour Reform and the Challenge Facing the Working Class", **Capital&Class**, 61, 45-80.

Li J. vd. (2008) "China's New Social Security System in the Making: Problems and Prospects", **International Journal of Public Administration**, 31, 5-23.

Liu Y. vd. (2008) "Urban Pauperization Under China's Social Exclusion: A Case Study of Nanjing", **Journal of Urban Affairs**, 30,1, 21-36.

Lippit, V. (1975) "The Great Leap Forward Reconsidered", **Modern China**, Vol.1, No.1, 92-115.

MacFarquar, R. (1987) **The Origins of the Cultural Revolution: Volume II, the Great Leap Forward 1958—1960**, New York: Columbia University Press.

NBSC (2007) *China Statistical Yearbook*, Beijing: China Statistical Press.

NBSC (2012) *China Statistical Yearbook*, China Statistical Press, (Erişim) <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2012/indexeh.htm>, 07.08.2014.

NBSC (2013) *China Statistical Yearbook*, China Statistical Press, (Erişim) <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2013/indexeh.htm>, 05.08.2014.

OECD (2002) **China in the World Economy: The Domestic Policy Challenges**, Paris: OECD Publishing.

OECD (2005) **OECD Review of Agricultural Policies: China**, Paris: OECD Publishing.

Qi, H. (2014) "The Labor Share Question in China", **Monthly Review**, 65, 8, 23-35.

Peng Z.; Ding Y. (2012) "Tackling urban poverty in China: the Minimum Living Standard Scheme and its limitations", **Journal of Poverty and Social Justice**, 20, 3, 261-276.

Solinger D.J. (2002) "Labour Market Reform and the Plight of the Laid-off Proletariat", **The China Quarterly**, 170, 304-326.

Song, S. Vd. (2009) "Urban Poor in China", **The Chinese Economy**, 42.4.44-62.

Southwestern University of Finance and Economics (2012), *China Household Finance Survey*, (Erişim) <http://www.chfsdata.org/detail-26,28-56.html>, 12.09.2014.

Taylor, B. vd. (2003) **Industrial Relations in China**, Cheltenham&Northampton: Edward Elgar.

UNCTAD (2014) UnctadStat Database, (Erişim) <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx>, 05.09.2014.

UNDP; **Human Development Report 2007/2008**, New York: UNDP, 2007.

Wang Y.P. (2000) "Housing Reform and its Impacts on the Urban Poor in China", **Housing Studies**, 15,6, 845-864.

Wang, Y.P. (2004) **Urban Poverty, Housing and Social Change in China**. London: Routledge.

Wang Y.P. (2012) "Housing the Urban Poor in a Marketised System in China", **Urban Policy and Research**, 30,4, 423-441.

Wang Y.P.; Murie, A. (1996) "The Process of Commercialisation of Urban Housing in China", **Urban Studies**, 33, 6, 971-989.

Wang Y.P.; Murie A. (2011) "The New Affordable and Social Housing Provision System in China: Implications for Comparative Housing Studies", **International Journal of Housing Policy**, 11,3, 237-254.

Wang Y.P. vd. (2012) "The Maturation of the Neo-liberal Housing Market in Urban China", **Housing Studies**, 27, 3, 343-359.

Williams, H. (2001) "Socialism and the End of the Perpetual Reform State in China" **Journal of Contemporary Asia**, 31, 2, 161-195.

World Bank (2014a) China Economic Update-June 2014, (Erişim) http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/EAP/China/China_Economic_Update_June2014.pdf, 10.11.2014.

World Bank (2014b) PovcalNet: an online poverty analysis tool, (Erişim) <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm>, 10.08.2014.

World Bank (2014c) Database, (Erişim) <http://data.worldbank.org/country/>, 11.09.2014.

World Bank (2014d) World DataBank Poverty and Inequality Database, (Erişim) <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>, 12.09.2014.

Wu, F.; Huang, N. (2007) "New Urban Poverty in China: Economic restructuring and transformation of welfare provision", **Asia Pacific Viewpoint**, 48, 2, 168-185.

Xu J. vd. 2009 "Land Commodification: New Land Development and Politics in China since the Late 1990s", **International Journal of Urban and Regional Research**, 33,4, 890-913.

Yongnian Z. (2009) "Economic Reform, Social Policy and Political Transition in China", L. T. Seng; Z. Litao (eds.), **China's New Social Policy: Initiatives for a Harmonious Society içinde**, NJ&London: World Scientific, 11-21.

Zhu, Y. (2000) "In Situ Urbanization in Rural China: Case Studies from Fujian Province", **Development and Change**, 31, 2, 413-434.

Yrd. Doç. Dr. Kerem Gökten: 1999 yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünü bitiren Kerem Gökten, 2000 yılında aynı üniversitenin sosyal bilimler enstitüsünde İktisat Politikası Anabilim Dalında yüksek lisansa başlamıştır. Bu programdaki öğrenimini “Küreselleşme, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye üzerine etkileri” başlıklı tez çalışmasını savunarak 2003 yılında tamamlayan yazar, aynı yıl Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bilim dalında doktora öğrenimine başlamıştır. “Çin Ekonomisinde Dönüşüm ve Kapitalist Dünya-Ekonomisine Eklemlenme Süreci: 1978-.... başlıklı tezini 2009 yılında savunan yazar Niğde Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü’nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Kentsel Dönüşümün Sonuçları: Kent Yoksulluğu/Yoksunluğu ve Toplumsal Dışlanma

*

Consequences of Urban Transformation:
Urban Poverty/Deprivation and Social Exclusion

Pınar Engincan

Öz

Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren tamamlanmış olan kentsel yenileme uygulamaları yoksulluk ve toplumsal dışlanmayı beraberinde getirmiştir. Bu çalışma kapsamında kentsel yenileme uygulamalarının yoksulluk ve toplumsal dışlanma sorunlarını en aza indireyecek çözümler üretebilmesi için öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, 1980’li yıllardan itibaren kentlerde yaşanan dönüşümler ve sonuçları irdelenmiş, kent parçalarının neden kentsel yenilemenin konusu haline geldiği tartışılmıştır. Yenileme öncesi oluşan yoksulluğun tamamlanan kentsel yenileme çalışmalarıyla nasıl derinleştiğine dikkat çekmek için yoksulluk, yoksunluk ve toplumsal dışlanma kavramları ve birbirleri ile ilişkileri irdelenmiştir. Yoksulluk ve toplumsal dışlanma sorunlarının aşılmasında merkezi ve yerel yönetimlerce kentsel politikalar geliştirilmesi yönünde önerilerde bulunulurken bu politikaların öncelik/gerekliliklerinin altı çizilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, Yoksunluk, Kentsel Yoksulluk, Kentsel Yenileme, Toplumsal Dışlanma

Abstract

In Turkey since the 2000s perfected urban renewal implementations brought about poverty and social exclusion. In this scope of research in order to find solutions, suggestions tried to be developed to minimise the poverty and social exclusion problems of urban renewal implementations. On this account, the transformation of the cities and the consequences are explicated beginning from 1980s and how the parts of cities became the subject of the urban renewal projects is discussed. The poverty which has already come to existence is now deepened with the urban renewal implementations. Thence poverty, deprivation and social exclusion problems and the relations between them are examined. In order to overcome the poverty and social exclusion problems advanced proposals in the direction of developing urban politics by central and local governments.

Keywords: Poverty, Deprivation, Urban Deprivation, Urban Renewal, Social Exclusion

Giriş

1980’li yıllar ve sonrası küreselleşmenin ve neo-liberal politikaların dünyanın hemen tüm bölgelerine damgasını vurduğu, kentlerin her açıdan yeniden şekillendiği bir dönem olduğu bugün artık bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Öyle ki; eskiden “üretim mekanı” olan sanayi kentleri birer “hizmet ve tüketim mekanı” haline gelmek suretiyle büyük bir dönüşüm geçirmişlerdir (Türkün, 2012, s. 279). Kentlerde oluşan yeni ilişkiler ağı ve buna göre üretilen kentsel politikaların doğası gereği tetiklediği daha fazla rekabet ve maksimum rant getirisi güdülleri, kent içi alanların mekânsal dönüşümü ile birlikte sosyal ayrışmayı da kaçınılmaz kılmıştır.

Ülkemizde de aynı yıllarda başlayan süreçte kentlerimiz küreselleşmenin etkisiyle mekânsal dönüşüme olduğu kadar sosyal ayrışmaya da sahne olmuştur. Hâlihazırda gecekondulaşma, kentlerin çeperlerinde oluşmuş yoksulluk manzaralarına ev sahipliği yaparken, 1980’lerle başlayan dönemde kentlerimizin (ve özellikle de İstanbul’un) dünyadaki küreselleşme rüzgarına katılması dünya piyasalarına girme, dışa açılma eğilimini beraberinde getirmiştir. Bu eğilimle birlikte üretim faaliyetlerinden hizmet ve finans sektörüne doğru ekonomik tabanda bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde izlenen ekonomik politikalar kent merkezlerinin mekânsal yapısında da dönüşümler yaşanmasına yol açmıştır. Hizmet sektörlerinin gelişmesi, çeşitlenmesi yaşam biçimlerini yeni tüketim kalıplarının benimsenmesi bağlamında değiştirmiş, yeni orta sınıflar üretmiştir. Bu yeni orta sınıfların zenginleşerek sınıf atarken yeni edindikleri tüketim alışkanlıkları ve yaşam biçimlerini sürdürebilecekleri konut alanlarına yönelik talepleri oluşmuştur (Merey Enlil, 2002, ss. 425-431). Bu alanlar, kent merkezinden uzakta, benzerlerinin yaşadığı, sosyal ve fiziksel açıdan temizlenmiş, korunaklı “kapalı alan” yerleşmelerdir. Bu talepleri gerçekleşirken, kent merkezleri daha yoksul kesimlerin yaşadığı yerler haline gelmiştir. Yoksul kesimlerin elinde kentsel alanlar hepten bakımsız kalmış, zamanla yoksulluğun mekânlarına dönüşmüşlerdir. Gerek kentin çeperlerinde ve gerekse de kent merkezlerinde var olan yoksulluk mekanları uzun yıllar boyunca görmezden gelinmişken son 10 yıllık dönemde ise yoksulluğu değil ama yoksulluk mekanlarını yok etmek adına kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik politikalar üretilmiştir.

Özellikle 2000’li yıllardan itibaren giderek artan bir ivme ile kentlerimizi değiştiren ve kentsel dönüşüm olarak adlandırılan “kentsel yeniden yapılanma” uygulamaları kentsel planlamanın en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Kentsel yeniden yapılanma, ister “kentsel dönüşüm” ister “kentsel canlandırma” ya da “kentsel yenileme” olarak adlandırılırsın/biçimlendirilsin ve kentin farklı ölçek ile içeriklerine işaret etsin, gerçekleşirken ekonomik, politik, sosyal ve kültürel pek çok değişkenle ve bileşenle şekillenerek ya da şekillenemeyerek aslında fiziki mekânın yanı sıra toplumsal yaşamı da dönüştürmektedir. Bu dönüştürücü etkisine rağmen, günümüzde neredeyse kentleşme politikalarının ana eksenine haline gelmiş olan söz konusu kamusal müdahale eylemi, yine aynı politikaların ürünü olarak çoğunlukla fiziki mekân temel alınarak uygulanmakta, toplumsal yapı üzerindeki ayrıştırıcı etkisi merkezi ve yerel yönetimlerce sanki yokmuş gibi sunulmaktadır.

İstanbul başta olmak üzere; hemen tüm Türkiye’de kentsel dönüşüm projeleri “deprem, gecekondulaşma, niteliksiz konut, sağlıksız çevre, tarihsel ve kentsel dokunun bozulması vb.” gerekçelerle kentleri, kendilerine özgü belleği ve kimliği olan “toplumsal yaşam alanları” olmaktan çıkartıp sermaye gruplarının yeni yatırım ve birikim araçları, rant yaratma kapasitesine sahip birer meta haline getirmiştir. Fiziksel ve kent içi konumuna ilişkin özelliklerinin haricinde hiçbir değeri göz önüne alınmaksızın gerçekleştirilen bu projeler, kent mekanının arka planında yatan kentsel işlevleri, toplumsal ilişkileri, yaşam biçimlerini ve yaşanmışlıkları dönüşüme konu olan alandan silerek, kentsel mekanın belirli sınıflara (orta ve üst gelir gruplarına), üretilmiş yeni ve sahte değerlerle aktarılmasına aracılık etmektedir.

Ülkemizde özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi boyutlara ulaşmış olan konut sorununun çözümü ve köhnemiş yapı stokunun yenilenme ihtiyacı noktasında gerek kent içi çöküntü alanlarının ve gerekse de enformel konut alanlarının kentsel dönüşüm projelerinin birincil düzeyde hedefinde olması – bu çöküntü/enformel alanların aslında günümüze kadar yürütülmüş birtakım kentsel politikaların sonucu oluşmuş olmaları gerçeğine rağmen – oldukça anlaşılırdır ve eylemsel olarak kentsel dönüşüm kavramının tanımını karşılamaktadır. Zira kentsel dönüşüm kavramı literatürde yer alan tanımlarının bir benzeri niteliğinde Akkar (2006) tarafından genel olarak “kentsel dönüşüm, çökme ve bozulma olan

kentsel mekanın ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel koşullarını kapsamlı ve bütünlüklü yaklaşımlarla iyileştirmeye yönelik uygulanan strateji ve eylemlerin bütünüdür” (s.29) şeklinde tanımlanmıştır.

Ülkemizde uygulanan kentsel dönüşüm projeleri dönüşüm biçimleri açısından incelendiğinde ise daha çok kentsel yenilemenin tercih edildiği görülmektedir. Kocabaş (2006) da kentsel yenilemeyi şöyle tariflemektedir:

“Kentsel yenileştirme, toplum–tabanlı yenileştirme aracılığı ile en yoksul mahallelerde yaşayan vatandaşların koşullarının iyileştirilmesi ve aynı zamanda doğal ve yapılaştırılmış tarihi çevrenin korunması ve kentsel alanların çevresel performanslarının iyileştirilmesine ilişkin ölçüler aracılığı ile kentsel yapılaşmanın/gelişiminin olumsuz çevresel etkisini azaltan, kent ve kasabaların ekonomik yarışabilirliğini destekleyen ortaklık–tabanlı eylem programlarını uygulamayı hedefleyen, bütünlüklü (/ integrated) kamu sektörü öncülüğünde yürütülen bir süreçtir.” (s. 10)

Tanımlamaların aksine bugün kentsel dönüşüm projelerinin şekillenmesinde “rant değeri” temel alınmakta, çöküntü alanının önceliği bu değer üzerinden algılanmakta ve projelere yön vermektedir. Şöyle ki; “Kentlerde orta ve üst gelir grupları tarafından terk edilen merkezi konut alanları, zaman içinde çeşitli alt-gelir gruplarının ve toplumun dışlanmış kesimlerinin barındığı konut alanlarına dönüşerek yıpranmaya ve gerilemeye maruz kalmışlardır. Bu alanlarda yaşanan gerileme, buraların tehlikeli yerler olarak algılanmasına, giderek terkedilmesine ve rant değerlerinin düşmesine yol açmıştır. Potansiyel rantın yüksek olduğu bu alanlar yatırımcılar açısından cazip fırsatlar sunmaktadır” (Türkün, 2012, s. 280). Üst gelir gruplarının dikkatini çekmiş olan bu alanların dönüşüm projelerine konu olması kentsel politikalar ile desteklenmiş, “soylulaştırma” olarak nitelendirilen dönüşümlerin gerçekleştirilmesinde hiçbir sakınca görülmemiştir. Potansiyel rantın yüksek olduğu alanlardan bir diğerini de gecekondu alanları ve gecekondu önleme bölgeleri oluşturmaktadır. Bu alanların “kentsel dönüşüm alanı” ilan edilerek, “burada yaşayanların TOKİ’nin dar gelirli için inşa ettiği toplu konut alanlarına borçlandırılarak yerleştirilmeleri gündeme gelmektedir.” (Türkün, 2014, s. 7).

Bektaş ve Yankaya (2002) gecekondu alanlarının gerçekleştirilen yenileme uygulamalarını yoksulluk bağlamında şöyle değerlendirmektedir: “Yoksulluk mekanı olan gecekondu alanlarının yenilenmesi alt gelir gruplarının ve marjinallerinin dışlanması ve bunların boşalttığı yerlere orta gelir gruplarının yerleşmesine yol açmıştır. Daha önce gecekonduya yaşa-

yan kentin yoksul kesimini, sadece mülkiyet ve konut sorununu çözecek uygulamalarla yoksulluğu yok etmek söz konusu değildir. Kent yoksulunu gecekondudan apartman dairesine taşımak yoksulluğun görünümü biçim olarak değiştirmektedir. Kentin bir bölgesinde ortadan kaldırılan yoksulluk mekanı kentin başka bir yerinde ortaya çıkacaktır” (s. 438).

Özellikle kentsel dönüşüm projelerinin gündeme geldiği ve uygulandığı kentsel alanlarda, bu alanların genellikle kentin en dezavantajlı, güçsüz ve savunmasız grupları olan dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarını oluşturduğu düşünülerek toplum–tabanlı bir yenilenme anlayışı çerçevesinde projelerin üretilmesi ve uygulanması beklenmektedir. Ancak 2000’li yıllardan itibaren gerçekleştirilmiş projeler incelendiğinde bu kesimlerin yaşam alanlarından farklı mekanizmalar aracılığı ile tahliye edildikleri, her yeni kentsel dönüşüm projesinin gündeme gelişiyle “yerinden edilme” konusunda daha fazla tedirgin oldukları, her geçen gün mülksüzleşme ve yoksullaşma ile toplumsal dışlanmışlıkların arttığı görülmektedir.

Özellikle de konut alanlarında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamaları “ötekileşme”, “soylulaştırma”, “toplumsal dışlanma” gibi kent yoksullarının yaşamak zorunda bırakıldıkları sorunları da beraberinde getirmiştir. Tam da bu noktada “yoksulluk” ve “yoksunluk” kavramlarını irdelemek kentsel dönüşüm uygulamalarının toplumsal altyapısının geliştirilmesi bağlamında önem taşımaktadır.

Yoksulluk, sözlük anlamıyla varsılığın karşıtı olarak tanımlanarak zengin olmamayı ifade etmekte olup (Bilsel, 2002, s. 193) genellikle somut ekonomik verilerle açıklanabilen bir kavramdır (Özden, 2010, s. 276). Kentsel yoksunluk ise Özden (2010, s. 276) tarafından “Kentsel dokudaki bozulmalarla doğrudan ilişkili olan kentsel yoksunluk, ‘slum’ adı verilen sefalet yuvaları ile kendini göstermektedir. Yoksunluğun göstergeleri; eski konut dokusu, yetersiz konfor koşulları, onarım ve mevcudu sürdürme, genel görünümün sefilliği, hizmet birimlerinin ve donatıların noksanlığı ve düşük standartları, çok kullanıcılık ve yüksek oranda kiracılık durumları ile ifade edilmektedir.” olarak ifade etmiştir. Yoksulluk ve yoksunluğu Birsel (2002, s. 194) karşılaştırmalı olarak şöyle tanımlamaktadır: “yoksulluk daha çok istenilen nitelikte ya da düzeyde olmamayı tanımlarken, yoksunluk istenilen niteliğin ya da düzeyin ‘yok’ olması ya da olmaması anlamını taşımaktadır”.

Bu noktada yokluğu ile yoksulluğa zemin olan “hangi tür” gereksinimlerin var olduğu ile bunların karşılanabilirlik düzeyleri önem kazanmaktadır. Özer ve Topaloğlu'nun (2008) ifade ettiği üzere; “Maslow (1970)'a göre insanlar doğuştan gelen ve belirli davranışlarına yön veren bir takım gereksinimlere sahiptir. Bu gereksinimler tatmine ulaşıncaya kadar insan davranışlarını etkilemekte ve hiyerarşik bir düzen içinde aşağıdan yukarıya doğru sıralanmaktadır.”

Şekil 1. Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi (<http://notoku.com/ailede-insan-kaynaklarinin-yonetiminde-motivasyon/>)

Şekil 1’de yer alan Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisine göre; fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyaçları ile ait olma ve sevgi ihtiyacı temel ihtiyaçlar olarak belirlenmişken, geliştirme ihtiyaçları; sevgi ve takdir edilme ihtiyacı ile kendini gerçekleştirme ihtiyacını kapsamaktadır. Bu ihtiyaçların her birinin içeriklerini kısa kısa açıklamakta fayda vardır.

Temel ihtiyaçlar:

- **Fizyolojik Gereksinimler:** Açlık, susuzluk, cinsellik gibi belli başlı gereksinimler fizyolojik gereksinimler olarak tanımlanmaktadır. Bu gereksinimlerin gerçekleştirilmesi yaşamsaldır,
- **Güvenlik Gereksinimleri:** Kendini koruma; istikrar; güven duyma; korkudan, kaygıdan ve karmaşadan kaçınma; planla-

ma, düzen, kural, limit gereksinimi ve koruyuculuğun devamlılığı gibi birçok faktör güvenlik gereksinimleri kapsamında ele alınmaktadır.

- **Ait Olma ve Sevgi Gereksinimi:** Sevme, sevilme, ait olma gereksinimleri bireyin duygusal gereksinimlerine işaret etmektedir. Bir arkadaş, sevgili, eş ve çocuğa olan ihtiyaçtır (Özer ve Topaloğlu, 2008, s. 3-4).

Geliştirme ihtiyaçları:

- **Saygınlık Gereksinimi:** Bireyin öz-saygı gereksinimi, beraberrinde başkaları için yararlı ve gerekli olma duygusunu getirir ve başka insanların takdir etmesi önem kazanır,
- **Kendini Gerçekleştirme (Özgerçekleştirme) Gereksinimi:** Bireyin kendine uygun işi yapması olarak açıklanmaktadır (Özer ve Topaloğlu, 2008, s. 3-4).

Alderfer'in V.I.G (Varoluş-İlişki kurma-Gelişme) Kuramı da Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramındaki boşlukları doldurarak ve kuramı tamamlayarak geliştirilmiştir. Alderfer, kuramında gereksinimleri üç grupta incelemiştir (Şekil 2). Bunlar; Varoluş (Existence), İlişki kurma (Relatedness) ve Gelişme (Growth) gereksinimleridir. Özer ve Topaloğlu (2008) Alderfer, kuramı gereksinimlerini şöyle açıklamışlardır:

"Varoluş Gereksinimi: İnsanın varlığını sürdürmesi ve varoluşunu devam ettirmesini sağlayıcı maddesel özelliğe sahip fizyolojik ve güvenlik gereksinimlerini kapsamaktadır. Varoluş gereksinimi, insanın varoluşuyla ilişkili olan ve Maslow'un kuramındaki ilk iki basmakta yer alan fizyolojik ve belirli güvenlik gereksinimlerine karşılık gelmektedir.

İlişki Kurma Gereksinimi: Bu gereksinimler ise, açık bir iletişim, diğer kişilerle duyguların ve düşüncelerin paylaşımıyla tatmin olunmasını içermektedir. Yine Maslow'un kuramında yer alan sevgi ve ait olma gereksinimi ile başkalarından gelen geri dönüşümleri içeren saygı gereksinimine karşılık gelmektedir. Bununla birlikte Alderfer, ilişki kurma gereksiniminin eleştirisiz samimiyetten ziyade açık, doğru ve dürüst etkileşimle tatmin edildiğini vurgulamıştır.

Gelişme Gereksinimi: Gelişme gereksinimi yine Maslow'un kuramında yer alan kendini gerçekleştirme gereksinimini kapsamakta ve ayrıca başarı ve sorumluluk niteliğini içeren saygınlık gereksiniminin bir yönünü içine almaktadır. Bunlar insan potansiyelinin gelişimiyle ilişkili gereksinimlerdir."

Şekil 2. Maslow ve Alderfer'in Gereksinim Kuramları Arasındaki İlişki (<http://www.e-motivasyon.net/Alderfer-in-E.R.G.-Kurami-Existence-Relatedness-Growth-Theory.html>)

Her iki kuramda da fizyolojik ve güvenlik gereksinimlerinin yaşamsal olduğu, insanın varoluşuyla ilişkilendirildiği anlaşılmakta olup, bu temel gereksinimlerden yoksun olunması da yoksulluğun ilk görüngüsü olmakta ve bununla birlikte daha sonraki gereksinimlerin karşılanamamaları durumunun ise yoksulluğun farklı boyutlarına işaret ettiği algılanmaktadır (Birsal, 2002, s. 194). Gerek Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı ve gerekse de Alderfer'in V.I.G (Varoluş-İlişki kurma-Gelişme) Kuramı bireysel "varlık" için bir okuma geliştirirken, aslında "yokluk" için de altlık oluşturmaktadır. Gereksinimlerin karşılanamama durumlarını ifade eden "yokluk" bu okuma düzeyinde kişisel olmakla birlikte, bireylerin toplumsal nitelikleri nedeniyle, "toplumsal yoksulluk" diğer bir deyişle "kentsel yoksulluk" sonucunu doğuran bir olgudur.

Kentsel yoksulluk algısında kentsel mekanın anlamı ve bireylerin beklentisi önem taşımaktadır. "İnsan, kentsel mekandan, hem fiziksel ihtiyaçlarını, hem de sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılama işlevi üstlenmesini bekler ve zaten kentsel mekan da insanın; iletişim, ulaşım, bilgi ve mal alış-verişi, ortak paylaşım, tanıdıklarla karşılaşma, kendini bir 'yer'e ait hissetme (mekânsal, zamansal ve sosyal olarak), yeni kişilerle tanışma, rahatlama, kendini 'bulma' ve kendini 'unutma' gibi bir çok değişik ve

bazıları birbirleriyle çelişen ihtiyacına cevap veren bir mekandır (Kahraman, 1998, s. 23)”.

Günümüz dünyasında varoluş gereksinimlerinin karşılanması ile ilgili olarak “işsizlik, gelir düzeyindeki düşüklük, yetersiz sağlık koşulları, barınma sorunları, sosyal bütünleşme ve suçluluk sorunları” (Çukurçayır, 2002, s. 408) yoksulluğun temel bileşenleri halindedir. Bu noktada yoksulluk olgusu Özden (2008)’e göre; “toplumsal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan, ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan bir tabakaya işaret etmekte ve toplumla bütünleşme ihtimalini büyük çapta ortadan kaldıran koşulların bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır”.

Tablo 1’de temel gereksinimler olarak ifade edilmiş “gelir, sağlık, eğitim ve güvenlik” gereksinimlerinin yetersizliği bağlamında kentsel yoksulluğunun nedenleri ve sonuçları verilmiştir.

Gelir, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi temel gereksinimlerin karşılanmasındaki bireysel yetersizlikler süreçte kitlesel bir hal alarak kentsel yoksulluğunu beslemekte ve toplumsal bir boyut kazanmaktadır. Bu boyutuyla toplumsal dışlanma, kenarda kalma ve toplumla bütünleşememe durumu ortaya çıkmaktadır ve ülkemizde özellikle son yıllarda yürütülen/gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleriyle de bu durum derinleşmektedir.

Yoksulluk sorununun kentsel yenileme öncesinde mekânsal bir karşılığının bulunmadığını söylemek elbette mümkün değildir. Aksine, kentsel yenileme projelerinin hedefi olan alanların yoksulluğun mekanları olduğu bilinen bir gerçektir. Yoksulluğun mekanlarının üretilmesinde günümüz kentlerinin küreselleşme çerçevesinde kurguladığı sosyo-ekonomik sistemin izlerini okunabilmektedir. Harvey (2002) yoksulluk mekanları olan sefalet mahallelerinin oluşumuna “mekânsal farklılaşma, büyük ölçüde zaten üretilmiş ise, bireyler yeğlemelerini buna uydurmak durumundadır. Pazar düzeneği, seçim yelpazesini daraltır (en yoksulların hiçbir seçim olanağı yoktur, çünkü daha varlıklı gruplar seçimde bulunduktan sonra geriye kalanla yetinmek durumundadırlar).” şeklindeki açıklaması ile ışık tutmaktadır. Bu gerçeğe kentsel dönüşüm uygulamalarının katkısı ise yoksulluk sorununun büyümesine, derinleşmesine vesile olmaları yönündedir.

Tablo 1. Kentsel Yoksulluk: Nedenleri ve Sonuçları (alıntılayan Çukurçayır, 2002, s.407); (aktaran <http://www.worldbank.org/html/fpd/urban/poverty/defining.html#Multidimensional>, 12.10.2002)

Yetersizlik	Nedenler	Siyasal içerikli nedenler	Diğer etkiler
GELİR	Temel mal ve hizmetleri alma gücünden yoksunluk Geçici işleri Niteliksiz işgücü	Ekonomik krizler Eğitim, sağlık, altyapı ve ulaşım gibi sosyal ve fiziksel altyapının yetersizliği	Barınma sorunları Temel kamusal hizmetlerin sağlanamamasından dolayı sağlıksız ortamlarda yaşama Eğitimsizlik Sosyal sermayenin bozulması, şiddet eğilimleri ve suçluluk
SAĞLIK	Sağlıksız yaşam koşulları Konut ve sanayinin iç içeliği Sel ve heyelan tehlikesiyle karşı karşıya bulunma Bulaşıcı hastalıklar Güvensiz çalışma koşulları	Çevre sağlığının ihmal edilmesi – katı atık ve su sorunlarının çözülmemesi Yetersiz iş güvenliği Sosyal güvenlik olanaklarındaki yetersizlik	Eğitimsizlikten gelen sağlık sorunları Geçim sıkıntısında ihmal edilen sağlık
EĞİTİM	Okul sayısındaki yetersizlik Okul masraflarının karşılanamaması	Kamu kurumlarının yeterli altyapıyı sağlamaması Yeterli yatılı eğitim verilmemesi Eğitim kurumlarına ulaşım sorunları	İş bulma sorunları Okul çağındaki gençler için gerekli etkinliklerin sağlanamaması
GÜVENLİK	Çoğunlukla imarsız konutlar söz konusu olduğu için evler asgari konut standartlarından yoksundur. Sosyal bölünme, şiddet ve suçluluk	Arsa politikalarındaki yanlışlıklar. Yasal düzenlemelerin ruhsatlı yapılar için oldukça maliyetli ve zor süreçlerden oluşması Güvenlik ağlarının oluşturulamaması dolayısıyla mekânsal kopuklukların oluşması	Arsa düzenlemelerinin yetersiz olması sosyal kayıplara ve enformel yapıların oluşmamasına neden olmaktadır. Güvenlik ve sağlık için artan maliyetler. Sosyal soyutlanma ve ailenin zarar görmesi Rüşvet ve diğer yolsuzlukların yaygınlaşması ve kentsel hizmetlerin eksikliği

Yoksulluk sorunun mekânsal analizi ile ilgili olarak var olan iki ayrı yaklaşımı Şengül (2002) şöyle açıklamaktadır:

“Birinci yaklaşım (görelî mekan yaklaşımı), kent mekanında ortaya çıkan yoksulluk manzaralarını yoksulluğu yaratan toplumsal ilişkilerin bir yansıması olarak görmektedir. Toplumsal yapıdaki eşitsizlikler ve sömürü mekana yansımakta ve mekan aracılığıyla dışa vurmaktadır. Örneğin gecekondu sorunu ortaya çıkışı itibariyle emek piyasasında dışlanan ve görece dışlanan kesimlerin konut sorununa devletin duyarlı kalmasının bir yansıması olarak algılanmaktadır. İkinci bir yaklaşım biçimi ise (mutlak mekan yaklaşımı), mekanın kendisine önemli bir belirleyicilik atfetmekte ve yoksulluğun bu mekanlar aracılığıyla üretildiğini varsaymaktadır. Örneğin çökiüntü alanları ya da varoşlar yoksulluğun ve yoksulluk kültürünün üretildiği mekanlar olarak görülmekte, bu tür mekanların ortadan kaldırılmasıyla yoksulluk ve benzeri sorunların da ortadan kaldırılabilceği savlanmaktadır” (s. 45).

Yukarıda açıklanmış olan mekânsal analiz yaklaşımlardan “mutlak mekan yaklaşımı”nın günümüz kentsel dönüşüm uygulamalarının ardında yatan düşünsel temele daha uygun olduğu görülmekte ve hatta “yerinden edilmeleri” açıklayabilmektedir. Ancak, bu yerinden edilmelerle oluşturulan sosyal ve mekânsal ayrışmayı anlamlandıramamaktadır. Ayrıca, bu mantıkla toplumsal ilişkiler ile mekânsal yapılar arasındaki bağlar araştırılmaksızın, irdelenmeksizin üretilmiş ve tamamlanmış ülkemiz kentsel dönüşüm uygulama örneklerinin adalet ve eşitlik kavramlarından uzaklaşarak, toplumsal dışlanma ve yoksulluğu daha çok tetiklediği ortadadır.

Tam da bu noktada toplumsal dışlanma ve yoksulluk ilişkisi üzerinde durmak ve toplumsal dışlanmayı irdelemek oldukça önemli olmaktadır. Özbek Sönmez (2001) bu ilişkiyi “yoksulluk bir durum olarak tarif edilebilir, ancak toplumsal dışlanmışlık kavramı bir eyleme işaret etmektedir” olarak açıklamaktadır. Öyle ki; toplumsal dışlanmayı Sapançalı (2005) “bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bireyin kendi geleceğini oluşturmasında fırsatlara tam anlamıyla erişimini engelleyen temel gereksinimlerden yoksun kalması, toplumla olan bağlarının kopması, sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun olma/bırakılma durumu ve süreçleri” olarak tanımlamaktadır. Söz konusu tanımdan da hareketle dışlanmışlığın bünyesinde ayrımcılığı, eşitsizliği, sosyal koruma yoksunluğunu, güçsüzlüğü ve izole edilmişliği barındırdığı ve dolayısıyla da her toplumsal dışlanmanın yoksulluk esaslı olmayabileceğini söylemek mümkündür.

“Karar verme sürecinden ve politik süreçlerden dışlanma (temsil sorunu), işe ve kaynaklara erişememe, ortak kültürel süreçlere katılamama” (Özbek Sönmez, 2001, s. 53) toplumsal dışlanma çeşitleri olarak görülmektedir. Toplumsal dışlanma, belirtilmiş olan toplumsal dışlanma türlerinin iç içe geçerek birleştikleri durumlarda, yoksulluğun ve yoksunluğun hakim olduğu kentsel alanlarda gündeme gelen kentsel yenileme uygulamaları aracılığı ile mekânsal bir yapıya bürünmektedir. Bir başka deyişle; bugün kentsel yenileme alanlarının hemen her biri yürütülen politikaların sonucu olarak yoksulluk ve yoksunluğun alanları haline gelmişlerdir. Tamamlanan her yenileme projesi ile ortadan kaldırıldığı düşünülen sefalet mahalleleri ve beraberinde yoksulluk gerçekte kentin başka alanlarına gönderilmekte, yoksulluk sadece yer değiştirmekte ve her seferinde de zaten var olan toplumsal dışlanmışlık sorunu güçlenerek derinleştirilmektedir. Yenileme alanlarından tahliye edilenler sahiplenilmediği gibi adeta kendi kaderlerine terk edilmekte ve aslında yeni sefalet mahallelerinin zemini de hazırlanmış olmaktadır.

Özden’e (2008, s. 287) göre; “Kentsel yenileme alanlarında toplumsal dışlanmayı yaratan – ya da artıran – iki temel unsur vardır. Bunlardan biri, yenileme sonrası mülk değerlerindeki ve kiralardaki artış, ikincisi yenileme alanında görev yapan karar vericilerin dışlayıcı ve zorlayıcı politikalarıdır”. Dolayısıyla, söz konusu iki temel unsur dikkate alınarak planlanan kentsel yenileme projelerinde kısmen de olsa toplumsal dışlanmaya yol açmamak mümkündür. Ancak, merkezi ve yerel yönetimlerce kentsel yenileme çalışmalarının toplum–tabanlı yaklaşımlarla yoksulluğu ve yoksunluğu en aza indirmek, hafifletmek konusunda bir araç olarak adedilmesinin kentsel politika olarak benimsenmesi halinde toplumsal dışlanma önlenemez.

Bilindiği üzere, dışlanma sadece alandan uzaklaştırma anlamına gelmemekte, alanda kalanlar da zaman zaman dışlanma yaşayabilmektedirler. Bu nedenle sosyal bir problem olarak algılanması gereken yoksulluk tabanlı olmayan toplumsal dışlanma, alanın kullanıcıları/sakinlerinin kentsel yenilemenin hem tasarım hem de üretim süreçlerine katılımlarının sağlanması için gerekli koşulların merkezi ve yerel yönetimlerce hazırlanması ve süreç boyunca korunması, temel gereksinimlerinin karşılanabileceği kentsel yenileme programlarının oluşturulması ile ortadan kaldırılabılır.

Yoksulluk tabanlı toplumsal dışlanmanın önlenmesinde ise ancak yoksulluk ve yoksunlukla savaşılan kentsel politikaların etkili olacağı öngörülebilir. Bu kentsel politikaların oluşturulmasındaki öncelikler/gereklikler genel çerçeveye itibariyle şöyle sıralanabilir:

- Kentsel yenileme alanının seçimi “rant” odaklı olmamalıdır. Rant odaklı kentsel yenileme uygulamalarının günümüzde sıkça yapıldığı ve sonuçlarının tüm toplum ve özellikle de yoksul gruplar tarafından ağır olduğu hatırlanmalıdır. Yenileme çalışmalarının odak noktasının değişebilmesi için çalışmanın bütünüünün konunun profesyonellerince yapılması gerektiği hususunda merkezi ve yerel yönetimin hemfikir olması ve görev dağılımını bu doğrultuda gerçekleştirmeleri gerekmektedir.
- Kentsel yenileme projeleri tek tip olarak düşünülmemeli, yenilemeye konu olan alanın özellikleri ve öncelikleri ile şekillenmelidir. Her kentin kendine özgü özellikleri olduğu gibi, büyük kentlerin kendi iç bölgeleri arasında da farklı özelliklerin olabileceği düşüncesi proje tasarım aşamasında önceliklerin tespitinde önemlidir ve tespit edilen öncelikler dikkate alınarak proje üretimi gerçekleştirilmelidir.
- Alanın sakinlerinin mümkün olduğunca yenilenme sonrasında alanın kullanıcıları olabilmelerinin sağlanması gerekmektedir. Alanın sakinlerinin sadece mülkiyet haklarının değil kullanım haklarının da bulunduğunun unutulmadığı yasal ve yönetsel düzenlemeler yapılmalıdır.
- Kentsel yenilemenin fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel koşullarının her biri eksiksiz göz önüne alınarak süreç ve yenileme programı/projesi tasarlanmalıdır. Yenilemenin bu dört önemli boyutundan herhangi birinin eksikliği yenileme sırasında ve sonrasında ileride tartışılacak yeni sorunları üretebileceği akılda tutulmalıdır. Bu nedenle eksik tasarımdan kaçınılmalı, yenileme programı tüm boyutları karşılamalıdır.
- Kentsel yenileme uygulaması tüm süreci tasarımdan, üretimine kadar katılımcı bir anlayış ile sürdürülmelidir. Zira süreçteki en önemli aktörün alanın kullanıcısı olduğu ve temsil gücünün bulunması gerekliliği eşitlik ve adalet duyguları adına önemlidir.

- Kentsel yenileme projesinin sosyo-ekonomik açıdan sürdürülebilir nitelikte olması, ilerleyen zamanlarda yeni çöküntü bölgeleri oluşturmaları adına dikkat edilmesi gereken hususlardandır.

Son yıllarda tamamlanmış olan kentsel yenileme örneklerinde yaşanmış olunan olumsuzluklardan sonra kentsel yenilemeyi reddetmek yerine uygulamada yenileme kavramını ve içeriğini dönüştürmek, kentsel dönüşüm kavramının tanımına yakışır uygulanabilmesini olanaklı kılacaktır. Bugün kentsel dönüşümün kesin sonuçları olarak görülen “yoksulluk/yoksunluk” ve “toplumsal dışlanma” sorunlarına ancak eşitlik ve adalet kavramları ile beslenmiş kentsel yenileme projeleri çözüm üretilebilecektir.

Aksi takdirde Bauman’ın Seabrook’dan alıntı yaptığı gibi (1999, 64). “Yoksullar zenginlerden ayrı bir kültürde yaşamıyor, sadece parası olanlar için tasarlanmış aynı dünyada yaşamak zorundalar” dır.

KAYNAKÇA

Akkar, Z.M., (2006). Kentsel dönüşüm üzerine Batı'daki kavramlar, tanımlar, süreçler ve Türkiye. *Planlama Dergisi*, 2006/2, s. 29-38. Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Bauman, Z., (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. İstanbul: Sarmal Yayıncılık.

Bektaş, B., Yankaya, U., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu Bildiri Kitabı; Yoksulluk Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Kentsel Yoksulluk, Eşitsizlik ve Gerilimler* (ss. 433-439). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Bilsel, S.G., Polat, E., Çalışır, S., Hovardaoğlu, O., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu Kitabı: Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Kentsel Yoksulluk/Yoksunluğun Değişik Tanımları ve Boyutları Üzerine*. (ss.193-197). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Çukurçayır, M. A., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu Kitabı: Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Kentler ve Tutunamayanlar: Konya Örneğinde Kentsel Yoksulluk*. (ss.405-413). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Harvey, (2002). 20. Yüzyıl Kenti. *Smıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı* (ss. 215-248). Ankara: İmge Kitabevi.

Kahraman, C., (1998). *Kentsel Mekanın Sürekliliği/Süreksizliği ve Güvenlik İhtiyacı İlişkisi*. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İTÜ.

Kocabaş, A., (2006). *Kentsel Dönüşüm (/Yenileş(tir)me): İngiltere Deneyimi ve Türkiye'deki Beklentiler*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi, <http://notoku.com/ailede-insan-kaynaklarinin-yonetiminde-motivasyon/>.

Maslow ve Alderfer'in Gereksinim Kuramları Arasındaki İlişki, <http://www.e-motivasyon.net/Alderfer-in-E.R.G.-Kurami-Existence-Relatedness-Growth-Theory.html>

Merey Enlil, Z., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu Bildiri Kitabı; Yoksulluk Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Yeni Zenginlerin Saklı Kentlerinden Yeni Yoksulların Terk edilmiş Kentlerine 1980 Sonrası İstanbul'un Kültürel Peyzajı* (ss. 425-431). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Özbek Sönmez, E. İ., (2001). Yapısal Dönüşümler Sürecinde Toplumsal Dışlanmışlıkların Oluşumu "İzmir Tarihi Kent Merkezi Geçiş Alanı Örneği". Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.

Özden, P. P., (2010). Kent Sosyolojisi Çalışmaları. *Kentsel Yenilemenin Unutulan Ögesi: Toplumsal Yenilenme*. (ss.267-308). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Özer, P. S, Topaloğlu, T., (2008). Liderlik ve Motivasyon. *Motivasyonda Kapsam Kuramları*.

http://www.tayfuntopaloglu.com/pdf/tayfun_topaloglu_motivasyonda_kapsam_kuramlari.pdf Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Sapancalı, F., (2005). AB'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*, 2005/3, ss. 51-69.

Şengül, T., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu Bildiri Kitabı; Yoksulluk Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Kentsel Yoksulluk ve Mekan-sal Ölçek Sorunu* (ss. 45-52). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Türkün, A., (2012). 24. Yapı Yaşam Kongresi Bildiri Kitabı. 05-07 Nisan 2012. *Kentsel Dönüşüm: Kentsel Ayrışmanın Son Aşaması* (ss. 279-285). Bursa: Mimarlar Oda-sı Bursa Şubesi.

Türkün, A., (2014). Mülk, Mahal, İnsan – İstanbul'da Kentsel Dönüşüm. *Kentsel Ayrışmanın Son Aşaması Olarak Kentsel Dönüşüm*.(ss. 4-15)

Yrd. Doç. Dr. Pınar Engincan: 1997 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünü bitirmiştir. Aynı üniversitede 2000 yılında yüksek lisansını ve 2009 yılında da doktorasını tamamlamıştır. Daha önce Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimari ve Çevre Tasarımı Bölümünde öğretim görevlisi olarak bulunan Engincan 2010 yılından beri Maltepe Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümünde görevine devam etmektedir.

Kentsel Yoksulluğa Ekolojik Bir Yaklaşım

*

Selim Kılıç

Öz

Yoksulluk günümüzde sadece gelişmekte olan ülkelerin değil, bilinenin aksine ulaşım olanakları sayesinde artık bütün ülkelerin sorunu haline gelmiştir. Yoksulluğun küresel bir sorun oluşu genel olarak kabul görmesine karşın, yoksulluk algısı farklı olabilmektedir. Bu nedenle üzerinde kolaylıkla uzlaşma sağlanan bir yoksulluk tanımı yoktur. Bunun nedeni yoksulluk kavramının yere, bölgeye, kişiye göre farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılıyor olmasıdır. Bugün bu kargaşayı ortadan kaldırmak amacıyla mutlak, göreceli ve insani olmak üzere üç yoksulluk tipinden söz edilmektedir. Yoksulluğun kaynağı her ülkenin ya da bölgenin kendi koşullarına bağlı olarak çok çeşitli nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Bu nedenler bir biriyle iç içe geçmiş olmakla birlikte sorun ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel, ekolojik nedenler başlığı altında toplanabilir. Yoksulluğun nedenleri konusunda üretim yetersizliği, paylaşım sorunları gibi daha çok ekonomik nedenler ön plana çıkmaktadır. Oysa bunun dışındaki unsurların da yoksullukla doğrudan ilişkili olduğu bilinmektedir. Çevre ve yoksulluk konusu literatürde üzerinde fazla durulmayan konulardan biridir. Buna karşın yoksulluk ile çevre sorunları arasında genellikle doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle kent yoksullarının çevre açıdan sorunlu yerlerde yaşamaları, bu ilişkinin tipik bir göstergesidir.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, Kentleşme, Küreselleşme, Çevre Sorunları, Konut Politikası

An Ecological Approach to Urban Poverty

*

Selim Kılıç

Abstract

Poverty is not only a problem for developing countries but also a problem for the developed ones due to the advancement of transportation means. Although it is generally agreed that poverty is a global problem, the perceptions of people about poverty are different from each other. Therefore there is not any generally agreed definition of poverty. The concept of poverty is used in different meanings according to location, region and individual. For the convenience of the usage of the term, three types of poverty is mentioned: absolute poverty, relative poverty and humanitarian poverty. The causes of poverty differ according to the conditions of the country or region. Although economic, political, social, cultural and ecological causes for poverty can be mentioned, these causes are interrelated. Economic causes of poverty such as insufficiency of production, problem of distribution are usually brought to the fore. However, other factors are also directly related to poverty. Environment and poverty relationship is rarely dealt with in the literature. However, there is a direct relationship between poverty and environmental problems. It is a typical indicator of this relationship is that urban poor's live in places which are problematic in terms of environment.

Keywords: *Poverty, Urbanisation, Globalisation, Urban Issues, Housing Policies*

Giriş

Yoksulluk, modern toplumun sahip olduğu büyük toplumsal ve ekonomik dönüşüme rağmen dünya üzerinde varlığını sürdürmektedir. Her toplumda yoksulluk bireylerin günlük olağan yaşamını devam ettirememeleri, toplumda maddi ve manevi kimi değerlerden yararlanamama durumu olarak kendisini gösterir. Yoksul kişiler bir anlamda toplumun dışına itilmiş ve üretimden düşmüş kişilerdir. Doğal olarak bu kitlelerin yoğunluğu ülkede yanlış uygulanan bir takım politikaların işaretleri olarak kabul edilebilir.

Yoksulluk, bir bakış açısında göre sadece gelişmekte olan ülkelerin bir sorunu olarak kabul edilmektedir. Ancak gerçekte yoksulluk ne tek başına bireysel ne de ulusal bir sorundur; aksine yoksulluk bütün dünyanın ortak bir sorunudur. Artık gelişen ulaşım olanakları sayesinde bir ülkedeki yoksulluk kolaylıkla başka ülkelere taşınabilmektedir. Diğer yandan gerek evrensel insan hakları sözleşmesine paralel uluslararası hukuk metinlerine imza atan ülkelerin yoksulluk soruna duyarsız kalması da beklenemez. Afrikalı ya da Asyalı göçmenlerin çeşitli yollardan Avrupa ülkelerine giriş yaptıkları ve buralarda sığınma kamplarında kaldıkları artık bilinen bir gerçektir. Libya'da ortaya çıkan çatışmalardan dolayı ülkelerinden kaçan sığınmacılar İtalyan hükümeti ile AB yöneticileri arasında tartışmalara neden olmuştur. Bütün bunlar, artık yoksulluğun yerel düzeyde kalmadığını, sorunun çeşitli yollarla bütün dünyaya yayılabildiğini göstermektedir. Bu nedenle yoksulluk başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere sosyal, ekonomik, siyasal ve çevresel açıdan bütün dünya için ciddi bir tehdittir.

Yoksulluk küresel bir sorun olmasına karşın, kavramdan her ülkenin aynı şeyleri anladığını söylemek zordur. Kimin yoksul sayılacağı genel olarak ülkelerin belirlediği ölçütler içinde değerlendirilmektedir. Ancak her ülkede yoksulluk için belirlenen ölçütler de birbirinden farklı olabilmektedir. Örneğin günlük geliri 1 doların altında olan insanlar da, Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin yaşam standartlarının altında kalanlar da yoksul kategorisi içerisinde kabul edilebilmektedir. Bu nedenle yoksulluk konusunda daha detaylı ve çok boyutlu çalışmaların yapılması gerekir. Yoksul kişilerin toplumsal alanda dışlanması, onların yaşam koşullarını zorlamakta ve bu durum genel olarak çevreyi de olumsuz yönde etkile-

mektedir. Bilindiği üzere canlılar ve çevre arasında sürekli bir etkileşim bulunmaktadır. Yoksulluk bu dengenin bozulmasının bir nedeni ya da başlangıcı olabilmektedir. Örneğin yoksulun yaşadığı mekan kimi zaman ağır çevre sorunlarının bulunduğu yerler, kimi zaman da dar bir ormanlık alan içerisinde olabilmektedir. Bu bağlamda yoksulluğun mekânsal boyutunu oluşturan kentli yoksulların çevre ile ilişkileri ve çevre bozulmalarından ne ölçüde etkilendiği bu makalenin çalışma alanını oluşturmaktadır.

1.Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk kavramının günlük dilde kullanımı son derece esnek olup yere ve zamana göre değişiklikler gösterebilmektedir. Bu nedenle kavramın kimi zaman neyi ifade ettiği muğlaklaşmakta, ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye, hatta kişilere göre bile yoksulluk farklılaşabilmektedir. Bu nedenle üzerinde herkesin uzlaştığı bir tanım ortaya çıkmamaktadır (Taş ve Özcan, 2012: 423). Yoksulluk kimileri için düzenli yemek yememek, kimileri için yetersiz su, yeterli giyecek bulamamak anlamına gelirken, kimileri için insanca yaşayabilecek şekilde gerekli hukukun, özgürlüğün olmaması şeklinde de anlaşılabilir. Ancak yoksulluk ne şekilde anlaşılırsa anlaşılırsın, toplumsal alanda temel bir sorunun varlığını göstermektedir. İnsan onuruna yakışmayan bir ya da birden fazla unsurun eksikliği anlamına gelmektedir (Kılıç, 2013: 10). Yoksulluk kavramının toplum tarafından algılanmasında genel olarak kişinin sosyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayamaması dikkat çekicidir (Uluocak ve Çoban, 2011: 209). Ancak bu tanımın yetersiz kalması nedeniyle de farklı tanımlara başvurma yoluna gidilmiştir.

Günümüzde yoksulluğun üç tipinden bahsedilebilir. Bunlar içerisinde en çok ön plana çıkan, insanların fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayamamasından dolayı ortaya çıkan yoksulluk tipi olup, buna *mutlak yoksulluk* adı verilmektedir (Şenkal, 2005: 392; Taş ve Özcan, 2012: 424). Mutlak yoksul konumunda olan insanların sayısını matematiksel olarak belirlemek için bir kişinin günlük kazancına bakılmaktadır. Çünkü bu kazancın belirlenmesi durumunda bir kişinin günlük enerji kaybını karşılayacak ne kadar gıda harcaması yapması gerektiği de kolaylıkla hesaplanabilir. Böylece ülke

içerisinde gelir hesaplamaları ile yoksul sayısını tespit etmek olanaklı hale gelebilmektedir.

İkinci bir yoksulluk türü ise, insanların fizyolojik ihtiyaçlarını karşıladıkları halde, yaşadıkları yere ya da bölgeye göre kimi ihtiyaçlarının karşılanamaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu tip yoksulluk literatürde *görelî yoksulluk* olarak adlandırılmaktadır (Arpacioğru ve Yıldırım, 2011: 63). Bu yoksulluk tipi bir anlamda sosyal yoksulluktur. Çünkü birey içinde yaşadığı toplumsal grubun ortalama gelirinin daha altında bir gelire sahiptir. Geniş anlamda yoksulluk, kaçınılmaz olarak fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilenlerin dışında kalan, ancak toplumun ortalama yaşam standartlarının gerisinde kalanları ifade etmektedir (Uluocak ve Çoban, 2011: 209). Görelî yoksulluk yere ve zamana göre farklılaştığı için gelişmiş bir ülkede sosyal yoksul olarak kabul edilen kişiler, aslında gelişmekte olan ülkedekilerle kıyaslandığında varsıl sayılabilecek bir konumda da olabilirler. Fizyolojik ihtiyaçları karşılandığı halde, toplumsal ve kültürel açıdan bireyin gelişimine katkı sağlayacak hizmetleri alamayan insanların sayısını verdiği için görelî yoksulluk önemli bir kavramdır. Her şeyden önce ülke içinde gelir dağılımı eşitsizliği açısından önemli ipuçları vermektedir (Demirbilek, 2005: 249-250).

Yoksulluk kavramının en azından buraya kadar olan kısımlarında temel sorun her zaman maddi olanakların yetersizliği olmuştur. Ancak dünyada çok farklı sorunların ortaya çıkması nedeniyle maddi olanakları olduğu halde söz konusu ihtiyaçlarını karşılayamayan ya da karşılamasına izin verilmeyen durumların da olabileceği görülmüştür. Bu durum karşısında yoksulluk kavramının daha esnekleştirilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Nitekim son dönemlerde BM yukarıdaki iki tanımın yanında üçüncü bir tanıma da yer vermiştir. BM *insani yoksulluk* kavramıyla yoksulluk kavramının alanını genişletmiştir. İnsani yoksulluk kavramı temelde gelirle bir şekilde ilişkili olmakla birlikte, onun biraz daha dışına çıkan, onu farklılaştıran bir tanımdır. BM, yoksulluğu aşamalı bir yapı olarak kabul ederek, fizyolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan bir kişinin de yoksul olarak tanımlanabileceğini kabul etmiştir. BM Kalkınma Programı, yoksullukla mücadele çerçevesinde somut ihtiyaçların karşılanması yanında daha soyut ihtiyaçların da karşılanması gerektiği sonucuna varmıştır (Arpacioğru ve Yıldırım, 2011: 61). Bir anlamda BM yoksulluğun ahlaki boyutuna dikkat çekmektedir. İnsani yoksulluğun ölçülmesinde eğitim

düzei, sağlık ve temiz su kaynaklarına ulaşabilme gibi ölçütlere başvurulmaktadır. Bir bölgedeki yoksulluğun belirlenmesi için insani yoksulluk endeksi kullanılmaktadır. Genel olarak bu endeks kapsamında gelişmekte olan ülkeler için bireylerin *yaşam süresi, eğitimi ve kabul edilebilir bir yaşam olanakları (standardı)* hesapları dikkate alınırken, gelişmiş ülkelere bunlara ek olarak fazladan *sosyal dışlanma* maddesi eklenmiştir (Gündoğan, 2008: 44). Kişinin maddi olanaklardan yoksun olması yanında toplumda geçerli olan kimi değerlerden de yoksun bırakılması, yoksulluğun bir başka boyutunu oluşturduğu açıktır. Toplumsal alanda bireyin çeşitli nedenlerden dolayı güvensizlik içinde olması, kimi kamu hizmetlerinden mahrum bırakılma, toplum içerisinde küçük düşürölme, saygı duyulmama, dil, din, etnik vb. nedenlerden dolayı toplumda dışlanma vb. durumları bu değerler kategorisi içerisinde kabul edebiliriz.

Mutlak, göreli ve insani yoksulluk kavramlarına ek olarak yoksulların mekânsal alanda dağılımı dikkate alındığında kırsal ve kent yoksulluğu olarak da karşımız çıkmaktadır. Ancak bu iki kavram arasında sıkı bir ilişki olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanda yaşanan nüfus patlamasının yol açtığı yoksulluk sorunu hızlı bir şekilde kentlere taşınarak kentsel yoksulluk haline gelmektedir.

Kentsel ve kırsal yoksulluk bir birine benzeyen ve farklılaşan özellikler taşısa da genel olarak kırsal yoksulluk daha yıkıcı ve sayısal olarak da daha yüksektir. Dünya genelinde yoksulluğun dağılımına bu açıdan bakıldığında, kırsal yoksulluğun daha çok Asya ülkelerinde, kentsel yoksulluğun ise kentleşme düzeyinin yüksek boyutlara ulaştığı Latin Amerika ülkelerinde baskın olduğu görölmektedir. Diğer yandan Asya ve Afrika ülkelerinde de yakın bir gelecekte kentsel yoksulluğun artacağı kolaylıkla öngörülebilir (BİB, 2009: 11; DPT, 2007: 10).

Türkiye örneği yoğun göçler nedeniyle kırsal yoksulluk, kentsel yoksulluğun da önemli bir kaynağını oluşurmaya devam etmektedir. Ülkede zaman zaman ortaya çıkan ekonomik krizler yoksul nüfusun sayısını artırmaktadır. Ancak Türkiye’de yoksulluğun türü bir çok ülkede görölen- den farklı olarak mutlak yoksulluk şeklinde değil, daha çok, aksine göreli ve insani yoksulluk şeklinindedir (Taş ve Özcan, 2012: 429 Sipahi, 2006: 176). TÜİK’in yoksullukla ilgili verilerine göre, Türkiye’de kırsal bölgelerde yoksulluk daha yaygındır. 2005 yılı rakamlarına göre, kentte yoksulluk oranı % 12,83 iken bu oran kırsal % 32,95’lere kadar çıkmaktadır. 2010 yı-

lında onaylanan 2010-2013 dönemini kapsayan Kırsal Kalkınma Planı, orman köylülerinin milli gelirden aldıkları en düşük pay nedeniyle ülkenin en yoksul kesimini oluşturduklarını belirtmektedir. Bunun nedeni olarak da istihdam olanaklarının sınırlılığı ve ailelerin çok nüfuslu olması gösterilmektedir (KB, 2012: 21; DPT, 2007: 22). Kentleşme sürecinin yoğun yaşandığı ülkelerde kentsel yoksulluk ile gecekondulaşma süreci arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.

Yoksullukla ilgili yapılan çalışmalarda genel olarak kavram ekonomik çerçevede ele alınmıştır. Yoksulluğun çevre sorunları açısından değerlendirildiği makalelerin sayısı son derece yetersizdir. Oysa yoksulluk kavramını sadece ekonomik boyut içerisinde düşünülemez kadar geniş ve bir o kadar da çetrefilli bir konudur. Gerçekten de maddi açıdan sorunu olmayan insanlar bile zaman zaman yoksul statüsüne inebilmektedir. Bu nedenle yoksulluk kavramı sosyal ve siyasal sorunlarla iç içe geçmiş bir sorundur. Ancak bugüne kadar yoksulluğun maddi unsurları dışındaki yanlarının bir şekilde görmezden gelindiği söylenebilir. Zaten dünya genelinde inanılmaz GSMH rakamlarına karşın yine de yok edilememiş olması, sorunun sosyal ve siyasal boyutunun olduğunu net bir şekilde bizlere göstermektedir (Konuk ve Bayram, 2009: 18).

Yoksulluk açısından bir önemli konu da yoksulluğun çevresel boyutudur. Çevre yoksulluk ilişkisi karmaşık bir yapı arz etmektedir. Çünkü kimi durumlarda çevre insanın zenginliğinin kaynağını oluştururken kimi durumlarda fakirliğin nedeni olabilmektedir. Dünya tarihi, çevresel değerlerin tahrip edilmesi ile yoksulluk arasında doğrudan bir ilişki olduğunu bizlere göstermektedir. Aslında doğal kaynakların tahrip edilmesi, yoksulluk kavramının da ötesine geçerek doğrudan insan yaşamını tehdit eden bir olgu haline gelmektedir. Tarım alanlarının yok olması, balık stoklarının azalması, orman alanlarının tahrip edilmesi, meraların bozulması sadece kırsal alanda yoksulluğa neden olmamakta, aksine bütün yaşam mekanlarını tehdit etmektedir (Kılıç, 2013: 13).

2.Kentsel Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluğun türünün belirlenmesi kadar, neden kaynaklandığının belirlenmesi de sorunun kalıcı bir şekilde çözülebilmesi açısından önem arz etmektedir. Genel olarak yoksulluk konusunda yapılan araştırmalar bu-

nun yerel sorunlardan küresel sorunlara kadar çok çeşitli nedenlerinin olduğunu göstermektedir. Her şeyden önce yoksulluk, ülkenin ekonomik sorunlarının çözülmesi ile ortadan kalkabilecek bir olgu değildir. Çünkü yoksulluğun ekonomik boyutunun yanında sosyal, kültürel, siyasal ve hatta ahlaki diyebileceğimiz birçok boyutunun olduğu bilinmektedir. Bu nedenle yoksulluğun küresel ekonomik süreçlerden eğitime, doğal süreçlerden demografik yapıya, siyasal sorunlardan kültürel yapıya kadar çok boyutluluğu dikkate alınarak soruna çözüm üretilmesi gerekir (Konuk ve Bayram, 2009: 19).

Gelişmekte olan ülkelerde kırsal alandan kentlere yoğun bir göç hareketinin başlaması, birçok ülkede kalkınmayı hızlandırmadığı gibi, beklentilerin aksine kentsel alanlarda yeni sorunların doğmasına neden olmuştur. Çünkü bu ülkelerde kentleşme süreci ile sanayileşme süreci paralellik arz etmemektedir. Bu nedenle de kırsal alandan kente göç eden insanları istihdam etme olanakları yaratılamamaktadır. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak gelişmekte olan ülkelerin kentleri, sanayi işçi yerine, işsiz, gizli işsizler ordusunu bünyesinde barındırmaktadır. Üstelik çalışanlar da genellikle hizmet sektöründe, tatmin edici bir ücretten ve sosyal güvenlikten yoksun, sendikası bir şekilde çalışabilmektedirler (Keleş, 2010: 38). Bütün bunlar, sanayileşme ve kentleşme sürecine bağlı olarak ortaya çıkan yoğun göçün, kentsel yoksulluğun ortaya çıkışında en önemli nedenlerden biri olduğunu göstermektedir. Kırsal alandan gelen yoğun göçler, öncelikle yüksek emek arzı nedeniyle kentteki reel işçi ücretlerinin düşmesine yol açmaktadır. Diğer yandan daha önce devletin ücretsiz ya da çok düşük ücretlerle sunduğu kamu hizmetleri de artık eskisi gibi ucuz olmayıp yoksullar bu hizmetleri daha pahalıya almak zorundadırlar. Böylece kent yoksulları iki taraflı olarak sıkıştırılmaktadır. Kent yoksullarının yaşam alanları incelendiğinde genel olarak şunlar görülmektedir (BİB, 2009: 34; Hatun, 2002: 28):

- ✓ Gelişmekte olan ülkelerde genel olarak yoksulların evleri kentlere ya da kent merkezlerine uzaktır. Üstelik bu uzaklık sadece fiziki olmaktan da çok daha öte olup sosyo-psikolojik ve sosyo-kültürel bir uzaklığı da içermektedir.
- ✓ Yoksul semtlerde kadın adeta mahkum olmuş şekilde vaktini daha çok evde geçirir. Doğal olarak daha çok ekonomik hayatın dışındadır.

- ✓ Evler genel olarak kalitesiz ve denetimsiz bir şekilde yapılmıştır. Çoğunlukla da sağlıksız bir çevre içinde yer alır.
- ✓ Evler çok sık yıkılıp yapılır.
- ✓ Eşya çok azdır.
- ✓ Oda sayısı yetersizdir.
- ✓ Balkon ve bahçe önü gibi mekanlar ayrıcalıklı yerlerdir.
- ✓ Yoksul evinin düşük seviyesi ile toplumdaki kendi yeri arasında bağ kurma eğilimindedir.

Ülkelerin sahip oldukları sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel vb. özellikler onların yoksulluk durumunu da belirlemektedir. Ancak yoksulluk nereden kaynaklanırsa kaynaklansın her zaman için bir üretim yetersizliği ve/veya gelirin bölgeler, sektörler ve bireyler arasında adil bir şekilde paylaşılmasından kaynaklandığı kabul edilmektedir. Yoksulluğu adaletsiz vergi sistemi, yüksek faiz ve rant ekonomisi, deprem gibi büyük doğal afetler, insanların çalışamayacak durumda olması, bireyler arasında yetersiz farklılıklarının olması, miras yolu ile elde edilen gelirler, devlet teşvikleri, enflasyon, piyasada tekelleşme, işsizlik (Tireli, 2009: 32), iklim koşullarının elverişsizliği, hızlı nüfus artışı, siyasal krizler, savaşlar, vb. nedenler beslemektedir. Kentte ortaya çıkan yoksulluğun kaynaklarını bu çerçevede *ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve ekolojik* olarak beş başlık altında toplayabiliriz (Kılıç, 2013: 12; Aker, 2008: 221).

Ekonomik nedenler, yoksulluğun en çok bilinen ve görünen yüzünü oluşturur. Ekonomik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk, sermaye birikim ile doğrudan ilişkilidir. Sermaye yetersizliği kentsel yoksulluğu derinleştiren ve çözümünü zorlaştıran bir olgudur. Yoksulluğun ekonomik yetersizlikler nedeniyle ortaya çıkması, genel olarak ülkede yaşanan siyasal istikrarsızlıklarla paralellik gösterir. Ekonomik yetersizliklere bağlı olarak eğitim, sağlık, barınma, güvenlik, sosyal olanaklardan mahrum kalma gibi sorunlar, kentsel yoksulluğu artırmaktadır (Sipahi, 2006: 177).

Ekonomik sorunlardan kaynaklanan kentsel yoksulluk söz konusu olduğunda bireylerin istihdamına olanak verecek ölçüde iş olanaklarının yaratılamaması belirleyici olmaktadır. Sermayenin bölgeye yeterince gelmemesinin siyasal, yönetsel nedenleri olabileceği gibi, bölge kaynaklarının yatırıma uygun olmamasının da etkisi olabilmektedir. Dünya üzerinde yaşam kaynaklarının dengesiz dağılımı, kaynakların kötü yönetimi, nüfusun hızla artması gibi birçok nedenden dolayı yoksulluk bütün dünya

üzerinde yayılma eğilimindedir. Üstelik yoksulluğun dünya üzerinde yayılışı iki farklı ekonomik nedenden dolayı da kendisini göstermektedir. *Birinci olarak* büyüme farklarından dolayı, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark sürekli olarak açılmaktadır. 1960'larda yapılan bir araştırma en zengin 20 ülke ile en yoksul 20 ülke arasındaki gelir farkı 18 kat iken bu oran 1995'te 37 kata ulaşmıştır. *İkinci olarak* ülke içindeki zenginlerle yoksullar arasındaki fark da sürekli olarak açılmaktadır. Gelir dilimleri arasında ilk %20 ile son % 20 arasındaki fark giderek daha büyük rakamlara ulaşmıştır. Diğer yandan dünya nüfusunun sadece %10'una sahip olanların dünya gelirinin % 70'inden fazlasına sahip olmaları da bireysel gelirler arasında ne kadar büyük uçurum olduğunu göstermektedir (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 64).

Kentli yoksulların sayısını artıran en önemli unsur kuşkusuz gelir dağılımı konusunda izlenen politikalar. Kentli yoksullar konusunda yanlış politikalar ya da bilinçli tercihler gelişmekte olan ya da gelişmiş ülkelerde gelir dağılımını daha çarpık bir hale getirebilmektedir. Ne yazık ki eldeki veriler, dünya genelinde gelir dağılımının yoksul kitlelerin aleyhine olacak şekilde daha da bozulduğunu göstermektedir. Bu çarpıklığı gösteren Gini katsayısı 1988'de 0,63 iken 1993'te 0,66'ya yükselmiştir. Çünkü bu tarihte dünyanın en varlıklı insanların oluşturduğu % 5'lik grup, dünyanın bütün gelirlerinin 1/3'üne sahip olmuştur. Diğer yandan dünyanın en yoksullarının olduğu en alttaki % 10'luk dilim ise, dünya gelirlerinin sadece %0,8'ini alabilmiştir. Önceki dönemlere bakıldığında üst gelir gruplarının gelirlerinde bir artış, alt gelir gruplarının gelirlerinde ise aksine bir azalış yaşandığı tespit edilmiştir (Tireli, 2009: 35).

Sosyal nedenlerden kaynaklanan yoksulluk denince, devletin sosyal açıdan üstlenmiş olduğu görevleri yapmaması ya da devletin geri çekilmesi nedeniyle ortaya çıkan yoksulluk akla gelmektedir. 1980 sonrası devletin yeniden yapılandırılması sürecine bağlı olarak devletin ekonomik ve sosyal işlevlerde üstlenmiş olduğu kimi işlevlerin boyutunda ve sunulan hizmetlerin niteliğinde önemli değişimler yaşanmıştır. Yeni düzenleme ile birlikte artık devletin sosyal yönü azalmış ve böylece toplumsal alanda adalet, eşitlik gibi kavramlara daha az atıfta bulunan bir devlet anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Bugün uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri ve rekabeti gerekçe gösteren birçok devlet, bir yandan sosyal harcamaları kısarak diğer yandan emeğin alım gücünü azaltan ve sermayenin daha

güçlü hale gelmesini sağlayan bir takım düzenlemeleri hayata geçirmiş bulunmaktadır (Sapancalı, 2001: 124).

Yeni düzenlemelerle birlikte sermaye şirketlerine sağlanan en önemli avantajlardan biri kuşkusuz vergi kolaylıkları getirilmesidir. Küreselleşme süreci ile birlikte sermayenin akışkan hale gelişi vergilendirme sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Artık eskisi kadar devletlerin vergi toplamada başarılı olamadığı ve bu nedenle devletin vergi gelirlerinin düşmesine bağlı olarak da kimi kamu harcamalarının fiilen devre dışı kaldığı ileri sürülmektedir. Bu gelişmeler hem devletin hem de çalışanların sermaye karşısında daha çok güç kaybetmesine neden olmuştur. Nitekim emeğin korunmasında can simidi işlevi gören sendikalaşma ve grev hakkı gibi anayasal haklar bile çalışma yaşamına giderek yabancılaşan kavramlar haline gelmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda, 1980 sonrası ortaya çıkan neoliberalist uygulamaların etkisiyle başta sendikal haklar olmak üzere, sosyal haklarda, hatta kimi temel hak ve özgürlüklerde bile önemli sınırlamalara gidildiği söylenebilir (Kıvılcım, 2009: 224-226). Türkiye’de son yıllarda yapılan çeşitli reformların da makyajdan öteye gitmediği, Soma’daki maden faciası bir kez daha göstermiştir. Sermayenin daha çok para kazanma hırsı, sosyal hakların kullanılması bir yana, işçilerin hayatta kalmalarına olanak sağlayacak temel iş güvenliği kurallarının bile hiçe sayılarak yaşama haklarının ellerinden alındığı görülmüştür.

Devletin sosyal yönden zayıflaması toplumdaki bir takım kamu hizmetlerinin kısılması ya da tamamen kaldırılması anlamına gelmektedir. Bu durum karşısında ortaya çıkan olumsuzluklar kendisini çok farklı şekillerde gösterebilir. Ancak bunların genel özelliği alt gelir gruplarının daha çok harcama yapması ve bu grupların gelirlerinin azalmasıdır. Yoksulluk çoğu zaman farklı dini ve etnik gruplara karşı yürütülen politikaların doğal bir sonucu olarak da kendisini gösterir. Örneğin ülke içerisinde eğitim olanaklarından yararlanamayan bireylerin, mesleki her hangi bir eğitim almaması, kaçınılmaz olarak bu kişileri dezavantajlı kimseler haline getirmektedir. Toplumda yoksulların kamu hizmetlerini alamaması, kültürel, iletişim, eğitim, sağlık vb. hizmetlerden yararlanma ve karar alma süreçlerinde dışlanmaya neden olmaktadır. Toplumsal alanda ortaya çıkan bu dışlanma süreci, onların yoksulluk çemberini daha da kalınlaştırmış olmaktadır. Yoksulluk sorunu da kaçınılmaz olarak, tarım sektöründe çalışanları, geçici ve güvencesi olmayan işlerde çalışanları, eğitimsiz birey-

leri, kadınları, çocukları, yaşlıları ve özürlüleri diğer gruplara göre daha çok etkilemektedir (DPT, 2007: 42).

Ülkede uygulanan nüfus politikalarını da yoksulluğun sosyolojik boyutları içerisinde değerlendirmek gerekir. Günümüzde kalkınmak için nüfusunu artırma gereği duyan ülkelere nadir rastlanmaktadır. Artık dünya kaynaklarının sınırlı olduğu açık bir şekilde anlaşılmıştır. Nüfus artışının kentsel yoksulluğu da artırdığına kuşku yoktur. Gelişmekte olan ülkelerin kentleri çok yoğun nüfus artışı ile dikkat çekmektedir. Başta Dünya Bankası, DTÖ, IMF gibi uluslararası örgütlerin geliştirmekte olan ülkelere uyguladıkları yeniden yapılanma baskısı, dünya genelinde küçük tarım işletmelerinin ve kırsal nüfusun geçinememesine neden olmaktadır. Bunun sonucu kırsal alandaki çiftçiler hiç biri güvenceleri olmadan zorunlu olarak kentlere göç etmektedirler ve böylece kırsal yoksulluk, kısa sürede kentsel yoksulluğa dönüşmektedir (Çondur ve Cömertler, 2010: 68).

Devletin sosyal harcamalarının bir yönünü oluşturan sağlık harcamalarını kısması, en çok yoksulları etkilemektedir. Özel hastaneler, kimi zaman kamu hastanelerinin alternatifi olarak değil, aksine tamamlayıcı olarak hizmet veren bir durumda olabilmektedir. Yoksul insanların yeterli sağlık hizmetleri alabilmeleri için aile bütçesinden daha fazla bir miktarı ayırmak zorunda kalmaları söz konusudur. Oysa sağlık harcamaları, bireyin yaşam kalitesini ve verimliliğini artırmada önemli bir unsur olup, gelecek nesillerin sağlıklı olabilmesi, hatta sağlıklı bir işgücü için ihmal edilemeyecek kadar büyük önem arz etmektedir. Her ne kadar sağlık hizmetlerinin bireysel faydası daha çok öne çıksa da, aslında bir o kadar da toplumsal faydası bulunmaktadır. Ülkelerin sağlık harcamalarına ayırdıkları bütçe, sosyal harcamalar içinde önemli bir kalemi oluşturmaktadır. 2005 yılı verilerine göre, Türkiye GSYH'nin %5,4'ünü sağlık harcamalarına ayırarak %6,5 olan OECD ortalamasının altında gözükmektedir. Ancak bu harcamalar Polonya, Yunanistan (%4,3) ve İspanya (%5,9) gibi ülkeler dikkate alındığında aslında OECD ülkelerinin çok gerisinde olmadığı görülür. Türkiye'nin sosyal harcamalarında eleştirilecek asıl kalem eğitim harcamalarıdır. Çünkü eğitim harcamaları OECD'nin ortalamasının altında olup toplam 33 ülke içerisinde Lihtenştayn, Romanya, Yunanistan ve Lüksemburg'dan sonra en kötü durumda olan beşinci ülkedir. OECD ülkeleri ile Türkiye arasındaki en önemli fark Türkiye'nin nüfusunun diğer ülkelere

göre çok daha genç ve hızlı artışıdır. Buna rağmen Türkiye’de öğrenci sayısı düşünüldüğünde, okullaşma oranı ve eğitime ayrılan payın yeterli olmadığı, ciddi sorunlar bulunduğu söylenebilir (Topuz, 2009: 125-126). Zaten son on yılda eğitim alanında yaşanan baş döndürücü değişimler de hükümetin eğitim konusunda ne kadar istikrardan yoksun ve plansız olduğunu göstermektedir. Diğer yandan doğrudan sosyal koruma harcamaları da Türkiye’de yoksulluğu artıracak derecede düşüktür. OECD ülkeleri içinde sosyal koruma harcamalarının GSYİH içindeki payı sıralandığında % 29,4 ile en yüksek İsveç’tir. OECD ortalamasının % 20,5 olduğu dikkate alındığında, Türkiye % 14’lük bir oranla, Meksika ve Kore’den sonra sosyal koruma konusunda en az harcama yapan ülkelerden biri konumundadır (Topuz, 2009: 127).

Gerek Türkiye’de gerekse dünya genelinde kentsel yoksulluğun artmasında ülkelerde uygulanan kalkınma politikaları doğrudan etkili olmaktadır. Çünkü gelişmekte olan kimi ülkelerin hızlı kalkınma hırsları, sosyal politikalarından feragat ederek bunun yerine kalkınma politikalarına, kısaca sermaye artışına ağırlık vermelerine neden olmaktadır. Diğer bir ifade ile bu politikaları insani yönü zayıflatılmış vahşi kalkınma politikaları olarak adlandırmak yanlış olmasa gerekir. Bu politikaların uygulama gerekçesi de genel olarak dünya geneline yayılmış olan ülkeler arası rekabet gösterilmektedir. Ancak gerekçe ne olursa olsun özellikle 1980 sonrası izlenen politikaların başta Türkiye olmak üzere bütün dünyada etkilerini kolaylıkla görebiliriz (DPT, 2007: 32):

Tercih edilen politikalar nedeniyle *siyaset ve yoksulluk* arasında her zaman yakın bir ilişki olmuştur. Çünkü siyasetin aldığı birçok karar yoksulların durumunda olumlu ya da olumsuz değişiklik yapabilecek niteliktedir. Diğer yandan modern toplumda devletin yoksulluk sorunu ile ilgilenmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Oy hakkının genelleşmesi ile birlikte demokratik toplumlarda hangi parti bu konuyu görmezden gelebilir. Yoksulluk kavramı, hem iktidar hem de muhalefet tarafından seçim meydanlarında kolaylıkla kullanılacak bir malzeme niteliğindedir (Konuk ve Bayram, 2009: 20). Gerçekten de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde metropollerdeki gecekondü nüfusunun büyüklüğü dikkate alındığında, hiçbir iktidarın bu büyüklüğü görmezden gelemeyeceği açıktır. Bu durum yoksullara yönelik mesajların iktidarın kazanılması yarışında önemli bir unsur olduğu sonucuna götürmektedir.

Devletin izlediği politikalarla, onun ne kadar liberal ya da sosyal bir devlet olacağına karar vermesi, toplumsal alanda yoksulluğun sınırlarını da belirlemiş olmaktadır. Siyasetin uyguladığı teşvikler, vergi indirimleri, bölgeler arasında farklılaşmalara yol açmaktadır. Demokrasi ve hukukun üstünlüğüne inanılan ülkelerde bile sermaye grupları çok iyi örgütlenmiş olmalarından ve basın gücünü ellerinde bulundurdıklarından dolayı hükümetleri kolaylıkla etkileyebilmektedirler. Küreselleşme nedeniyle yaşanan sert rekabet, gelişmiş ülkelerde bile alt gelir gruplarının ücret ve sosyal haklarının kısılması konusunda hükümetlerin ikna edilmesiyle sonuçlanabilmektedir. Bu nedenden dolayı da küreselleşme, sadece gelişmekte olan ülkelerin değil, bütün ülkelerin ortak sorunu olarak kabul edilebilir. Zaten yoksulluk konusunda yapılan araştırmalar da gelişmiş ülkelerde yoksulluk sınırında yaşayanların sayısının arttığını göstermektedir (Sapanca, 2001:116). Örneğin dünya genelinde yurttaşlarına sağladığı sosyal yardımlarla bilinen AB’de bile sermayenin baskısının bir sonucu olarak yoksulluk göreceli olarak hala yüksektir. Yaklaşık 72 milyon insan yoksulluk riski ile karşı karşıyadır. ABD’de de %39’unu çocukların oluşturduğu yaklaşık 37 milyon insan yoksulluk sınırının altındadır (Gündoğan, 2008: 45). Siyasetin izlediği politikalar nedeniyle dinsel, etnik ya da farklı toplumsal statüye sahip olmaktan dolayı kimileri dezavantajlı konuma düşebilmektedir. Gerçekten dünyanın birçok yerinde farklı dini ve etnik kökenden olmaları nedeniyle birçok kişi işsizlik sorunu yaşayabilmektedir.

Küreselleşme politikalarının dünya genelinde yoksulluğu azaltacağına ilişkin görüşler kimi çevrelerce sık sık dile getirilmesine karşın, zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki gelir farkı, bunun aksini söylemektedir. Küreselleşme ile birlikte dünya genelinde gelir dağılımının ülkeler arasında daha da kötüleştiğini, BM’nin çeşitli raporları da desteklemektedir. Örneğin BM’nin 1999 yılı İnsani Gelişim Raporu, dünya genelinde en zengin dilimde yer alan ilk % 20’nin gelirden aldığı pay % 86’ya ulaşırken, alttaki % 20’nin aldığı pay sadece % 1’lerde kalmıştır. BM verileri ilk 20 ile son yirmi arasındaki farkın çok fazla açıldığını göstermektedir. Örneğin bu iki grup arasındaki fark 1960’lı yıllarda 30 kat iken, 1997 yılına gelindiğinde 74 kat olmuştur. Diğer yandan 1997 yılına gelindiğinde dünyadaki 80’den fazla ülke önceki yıllara göre daha çok fakirleşmiştir. Diğer yandan çok yoksul olmayan, belli bir düzeyde gelişmiş ülkelerin de küreselleşme

sürecinde kişi başına düşen gelirlerini artırmada zorlandıkları görülmüştür. Küreselleşme dünya genelinde hem ekonomik hem de siyasi krizleri de besler hale gelmiştir. Artık Asya'da ya da Latin Amerika'da başlayan bir ekonomik ya da siyasi krizin bütün dünya ülkelerinin ekonomilerini olumsuz etkilediği bilinmektedir (Çeken vd., 2008: 91; Leba, 2001).

Küreselleşme gelir dağılımı açısından sadece gelişmekte olan ülkeleri değil, gelişmiş ülkeleri de olumsuz yönden etkilemektedir. Diğer bir ifade ile küreselleşme bir yandan ülkeler arasında gelir makasının açılmasına neden olurken, diğer yandan gelişmiş ülkelerin kendi içindeki gelir dağılımının da bozulmasına neden olmuştur (Akın, 2004: 86). Küreselleşmenin gelişmiş ülkelerdeki yoksulları olumsuz etkilemesinin nedeni, çok uluslu şirketlerin işgücü, vergi vb. avantajlardan yararlanabilmek için bu ülkeleri terk ederek, daha avantajlı ülkelere göç etmesidir. Çünkü böyle bir durumda gelişmiş ülkelerdeki niteliksiz durumda olan yoksullar işlerini kaybederek sosyal yardımlara muhtaç hale gelebilmektedirler. Buna karşılık küreselleşme süreci gelişmekte olan ülkelerde de istenilen düzeyde yoksullar için olumlu bir tablo çizebilmiş değildir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde zaten sorunlu olan devletin sosyal yönü, neoliberal reformlar nedeniyle daha da zayıflamıştır (Bacak ve Dönmez Kara, 2009: 89).

Küreselleşme sürecinin yoksullar için en önemli sonuçlarından biri kuşkusuz devletin görevleri konusundaki anlayışın köklü bir şekilde değişimidir. Küreselleşme kamu hizmetinin yurttaşlara götürülmesinde de önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Küreselleşme sürecinde kamu hukuku çerçevesinden topluma hizmet götürme anlayışından uzaklaşma nedeniyle, kamu hizmeti götürülen birçok alandan devlet çekilmiştir. Temel hizmet sunma anlayışı giderek özel sektör merkezli hale gelmiştir. Sosyal devlet anlayışının temelini oluşturan bireysel fayda-toplumsal fayda arasındaki denge giderek bozulmaya başlamış ve bunun sonucunda kamuya rağmen bireylerin, sermaye sahiplerinin çıkarları toplumsal fayda karşısında baskın gelmeye başlamıştır (Keleş, 2010: 55).

Küreselleşme ile birlikte dünya genelinde önceki dönemlere göre daha büyük bir kazanç söz konusu olmakla birlikte, bu gelişmelerden alt sınıfların yeterince yararlandığı söylenemez. Diğer yandan devletin yurttaşa sunduğu kamu hizmetinin niteliğinde ve niceliğinde azalmalar, kimi hizmetlerin paralı hale gelmesi yoksullar için olumsuz gelişmeler olmuştur.

Sonuç olarak yoksulluk açısından küreselleşme, birçok insanın varlık içinde yoksulluğa mahkum edildiği bir dünya görüşü anlamına gelmektedir.

Kültürel nedenler de yoksulluğu her zaman besleyen bir unsurdur. Kişilerin maddi olanakları olsa bile toplumsal ve kültürel hayata yeterince katılmama söz konusu olabilmektedir. Bu durum toplumsal alanda yerleşik çeşitli gelenek ve göreneklerden, beslenme alışkanlıklarına kadar birçok unsurdan kaynaklanabilir. İnsanlığın tarihsel ve toplumsal gelişim süreci içinde yaratmış olduğu maddi ve manevi değerler bütünü olarak kabul edilen kültür, kaçınılmaz olarak her toplumsal alanda farklı şekillerde kendisini göstermektedir. Bu kültürel yapılar kimi toplumlarda modernleşme ile çatışmaya girecek kadar kökleri derinlerden gelen sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin okul çağındaki çocukların evlendirilmesi, kan davası, kız çocuklarına mirastan ıskat edilmesi gibi benzer kültürel davranışlar kaçınılmaz olarak hem kentsel hem de kırsal alanda önemli bir yoksulluk nedenidir.

Günümüzde bile kente göç etmiş birçok ailede kültürel farklılıklardan dolayı kız çocuklarının okutulmasına ve kadınların çalışmasına hala sıcak bakılmamaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak kız çocuklarının gelecekte son derece dezavantajlı bir duruma gelmesine neden olmaktadır. Türkiye’de işsizliğin rakamsal olarak düşük olmasının en önemli nedeni, kadınların büyük bir kısmının çalışma hayatının dışında kalması ve resmi iş başvurusu yapmamış olmasıdır. İşsizlik rakamları her ne kadar devleti yönetenler için olumlu gibi gözükse de gerçekte, kadının toplumsal alandaki yerini alabilmesi için son derece olumsuz bir veridir.

Ekolojik nedenlerden kaynaklanan yoksulluk dendiğinde çevresel unsurlarda meydana gelen bir eksilme ya da yok oluşun insanların yoksulluğuna yol açması akla gelmektedir. Gerçekten çevresel değerler bütün canlı yaşamın temel taşı olup bunlarda meydana gelen bir bozulma, sadece insanı yoksullaştırmakla kalmayıp, bundan da öte bütün insan yaşamını tehdit eder duruma gelebilmektedir. Bu nedenle günümüz toplumunda, ekonomik sorunların bir parçası olarak enflasyon, işsizlik gibi ulusal sorunların yanında, artık çevrenin korunması konusu da temel bir sorun olarak kabul edilmektedir. Çünkü çevre sorunları, hem kentsel hem de kırsal alandaki bütün yerleşimlerin beslenme, sağlık, ulaşım, imar gibi birçok alanda ortaya çıkan sorunların birer parçası haline gelmiştir. Gerek kırsal alanda gerekse kentsel alanda çevresel değerlerin zarar görmesi

durumunda yurttaşların yaşam kalitesi de buna bağlı olarak önemli ölçüde düşmektedir (Çondur ve Cömertler, 2010: 66).

3.Çevre Sorunlarının Kentsel Yoksulluğa Etkisi

Yoksulluğu mutlak, görel ve insani olarak üç kısımda ele aldığımızda, çevresel tahribatın yoksulluğun her aşamasında insan yaşamını olumsuz etkileyeceği kolaylıkla söylenebilir. Çünkü sağlıklı bir çevre nasıl insan yaşamının kaynağını oluşturuyorsa, aynı şekilde kirli bir çevrede yaşamak da insan yaşamının sonunu getirebilmektedir. Bu nedenle çevresel değerlerin yoksullar üzerinde olumsuz etkilerinin olacağı açık bir şekilde söylenebilir.

Birinci olarak hava, su, toprak gibi değerlerin kirlenmesi, tarımsal alanda üretim kaybına neden olacağından dolayı hem kırsal hem de kentsel alanda yaşayan insanların yaşam standartlarını olumsuz yönde etkileyecektir. Her şeyden önce tarım ürünlerinin fiyatında meydana gelen bir yükselmeden en çok etkilenecek olanlar yoksullar olacaktır. Arap Baharı olarak adlandırılan olayların arkasında kentli yoksulların ağır yaşam şartları altında olmalarının ve başta ekmek fiyatları olmak üzere tarım ürünlerinin fiyatlarında genel bir yükselmenin önemli rolü olduğu kabul edilmektedir. Mısır'da yoksul kentli kitleler birçok kez ekmek fiyatlarının artışına protesto etmek amacıyla tarihte sık sık gösteri düzenledikleri bilinmektedir (Tek Gıda-İş Sendikası 2014).

İkinci olarak çevresel kaynakların kirlenmesi sonucu ortaya çıkan riskler genel olarak bütün kentlileri etkilemekle birlikte, yoksul kesimler kirliliğe daha çok maruz kalmaktadır. Çünkü yoksul insanların varsıllara göre mobilite kapasitesi düşük olduğundan dolayı, her hangi bir kirlilik ortaya çıktığında buldukları bölgeleri kolaylıkla terk edememektedirler. Bu nedenle çevresel kirlilik karşısında ya da benzer riskli durumlarda yoksul kesimlerin kentlerde diğer gelir gruplarına göre daha ağır bir fatura ödedikleri söylenebilir. Yoksul kesim içerisinde en çok mağdur olan kesim ise ne yazık ki çocuklar, kadınlar ve yaşlılardır.

Üçüncü olarak ortaya çıkan çevre sorunları nedeniyle yoksullar seslerini yönetime ve medyaya duyurma olanaklarına görel olarak daha az sahiptirler. Diğer bir ifade ile alt gelir grupları, yaşam alanlarında ortaya çıkan çevresel sorunları kolaylıkla yönetime ve basına taşıyamamaktadır. Yok-

sulların kentin uzak bir köşesinde adeta yalıtılmış bir yaşam sürmesi bu kişilerin medya, kent yöneticileri, sivil toplum kuruluşları ile ilişkilerini de sınırlamaktadır.

Çevresel tahribatın kent yoksullarını nasıl etkilediği konusunda yapılan çalışmalar tarandığında Türkiye bağlamında, çok farklı mekânlarda ve koşullarda çeşitli sorunlarla iç içe oldukları söylenebilir. Çevre sorunları bu kişileri bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak etkilemektedir. Kentli yoksulların yaşadıkları sorunların kaynağı, kimi zaman kışın ısınmak için kullanılan kalitesiz yakıtlardan, kimi zaman sağlıksız sulardan ya da atık suların uzaklaştırılmamasından kaynaklanabilmektedir. Kentsel ve bölgesel atıkların su kaynaklarına bırakılması, tarımda uygulanan bilinçsiz gübreleme ve ilaçlama gibi kısaca çevresel değerlere zarar veren birçok uygulama, başta çiftçiler ve balıkçılar olmak üzere, doğrudan kentli yoksulları da etkilemektedir (Çondur ve Cömertler, 2010: 66).

Yoksullukla mücadele için çevrenin korunması gerektiği yönündeki görüşlere çeşitli uluslararası alanda yürütülen toplantılarda da rastlanmaktadır. Dünya genelinde yoksulluğun azaltılması için uluslararası alanda çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Birleşmiş Milletler daha 1995 yılında Kopenhag'da yapılan *Toplumsal Kalkınma Dünya Zirvesi'nde* yoksulluğun yok edilmesini *insanlığın etik, sosyal, politik ve ekonomik* bir sorumluluğu olarak kabul etmiştir (Özdek, 2002: 2). Yoksulluk konusunda yapılan çalışmaların en tanınmış ise kuşkusuz BM'nin *Bin Yıl Kalkınma Hedefleri* ile Avrupa Birliği'nin *Lizbon Stratejisi'dir*. 189 ülke ve 147 devlet ya da hükümet başkanları tarafından imzalanan Bin Yıl Kalkınma Hedefleri insani kalkınmaya yönelik olarak yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması için çok geniş bir alanda başarılı uygulamaların hayata geçirilmesi için çaba sarf etmektedir. Lizbon Stratejisi ise, dışlanma ve yoksulluk sorununa çözüm bulma çabaları içinde sosyal politikaları, büyüme ve istihdam gibi ekonomik politikalarla ilişkilendirerek, piyasa ekonomisi içinde bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır. AB'nin çalışmalarında, özellikle dışlanmanın önlenmesi ve kadın, çocuk, genç, yaşlı, işsiz, özürlü gibi toplumdaki korunmasız grupların yaşam standartlarının iyileştirilmesi için özel programlar yapılmasına büyük önem verilmektedir (DPT, 2007: 24; Tireli, 2009: 100). Uluslararası kuruluşların yoksulluk konusunda yapmış olduğu çalışmalar genel olarak belli bir politik bakışın yansımaları olmuştur. Uluslararası alanda yoksulluk sorunu dile getirilirken, küresel çapta piya-

sa ekonomisinin işlemesi için gerekli teşvik politikalarını da uygulamaktan geri kalmamışlardır. Örneğin Dünya Bankası yoksulluğun azaltılmasını piyasa dostu uygulamalara bağlamıştır (Özdek, 2002: 3).

Sonuç olarak dünya genelinde yaşanan sosyal, ekonomik ve ekolojik gelişmelere bağlı olarak yoksulluk sorunu giderek daha kalıcı bir hale gelmiştir. Her ne kadar küreselleşme ile yoksulluğun azalacağı beklentileri ileri sürülmüşse de zaman bunun gerçekçi olmadığını göstermiştir. Küreselleşmenin ekonomik yansımaları yanında dünya genelinde ekolojik yansımaları son derece olumsuz olmuştur. Öncelikle küreselleşme nedeniyle artan üretimin yol açtığı ekolojik tahribata bağlı olarak kırsal alanlarda üretim kapasitesinde düşme yaşanmıştır. Bu gelişme nedeniyle birçok çiftçi kentli yoksulların arasına katılmak zorunda kalmıştır. Makasın iki ağzı gibi, bir yandan tarımsal üretimden çekilen çiftçiler üretici konumdan tüketici konuma gelmektedir, diğer yandan çiftçilerin kentlere göç etmesi kentteki besin fiyatlarının artmasına neden olmaktadır (Ortaş, 2008). Kırsal alandan kentlere göç eden kitleler kentsel alanda yaşam standartları son derece düşük alanlara yerleşmek zorunda kalmaktadırlar. Bu bölgelerde, başta altyapı ve çevre kirliliği olmak üzere birçok sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

3.1.Suya Erişim Sorunu

Su bütün yaşamın devamını sağlayan vaz geçilmez en önemli unsurlardan biridir. Eğer bir ülkede ya da bölgede bireylerin suya erişimi konusunda sorunlar varsa, bu durum bölgenin yaşam kalitesini de son derece olumsuz yönde etkilemektedir. Toplumsal alanda sağlık hizmetlerinin devamlılığı ve toplum sağlığının korunabilmesi, her bireyin yeterli miktarda temiz suya erişimine bağlıdır. Ancak dünya genelinde, özellikle de yoksul mahallelerde, hızla artan nüfus ve yetersiz altyapı nedeniyle birçok insan belediyelerin su hizmetlerinden yararlanamamaktadır. Günümüzde içme suyu ve kanalizasyon hizmetlerine ulaşabilen kentli nüfusun oranı, bölgenin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi açısından temel göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir. Zaten ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile suya erişim konusunda yapılan karşılaştırmalarda da bunu açık bir şekilde görmek olasıdır. Gelişmiş ülkelerde sağlıklı içme suyuna erişim oranı yaklaşık nüfusun % 99'una ulaşırken, gelişmekte olan ülkelerde % 66'lara, Afrika'da ise % 38'e kadar düşmektedir (Görer, 2002: 314).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği nedeniyle tatlı su kaynakları dünya genelinde giderek azalmakta ve kimi bölgelerde suya erişim her geçen gün daha zorlaşmaktadır. Önümüzdeki yıllarda temiz su kaynaklarına erişilebilme sorunlarının giderek büyüyeceği, hatta bu nedenden dolayı ülkeler arasında su savaşlarının çıkma olasılığının bile olduğu ileri sürülmektedir. Suyun yeryüzünde giderek daha çok kıt kaynak haline gelmesi, su yönetimi konusundaki görüşleri de önemli ölçüde değiştirmiştir. Suyu, her insanın ulaşması gereken temel bir değer olarak kabul eden görüşlerin yerini, suyu ekonomik bir mal olarak kabul eden görüşler almıştır. Bu yaklaşımın kaçınılmaz bir sonucu olarak su kaynaklarının yönetimi ve dağıtımını birçok ülkede ya da kentte ticarileşmeye başlamıştır (Görer, 2002: 316).

Su hizmetlerinin kamusal bir hizmet olduğu düşüncesinin terk edilmesi, kaçınılmaz olarak en çok kentli yoksulları etkilemiştir. Çünkü bu tür uygulama suya erişimi ancak belli bir parasal güce sahip olanların yararlandığı bir hizmet haline dönüştürmüştür. Günlük su kullanım bedellerini karşılamakta zorlanan aileler, ya su harcamalarını tasarruf amacıyla kısacaklar ya da su dağıtım sisteminin dışına çıkacaklardır. Nitekim gerek Bolivya'da gerekse Güney Afrika Cumhuriyeti'nde suyun metalaşmasının olumsuz sonuçları net bir şekilde görülmüştür. Örneğin Güney Afrika Cumhuriyeti'nde su hizmetlerinde yaşanan fiyat artışı, bir çok ailenin su dağıtım sisteminden çıkmasına ve bir çok insanın hijyenik olmayan yeraltı sularını kullanmasına neden olmuştur (Kılıç, 2008: 182). Bu şekilde bir gelişmenin sağlık açısından ağır sonuçlarının olacağı ortadadır.

Suyun tedarik edilmesi ve dağıtımını gibi işlerde ortaya çıkan ticarileşme süreci, gelişmekte olan ülkelerdeki kent yoksullarını derinden etkilemektedir. Bir milyardan fazla insan günlük 20 litre olan su ihtiyaçlarını 1 km uzaktan bile karşılamaktan mahrum durumdadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin bütün yoksul kentlerinde görülmektedir. Diğer yandan su kaynaklarının kontrolünün yerel feodal ağalara verilmesi, kamunun kontrolünden çıkması sorunların gelecekte daha da büyüyeceğini göstermektedir (Kılıç, 2008: 183).

Yoksulluk mutlak yoksulluk çerçevesinde ele alındığında en önemli ayırıcı unsur, bireylerin gıda ve su gibi temel ihtiyaçlara ulaşamaması ve yaşam alanlarındaki gerekli sağlık koşullarının standartların altında olmasıdır. Doğal olarak bu unsurların varlığı çevresel değerlerle doğrudan

ilişkilidir. Bu çerçevede toprak, su, hava ve katı atıklardan kaynaklanan kirlilik sorunu ya da çevresel değerlere ulaşamama önemli bir sorun olacaktır. Örneğin Mart 2000 tarihinde Hollanda'nın Haag kentinde düzenlenen 2.Dünya Su Formu, küresel çapta giderek artan su sorununu uluslararası gündeme taşımıştır. Formda gıda ve çevresel güvenliğin sağlanabilmesi için su güvenliğinin önemi üzerinde önemle durulmuştur. Bu Forumda *su herkes içindir* mesajı ile birlikte yoksulluk ve su güvenliği ilişkisi uluslararası tartışmaların temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Bonn'da düzenlenen "Uluslararası Tatlı Su Konferansı'nın" alt başlığının "Sürdürülebilir Kalkınmanın Anahtarı: Su" olmasına karar verilmiştir. Böylece tüm insanlar için üretimden temizliğe kadar her alanda suya erişim sağlanmadan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanamayacağı belirtilmiştir (ÇSKTP, 2003: 25). Doğal olarak sağlıklı bir su politikasının yoksullara kadar ulaşabilmesi için gerekli girişimlerin yapılabilmesi bütün yerel yönetimlerin ve hükümetlerin temel politikalarından biri olmalıdır.

3.2. Barınma Sorunu

Kent yoksulları için temel sorunlardan biri de kuşkusuz sağlıklı bir konutta oturabilmektir. Barınma sorunu genel olarak bütün ülkelerin çözüm bulması gereken konuların başında gelmektedir. Ancak bu yöndeki çözüm çabaları Türkiye gibi kimi ülkelerde konut alanında dengesizliklere de yol açabilmektedir. Örneğin bir yandan lüks konut fazlası diğer yanda sosyal konut açığı aynı zaman diliminde ortaya çıkabilmektedir. Kimi ülkelerde konut piyasasının ana aktörleri özel girişimciler olunca, ödeme gücü yeterli olmayan kent yoksullarının yasal konut sistemi içerisinde ev sahibi olmaları olanaksız hale gelmektedir. Kent yoksullarının konuta erişiminde piyasa koşullarının dışında ya da piyasa koşullarını ağırlaştırıcı kimi unsurlar da olabilmektedir. Deprem, heyelan, çığ, su baskını, savaş vb. nedenlerden dolayı bir ülkede konut stokunun zarar görmesi her zaman olasıdır. Diğer yandan ülkede nüfus artış hızının yüksek olması da ihtiyaç duyulan konut sayısının üretilen konut sayısının çok üstünde ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmının nüfus artışından kaynaklanan ciddi sorunlar yaşadıkları ve bundan dolayı da metropollerin % 20 ile % 70'i arasındaki nüfusun gecekondularda yaşadığı bilinmektedir (Keleş, 2010: 481).

Kent yoksullarının gecekondü bölgelerinde barınma sorunları yaşamalarında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları devletin küçülme politikalarının önemli etkisi bulunmaktadır. Çünkü bu süreç içerisinde kamu sektörünün küçülmesi, istihdam ve reel ücretler üzerinde son derece olumsuz bir etki yaparak kent yoksullarının kendileri için sağlıklı konutlara ulaşma olanağını daha baştan kaldırmaktadır. Çünkü işçi ücretlerinin genel düzeyde düşmesi, kent yoksullarının daha çok güvencesiz işlerde düşük ücretlerle çalışmasına neden olmaktadır. Diğer yandan son yıllarda hayata geçirilmeye başlanan gecekondü alanlarındaki konut ve dönüşüm politikaları, gecekonduların yoksullar için sunmuş oldukları ucuz barınma olanaklarını ortadan kaldırmaya başlamıştır (BİB, 2009: 11).

Yoksulların sağlıklı bir konut bulma sorunları yanında, yoksulluğa karşı toplumsal alanda son derece acımasız bir algı hareketi de oluşabilmektedir. Diğer bir ifade ile yoksulların toplumsal alanda farklı bir kimlikle dışlanması söz konusu olabilmektedir. Bunun literatürdeki “gecekondü” kelimesine yüklenen olumsuz kavramlaştırma ile açık bir şekilde ötekileştirildiği söylenebilir. Gecekondü algısı, gerek devlet yönetiminde gerekse toplumsal alanda erken dönemde konut ihtiyacının devletin desteği olmadan karşılanmasına olanak sağladığı için olumlu karşılanmıştır. Bu nedenle kentli orta sınıflar, gecekonduyu her hangi şekilde tehdit olarak görmemişlerdir. Aksine bu gelişmelerin sempatik bulunduğunu bile ileri sürenler olmuştur (Zengin, 2014: 95). Ancak kent yoksullarının geçim olanaklarının azalması ve barınma sorunlarının artması, en önemlisi de gecekondü bölgelerindeki arazilerin değerlendirilmesi, gecekondü bölgelerine karşı toplumda giderek artan bir olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Gecekondü ve suç arasında sosyolojik olarak her hangi bir bağlantı kurulmamasına karşın, son yıllarda kent yoksullarının yaşadığı bölgelerle suç bölgeleri arasında ilişki kurmaya yönelik çabalar artmıştır. Gecekondular bu kesimlerce, kentle bütünleşme niyetinde olmayan ve topluma karşı giderek tehdit oluşturan ve ötekileştirilen mekanlar olarak kabul edilmeye başlanmıştır (BİB, 2009: 56).

Kent yoksullarının gecekondü bölgelerine yerleşmeleri ya da gecekondü bölgeleri oluşturmalarının nedeni, devletin kendilerine bu konuda yol gösterici bir yaklaşım içerisinde olmaması ve yoksulların kendi hallerine bırakılması gösterilebilir. Oysa tarihte konut politikaları, yoksulların konut sorunlarını gidermek için ortaya çıkmıştır. Buna karşın birçok ülkede ko-

nut politikaları asıl amacından saparak zenginlerin kolaylıkla konut edinebildiği bir sistem haline gelmiştir. Ancak kent yoksullarının düzenli gelirleri olmadığı için, konut kredi sistemi içinde yer alamamışlardır ve bu nedenle gecekondular onlar için bir anlamda can kurtaran simidi görevini yapmıştır. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerin yoksulluk yuvalarında da benzer bir durum söz konusudur. Bu nedenle birçok ülkede uygulanan konut politikası, gerçekte varsıllara finans sağlayan, ancak yoksulların sorununu çözmeyen bir sistem olarak işlemeye devam etmektedir.

Kentli yoksulların yaşadıkları gecekondu bölgelerinde konutun standartlara uygun olmaması yanında, genel olarak yerleşim bölgesinin de ciddi sorunları bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kırsal alandan kentlere göç eden nüfusların kentlerde sel baskını tehlikesine açık alanlar, heyelan bölgeleri, kirlenmenin ileri düzeye ulaştığı sanayi bölgeleri, çöp toplama merkezlerinin yakınları, depreme dayanaksız terk edilmiş binaların olduğu alanlar kentli yoksulların yaşadıkları mekânlardır (Keleş, 2010: 491). Aslında bu durum 19. Yüzyılda başlayan sanayileşme süreci ve bunun sonucu kırsal alandan kentlere göç eden büyük işsizler ordusunun ortaya çıkışından beri birçok ülkede görülmektedir. Örneğin tarihte Manchester kentinin nüfusu 1800lerden sonra 30 yıl içerisinde hızla artarak iki katına çıkmıştır. Bu dönemde kentte yapılan bir araştırma, konutların yarıya yakını ışiksiz, nemli, havalandırma olanakları kısıtlı olan yapılar olarak tanımlamaktadır. Konutlarda büyük oranda tuvalet sorunu vardır ve bunların yaklaşık % 80'inde de su bulunmamaktadır. Zaten bu bölgede son derece sağlıksız konutlar söz konusuysen, bir de belediye çöpleri ayda bir toplayarak hizmetlerini kentin diğer mahallelerine göre ciddi şekilde aksatmaktadır. Üstelik bu kötü barınma şartları sadece İngiltere'ye özgü bir sorun olmayıp, bütün Avrupa'da ve de Amerika'da görülmektedir (Aydemir, 2004: 50).

Çevresel şartların bozulması ya da kirlenme yüzünden yoksulların büyük zarar görmesi örneklerine tarihte sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgını, zenginlerden çok yoksul kitleleri vurmuştur. Çünkü yeterli beslenme olanaklarına sahip olmayan, toprak evlerde yaşayan, farelerin çokça olduğu mekanlarda yaşayan yoksul halka veba mikrobi kolayca bulaşmıştır. Veba salgınları kentsel alanlarda hijyenin ve çevrenin korunmasının ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Avrupa'nın veba salgınından kurtulmasında yapı stokunun hijyenik de-

nebilecek koşullara getirmesi önemli rol oynamıştır (Özden ve Özmat, 2014: 68-70).

Barınma sorununa çağdaş bir şekilde çözüm bulamayan ülkelerin ne gibi felaketlerle ya da risklerle karşı karşıya kalabileceğinin yakın bir tarihteki örneği ise Bhopal'dır. Hindistan'daki Bhopal kentindeki facia bunun için tipik bir örnektir. 3 Aralık 1984 günü ABD kökenli denetimsiz ve standartlardan uzak bir şekilde üretim yapan Union Carbide firması Bhopal'de yanlışlıkla 40 ton metil izosiyanat gazını dışarı bırakmış ve bunun sonucu olarak yaklaşık 20 bin kişi ölmüştür. Bugün 100 binden fazla insan da hala o günkü kazanın izlerini taşımaktadır (Bhopal Faciası, 2011). Bu kazadan en çok fabrika kenarında bulunan ve son derece sağlıklı, derme çatma evlerde yaşayan yoksul kentlilerin etkilendiği söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerde başta Afrika olmak üzere pek çok ülkede çeşitli sanayi kuruluşlarının kent merkezinde Batı ülkelerindeki gibi standartları olmadığı söylenebilir.

19. yüzyılda yoksullar ve varlıklar arasında gelir dağılımının yarattığı bu çarpıklık, devletin de gelişmeleri uzaktan seyretmeyi tercih etmesi nedeniyle hızla büyüyerek bir birine yabancı ve aynı zamanda bir birini düşman olarak gören iki ayrı sınıfın doğmasına neden olmuştur. Aşırı kutuplaşmış ve birbirinden maddi ve psikolojik olarak uzaklaşmış olan böyle bir toplumsal yapının sürdürülmesi olanaksızdır. Nitekim bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak Batı'da bilinen sosyal patlamalar yaşanmıştır. Bir anlamda kent planlaması Batı ülkelerinde ortaya çıkan bu sosyal patlamaların önüne geçmek ve kent yoksullarının yaşadıkları sorunlara çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkmış ve gelişmelerle bugünkü halini almıştır.

3.3. Genel Olarak Altyapı

Yoksulların yaşadıkları mahallelerde yeterli altyapı hizmetlerinin olmaması, onların suya ulaşamamasından kaynaklanan sorunlara neden olduğu gibi aynı zamanda sınırlı olarak kullanılan suların uzaklaştırılmaması nedeniyle de ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Kentli yoksulların kentin bir bölgesinde sıkışmış bir şekilde yaşamaları, çöplerin ve atıkların uzaklaştırılması için gerekli altyapının olmaması, onların sağlıklarını doğrudan tehdit etmektedir. Üstelik bu tür sorunların tarihte gelişmiş Batı ülkelerinde yaşandığı bilinmektedir. Yaşamın kaynağı olan su, aynı za-

manda kentlerin kurulmasında ve gelişmesinde her zaman temel bir unsur olmuştur. Ancak yeterli altyapı hizmetleri götürülmediğinde suyun kullanımı çok tehlikeli sonuçları da beraberinde getirmekte, hatta kentler için ölümcül olaylara neden olabilmektedir. Günümüzün bütün kentlerinin temel sorunu hala kent nüfusuna yeterli miktarda su temin etmek ve kullanılan suları-çöpleri sağlıklı bir şekilde uzaklaştırmaktır. Tarih bizlere, bu işlerin düzgün yapılamadığında çok ciddi hastalıkların ve kitlesel ölümlerin olacağını göstermiştir. Özellikle 19. yüzyıl sonlarına doğru kentlerde kitlesel ölümlerin yaşanması, su hizmetlerinin sağlıklı olabilmesi için kolera ve tifo gibi hastalık yapan mikropların saptanmasını zorunluluk haline getirmiştir (McNeill, 2005:139).

Atık suların uzaklaştırılmaması nedeniyle Chicago kentinin yaşadığı sorunlar bütün dünya kentlerine örnek gösterilebilecek niteliktedir. Chicago dünyanın en büyük göllerinin birinin hemen kenarında kurulmuş olmasına karşın, bu avantajı çevreyi korumada gerekli özenin gösterilmesi nedeniyle büyük bir felakete dönüşmüştür. Hızlı bir şekilde büyüme sürecine giren Chicago'da 19. yüzyılda atık suların uzaklaştırılması konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Çünkü kent sakinlerinin eski alışkanlıklarının bir devamı olarak, çöpler sürekli olarak Michigan gölüne dökülen Chicago nehrine dökülmeye devam etmiştir. Ancak bu kirlenmenin bir sonucu olarak, kirli sular içme sularına karışarak kentte ölümcül hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. Kent yönetiminin gölden çekilen temiz sularla nehri temizleme çabası da yetersiz kalınca tifo salgını patlak vermiştir. 1885-1886 yıllarında Chicago çevresinde yaklaşık 90 bin insan tifo-kolera gibi sulardan geçen hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmiş ve kentin yaklaşık % 12'si de hastalanmıştır. 1891 ve 1895 arasında da her yıl yaklaşık 20 bin kişi tifoya yakalanmaya devam etmiştir (McNeill, 2005:141; Kılıç, 2008: 171). Bu örnekler, gelişmekte olan ülkelerdeki kent yoksullarının altyapı hizmetlerinin yetersiz olması durumunda, nasıl bir sağlık sorunu ile karşı karşıya kalabileceklerini açıkça göstermektedir.

Modernleşme sürecinin ilk kurbanları olarak adlandırabileceğimiz kent yoksulları, yaşadıkları bölgelerdeki kötü altyapının iyileştirilmesi ve ekonomik durumlarının iyileştirilmesi için kendi aralarında örgütlenmeye gitmişlerdir. Ancak bu şekilde kötü koşulların düzeltilmesi için hem sermaye hem de devlet üzerinde baskı kurabilmişlerdir. Henüz kentleşme ve

sanayileşme sürecini tamamlamamış ya da yeni yaşamaya başlayan gelişmekte olan birçok ülke, bu tarihsel olgulardan fazla ders çıkarmış gibi gözükmemektedir. Çünkü Brezilya, Arjantin, Türkiye, Mısır, Pakistan, Hindistan gibi birçok ülkede Batı ülkelerinin sanayileşme sürecinin başlangıcında yaşadıkları sorunların bir benzerini yaşadıkları görülmektedir. Bu ülkelerde devletin konut ve yerleşim konusundaki politikalarının yetersizliği nedeniyle, milyonlarca insan gecekondularda yaşamaya devam etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kimi zaman politikacıların oy malzemesi yapmaktan geri kalmadığı gecekondulu bölgeleri, altyapıdan yoksun, başta deprem olmak üzere her jeolojik tehlikeye açık, kimi zaman çöp yığınlarının kimi zaman da kirletici sanayilerin çevresinde sağlıksız bir şekilde varlığını korumaya devam etmektedir. Bu ülkelerde çöplüklerin etrafında yaşayan, hatta geçimlerini bundan sağlayan insanlar artık kanıksanır hale gelmiştir. Oysa çöp yığınlarının hemen yakınında yaşamak, Ümraniye Hekimbaşı çöplüğünün 1993 yılında patlaması sonucu 39 insanın ölmesinde olduğu gibi her zaman büyük bir tehlike oluşturmaktadır (Pala, 2014; Öztürk, 2011).

Kentsel ve kırsal yoksulluk bazen kendisini geçici mevsimlik işçilerin yerleştiği alanlarda kendisini göstermektedir. Kentsel ve kırsal yoksulluk içerisinde geçici mevsimlik işçi olarak çalışan yaklaşık 12 bin kişi Adana ve Mersin yöresinde çeşitli sıkıntılarla karşı karşıyadır. Çünkü sağlığa elverişli olmayan ve altyapı hizmetlerinin bulunmadığı mekânlarda yaşayan işçiler bulaşıcı hastalıklara karşı son derece korunmasız bir durumdadırlar. Zaten çeşitli araştırmalar, halk sağlığı ile ilgili sorunların artışı ile yoksulluk arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermiştir. Çünkü yoksul kesimlerin temiz su, eğitim gibi temel kamu hizmetlerine erişim konusunda sorunlar yaşadığı bilinmektedir (KB, 2012: 23). Yoksulluk, çevre şartlarının olumsuz etkisi ve beslenme sorunları nedeniyle çocukların daha sık hasta olmasına neden olmaktadır. Her ne kadar resmi verilere göre toplumun önemli bir kısmı sağlık güvencesine sahip olsa da, özellikle doğudaki kentlerin varoşlarında yaşayanların sahip olduğu sağlık güvencesi, ülke ortalamasının çok altındadır (Hatun, 2002: 25). Uygun altyapı hizmetlerinin olmadığı alanlarda yaşayan kent yoksullarının, kötü beslenmeye bağlı olarak, hastalıklara karşı vücut dirençleri son derece düşüktür. Bu koşullarda doğan çocukların bağışıklık sistemi yeterince gelişmediğinden dolayı bebek ve çocuk ölümleri diğer bölgelerden yaklaşık 4 kat

daha fazladır. Bebek ölümleri genel olarak insani gelişimin ve bölgesel farklılıkların bir ülkede ne durumda olduğunu gösteren önemli parametrelere biridir. Yoksul mahallelerde bu tür ölümler yanında, evlerin küçük ve standartlardan yoksun olması, çocukların ev dışında güvenli olmayan ortamlarda oynamak zorunda kalmaları da çocuk ölümlerini artırmaktadır (Hatun, 2002: 21-22). Kırsal alanda yaşanan çevre sorunlarının benzerleri ve farklı türleri kentsel alanlarda da yaşanmaktadır. Ancak hava kirliliği, su kirliliği şeklindeki tehdidin boyutları daha büyük ve daha geniş bir nüfusu kapsamaktadır. Diğer yandan ağır sanayi bölgelerinde yaşayan kentli nüfus sürekli olarak çeşitli kimyasal kirlilikle karşı karşıya kalabilmektedir. Genel olarak çevre açısından riskli işletmeler ya yoksul nüfusun yaşadığı bölgelere yakın yapılmakta ya da yoksul nüfus bir şekilde bu alanlarda yoğunlaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan birçok felaketin yoksul mahallelerde ortaya çıkması da bunu desteklemektedir.

Kentsel yoksulluğun artması çevre açısından sürdürülemez olduğu gibi, uzun vadede ekonomi açısından da sürdürülemezdir. Her şeyden önce kentlerin aşırı göç alması kentin optimal büyüklüğünün aşıldığını göstermektedir. Aşırı büyüme beraberinde enerji talebini artırarak evsel ve sanayi atıklarıyla büyük bir kirliliğe neden olmaktadır. Diğer yandan ulaşım sorunları, her büyük kentin temel sorunu olup, kent yönetimleri bu sorunu çözebilmek için pahalı altyapı çalışmalarına yönelmek zorunda kalmaktadır. Ancak en önemlisi de yoksulların kent yaşamı, zaman zaman toplumsal alanda uyum sorunları olarak kendisini gösterebilmektedir. Bu da kaçınılmaz olarak kentleri sosyal açıdan patlamaya hazır merkezler haline getirmektedir. Kentlerin yaşadığı nüfus artışının sürdürülemez olduğuna BM'nin çeşitli uzmanlık kuruluşları da dikkat çekmektedir. Örneğin Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerinde gelecek 20 yılda kentsel alanda nüfusun 82 milyon civarında artacağı ve bunun yaklaşık üçte birinin de kıyılarda gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Nüfus artışının kontrol altında tutulamaması durumunda, toplumsal alanda uyum sorunlarından yoksulluğa, gecekondulaşmadan çevrenin kirlenmesine kadar bir çok sorunun yaşanacağı uyarısında bulunmaktadır (UNEP, 2005: 19). Akdeniz'deki kıyı kentlerinde büyümenin başarılı bir şekilde yönetilmesini, ancak kentsel alanlarda sürdürülebilir bir gelişme ile sağlanabileceği söylenebilir. Oysa gelişmekte olan ülkelerin genel olarak teknik ve mali kapa-

sitelerinin yetersiz olması, daha baştan kentsel alanlarda sürdürülebilirliği zayıflatmaktadır.

Kentsel alanlarda yoksulluğu azaltmanın ya da sorunun çözümünü uzun vadeye yaymanın bir yolu da kuşkusuz kırsal kalkınma politikalarını canlandırmadan geçmektedir. Örneğin Akdeniz'in Güney ve Doğu'sunda yer alan ülkelerdeki su ve toprak gibi kaynakların sürdürülebilirliğinin çok düşük bir seviyede olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu saptama, yine de onların sosyal ve ekonomik bir değere sahip olduğu gerçeğini değiştirmez. Eğitim ve gelir seviyesi düşük olan kırsal bölgelerden kentlere yoğun bir göç hareketi devam etmekle birlikte, kırsal alanın üretim kapasitesi hala önemli bir kaynaktır. Ancak kötü yönetimler nedeniyle orman alanlarının azalması, erozyonun artması, barajların kullanılamaz hale gelmesi, biyoçeşitliliğin azalması, akarsuların kurumması gibi sorunlar nedeniyle kırsal alanların üretim kapasitesi ve aynı zamanda taşıma kapasitesi azalmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak kırsal alanlarda yaşayanları daha çok yoksullaştırarak, onların kentlere göç etmesinden başka çıkar yol bırakmamaktadır (UNEP, 2005: 16). Bölgesel alandan başlayarak küresel çapta biyoçeşitliliğin korunması için her ülkede arazi kullanım politikalarında köklü bir iyileştirmeye gidilmesi, kentsel yerleşim alanlarındaki baskıyı azaltacaktır. Ekolojik dengenin korunması temelinde oluşturulacak sürdürülebilir kalkınma politikalarının, uzun vadede hem kırsal hem de kentsel yoksulluğun ortadan kaldırılması için de önemli bir başlangıç olacağı söylenebilir (ÇSKTP, 2003: 20). Çünkü çevre nasıl kalkınmanın başlangıcı ise, aynı zamanda kalkınmanın da üst sınırı olması itibarıyla bütün politikaları da buna uygun olarak yeniden uyarlamak zorundayız.

Sonuç

Ülkelerin yoksulluğa bakış açısı, sorunun çözümü için ortaya konacak politikalar hakkında önemli ipuçları vermektedir. Yoksulluğu, sosyal Darwinizme atıfla, toplumsal alanda zayıfların elenmesinin doğal bir sonucu olarak kabul eden ile yoksulluğu ülkedeki uygulanan sosyal ve ekonomik politikaların doğal bir sonucu olarak gören düşüncelerin çözümü de elbette bir birinden çok farklı olacaktır. Dünya genelinde 1980 sonrası neoliberal politikaların etkisiyle yoksulluğu, kişilerin başarısızlığı ya da kendi hatalarının bir sonucu olarak gören yaklaşımlarda belirgin bir artış

vardır. Üstelik bu görüşler, yoksul kalmayı toplumsal alanda utanç duyulacak bir durum olarak göstermeye, hatta yoksul ile suçlu kavramlarını özdeşleştirmeye varacak kadar ileri gitmişlerdir. Doğal olarak bu türden yaklaşımların yoksulluk sorununa köklü bir çözüm bulmaları beklene-
mez.

Yoksulluk yukarıda da açıklandığı üzere ekonomik, siyasal, kültürel yönü olan son derece karmaşık ve çözümü de bir o kadar zor sorundur. Çünkü bu sorunun çözümü, milli gelirin yeniden paylaşılması ve varsılların kimi kazançlarından vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Ancak birçok ülkede üst gelir gruplarının buna razı olmadığı, bu grupların çoğu zaman devlet aygıtını da yanlarına alarak bu türden talepleri de bastırıldığı söylenebilir. Hatta zaman zaman yoksulluğu kaldırmak bir yana, aksine yoksulluğu artıracak ve yoksulları korumasız bırakacak politikalar bile uygulanmaktadır. Devletin sosyal yönünün zayıflaması ve giderek şirketleşen bir yapıya bürünmesi, işçileri politik arenada güçlü kılan sendikaların fiilen tasfiye edilmesi ve kimi sosyal hakların budanması bu tür uygulamaların tipik örnekleridir. Bu uygulamalar her ne kadar dünyadaki gelişmeler gerekçe gösterilse de sosyal devletten vazgeçmenin gerekçesi olamaz. Sosyal devlet anlayışının gelişmediği bir ülkede eğitimden sağlığa, çocukların korunmasından anne sağlığına kadar geniş bir alanda yoksullar kamu hizmetlerine erişememektedirler. Bu tür hizmetlere ulaşım konusunda yaşanan sorunların giderilmemesi halinde, yoksulluk ve sosyal dışlanma toplumsal yapı içerisine kalıcı ve müzmin bir şekilde yerleşecektir (Topuz, 2009: 124). Yoksulluğun kalıcı hale gelmesinin sürekli çatışmaların yaşandığı bir toplumsal yapıyı da beraberinde getireceği ve bu durumun siyasal istikrara büyük zarar vereceği açıktır.

Kentsel ve kırsal yoksulluğu ortadan kaldırmak için çevrenin korunması her zaman temel bir ilke olmalıdır. Çevreyi tahrip ederek yoksulluğu ortadan kaldıramayacağımızı, artık net bir şekilde görebiliyoruz. Çünkü çevre sadece ekonomik bir değer değil, aynı zamanda yaşamın temel bir unsurudur. Bu nedenle çevre koruma ile yoksullukla mücadele paralel yürütülmesi gereken çalışmalardır. Kent yoksullarının ciddi çevre sorunları ile karşı karşıya oldukları bilinmektedir. Gerekli altyapı hizmetleri alamayan bu insanlar birçok hastalık tehdidi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle kentsel yoksulluğun ortadan kaldırılabilmesi, sosyal ve ekonomik politikalar yanında yoğun bir çevre politikasını da gerekli kılmaktadır.

Çünkü yoksulluğun ekonomik boyutu çözülmüş olsa bile, çevre kirliliğinin insanların yaşamını tehdit ettiği ya da yaşam kalitelerini düşürdüğü bir ortamda maddi zenginlikten bahsetmek anlamsız olacaktır. Sonuç olarak çevre sorunları yaşayan ve çevresel değerlerini yitirmiş bir toplum her zaman yoksulluğa mahkûm olacaktır.

KAYNAKÇA

Akın, F. (2004), "Küreselleşme, Kuzey-Güney ve Yoksulluk", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6/2, s.81-94.

Arpacıoğlu, Ö. ve Yıldırım, M. (2011), "Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluğun Analizi", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, s.60-76.

Aydemir, S. E. (2004), "Planlama ve Planlamanın Evrimi", *Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı*, (Edit: Şinasi Aydemir), Akademi Kitabevi, Trabzon.

Bacak, B.; Dönmez Kara, C. Ö. (2009), "Küresel Yoksulluğun Önlenmesinde Sendikaların Rolü", *Yönetim Bilimleri Dergisi* 7: 2, s.83-98.

BİB(Bayındırlık ve İskân Bakanlığı) (2009), *Kentleşme Şurası*, Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Nisan, Ankara.

BM UNEP (2005), Akdeniz Eylem Planı, *Akdeniz Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi*, Akdeniz Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesi'nin Korunması Sözleşmesi ve Protokolleri Taraflarının 14. Olağan Toplantısı, 27 Haziran, Atina.

Çeken, H.; Ökten, Ş.; Ateşoğlu, L. (2008), "Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Küreselleşme ve Yoksulluk", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, s.79-95.

Çondur, F. ve Cömertler, N. (2010), "Çevre Kirliliği ve Yoksulluk İlişkisi: Büyük Menderes Havzası Örneği", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s.65-72.

ÇSKTP (2003), *Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Tematik Paneli, Vizyon ve Öngörü Raporu*,

http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/CSK_son_surum.pdf, 21.08.2014.

DPT (2007), *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele, Özel İhtisas Raporu, Ankara.

Görer, N. (2002), "Kentsel İçmesuyu ve Kanalizasyon Hizmetlerinde Uygulanan Politikaların Toplumsal Bir Sonucu: Su Yoksulluğu/Yoksunluğu", *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk*, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, (Edit: Ahmet Alpay Dikmen), İmaj Yayınları, Ankara, s.313-340.

Gündoğan, N. (2008), "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele", *Ankara Sanayi Odası*, Ocak-Şubat, s.42-56.

Hatun, Ş. (2002), *Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri*, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 13. Yılında, Türk Tabipler Birliği, Ankara.

KB (Kalkınma Bakanlığı), *Rio'dan Rio'ya: Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınmanın Mevcut Durumu*, Taslak Metin, Ankara.

Keleş, R. (2010), *Kentleşme Politikası*, İmge Yayınları, Ankara.

Kılıç, S. (2008), "Küresel İklim Değişikliği Sürecinde Su Yönetimi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Dergisi*, S:39, s.161-186.

Kılıç, S. (2013), "Çevre Sorunları ve Yoksulluk", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C: 5, S: 1, s.9-20.

Kıvılcım, Z. (2009), "İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya" *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S: 1-2, s.217-240.

Konuk, O. ve Bayram, A. K. (2009), "İmansızlaştırılmış Yoksulluk: Yoksulluk, Bilim ve Etik", *Civilacademy*, C: 7, S: 1, Bahar, s.15-26.

Leba, R. (2001), "Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk", *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 4, S: 43, <http://www.mevzuatdergisi.com/2001/07a/02.htm>, 07.08.2014.

Mcneill John R. (2005), *Blue Planet*, Die Geschichte der Umwelt im 20. Jahrhundert, bpb, Bonn.

Ortaş, İ. (2008), *Dünya Açlığa Doğru Sürükleniyor*, *İndigo Dergisi*, http://arsiv.indigodergisi.com/arsiv/prof_ortas32.htm, 27.08.2014.

Özdek, Y. (2002), "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısacasında İnsan Hakları", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* (Editör: Yasemin ÖZDEK), TODAİE, Ankara, s.1-44.

Özden, K. ve Özmat, M. (2014), "Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları", *İdeal Kent*, Kent ve Politika, S:12, Nisan, s.60-87.

Öztürk, M. (2011), "Hekimbaşı Çöp Depolama Alanında 39 Vatandaşımız Nasıl Öldü", [http://www.haberx.com/hekimbasi_cop_depolamada_39_vatandasiz_nasil_oldu\(19,w,8279,907\).aspx](http://www.haberx.com/hekimbasi_cop_depolamada_39_vatandasiz_nasil_oldu(19,w,8279,907).aspx), 20.08.2014.

Pala, M. (2014), "Çöp Deyip Geçme", <http://www.mustafapala.com/2013/08/cop-deyip-gecme.html>, 20.08.2014.

Sapançalı, F. (2001), "Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk", *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, C:3, S: 2, s.115-140.

Sipahi, E. B. (2006) "Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk", *S.Ü. İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S: 11, s.173-189.

SON DEVİR (2011), "Bhopal Faciası", <http://www.sondevir.com/haftasonu/36414/bhopal-faciasi.html>, 20.08.2014.

Şenkal, A. (2005), *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Taş, H. Y. ve Özcan, S. (2012), "Türkiye'de ve Dünya'da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma", *Session 3D, Büyüme ve Gelişme III, International Conference On Eurasian Economies 2012*, s.423-430.

Tek Gıda-İş Sendikası (2014), Mısırdaki Yakıt ve Ekmek Ayaklanması, <http://www.tekgida.org.tr/Oku/9085/Misirda-Yakit-Ve-ekmek-Ayaklanmasi>, 27.08.2014.

Tireli, M. (2009), *Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletler (UNDP) ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz*, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Topuz, S. K. (2009), "Türkiye'de Sosyal Devlet Harcamalarının Genel Eğilimi: 2001-2009 Yılları Arasında Yapılan Eğitim, Sağlık ve Sosyal Koruma Harcamaları", *Alternatif Politika*, C:1, S: 1, s.115-136.

Uluocak, G. P. ve Çoban, A. İ. (2011), "Uluslararası Yardımların "İnsani" Boyutu: Küresel Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik Yardımların İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C: 8, S: 2, s.208-227.

Zengin, H. S. (2014), "Kentsel Siyasetin Öteki Yüzü", *İdeal Kent*, Kent ve Politika, S:12, Nisan, s.88-102.

Doç. Dr. Selim Kılıç: 1994 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünden mezun oldu.1995 yılında Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı ve halen aynı fakültede Kentleşme ve Çevre Sorunları A.B.D. öğretim üyesidir.

Kentsel Yoksulluk ve Türkiye’de Yerel Yönetimlerin İşlevleri

*

Urban Poverty and Functions of Local Authorities in Turkey

Mehmet Özel

Öz

Sanayi devriminden bu tarafa bütün dünyanın halen devam eden bir kentleşme süreci ile karşı karşıya olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, bütün ülkelerde nüfusun giderek artan çoğunluğu kentlere kaymaktadır. Bu nedenle, bir toplumdaki yoksulluk, esas itibariyle “kentsel yoksulluk” olarak okunabilir. Gelir yetersizliği ve toplumsal fırsat eşitsizliği temelinde tanımlanabilen yoksulluk, günümüzde esasta az gelişmiş ülkelerin temel sorunlarından biridir.

Bu makale çalışmasında yoksulluğa ilişkin öncelikle kavramsal/teorik inceleme yapılmış; Türkiye’de yoksulluğun görünümü ve gelişimi açıklanmaya çalışılmış ve son olarak, yoksullukla mücadele kapsamında, yerel yönetimlerin neler yaptığı ve yapabileceği, hukuki düzenlemeler eşliğinde değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, Kentsel Yoksulluk, Yerel Yönetimler, Belediyeler

Abstract

Since industrial revolution whole world face the fact that is standing as urbanization process. In other words, huge amounts of population migrate to urban in all the countries. Therefore, poverty in a society can be read as “urban poverty”. Poverty that is defined as a base of income scarcity and inequality of opportunity of society is one of the fundamental problems of underdeveloped countries.

In this paper, first of all theoretical/conceptual study dealing with poverty is done; the development and outlook of the poverty in Turkey is described. Finally, within the context of struggle with poverty, it is evaluated what local authorities do and what they may do accompanied with the legal regulations.

Keywords: Poverty, Urban Poverty, Local Authorities, Municipalities

Giriş

Ekonomik anlamda gelir yetersizliğini, sosyal anlamda toplumsal etkinliklere katılım fırsatlarının azalmasını ifade etmekte olan yoksulluk, sanayi devrimi sonrası dönemde önemli bir toplumsal sorun olarak kendini göstermeye başlamıştır. En temel tanımıyla, bir kişinin, asgari düzeyde refahı sağlayan yiyecek, barınma, giyim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamama halini anlatan yoksulluğun tarihsel olarak geçmişi oldukça geriye gitmektedir.

Kendine özgü sosyo-ekonomik işleyiş ve yaşam biçimine sahip bir insan yerleşmesi olan kentlerde ortaya çıkan yoksulluk, “kentsel yoksulluk” olarak ifade edilmektedir. Bu yerleşim alanlarında tüketim kalıpları ile mal ve hizmet fiyatları diğer yerleşmelerden farklılık arz etmekte, hem yaşam maliyetleri hem de tüketim eğilimleri yüksek olmaktadır. Bu da, özellikle görece yoksulluğu daha görünür kılmaktadır.

Günümüzde küreselleşme ve yerelleşme süreçlerini birlikte yaşayan dünyamızda, homojenleşme ve farklı ve yerel kültürleri öne çıkaran gelişmeler de paralel gitmektedir. Bu süreç, aynı zamanda devletlerin, birçok açıdan yerini kentlere ve bu düzeyde örgütlenmiş kurumlara bıraktığı, kentlerin ekonomik ve sosyal yaşamdaki öneminin giderek arttığı bir gelişme şeklinde ilerlemektedir. Neoliberal anlayışa göre ilerleyen bu süreçte, yerel yönetimlerin yönetim ve hizmet sunma anlayışında piyasa kurallarının hâkim olduğu ve bu kurumların yetkili otorite olarak adlandırıldıkları bir döneme girilmektedir. Bununla birlikte, merkezi devletin ekonomik ve sosyal hayattaki konumunu sınırlandıran bu gelişmenin, yerel yönetimler üzerindeki etkisi sınırlı kalırken, diğer taraftan, yerelleşme doğrultusunda etkide bulunduğu söylenebilir. Bu nedenle, yerelleşme olgusu ve neoliberal politikaların, yerel yönetimlerinin, ülkelerin yönetim sistemleri içindeki önemini artırıcı sonuçları olmuştur. Diğer bir deyişle yerel yönetimler, sınırlandırılmaya çalışan merkezi devletin fonksiyonlarının geçici olarak devredildiği bir yönetim birimi haline gelmiştir. Buna göre, küreselleşme olgusu ile birlikte biçimlenen yapı içinde yerel yönetimlerin önceki dönemlerden farklı bir biçimde anlamlandırılmaya başlandığı ve küreselleşmenin bu yönetimlerin önemini artırıcı sonuçları beraberinde getirdiği söylenebilir (Ersöz, 2011: 83-84).

Bu çalışmada, başat bir toplumsal sorun olarak “yoksulluk” konusu incelenmiş ve yoksullukla mücadelede yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları üzerinden, bunların nasıl bir işlev görebileceği tartışılmıştır.

1. Yoksulluk ve Kentsel Yoksulluk Kavram ve Tanımları

1.1. Yoksulluk Kavramı

İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumu olarak kısaca ifade edilebilecek olan yoksulluk, dar ve geniş anlamda tanımlanabilmektedir. Dar anlamda yoksulluk, açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama hali iken; geniş anlamda gıda, giyim, sağlık, barınma gibi olanakların yaşamı devam ettirmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalınmasını ifade etmektedir (Taş, 2012: 1).

Yoksulluk bir toplumsal soruna işaret etmektedir. Bu sorunun karmaşık ve çok boyutlu özelliği nedeniyle ilgili literatürde ittifak edilmiş bir tanımının bulunmadığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, yoksulluğun sadece iktisadi değil, aynı zamanda sosyal, kültürel, siyasal ve psikolojik vb çok yönlü bir kavram olması, üzerinde ittifak edilmiş tek bir tanım yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, öne çıkan kimi tanımlar vardır; buna göre, yoksulluk, “toplam kazançların, biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi”ni veya “yeteri kadar yiyecek elde edememe” ya da “az veya çok açlık çekme durumu”nu anlatmakta olup; en basit tanımıyla “herkese iyi bir hayat temin edecek yeterli ve erişilebilir kaynakların olmayışı” şeklinde tanımlanabilir (Sipahi, 2006: 175). Yoksulluk, mutlak veya görece saptanabilir bir olgu olup; ekonomik anlamda gelir yetersizliğini, sosyal anlamda toplumsal etkinliklere katılım fırsatlarının azalmasını ifade etmektedir (Werner, 1998: 703). Daha geniş bir yaklaşımla, yoksulluğun, “açlık”, “eğitimsizlik”, “barınacak bir evinin olmaması”, “hasta olma ve tedavi olamamak”, “hiçbir işinin olmaması ya da iyi bir işe sahip olamamak”, “kirli suyun sebep olduğu hastalık nedeniyle çocuğunu kaybetmek”, “gelecek korkusuyla yaşamak ve çocuklarının geleceğinden endişe duymak”, “umutsuzluk”, “eşitsizlik”, “özgür olamamak”, “siyasal yaşama katılamamak”, şeklinde farklı yansımalarıyla ele alınabileceği de ileri sürülmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu kavramla ilgili en belirgin özellik “temel ihtiyaçlar” konusudur. Bu durumda yoksulluk, bir kişinin, asgari düzeyde refahı sağlayan yiyecek, barınma, giyim ve sağlık

gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamama hali olarak tanımlanabilir (Bayraktutan ve Akatay, 2012: 2-3).

Tarihsel olarak geçmişi oldukça geriye giden yoksulluğun kentsel ve kırsal biçimleriyle artık yüzyılımızın bir olgusu olmadığı ileri sürülüyor (Werner, 1998: 705) veya temelde bir azgelişmişlik sorunu gibi algılansa da yoksulluk, gelişmiş ülkelerde de görülen bir sosyal sorundur. Ancak gelişmiş ülkelerde büyüme ve toplumsal kalkınmadaki gelişmişlik yanında, sosyal / refah devleti kapsamında düşük gelirli kesimler için devletin sağladığı gelir desteği, yaygın sağlık ve eğitim hizmetleri ve işsizlik sigortası gibi uygulamalar, yoksulluğun etkilerinin bu ülkelerde daha az hissedilmesini sağlarken, azgelişmiş ülkelerde kaynak yetersizliği nedeniyle bu tür hizmetlerin sınırlı olması, yoksulluk sorununun özellikle bu tür ülkelerde daha fazla hissedilmesine neden olmaktadır (Bayraktutan ve Akatay, 2012: 2-3).

Yoksulluk çalışmalarında yoksulluk konusunun, “mutlak yoksulluk” ve “görelî (nispi) yoksulluk” olarak iki farklı biçimde tanımlandığı da görülmektedir. “Mutlak Yoksulluk”, hanehalkı veya bireyin yaşamını fiziken devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu “en düşük tüketim seviyesidir”. Bu seviyeyi belirleyen, iki temel unsur bulunmaktadır: Birincisi ailenin büyüklüğü ile tüketilecek mal ve hizmet gereksinimi, diğeri ise, bu gereksinimleri karşılayacak mal ve hizmetlerin fiyatlarıdır. Bu unsurlar üzerinden ulaşılan parasal miktar, *Yoksulluk Çizgisi* olarak kabul edilmektedir (Kule ve Es, 2005: 262). Şu halde mutlak yoksulluk, insanların asgari yaşam koşullarını sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu gıda, giyim ve barınak gibi sadece en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmekten yoksun olma durumudur. Diğeri bir ifadeyle, mutlak yoksulluk, bireyin yaşamını sürdürebilecek asgari refah düzeyini yakalayamaması durumudur. Bir toplumdaki mutlak yoksulluk oranı ise, bu asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır (Taş, 2012: 1).

Bir toplumda mutlak yoksulluk içindeki kişilerin miktarı, genellikle belirli bir minimum gelir düzeyinin altında yaşayan insanların sayısı olarak kabul edilmekte ve bu kapsama dahil edilecek kişilerin gelir düzeyi / yoksulluk düzeyi ise, ulusal gelir düzeyinden bağımsız olarak, günlük bir dolardan aşağı gelir düzeyine sahip olma hali olarak belirlenmektedir. Ancak mutlak yoksulluk bütün toplumlarda kendini gösterebilmekle birlikte, toplumsal koşullardaki farklılıklar nedeniyle bir toplumdaki mutlak

yoksulluk düzeyini belirlemede “uluslararası yoksulluk sınırı” ölçütü ve ABD doları cinsinden ifadesi tercih edilmektedir; örneğin 1985 yılında Dünya Bankası, bu sınırı, yıllık 370 Dolar olarak belirlemiştir (Yaylı, 2009: 401).

TÜİK ise yoksulluğu, genel olarak insanların temel gereksinimlerini karşılayamama durumu olarak tanımlarken (Özbek, 2011: 55), Dünya Bankası ise, yoksulluğu, ekonomik açıdan tanımlamış ve belirli bir parasal gelir düzeyi altında kalanları, yoksul olarak nitelendirmiştir. Oysa uygulamada, yoksulu yoksul olmayandan ayırabilmek için “yoksulluk sınırı” belirlenmektedir. Yoksulluk sınırı, yoksul olarak sınıflandırılan kişinin asgari ölçünün altındaki yaşam standardı seviyesidir. Buna karşın UNDP’nin yoksulluk tanımı, parasal boyutu aşmakta olup, şu beş yoksulluk boyutunu içeren bir durumu ifade etmektedir: uzun ve sağlıklı bir yaşam sürebilmek, bilgi sahipliği, insanca bir yaşam sürebilmek için gerekli kaynaklara erişim, sosyo-ekonomik yaşama katılabilmek ve üretken olabilmek için kaynaklara erişim (Yaylı, 2009: 401).

Mutlak yoksulluk yaklaşımına göre, yoksulluk, “insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olamama durumu” veya “mutlak asgari refah düzeyinin altında kalma durumu” ya da “yaşamda kalabilmek için gerekli mal ve hizmetlere olan ihtiyaçların karşılanamaması durumu”dur. Şu halde, hayatta kalabilmek için gerekli en düşük maliyetli gıda harcamalarının parasal değeri bir yoksulluk çizgisi oluşturmakta ve bu gelir düzeyinin altındakiler yoksul sayılmaktadır (Kule ve Es, 2005: 263).

Dünya Bankası 1990’daki çalışmalarında, bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli en düşük kalori miktarı olan 2400 k/cal’lik besini alabilecek geliri olmayanları mutlak yoksul olarak kabul etmiştir. Mutlak yoksulluk sınırı ise “Azgelişmiş Ülkeler” için günde 1 dolar olarak kabul edilirken, Latin Amerika ve Karayipler için bu sınır 2 dolar, Türkiye’nin de içinde bulunduğu Doğu Avrupa ülkeleri için 4 dolar, “Gelişmiş Ülkeler” için ise 14,4 dolar olarak belirlenmiştir. Yoksulluk sınırı için dünya üzerindeki bu görünüm ve ayırım, ülkeden ülkeye değişen “görelî” bir yoksulluk yaklaşımını da beraberinde getirmiştir (Kule ve Es, 2005: 263). Diğer taraftan, Nispi/Görelî Yoksulluk kavramı ise, yoksul hanehalkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve var olan koşullara göre ortalama bir gelire sahip olan hanehalkı veya birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma

gücü arasındaki açıklığı ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, örneğin ortalama bir gelire sahip olan hanehalkı, yoksul bir hanehalkının gelirinin üç katına sahip ise, yoksul kabul edilen aile, ortalama gelire sahip olan bu aileye göre ancak onun sahip olduğu kaynakların üçte biri oranında ekonomik ve sosyal içerikli bir kaynağı kullanma olanağına sahip olacaktır (Kule ve Es, 2005: 263-264; Taş, 2012: 1). Şu halde nispi yoksulluk, gelirden tamamen yoksun olmaktan çok, gelirden yoksulluğu anlatmaktadır. Nispi yoksullar, sürekli bir gelire sahip olsalar ve asgari hayat standardını yakalamış olsalar da, bunların gelir düzeyi çoğu kez ortalama refah seviyesinin altında kalmaktadır. Bu nedenle bunlar, temel gereksinimlerini kısmen karşılayabilseler bile, eğitim, sağlık, altyapı, sosyo-kültürel katılım ve konut kalitesi açısından yeterli düzeye sahip değildirler.

Yoksulluğun bu türleri dışında ilgili literatürde “yapısal” ve “geçici” yoksulluk biçimlerinden de söz edilmektedir (Taş, 2012: 1-2). Yapısal Yoksulluk, bir ülkenin ekonomik, sosyal ve politik yapısından ve kurumlarından kaynaklanan uzun dönemli ve kalıcı yoksulluğu ifade ederken, geçici yoksulluk, mevsimlik işsizlik, enflasyon gibi dönemsel faktörlerden kaynaklanan ve kısa dönemde ortaya çıkan yoksulluğu anlatmaktadır. Bu temel ayırımın yanı sıra yoksulluğa ilişkin tanımlamalarda “objektif/sübjektif yoksulluk”, “kronik/geçici yoksulluk”, “gelir yoksulluğu/insani yoksulluk”, “kırsal/kentsel yoksulluk” gibi sınıflamalar da bulunmaktadır (Öz ve Yıldırım, 2009: 454; Özbek, 2011: 55).

1.2. Kentsel Yoksulluk Kavramı

Belirli bir sosyo-ekonomik işleyiş ve kendine özgü bir yaşam biçiminin cari olduğu insan yerleşmelerinden “Kent”lerde ortaya çıkan yoksulluk, kentsel yoksulluk olarak ifade edilmektedir. Bireyler için bütün yerleşmelerde yaşamını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu kalori aynı olsa da, kentsel yerlerde tüketim kalıpları ile mal ve hizmet fiyatları kırsal alanlardan farklılık arz etmektedir. Diğer taraftan, kentsel yaşam, maliyetleri artırıcı bir niteliğe sahiptir; örneğin, ulaştırma maliyetleri buna önemli bir örnek teşkil edebilir. Ayrıca kentli kesimin tüketim eğilimleri, kırsal kesimden farklıdır (Es ve Güloğlu, 2004: 85). Kentsel Yoksulluk, sosyal koruma, sağlık, eğitim, konut, kişisel güvenlik, alt yapı gibi yoklukları kapsayan, dinamik ve potansiyel boyutları olan bir olgudur (Öz ve Yıldırım, 2009: 455). Bir başka deyişle, kentsel yoksulluk, “kente özgü” bir yoksulluk bi-

çimidir. Kentsel yoksullukta temel ihtiyaç maddelerine ulaşmadaki gelir yetersizliği yanında barınma, kişisel ve iş güvenliği, sosyal hizmetlerden yararlanma, eğitim gibi hizmetlerden yoksunluk söz konusudur. Günümüzde kentsel yoksulluk üzerine yapılan araştırmalarda kentsel yoksulluğun göstergesi olarak sadece düşük gelir seviyesi değil, çevresel koşullar, sağlık hizmetleri, tüketim tercihleri, kamusal nitelikte hizmetlere ulaşma ve yararlanma, sivil haklar, barınma gibi diğer göstergeler de dikkate alınmaktadır (Gürler Hazman, 2010: 143).

Kentsel Yoksulluk, kentlerde, kapitalizm, modernleşme, küreselleşme ve buna dayalı sınıfsal eşitsizliklerin beraberinde getirdiği en önemli sorun alanlarından biri olarak gündeme gelmiştir. Kentlerde farklı yönleriyle görünen bu yoksulluk hemen hemen bütün toplumlarda kendisini göstermekle birlikte özellikle azgelişmiş ülkelerin çok önemli bir sorunu olup; bir kentin sunduğu hak ve olanaklara o kent halkının ulaşım ulaşamaması kent yoksulluğunun düzeyini ortaya çıkarır. Politik istikrarsızlıkların büyüttüğü ekonomik yetersizlikler, bu sorunun öncelikli nedeni olmakla birlikte, eğitim, sağlık, barınma, güvenlik, sosyal olanaklardan yararlanma gibi temel gereksinimlerin karşılanamaması durumları da kentsel yoksulluğu beslemektedir (Sipahi, 2006: 175).

Yoksulluğun birçok yapısal nedeni olmakla birlikte, temel nedenlerinden birinin, sanayi öncesi toplumdan sanayi toplumuna geçişte yaşanan sorunlar olduğu belirtilmektedir. Sanayi öncesi toplumda geçimlik ekonomiler söz konusudur ve bu ekonomilerde üretim ve tüketim faaliyetleri birbirinden ayrılmamıştı. Sanayi toplumuna geçişte ise, piyasa için tarımsal üretime geçilerek, köylülük kimliği değişime uğramış; köylerden çözülen büyük kitleler, sanayileşmenin ve ilgili hizmetlerdeki gelişmelerin gereksindiği emek talebini karşılamak için kentlere kaymaya başlamışlardır. Bu nedenle, kente gelen bu köylü kitlelerinin kentteki yoksulluğun kaynağı olduğu ileri sürülmektedir (Akyıldız, 2009: 865).

Kentsel yoksulluğun kapsamı, sadece bir gelir azlığı ve kentsel hizmetlerden yeterince yararlanamamaya sınırlı tutulamaz; aynı zamanda eğitim, sağlık ve güvenlik gibi hizmetlerden daha az yararlanmayı; varoşlarda yaşamayı; kentsel şiddete daha açık olmayı da içine alır (Çolakoğlu, 2003: 466). Bir başka deyişle, yaşanan yerlere göre yoksulluğun boyutları ve yoksulların temel özellikleri arasında belirgin bir farklılık gözlenmektedir. Yoksul kişiler, gelir düzeyi, sosyal göstergeler, kentte veya kırsalda

yaşıyor olması, tüketim seviyesi ve diğer ekonomik ve sosyal yaklaşımlara göre belirlenmektedir. Kentsel yoksullar, gelir, tüketim, sosyal aktivitelerde yetersizlikler gibi ekonomik yaklaşımları önemserken, kırsal kesimdeki yoksullar daha çok bağımsızlık, güvenlik, kimlik, sosyal ilişkilerde samimiyet, karar alma özgürlüğü, hukuki ve siyasi haklar gibi maddi olmayan değerleri önemsemektedirler (Özbek, 2011: 55).

1.3. Küreselleşme ve Yeni Kentsel Yoksulluk

Yaşam standartlarında ciddi bir gerilemeye karşılık gelen yoksulluğun, bütün sınıflı toplumlarda olduğu gibi kapitalizmde de toplumsal yaşamın bir parçası haline geldiği ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sanayi toplumuna geçiş sürecine ait bir olgu şeklinde daha çok az gelişmiş ülkeler bağlamında gündeme gelirken, 20.yy'ın sonlarında sanayileşmiş kapitalist ülkeleri de içine alarak dünya tarihinde benzerine rastlanmayacak şekilde küreselleştiği ileri sürülmektedir (Kaygalak, 2001: 125-126).

Sosyal koruma, sağlık, eğitim, konut, kişisel güvenlik, alt yapı gibi yoksullukları kapsayan, dinamik ve potansiyel boyutları olan kentsel yoksulluk, eskiden nüfusun küçük bir kısmı için statik bir olgu olarak tartışılmaktaydı. Ancak, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan “yeni yoksulluk” sürecinde, farklı bir boyuta geçen kentsel yoksulluk, siyasal ve sosyal değişimler, ekonomik krizlerin ve kalkınmanın yarattığı istihdam sorunları ve kentlere yaşanan yoğun göçler ile kendini belirgin şekilde hissettirerek “yeni kentsel yoksulluk” olgusunu türetmiştir (Öz ve Yırdırımalp, 2009: 455).

Başlangıçta, zengin ülkeler ile yoksul ülkeler arasında diyalojik bir ilişki geliştireceği iyimserliği ile yaklaşılan küreselleşmenin, beklentileri karşılamayarak, tek taraflı, eşitler arası ilişkilere dayanmayan yeni mekanizmalarla yoksul ülkeler üzerindeki tahakkümün artmasına yol açtığı ileri sürülmektedir (Çolakoğlu, 2003: 461). Bu yeni gelişme, neoliberal / Yeni Sağ paradigma çerçevesinde işletilerek; bir yandan, yapısal uyum politikalarıyla yoksul ülkelerin borçlarını ödeyebilmesi sorununu sürdürebilir konuma getirecek yeni borçlanma biçimine yol verirken, diğer yandan, IMF destekli politikalar yoluyla sosyal harcamaların ve yatırımların kısılmasını öngörerek, yoksulluğun artmasına ve sürdürülmesine zemin hazırlamıştır. Bu gelişme üzerine, günümüzde çok sayıda araştırmacı bugün kentlerde yaşanan yoksulluk olgusunun, geçmiştekenden farklılaştığını dile getirmekte olup, toplumun büyük kesimini etkisi altına aldığı kabul

edilen yoksulluğun bugünkü biçimini, “yeni kentsel yoksulluk” olarak tanımlamaktadırlar (Kaygalak, 2001: 126).

“Yeni Kentsel Yoksulluk” biçiminde yeni bir kavramlaştırmaya gidilmesinde, yoksulluğun küreselleşme süreçleriyle artarak yaygınlaşması olgusu olduğu söylenebilir. Bu artış da, IMF ve Dünya Bankasının 1980 ve 1990’larda, Washington Konsensüsü’nün etkisiyle, üretimi ön plana çıkarması ve kalkınma için neoliberal bir yapı oluşturma yoluna gitmelerinin büyük rolü olduğu düşünülebilir. Çünkü bu süreç, sosyal devlet/refah devletinde bir gerilemeyi beraberinde getirmiştir. Bu şekilde sosyal devlet krizi, bir taraftan kamunun işveren konumunun zayıflaması ve dolayısıyla işsizliğin artmasına yol açarken, diğer taraftan, sosyal harcamalara kısıntı getirerek, dar gelirli kentli kitlelerin yaşam koşullarının zorlaşmasına neden olmuştur (Akyıldız, 2009: 860-861).

Yeni kentsel yoksulluk, düşük sanayileşme ve hızlı kentleşmeyle bağlantılı bir olgu olarak açıklanan kentsel yoksulluğun, neoliberal politikalar sonucu enformel sektör, taşeronluk gibi istihdam biçimlerinin, esnek üretim adı altında ekonomide ağırlığının artmasıyla daha da yaygınlaşması ve kronikleşmesini temel alarak kapsamını genişletmiştir. Bu anlamda yeni kentsel yoksulluk, az gelişmiş ülkeler yanında gelişmiş ülkeleri de kapsayacak bir biçimde, sadece toplumsal bir kategori olan emekçi kesimin parçasını oluşturan kent yoksullarını içermediği, son yıllarda göreceli olarak yoksullaşan daha geniş toplum kesimlerinin yaşam koşullarını anlatan bir kavram haline geldiği belirtilmektedir (Kaygalak, 2001: 127).

2. Kapitalist Sistem ve Kentsel Yoksulluk

Kentler, tarihsel oluşumlardır. Ancak modernite ile birlikte kapitalizmin kentsel mekanı, siyasal iktidarın, kitlelerin siyasal açıdan zorunlu olarak sisteme eklemleneceği bir alan olduğu düşüncesi ile üzerinde hegemonya kurduğu bir mekan olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle, modern devlet, kent mekanını bir takım stratejilerle dönüştürerek yönetegelmiştir. Bu süreç aynı zamanda kent içinde kimlik bölünmelerini de üretmiştir (Zengin, 2014: 99). Şu halde, bu düşünceye göre, kentsel yoksulluk gibi kentsel toplumsal unsurlar, kentsel kapitalizmin ürettikleridir.

Dünya tarihine bakıldığında yoksulluk konusunun, temel bir toplumsal sorun olarak, esas itibarıyla kapitalizmle birlikte 19.yy’da literatüre

girdiği görülmektedir. Bu yy'da yasal düzenlemelere konu olan yoksulluk kavramı, belirli bir gelir düzeyini veya belirli bir yaşam standardını değil, işçi sınıfının / mülksüz proleteryanın durumunu anlatan bir kavramlaştırmaydı (Akyıldız, 2009: 859). Örneğin İngiltere'de Viktorya Döneminde çıkarılan 1834 tarihli Yoksulluk Yasası'nda yoksulluk, sadece kendi yenden üretimini sağlayabilmek için emeğe başvurmak zorunda kalan kişinin içinde bulunduğu durumu anlatıyordu. Bir başka ifadeyle, yoksulluk, mülk sahibi sınıflardan mülksüzleri ayıran bir anlatımdı. Böylece yoksulluk, mülk sahipleri dışındaki herkesi kapsamaktaydı.

Kapitalizmin egemen olduğu 20.yy, insanların ve ülkelerin zengin ve yoksul olarak sınıflanmasına zemin hazırlamış ve zamanla bu iki sınıf arasındaki makas sürekli açılmıştır. Öyle ki, dünya üzerinde üretilen bütün mal ve hizmetlerin ülkeler arasındaki dağılımına bakıldığında, bir kısım ülkeler çok büyük gelirler elde ederken, diğerlerinin ancak günlük yaşamlarını idame etme imkanı elde ettikleri söylenebilir. Örneğin, 1990'da, merkez ülkeler olarak yüksek gelirli sanayi ülkeleri dünya nüfusunun %15.5'ini, çevre ülkeler ise %84.5'ini oluştururken, dünya üzerinde yaratılan GSYİH'daki payları sırasıyla %72.2 ve %26.8, ihracattaki payları %80.2 ve %19.8 olarak gerçekleşmiştir (Çolakoglu, 2003: 467). Dünya genelinde ülkeler, gelişmişlik düzeyleri açısından yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Bugün Paris'li bir orta sınıf ailenin, Güneybatı Asya'nın kırsal kesiminde yaşayan bir aileye oranla yüz kat daha fazla kazandığı; Filipinli bir çiftçinin, New York'lu bir avukatın bir ayda kazandığına ancak iki yılda erişebildiği ve ABD'lilerin her yıl lokanta ve süper-marketlerde 30 milyar dolar harcadığı (Es ve Güloğlu, 2004: 83) dikkate alınrsa, dünya üzerinde cari olan kapitalist sistemin yarattığı çelişkilerin boyutları daha iyi kavranabilir. 2. Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin dünya üretim sisteminde sağladığı aşırı artışa rağmen, az gelişmiş ülkelerde yoksulluk daha da derinleşmiştir; örneğin BM, 1971 yılında en yoksul 24 ülkeden söz ederken 1980'lerde 42 ülke sayısı vermiştir. Benzer şekilde, sanayileşmiş kapitalist ülkelerde kişi başına ortalama gelir, en az gelişmiş ülkelerdekisinin 50 katı olduğu görülmektedir (Çolakoglu, 2003: 468).

3. Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Görünümü

Yoksulluk, gelişme düzeyi ne olursa olsun her ülkenin karşılaştığı iktisadi sorunlardan biridir. Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren yoksulluğun küresel bir sorun olarak algılanmaya başlanması, Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşları bu konu üzerinde yoğunlaşmaya yöneltmiştir. Nitekim 2000 yılında BM tarafından ilan edilen ve 189 üye ülkenin 2015 yılına kadar gerçekleştirmeyi taahhüt ettiği Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması hedefinin varlığı, yoksulluk sorununun küresel düzeyde güncelliğini koruduğuna ilişkin bir gösterge olarak okunabilir (Bayraktutan ve Akatay, 2012: 1-2).

Dünyada yoksulluğun Güney Asya ve Güney Sahra ülkelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Güney Sahra ülkeleri yoksulluk oranı açısından Güney Asya bölgelerini de aşarak, yaklaşık her iki kişiden birinin yoksul sayıldığı bir durum arz etmektedir. Genel eğilimler olarak, kırsal yoksulluk Asya’da, kentsel yoksulluk ise (kentleşme düzeyinin şimdiden çok yüksek oranlara ulaşmış olmasının bir sonucu olarak) Latin Amerika’da en yüksek boyutlara ulaşmıştır. Öte yandan, hızlı kentleşme sonucunda kentsel yoksulluk oranlarının yakın bir gelecekte Asya ve Afrika’da da önemli ölçüde artması beklenmektedir (Es ve Güloğlu, 2004: 83).

Az gelişmiş ülkelerde, yoksulluğun en fazla üretildiği mekânlar kentlerdir. Bu ülkelerde nüfus artışı ve işsizlik baskısıyla kırsal alanlardan kentsel alanlara olan göç, kentlerdeki yoksulluğu daha da artırmaktadır. Ayrıca göç alan kentlerdeki altyapı ve sanayi yeni göçü taşıyabilir olmadığından, kentler adeta yoksulluk üreten merkezlere dönüşmektedir (Çolakoğlu, 2003: 469).

Türkiye’de yoksulluk sorunu, dünyaya paralel bir şekilde 1990’lı yıllara kadar resmi olarak dillendirilmeyen ve özellikle ekonomi bilimi içinde çok incelenmeyen bir konu olarak kalmıştır. Ancak kırsal yoksulluk yanında kentsel yoksulluk ve işsizliğin artması “yoksulluk” olgusuna ilgiyi artırmıştır (Akyıldız, 2009: 861). Ancak özellikle çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra daha da hızlanan kentleşme ve 1980 sonrası sosyo-ekonomik koşulların sonucunda önceki dönemleri aşan bir kentleşme süreci, kentlerde öteden beri var olan altyapı yetersizliği kentlerde bir çıkmaz yaratmıştır. Bu çıkmaz, barınma ve yetersiz istihdam üzerinden

ciddi bir işsizlikle birleşerek kentsel krizi ve bununun uzantısı olan kentsel yoksulluğu tetiklemiştir (Çolakoğlu, 2003: 473).

4. Yoksullukla Mücadele Stratejileri

Yoksulluk sorunu, ekonomik sonuçların ötesinde önemli sosyal ve siyasal sonuçlar yaratmaktadır. Dolayısıyla yoksulluğun azaltılması, hem ekonomik hem de toplumsal açıdan önemli dışsallıkları da beraberinde getirecektir (Gürler Hazman, 2010: 140).

20. yy'da kendini gösteren yoksullukla mücadele stratejilerine bakıldığında, iki temel politika grubunun uygulandığını görülmektedir. Doğrudan mücadele kapsamındaki politikalar, daha çok II. Dünya Savaşından 1980'lere kadar bütün dünyada yaygın olarak kendini gösteren ve bir sosyal güvenlik ağını öngören sosyal politikalar niteliğinde iken; küreselleşme sürecinin bir ürünü kabul edilebilecek dolaylı mücadele stratejisinin politikaları ise, yoksulluğun önemli bir kaynağı olan işsizliği azaltarak ve ekonomik büyümeyi sağlayarak yoksulluğu dolaylı yünden azaltmayı amaçlamaktadır (Bayraktutan ve Akatay, 2012: 4).

Yoksullukla dolaylı mücadele kapsamında, ekonomik büyümenin, yoksulluğun azaltılmasında önemli bir etken olduğu görüşü yaygındır. Nitekim yoksulluk oranlarındaki en büyük düşüşlerin, istikrarlı büyüme dönemlerinde meydana geldiği görülmektedir. Dolaylı yaklaşım, kaynakların, büyümeyi hızlandırmak için kullanılmasını ve büyüme yoluyla yoksulların gelirlerinin arttırılarak yaşam koşullarının iyileştirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak bu stratejiden beklenen yararın elde edilebilmesi için büyümeden kaynaklanan kazanımların adil bölüşümüne, yoksullara ne oranda ulaştığına ve yoksul grupların yaşam koşullarında ne yönde değişiklikler yarattığına odaklanmak gerekir. Aksi takdirde, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri arttıran bir büyüme süreci, büyümenin yoksulluğun azaltılması konusunda sağladığı yararları da azaltacaktır (Bayraktutan ve Akatay, 2012: 4).

Yoksullukla doğrudan mücadele yaklaşımı, devletin, öncelikle beslenme, sağlık, eğitim ve konut gibi temel ihtiyaçlar olmak üzere, yoksulların yaşam koşullarını ilgilendiren konulara yönelik uygulamaya koyduğu somut program ve politikaları yoluyla yoksul kesimlere sağladığı transferleri içermektedir. Bu program ve politikalarla devlet, yoksullukla mücade-

le kapsamında vergi, sosyal güvenlik, sosyal yardım, sağlık ve eğitim politikaları gibi araçlarla gelirin ikincil dağılımına müdahale etmektedir. Bu politikalar, sosyal devlet/refah devleti politikaları olarak da okunabilir. Bu tür refah devleti politikaları, liberaller tarafından, hizmetlerde kalitesizlik, israf, savurganlık, verimsizlik, ağır vergi yükü dolayısıyla düşük yatırım ve işsizlik gibi sonuçları olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bunlara göre, bu nedenlerle devlet, yoksulluğun çözümü değil bizatihi kaynağıdır. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı’nın ardından uygulanmaya başlanan ve 1970’lerin sonuna kadar yaygınlaşan, tam istihdam ve kapsamlı bir sosyal güvenlik ağının kurulması biçiminde özetlenebilecek olan refah devleti politikalarının, özellikle gelişmiş ülkelerde genel olarak yoksulluğun ortadan kaldırılmasında önemli başarılar sağladığı söylenebilir. Ancak yoksullukla mücadele için ağırlık verilen sosyal güvenlik harcamalarının bütçe üzerindeki yükünün giderek artması, bu politikaların 1980’lerden itibaren terk edilmesine yol açmıştır (Bayraktutan ve Akatay, 2012: 5).

Yoksullukla mücadele, artık günümüzde küresel anlamda ele alınan bir konu haline gelmiş ve yerel birimlerden uluslararası birimlere kadar hemen hemen tüm kurumları ilgilendirir olmuştur. Burada yoksullukla mücadelede takip edilen stratejiye bakıldığında, ortak politika olarak, kentsel ve bölgesel boyutlarıyla birlikte “kalkınma”, temel hedef niteliğindedir. Bu süreçte, kalkınma gündeminin yerele kaymasının da bir sonucu olarak, her ülkenin ve yerel yönetim düzeyinin sosyal sorumluluk projeleri kapsamında yoksulluğu önleme stratejilerinin önemi artmıştır (Gürler Hazman, 2010: 140-141).

Yoksulluğu önlemek için sadece merkezi yönetim değil aynı zamanda yerel yönetimlere doğru her aşamada politika analizlerinin eşit uygulanmasını sağlamak gerekmektedir. Ancak Türkiye’de bu konuda yetersizlikler söz konusudur. Bu çerçevede karşılaşılan sorunlar, DPT Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında aşağıdaki biçimde sıralanmıştır (ÖİK, 2007: 62-65);

- 1) Yoksullukla mücadelede ve adil gelir dağılımını gerçekleştirmede etkili bir politikanın bulunmaması,
- 2) Gelir dağılımı ve yoksullukla mücadelede devletin görev ve sorumluluğunun ön plana çıkarılmaması, konunun piyasa ve aile dayanışması ilişkilerine bırakılması,

- 3) Sosyal yardım kurumlarının kapasitelerinin yetersizliği ve koordinasyon eksikliği,
- 4) Yüksek işsizlik ve kayıt dışı sektörün büyüklüğü, gelir dağılımı sorunlarının ve yoksulluğun temel sebebi olması, şeklinde sıralanmaktadır.

Kentsel yoksulluğun azaltılması için önerilen projelerin, kentsel kalkınma ile iç içe olduğu bu nedenle, kentsel kalkınma projelerinde başarı sağlanması durumunda yoksulluk sorununun çözümünde önemli bir gelişme sağlanabileceği söylenebilir. Şu halde bu amaç doğrultusunda ulus-altı ve yerel yönetimlerin, işbirliği içinde olmaları gerekir. Bu işbirliğinin amacının, özellikle bütün sektörlerde ekonomik büyümeyi sağlamak olduğu ileri sürülmektedir. Böylelikle, yeni istihdam olanakları yaratmak, sosyal güvenlik ve sağlık sigortası uygulamalarından yararlanmak ve gelir yardımı ile asgari yaşam standartlarını sağlamak mümkün olabilsin. Yoksullukla mücadelede şu halde özellikle yerel yönetimlere ve bunlar içinde de belediyelere önemli görevler düşmektedir. Belediyelerin bu alanda stratejik olarak daha etkin bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Çünkü belediyeler, bölgeyi iyi tanımakta ve temel ihtiyaçları daha net saptayabilmektedirler (Gürler Hazman, 2010: 141-142).

5. Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluğun tanımı genişledikçe, yoksulluğun nedenlerini belirlemek de güçleşmekte; bu nedenler, zaman içerisinde sosyo-ekonomik değişiklikler ile çeşitlenmektedir. O halde, yoksulluğun nedenlerinin çeşitli olduğu söylenebilir. Bu nedenler –Türkiye’ye özgü olanları ile birlikte-, şu şekilde sıralanabilir (Gürler Hazman, 2010: 137; Sipahi, 2006: 175; Akyıldız, 2009: 865; Kaygalak, 2001: 127; Çolakoğlu, 2003: 467; Es ve Güloğlu, 2004: 83; Kule ve Es, 2005: 268): Yaşlılık ve hastalık sebebiyle insanların emek piyasasının dışına çıkmaya zorlanması; kendilerini ya da ailelerini yoksulluk düzeyinin üstünde tutmaya yetecek ücreti elde edecek ölçüde beceriye sahip olunmaması; faktör hareketliliğine sahip olunmaması, diğer bir ifadeyle, hizmetlerine olan talebin azaldığı meslek alanlarından yaşları ya da demode olan becerileri nedeniyle yeni iş alanlarına geçilememesi; ekonomik durumun olumsuz bir seyir izlemesi; kentlerde, kapitalizm, modernleşme, küreselleşme ve buna dayalı sınıfsal eşitsizlikler; politik istikrarsız-

lıkların büyüttüğü ekonomik yetersizlikler; sanayi öncesi toplumdan sanayi toplumuna geçişte yaşanan sorunlar; 1980’lerden sonra sosyal devlet olgusundan uzaklaşma; düşük sanayileşme ve hızlı kentleşme; kapitalist sistemin yarattığı çelişkiler; nüfus artışı ve işsizlik baskısıyla kırsal alanlardan kentsel alanlara olan göç; gelir dağılımındaki adaletsizlik; bölgeler arası farklılıklar; kentleşme ve iç göç; düşük ücret seviyesi; kayıt dışı istihdam.

6. Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Devletin Sosyal Sorumluluğu

6.1. Devletin Yoksullukla Mücadelesinde Hukuksal Boyut

Yoksulluk sorunu, sosyal haklar çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu nedenle, yoksulluk devlete, ulusal ve uluslararası ölçekte sosyal sorumluluk görevi yüklemektedir. Ancak bu bağlamda dramatik bir “iki koldan saldırı” olduğu ileri sürülmektedir. Şöyle ki, yoksulluğu derinleştiren neden, yoksulluğa karşı önerilen sosyal hakların gerilemesine de yol açmaktadır. Bir başka deyişle, küresel kapitalimin işleyiş kuralları sosyal hakları aşındırmakta ve zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumu giderek açmaktadır (Akyıldız, 2009: 862).

Devlete sorumluluk yükleyen ve yoksullukla mücadele bağlamında değerlendirilebilecek ilk uluslararası sözleşme BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesidir. Bu sözleşme devlete, bu sözleşmede söz konusu edilen haklar bağlamında gerekli her türlü tedbiri almakla yükümlü kılınmıştır. Diğer taraftan, 2000 yılında imzalanan BM Binyıl Sözleşmesi de devlete kent ölçeğinde yoksullukla mücadele konusunda sorumluluk yükleyen diğer bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile 2015 yılına kadar, kalkınma ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik gerçekleştirilmek üzere sekiz hedef belirlenmiştir. Ayrıca 1980 sonrası neoliberal politikaların gündemde olduğu bir dönemde 1996 yılında gerçekleştirilen ve özellikle yoksulluğun konut boyutu açısından önem arz eden BM Habitat II Konferansının, devletlere, yaşam alanlarını daha iyi hale getirmek üzere uluslararası, ulusal ve yerel ölçeklerde bir takım eylemler için görevler verilmiştir (Akyıldız, 2009: 862-864).

Türkiye, ulusal ölçekte de yoksullukla mücadele anlamına gelecek önemli adımlar atmıştır. Bu konuda en önemli adım, 1961 Anayasasında “sosyal devlet ilkesi”ne yer verilmesidir. Bu ilke ile birlikte Türkiye’de “sosyal devlet” olgusu kurumsallaşmaya başlamıştır. Benzer şekilde 1982

Anayasasında da sosyal devlet ilkesine yer verilmiştir, ancak 1980 sonrası neoliberal politikaların etkisiyle uygulamada sosyal devlet ilkesinden uzaklaşmaların başladığı söylenebilir (Akyıldız, 2009: 864).

6.2. Türkiye’de Yoksulluğun Gelişimi

Türkiye’de gıda yoksulluk oranının 1994’te % 2.9’dan 2003 yılında %1.3’e gerilemesinden hareketle, Türkiye’de açlık sınırını altında yaşayanların oranının kaygı verici olmadığı ve azalmakta olduğu belirtilmektedir (Gül vd, 2007:250). Ancak yine aynı kaynakta, gıda ve gıda dışı yoksulluk sınırı olarak anılan “görelî” yoksulluğun oranının %27 olduğu; BM İnsani Gelişmişlik Endeksinde 2001 yılında 174 ülke içinde 85.sırada iken 2005 yılında 177 ülke arasında 94.sıraya gerilediği; 2005 yılı insani yoksulluk endeksinde ise 103 ülke arasında 19.sırada yer aldığından hareketle Türkiye’nin yoksulluk endeksinde “az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler” arasında görece iyi bir konum sergilediği belirtilmektedir (s.250). Türkiye’nin 2011 yılı insani gelişim endeksi sıralaması,187 ülke arasında 92.sırada bulunduğu (Türkiye 1980 yılında 105.sırada bulunuyordu) (<http://tr.wikipedia.org>, 2014) insani endeks açısından Türkiye’de bir gelişme yaşanmış olduğu görülse de, çok fazla aşama kaydedildiği söylenemez.

Yoksullukla mücadele bir süreç olup, esasta bu mücadele bir sosyal politika türü olarak görülebilir (Yaylı, 2009: 402). Hem kavram hem de uygulama olarak 19.yy’da endüstri devriminden sonra doğmuş olan sosyal politika, genel anlamıyla, bir ülkede çeşitli toplumsal sorunlara ilişkin olarak uygulanan politika ve önlemler bütünüdür (Aydın, 2008: 23). Bir başka ifadeyle ve geniş anlamıyla sosyal politika, çalışanlar, emekliler, yaşlılar, kadınlar, çocuklar, yoksullar, özürlüler, tarım üreticileri gibi toplumun değişik kesimlerinde ortaya çıkan çeşitli sorunları çözmeyi ve sosyal refahı artırmayı hedefleyen önlemler ve uygulamalar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Gül vd, 2007: 248). Şu halde sosyal politikanın “insani gelişme”yi hedeflediği söylenebilir. UNDP’nin, yoksulluğu belirlemeye dönük olarak ortaya koyduğu “İnsani Gelişim Endeksi”, bir bakıma sosyal politikanın yoksullukla mücadelede yer almasına yardımcı olmuştur (Yaylı, 2009: 402). İnsani gelişme, kişilerin, potansiyellerini tam olarak kullanabilmesini ve bu durumlarını devam ettirmelerini sağlayacak politikaları içerir. Şu halde, bu endeks, insani gelişmeyi ölçen bir endekstir (Gül vd, 2007: 248). Bu endeks, gelir, eğitim, sağlık göstergelerinden oluşmakta,

sosyo-ekonomik göstergeleri ekonomi büyüme ile ilişkilendirmekte ve gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkelerin durumlarını birlikte izleyerek, uluslararası karşılaştırmalar yapılabilmesine imkân sağlamaktadır (Yaylı, 2009: 402).

Yoksullukla mücadeleye bir “sosyal politika uygulaması” olarak yaklaşıldığında, yoksullukla mücadelenin boyutu ve başarı düzeyine ilişkin olumsuz bir sonuca varılabilir. Çünkü Türkiye’de sosyal politika uygulamalarının en temel özelliği kısmiliğidir (Baştürk, 2013: 404). Şöyle ki, Türkiye’de sosyal politika uygulamaları genelde “çalışma hayatının sorunları” çerçevesinde ele alınmış ve bu hayatın dışındaki gruplara ilişkin yardımlar kısıtlı kalmıştır. Örneğin, 1976’da başlatılan ve “65 yaş aylığı” olarak bilinen yaşlılık yardımlarına kadar, primli sistemler dışında herhangi bir sosyal yardım uygulaması bulunmamaktadır. Ayrıca, 2000’li yılların ortalarına kadar, bu mevcuda ek olarak, 1980’lerdeki “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu” imkânları dışında bir gelişmeden çok söz edilemez. Baştürk’e (2013: 405) göre, bu çabaların da sürdürülebilir ve gelişmiş bir refah politikası oluşturduğu söylenemez ve toplumsal ağların dayanışmacı öğeleri ve din gibi unsurlara dayalı geleneksel ilişkilerin sağladığı imkânların ötesine geçememiştir.

Türkiye’de sosyal politikanın “kısmi” kalması nasıl açıklanabilir? Diğer bir ifadeyle, tarihsel süreçten bakıldığında, aktörlerde değişim olmasına karşın, sadece “yoksulluğun önlenmesiyle sınırlı” ve belirli bir toplumsal kesimin sorun alanı olarak görülmesinin nedenleri neler olabilir? Baştürk’e (2013: 405-406) göre, bu konu, temelde üç neden bağlamında açıklanabilir. Birincisi; Türkiye’de sanayileşme geç toplumsal sonuçlar vermesine karşın, kırsal ilişkiler ağının sağladığı sosyolojik imkanlar, sosyal politika uygulamalarının daha çok, kentli dezavantajlı sınıflar olan “kentli işçiler”e yönelmesine yol açmıştır. Sosyal politika uygulamalarının sadece kısmi bir toplumsal kesime (işçi sorununa) yönelmesinde diğer gerekçe, bu uygulamaların çerçevesini belirleyen ideolojik ortamın özgünlüğüdür. Üçüncü açıklama biçimi ise, “sosyal politika uygulamaları ile üretken emek arasındaki ilişki”ye dayanır. Buna göre, Batı toplumları örneğinde sosyal politikanın temel işlevi, toprağından ve zanaatından kopmuş kitlelerin karşılaştığı sorunları çözmek iken, Türkiye’de toprak yapısının küçük toprak mülkiyetine dayanması, üretken kitlelerin “işçileşmesi”ni engellemiştir. Sonuçta, sanayileşmenin, modernleşmenin temel

bir göstergesi olduğu kabulünün de etkisiyle, üretken sanayi işçisi açığı, kırsal nüfusun, sanayi sektöründe işgücü olarak yer almasına imkan verecek cazip politikalar takip edilmesi gereği duyulmuş ve çalışma hayatında “endüstriyel istihdam”ın odak kabul edilmesi, diğer dezavantajlı grupların göz ardı edilmesine yol açmıştır.

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan 1970’li yıllara kadar, nüfusun da %85’ler kadarının kırdan yaşamakta olduğu gerçeğinin de etkisiyle, yoksullukla mücadele, genel olarak bütüncül sosyo-ekonomik ulusal kalkınma anlayışının kapsamı içinde değerlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, “devletçi kalkınma modeli” çerçevesinde ulusal makro ekonomik büyüme ve kalkınma politikalarıyla orta ve uzun dönemde kendiliğinden çözülecek veya azalacak bir sorun olarak düşünülmüş ve doğrudan politika geliştirilmemiştir. Çünkü burada ekonomik kalkınmanın yaratacağı istihdam ve gelir artışının, yoksulluğu da kendiliğinden çözeceği düşünülmüştür (Gül vd, 2007: 254).

Bu nedenle, yoksullukla –doğrudan mücadele anlamında- mücadele konusunda ilk kez 1976 yılındaki 2022 yasa ile yoksul, yaşlı, malul ve sakatlara aylık ödenmeye başlanmış ve devlet hastanelerinde ücretsiz muayene imkanları verilmiştir. Bu konuda daha geniş uygulamalar ise, 1986 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Destekleme Fonu temelinde oluşturulmuştur. Bu fon ile devlet, sosyal güvenliği olmayan yoksul, kimsesiz, muhtaç ve düşkün vatandaşlara sosyal güvenlik şemsiye olacak bir kurumsallaşmaya gitmektedir (Yaylı, 2009: 403).

7. Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Yerel Yönetimler

7.1. Yerel yönetimlerin Yoksullukla Mücadelesinin Tarihsel Gelişimi

Şehir yönetimleri üzerinden, sosyal yardım ve sosyal hizmet ihtiyacına dönük faaliyetlerin oldukça geçmişe gittiği söylenebilir. Bununla birlikte, yoksullukla mücadele bir sosyal politika alanı olarak görüldüğünde, yerel yönetimlerin bu alandaki rolünün Ortaçağda Avrupa’da uygulamaya konan “yoksulluk yasaları”na kadar götürülebilir. Şöyle ki, Ortaçağ Avrupa’sında feodal yapının bozulması ve kıtlık, savaş ve salgın hastalıklar nedeniyle yardıma ihtiyaç duyan kesimlerin hızla artmasına yol açmıştır. Bu nedenle İngiltere’de 133’lü yıllardan 1800’lü yıllara kadar bir dizi “yoksulluk yasası” çıkarılmış ve bunların uygulama sorumluluğu yerel düzeye bırakılmıştır (Aydın, 2008: 39).

Endüstri devriminden II. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde ise yerel yönetimlerin, endüstrileşme, nüfus artışı ve kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar nedeniyle yoksullukla da ilişkili olan sosyal politikadaki işlevleri artış göstermiştir. Bununla birlikte yerel yönetimlerin bu konular bağlamındaki görevlerinde esas artış II. Dünya Savaşından sonra gelişmiş ülkelerdeki sosyal/refah devleti anlayışıyla birlikte kendini göstermiştir. Yerel yönetimlerin bu alana ilişkin görevlerinin artış göstermesinde, 1945-75 döneminde ulusal ölçekte planlanan sosyal politikaların yerel düzeyde hayata geçirilmesinde yerel yönetimlerin temel araç olarak konumlandırılmış olmasıdır (Aydın, 2008: 40-41).

Yerel yönetimlerin sosyal politikanın sağlanmasına katılımı incelendiğinde, bu kurumların dönem dönem ve ülkeden ülkeye değişmekle birlikte önemli sosyal politika fonksiyonlarını yerine getirdiği görülmektedir. Ekonomik istikrarın sağlanması, gelir dağılımı ve kamu hizmeti işlevlerine sahip olan yerel yönetimler gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde ilk iki fonksiyonu yeterince yerine getirememektedir. Bu kurumlar sosyal politikanın sağlanmasına temelde kamu hizmeti işlevi çerçevesinde merkezi idarenin bölgesel düzeydeki temsilcisi veya partneri rolünü üstlenerek katılmışlardır (Ersöz, 2011: 65-66).

7.2. Türkiye’de 2000’lerden Sonra Yapılan Yasal Düzenlemeler Açısından Yerel Yönetimlerin Yoksullukla Mücadele İşlevi

Anayasanın ilgili maddelerinde, toplumun sosyal gelişimini sağlamak, devletin görevleri arasında sayılmıştır. Devletin yerinden yönetim düzeyinin bir idaresi olan belediyelerin, sosyal hizmetler yürütmesinde anayasal açıdan bir sorun görülemez. Bu bağlamda kavramlaştırılan “sosyal belediyecilik”, sahip olduğu bu hukuki temel nedeniyle ideolojik/düşünsel bir gelişme veya diğerlerinden ayırt edici ve yeni bir felsefeye dayalı bir siyasal parti programı olarak okunamaz. Sosyal belediyeciliğe ne oranda ağırlık verileceği, bir siyasal tercih olarak şekillenebilir. Sosyal belediyecilik, kamusal nitelikteki harcamaları sağlık, kültür, eğitim, çevre koruması gibi alanlara yönlendiren, istihdam sorununun çözümüne yönelik politikalar geliştiren ve uygulayan, kimsesiz, özürlü ve yaşlıların korunmasını, bunların maddi açıdan desteklenmesini sağlayan, yerel düzeyde eğitim ve sağlık olanaklarının geliştirilmesine katkıda bulunan, sosyal adaletin gerçekleşmesine yardımcı olan bir anlayıştır (Çarkçı, 2007: 75-76).

Türkiye’de yoksullukla mücadele stratejileri, büyük ölçüde “hayır/dini işler” biçiminde yapılandırılmış ve bu durum, yasal düzenlemelere bu doğrultuda yansıtılmıştır (Akyıldız, 2009: 866). Örneğin, 5393 sayılı Belediye Yasasının “Hemşehri Hukuku” başlıklı 13.maddesine göre, herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir ve hemşehrilerin, belediyenin yardımlarından yararlanma hakları vardır (Akyıldız, 2009: 866).

Kentsel yoksullukla mücadeleye dönük olarak belediyeler genelde şu araçlardan yararlanabilmektedirler (Yaylı, 2009: 404);

- Doğrudan istihdam oluşturmak,
- Yoksullara ayni ve/veya nakdi yardım yapmak,
- Kentlerde toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik sosyal ve kültürel organizasyonlar gerçekleştirmek,
- Meslek edindirme kursları düzenlemek.

Eski belediye ve büyükşehir belediye yasalarında sosyal yardımlarla ilgili belediyelere çeşitli görevler verilmişti. Bu çerçevede belediyeler, yetim evleri, yaşlı kuruluşları, yoksullar için yatılı evler açmak, çocuk-yaşlı ve yoksulların ihtiyaçlarını karşılamakla ilgili yetki ve sorumluluklar verilmişti. Ancak belediyelerin sosyal yardımlarla ilgili hizmetlerinin çoğunluğu, 4109 sayılı Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım yasası çerçevesinde yapılan yardımlar ve aşevleri uygulamasıyla kendini göstermiştir. Yine önceki dönemlerde eski il özel idaresi kanunu (3360 sayılı, anakanunda değişiklik yapan, 1987’de çıkarılan kanun) 13.maddesiyle, mahalli ve müşterek nitelikte olan sağlık ve sosyal yardımlarla ilgili görevler yerine getirmeyi il yerel yönetiminden istemekteydi (Gül vd, 2007: 261).

Yeni belediye yasasının, yoksullukla mücadeleye yönelik hizmetleri, “mahalli ve müşterek hizmet” olarak gördüğü görülmektedir. Söz konusu kanunda, sosyal belediyecilik uygulamalarına imkan sağlayan bir çok düzenlemeye yer verilmiştir (Yaylı, 2009: 404). Buna göre, belediyenin görev ve sorumluluklarını düzenleyen 14.maddesinde, “kültür ve sanat, sosyal hizmet ve yardım, meslek ve beceri kazandırma vb. hizmetleri yapar ve yaptırır” ifadesiyle, belediyenin, yerel toplumun bireylerinin gelir sağlayıcı beceriler kazanmasına zemin hazırlayabileceği ortaya konulmuştur. Daha önemlisi, yasanın yine aynı maddesinde, belediyelerin, gıda bankacılığı ile yoksul ve düşkünlere sosyal yardımda bulunabileceği belirtilmektedir. Diğer taraftan, belediye başkanının görev ve yetkilerini dü-

zenleyen 38.maddeye göre, belde halkının huzur ve güvenliği için gereken önlemleri almakla görevli olan belediye başkanı, belediye bütçesinde yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmakla da yetkili kılınmıştır. Ayrıca, bu kanunun 60/1 maddesinde, belediyenin giderleri arasında dar gelirli, yoksul, muhtaç ve kimsesizler ile özürülere yapılacak sosyal hizmet ve yardımlara yer verilmiştir. Yine aynı kanununun 77.maddesinde düzenlenen, “belediye hizmetlerine gönüllü katılım” ile yoksullukla mücadelede STK’lara ve bireylere gönüllü ve aktif katılım olanağı oluşturulmuştur.

Belediye yönetimlerinin yoksulluk bağlamında sorumluluk alanına giren diğer bir konu da “kentsel rant”ın yerel topluma adil dağıtımıdır (Akyıldız, 2009: 867). Son dönemlerde, kentsel rant oluşturmada ve rantın el değiştirmesinde en önemli gelişmeler olan “kent yenileme” ve “kentsel dönüşüm” projelerinin, kent yoksullarına, içinde buldukları durumu olumlu yönde geliştirecek şekilde gerçekleşmesini sağlamak, belediyelerin yoksullukla mücadelede önemli bir aracı ve sorumluluğu olduğu söylenebilir. Çünkü kapitalist sistem içinde kentlerde kentsel dönüşüm stratejileri ile devlet, sık bir biçimde kent içindeki yoksul mahalleleri, “soylulaştırma”ya tabi tutarak, kentsel yoksulluğu ortadan kaldırmak yerine ancak çepere kadar öteleme uğraşı içinde olduğu görülmektedir (Zengin, 2014: 100).

Günümüzde Türkiye’de belediyelerin yoksullukla mücadeleye dönük çalışmalarının genel olarak, gıda dağıtımı, yakacak dağıtımı, giyecek yardımı, bakımevi, kadın koruma evleri, aşevi, meslek edindirme kursları ve nakdi yardımlar biçimlerinde olduğunun söylenebileceği, ancak bu çalışmaların, daha çok kısa vadede yoksulların acil ve temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çözümler olduğu ileri sürülmektedir (Gül vd, 2007:262). Bu bağlamda, belediyelerin kentsel yoksullukla mücadelede kullandığı yöntemler, sosyal yardımlar, gıda bankası uygulaması, mikro kredi uygulaması, toplumsal dayanışma merkezi uygulaması (Akyıldız, 2009: 868 vd) gibi başlıklar altında sıralanabilir.

7.3. Niğde Belediyesi Örneğinde Yoksullukla Mücadele Uğraşları

İl merkezi kent nüfusu 125 bin dolayında olan Niğde, orta ölçekli bir Anadolu şehri olup; merkez ilçe nüfusu ise 200 bine yakındır. Sosyo-ekonomik anlamda genelde durağan bir seyir izlediği söylenebilir olan

Niğde'nin özellikle üniversitenin kuruluşuyla birlikte önemli bir kentleşme ve gelişme sürecine girdiği görülmektedir. Orta ölçekli bir kent olmakla birlikte, çevre illere göre görece geri kalmış olmasının ve kentleşme sürecinde çevreden merkeze göçlerin etkisiyle burada da yoksulluğun temel bir toplumsal sorun olduğu söylenebilir.

Niğde Belediyesi, bu temel sorunla mücadele çerçevesinde ekmeq yardımı, aşevi yemek yardımı, çorba pınarı uygulaması, gıda paketi yardımı, eğitim yardımı, çadır yardımı, temizlik malzemesi yardımı, yol yardım ücreti, giyim yardımı, engelli projesi, asker ailelerine yardım gibi uygulamalar gerçekleştirmektedir*. Bunun dışında, klasik deyim olan, "balık tutmayı öğretmek" düşüncesi çerçevesinde, diğere bir ifadeyle meslek edindirmek veya istihdam alanı oluşturmak üzere, ilgili belediyenin tablo-1'de görülen faaliyetleri yürüttüğü saptanmıştır.

Tablo 1. Niğde Belediyesi 2010-13 yılları arası sosyal yardım/meslek edindirme faaliyetleri

Faaliyetler	Katılımcı Sayısı	Faaliyetler	Katılımcı Sayısı
Aşçılık Kursu	100	Ebru Sanatı Kursu	220
Bilgisayar-Ön Muhasebe Kursu	100	Web Tasarım Kursu	20
Girişimcilik Kursu	90	Bilgisayar Operatörlüğü Kursu	50
Satış Elemanlığı Kursu	50	İngilizce Kursu	50
Tekstil Kursu	30	Müzik Enstrüman Kursu	300
Takı-Tasarım Kursu	120		
Toplam Kursiyer		1130	

Kaynak: Veriler, Niğde Belediyesinden kişisel olarak doğrudan temin edilmiştir.

Türkiye'de belediyelerin yoksullukla mücadelede en büyük eksikliklerinin henüz yeterince kurumsallaşamamaları olduğu söylenebilir. Nitekim Niğde Belediyesinin, yoksulluk mücadele ve sosyal yardım faaliyetleri konusunda yeni yeni kurumsallaşmaya başladığı, bu çerçevede, bu işleri daha profesyonelce yürütebilmek ve eldeki kamu kaynaklarını daha etkin ve verimli kullanmak üzere yeni örgütlenmelere gittiği ve bu iş için "Sos-

* Bu bilgiler ve tablolarda kullanılan diğere veriler, Niğde Belediyesi Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğünden doğrudan temin edilmiştir.

yal Yardım İşleri Müdürlüğü” adıyla yeni bir birim oluşturduğu görülmektedir. Adı geçen birimden temin edilen verilere göre, Niğde Belediyesinin 2014 yılı içinde yürüttüğü sosyal yardım faaliyetleri, bunların niteliği ve maliyetleri tablo-2’deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 2. Niğde Belediyesi 2014 Yılı Sosyal Yardım Faaliyetleri

Yapılan Yardım	Faydalanan Kişi Sayısı	Adet (Günlük)	Aylık /Yıllık	Maliyetin Karşılama Yöntemi	Maliyeti
Ekmek	80 Aile	180	180X24=4320	Belediye	4320x50=2.160 TL
Yemek	85 Aile	Günde 2 Öğün	170X24=4080	Gönüllü /Hayırsever	4080X2.50=10.200 TL
Çorba Pınarı	700 Kişi	700 Kâse	700X20=14000	Gönüllü /Hayırsever	14.000x40=5.600 TL
Gıda Paketi	2000 Kişi	600 Paket		Belediye/Gönüllü /Hayırsever	600x50=30.000 TL
Çadır Yardımı	25 Kişi	Top:1619 m2		Belediye	1619x1,25=2.023 TL
Kırtasiye Yardımı	600 Kişi		600 Paket	Belediye	600x25=15.000 TL
Temzl Malz. Yard	450 Kişi		450 Paket	Belediye	450x35=15.750 TL
Yol Yard. Ücreti	43 Kişi			Belediye	2.230 TL
Giyim Yardımı	100 Kişi/Aile			Belediye/Gönüllü /Hayırsever	20.000 TL
TOPLAM YARDIM MİKTARI					172.763 TL

Kaynak: Veriler, Niğde Belediyesinden kişisel olarak doğrudan temin edilmiştir.

Niğde Belediyesinin doğrudan kendi kaynaklarıyla yürüttüğü sosyal yardımlar yanında, değişik vakıf, dernek veya kurum-kuruluş ve kişilerin yardımlarına aracılık etmesi de söz konusudur. Yoksullukla mücadelede, bütün bu olumlu çalışmaların yanında, önemli eksikliklerden birinin, “sosyal doku çalışması” yapılmamış olmasıdır. Oysa sağlam bir organizasyon oluşturup, kaynakların gerçek yoksullara dönük kullanılması ve kurumsallaşmaya gidilebilmesi, suiistimallerin önüne geçilmesi ve aynı kişilere yardım yapmak gibi tekrarlara düşülmemesi için başlangıç noktasının sosyal doku çalışmasından geçtiği söylenebilir.

Sonuç

Türkiye’de yoksulluk, coğrafi/yöresel açıdan değişkenlik gösterebilmekle birlikte, kentleşme süreçleriyle 1980’lerden sonra kentsel ağırlıklı bir sorun biçimini almış; 90’lı yılların ortalarında ve sonlarında yaşanan ekonomik krizler, ilgili literatürde de ifade edildiği üzere, bu sorunu artırmıştır. Sosyal devlet ilkesini benimsemiş bir ülke olan Türkiye’de, yoksullukla mücadelenin anayasal bir zorunluluk olduğu ve kamu kurumu ve kuruluşlarının bu konuda önemli uğraşlar verdiği söylenebilmekle birlikte, bu uğraşların yetersizliği de belirtilmelidir. Türkiye’de genel anlamda ve kentsel boyutuyla yoksullukla mücadelede üç kurumun başlıca aktörler olduğu görülmektedir: gönüllüler, merkezi idare ve yerel yönetimler. Bu çerçevede yoksullukla mücadelenin, bireylerin veya kimi STK’ların gönüllü uğraşları, merkezi idarenin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (Fonu) üzerinden ve belediyelerin, 5393 sayılı yasanın tanıdığı yetkiler üzerinden gerçekleştirilen yardımlar biçiminde kendini gösterdiği görülmektedir. İlgili literatürde de dile getirildiği üzere, bu üç aktörün hedef kitlesinin aynı olması, “aynı kişilere benzer yardımlar yapılması” gibi bir durumu doğurabilmekte, bu da, yardımın işlevselliğini ortadan kaldırdığı gibi, yardım alanların, yardımları suiistimal etmelerine neden olabilmektedir. Bu gibi olumsuzlukların yaşanmaması için öncelikle, yine ilgili literatürde önerildiği üzere, yoksullukla mücadele aktörlerinin ulaşabileceği, sağlıklı bir veri tabanının oluşturulması gereği vardır.

Kentsel yoksullukla mücadelede kısa dönem ve orta/uzun dönem politikalarından söz edilebilir. Kısa dönemde yoksulların, ısınma, yeterli beslenme, sağlık, barınma gibi ihtiyaçları öncelenmelidir. Orta/uzun vadede ise, daha çok merkezi idare temelli işleyecek alanlardan söz edilebilir: Makro ekonomik kalkınma, yatırım, istihdam, işgücünü eğitim, sosyal güvenlik politikaları gibi. Burada bir işbölümü olarak, kısa vadeli işleri yerel yönetimler/belediyelerin üstlenmesi önerilebilir, her ne kadar yatırım, istihdam, işgücünü eğitimi alanlarında yerel yönetimler de işlevsel olabilir de. Nitekim Niğde Belediyesi örneğinde de görüldüğü üzere, belediyeler bu alanda yoğun faaliyet yürütmektedirler. Aslında özellikle mutlak yoksullukla mücadelede merkezi kurumlara karşın yerel yönetimlerin/belediyelerin, yerel toplumu yakından tanıyor olmak dolayısıyla, daha işlevsel olacağı söylenebilir.

İlgili literatürde, kamu kurum ve kuruluşlarının yoksullukla mücadelesi, “hayırseverlik” ve “sadaka kültürü” zihniyeti ile yapıyor olduğu gerekçesi ile eleştirilmektedir ki, bunda haklılık payı vardır. Şöyle ki, İslam kültürünün bir yansıması olan sadaka, gönüllülük esasında işleyen bir yardımlaşma biçimidir. Oysa günümüzde yoksulluk, “yapsan da olur yapmasan da” anlamına gelen “gönüllülük” üzerinden değerlendirilemeyecek kadar temel bir toplumsal sorun haline almıştır. Bu nedenle, sorunun çözümünün daha kurumsal temeller üzerinden yürütülmesine gereksinim vardır. Ancak diğer taraftan, kamunun yaptığı yardımları, “sadaka kültürünü geliştirmek” biçiminde olumsuzlamak da kabul edilebilir bir şey değildir. Çünkü ifade edilmiş biçiminden, küçümsendiği hatta aşağılanmaya çalışıldığı anlaşılabilen bu kültür, İslam-Türk kültürünün bir parçasıdır ve günümüzde de hala sosyal dayanışma ve barışın teminindeki rolü yadsınmaz. Hatta böyle bir kültürü geliştirmenin, son dönemlerde kamusal sorumlulukların yürütülmesinde yeni bir anlayış olan ve kamunun, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğini öngören yönetim temelli kamu hizmet yönetimine kültürel bir dayanak oluşturabileceği de söylenebilir. Diğer taraftan, kamu kaynaklarının yetersizliği gerçeği karşısında özellikle yerel yönetimlerin yoksullukla mücadelede sorunu kökten çözücü imkânlarının olamayacağı ama aynı zamanda bu soruna, hem siyaseten hem de insani nedenlerle duyarsız kalamayacağı için, bu idarelerin yoksullukla mücadele uğraşları en azından “mutlak yoksulluk”la mücadele biçiminde okunmalı ve “sadaka kültürü” gibi olumsuz yaklaşımlarla sekteye uğratılmaya çalışılmamalıdır.

KAYNAKÇA

Akyıldız, F.(2009); “Kentsel Yoksullukla Mücadelede Yerel Yönetimler ve Sosyal Sorumluluk”, Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler, 4. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2, TODAİE Yayınları Ankara, içinde, s.859-873.

Aydın, M. (2008), Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler, Yedirenk Yayınları, İstanbul.

Baştürk, Ş. (2013), “Kamu Politikası Olarak Sosyal Politika”, Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, (Der.) M. Yıldız ve M. Z. Sobacı, Adres Yayınları, 1. Baskı, Ankara, içinde, s.386-421.

Bayraktutan, Y. Ve M. Akatay (2012); "Kentsel Yoksulluk ve Mikro Finansman: Kocaeli Örneği", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.24, s.1-34, http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi24/1_yusuf_bayraktutan.pdf, E.T. 10.09.2014.

Çarkçı, A. (2007), Kent Yönetimine Farklı Bakışlar, Şehir Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Çolakoğlu, E. (2003); "Kentsel Yoksulluk", Yerel ve Kentsel Politikalar, (Ed.) M. A. Çukurçayır ve A. Tekel, Çizgi Yayınevi, Konya, içinde, s.463-490.

Ersöz, H. Y. (2011), Sosyal Politikada Yerelleşme, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No:2010-99, İstanbul, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0022930.pdf>, E.T. 01.12.2014.

Es, M. Ve T. Güloğlu (2004); "Bilgi Toplumuna Geçişte Kentleşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği", Bilgi (8) / Sosyal Bilimler Dergisi, C.6, S.1, s.79-93, <http://www.bilgidergi.com/uploads/2004EsGuloglu.pdf>, E.T. 11.10.2014.

Gürler Hazman, G. (2010); "Kentsel Yoksulluk Sorunu ve Belediyelerin Rolü", Türk İdare Dergisi, S.467, s.135-152, file:///C:/Users/iibf/Downloads/467gulsumgurler hazman.pdf, E.T. 03.10.2014.

[Http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsani_Geli%C5%9Fme_Endeksi](http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsani_Geli%C5%9Fme_Endeksi), E.T: 28.11.2014.

Kaygalak, S.(2001); "Yeni Kentsel Yoksulluk ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin Demirtaş Mahallesi Örneği", Praksis, S.2, 124-172, <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/002-Kaygalak.pdf>, E.T. 16.10.2014.

Kule, H. ve M. Es (2005); "Türkiye'de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, n S.50, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusskd/article/view/1023000247/1023000240>, E. T. 21.10. 2014.

ÖİK (2007), T.C. Kalkınma Bakanlığı Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporu, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/20/oik691.pdf>, E.T: 24.11.2014.

Öz, C. S. ve S. Yıldırım (2009); "Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Belediyeciliğin Rolü", <http://ceei.kocaeli.edu.tr/Dosyalar/pdf/2009sosyalhaklar.pdf>, E: 24.10.2014.

Özbek, S. (2011); "Kentsel Yoksulluğun Genel Bir Değerlendirilmesi: Kırıkkale Örneği", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.31, s.53-67, http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/2011-2/3-%20_53-67.%20syf_.pdf, E.T.22.10.2014.

Sipahi, E.B.(2006); "Yoksulluğun Küreselleşmesi Ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik Ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk", S.U. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, S.11, s.173-189, <http://sead.selcuk.edu.tr/sead/article/view/339/335>, E.T. 18.10.2014.

Taş, R. (2012); Ankara’nın Kentsel Yoksulluk Haritası, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, No:06, Ankara, http://www.turgutozal.edu.tr/contents/files/kentsel_yoksulluk_haritasi.pdf, E.T. 29.10.2014.

Werner, W. (1998); “Armut und Obdachlosigkeit in der Kommune”, in: Kommunalpolitik, (Hrsg.) H. Wollmann / R. Roth, Bundeszentrale für politische Bildung, 2.völlig überarbeitete und aktualisierte Auflage, Bonn, s.703-716.

Yaylı, H. (2009); “Türkiye’de Belediyelerin Kentsel Yoksulluk ile Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma: Kırıkkale Belediyesi Örneği”, Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler, 4. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1, TODAİE Yayınları Ankara, içinde, s.399-413.

Zengin, H. S. (2014), “Kentsel Siyasetin Öteki Yüzü: Kentsel Yoksulluk”, İdeal Kent, S.12, s.88-102.

Doç. Dr. Mehmet Özel: Lisans eğitimini, 1992 yılında Gazi Üniversitesi İİBF Kamu Yönetiminde; yüksek lisans eğitimini, 1996 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilimleri alanında; doktora eğitimini ise, 2001 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerinden Yönetim Programında tamamlamıştır. 2010 yılında doçent unvanını alan yazar, Niğde Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi bölümü Kentleşme ve Çevre Sorunları ABD’de görev yapmaktadır. E-posta: mozel38@gmail.com

Yeni Türkiye, Yeni Refah Rejimi, Yeni Yönet(iş)im... ve Yoksulluk: Sosyal Yardımların Anlam ve Ehemmiyetine Dair

*

Bediz Yılmaz

“Demek ki neymiş canım kardeşim, o dağıtılan kömür bedava değilmiş”

(Soma maden faciası sonrasında Twitter’da paylaşılan bir mesaj)

“2011 yılında toplam 26 milyon 795 bin 598 kişi sosyal yardım aldı”

(Şubat 2013, Gazetelerden)

Öz

Sosyal devleti, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın ötesinde, eşitlikçi bölüşüm politikalarını kapsayan üç boyutlu bir yapı olarak tanımladığımızda günümüz Türkiye’sinde sosyal devletin artık “liberal” sıfatıyla birlikte anılması gerekmektedir; zira öyle bir dönemden geçmekteyiz ki, sosyal güvenlikte yapılan reform çalışanlar aleyhine pek çok düzenleme içermekte, kıdem tazminatının kaldırılması dahi gündeme gelebilmekte, kamusal hizmet sunumu hızla piyasalaşmakta ve sosyal devlet tartışmalarının ağırlık merkezine sosyal yardımlar yerleşmekte. Türkiye’deki sosyal devlet modelinin korporatist Güney Avrupa refah modelinden liberal modeline doğru bir dönüşüm geçirdiğinin iddia edildiği bu yazıda ilk olarak yoksulluk rakamlarını ve yoksulların kimler olduğunu ortaya koyacak, ardından kamu idaresinin yoksullukla mücadele araçlarını ele alacağız. Kamu sosyal harcamaları içerisinde esas olarak üzerinde duracağımız konu sosyal yardım alanı olacaktır; zira bu alanın düzenlenme biçiminin liberal refah modeline evrilmeye dair en güçlü kanıtları sunduğu kanısındayız. Bu anlamda öne çıkarak kısaca da olsa analiz edeceğimiz kurum, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları olacaktır, zira bu kurum yapısı ve işleyişiyle, maddi ve manevi gücüyle muhteşem bir yönetsel icat ve içinde bulunduğumuz “yeni” dönemin mükemmel bir simgesidir.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, Sosyal Devlet, Refah rejimi, Neoliberalizm, Sosyal yardımlar, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları.

New Turkey, New Welfare Regime, New Governance... and Poverty: On the Significance and the Importance of Social Aids

*

Bediz Yılmaz

Abstract

Welfare state should be defined as a structure with three pillars: social assistance, social security and most of all, egalitarian distribution policies, and defined as such, today's welfare state of Turkey should be labeled with the adjective "liberal". The reason behind this argument can be found in the actual events: reforms in the social security system covers numerous regulations to the detriment of the workers, cuts of the retirement or severance indemnities are under discussion, public service provision is more or more conceded to the mercy of the market and social assistance is taking hold of all other dimensions of the welfare state. In this paper whose main argument is that the Turkish welfare regime which has been classified among the corporatist Southern European is currently being transformed into the liberal model, we will first present the poverty figures and the identity of the poor, to discuss afterwards the instruments of fight with poverty. Among the public social expenditures, we will develop the social assistance programmes because we argue that the form in which this realm is being structured provides perfect proofs for the transformation to the liberal model. Finally, the Social Assistance and Solidarity Foundations will be analysed for these institutions, along with their structure and functioning, with their material and moral power represent a spectacular administrative invention and a perfect symbol of the "new" period through we are passing.

Keywords: *Poverty, Welfare State, Welfare Regime, Neoliberalism, Social assistance, Social Assistance and Solidarity Foundations.*

Giriş

Bu yazıda, Türkiye'nin yirmi yıldan fazla bir süreden bu yana geçirmekte olduğu dönüşümleri yoksullukla mücadele uygulamaları bağlamında ele alacağız. Hükümet, yoksulluğa dair ürettiği veri ve söylemlerde yoksulluğun azaltıldığını, bunda da sosyal harcamaların önemli bir etkisi olduğunu sıkça belirtmektedir. Bu anlamda Türkiye'de ilk defa gerçek anlamda sosyal devletin ortaya çıktığı da bu ifadeler arasında yer almaktadır. Muhalif kesimler ise sosyal harcamaları çoklukla sadakaya yakın edimler olarak nitelendirip sosyal devletin tasfiye edildiğini, yeni sosyal politikaların hayırseverlik ve kayırmacılık ile imlendiğini belirtmektedir. Bizim yazımızda ise, çeşitli veriler ışığında, temel olarak savlayacağımız şudur: Türkiye'nin topyekûn bir (neo)liberalleşme sürecine girmesiyle paralel olarak, refah rejimi de muhafazakâr-korporatist modelden liberal modele doğru evrilmektedir. Bir başka deyişle, 1980 sonrasında yaşanan gelişmeleri açıklamak için kullanılması gereken terim sosyal devletin tasfiyesinden ziyade, refah modelinin dönüşümüdür. Liberalleşme istikametindeki bu dönüşümün, irili ufaklı pek çok etkisi yanında iki temel sonucu vardır; bir yandan siyasi iktidarın hegemonyasını pekiştirmesine hizmet ederken, diğer yandan da toplumsal bağların onulmaz şekilde bozulmasına ve çözümlenmesine yol açmaktadır.

Yazımızda ilk olarak yoksulluk rakamlarını ve yoksulların kimler olduğunu ortaya koyduktan sonra, kamu idaresinin yoksullukla mücadele araçlarını tartışacağız. Kamu sosyal harcamalarına ilişkin bölümün ardından, yazının üzerinde duracağı esas alan sosyal yardım alanı olacaktır; zira bu alanın düzenlenme biçiminin liberal refah modeline evrilmeye dair en güçlü kanıtları sunduğu kanısındayız. Bu anlamda öne çıkararak kısaca da olsa analiz edeceğimiz kurum, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları olacaktır, zira bu kurum yapısı ve işleyişiyle, maddi ve manevi gücüyle muhteşem bir icat ve içinde bulunduğumuz "yeni" dönemin muhteşem bir simgesidir.

Önce Rakamlar

Türkiye'de yoksulluk oranının kaç olduğu çeşitli kişi ve kurumlarca sistematik olarak tespit edilmektedir, ancak bunlar arasında tam anlamıyla

mutabakat olduğu söylenemez. Bu yazı böyle bir tartışmayı temel hedef olarak belirlemediği için, çeşitli yoksulluk rakamlarını vermekle yetineceğiz.

Tablo 1. Fert yoksulluk oranı (%)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gıda yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
Harcama esaslı göreceli yoksulluk - KENT	11,33	11,26	8,34	9,89	6,97	8,38	8,01	6,59
Harcama esaslı göreceli yoksulluk - KIR	19,86	22,08	23,48	26,35	27,06	29,16	31,00	34,20
Harcama esaslı göreceli yoksulluk - TÜRKİYE	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06	15,12

Kaynak: TÜİK, *Yoksulluk İstatistikleri*

TÜİK, 2010 sonrasında hesaplama yöntemlerini değiştirdiği için harcama esaslı göreceli yoksulluk verileri sunmamakta, bunun yerine eşdeğer fert başına medyan gelirin belli bir yüzdesinin altında kalan gelir düzeyine göre yoksulluk hesaplamaları yapmaktadır. Tablo 2’de medyan gelirin % 50 ve % 60’ının altında geliri olan kişilerin yıllara göre oranları yer almaktadır.

Buna göre, sıklıkla kabul edilen sınır olan medyan gelirin % 60’ının altında kalan kişilerin oranı 2011-2013 arasında çok az değişikliklerle % 22 civarında olmuştur. Bu oranın 2006’daki % 25,4’ten itibaren düşüş gösterdiği (2008 hariç) dikkat çekmektedir. BETAM araştırmacıları bu noktayı temkinli bir biçimde vurgulamaktadır: “2000’li yıllardaki kişi başına yüksek gelir artışları ve bu artışların özellikle düşük gelirli kesimde daha yüksek olması sonucu, hangi ölçütü kullanırsak kullanalım Türkiye’de yoksulluğun azalmış olması bir vakadır. Bununla birlikte Türkiye’de yoksulluk halen yaygındır. (...) 2010 yılı itibariyle her beş kişiden biri üç temel gereksinimini (gıda, ısınma ve giyim) yeterince karşılayamamaktadır.” (Gürsel, Anıl ve Acar, 2013).

Tablo 2. Gelire dayalı göreceli yoksulluk sınırlarına göre yoksul sayıları ve yoksulluk oranı 2006-2013

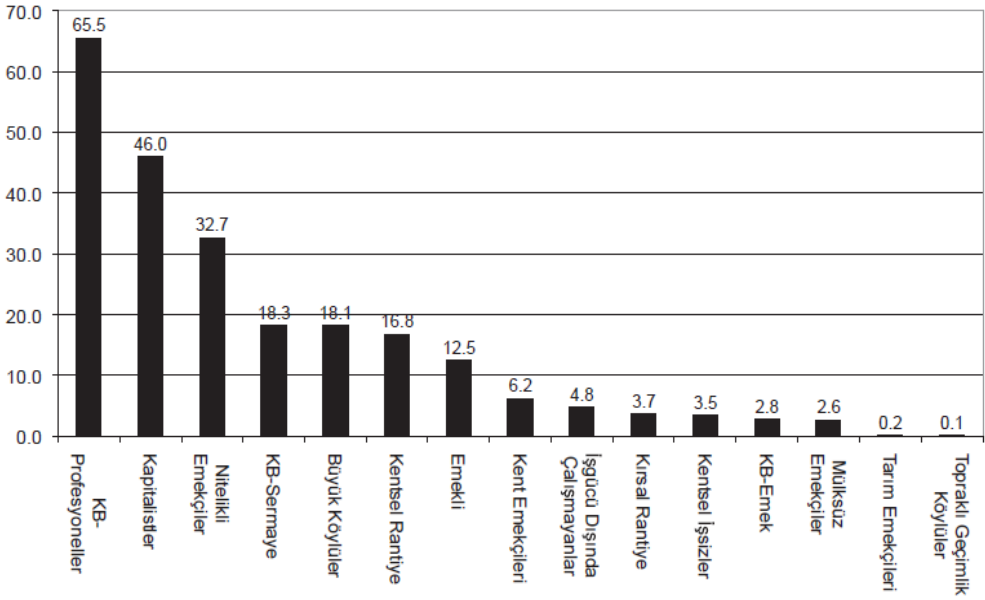
Yoksulluk riski	Yoksulluk sınırı (TL)	Yoksul sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)	
2006	% 50	2 351	12 548	18,6
	% 60	2 821	17 165	25,4
2007	% 50	3 041	11 163	16,3
	% 60	3 649	16 053	23,4
2008	% 50	3 164	11 580	16,7
	% 60	3 797	16 714	24,1
2009	% 50	3 522	12 097	17,1
	% 60	4 227	17 123	24,3
2010	% 50	3 714	12 025	16,9
	% 60	4 457	16 963	23,8
2011	% 50	4 069	11 670	16,1
	% 60	4 883	16 569	22,9
2012	% 50	4 515	11 998	16,3
	% 60	5 418	16 741	22,7
2013	% 50	5 007	11 137	15,0
	% 60	6 012	16 706	22,4

Kaynak: TÜİK, *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2013*

Kimdir Bu “Yoksullar”?

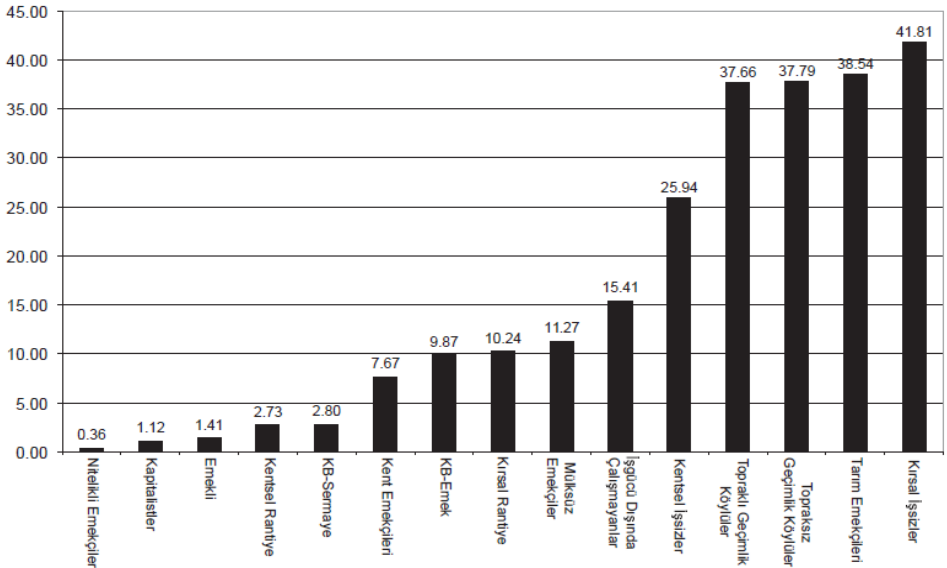
Köse ve Bahçe (2009), belirsiz ve tanımsız bir “yoksul” kategorisi üzerinden kurgulanan yoksulluk çalışmalarına keskin bir eleştiri oku yönelterek, yoksulluğu toplumsal sınıflarla düşünmek gerektiğine dikkat çektikleri “Yoksulluk Yazınının Yoksulluğu” başlıklı makalelerinde, kapitalizmde yoksulluk kimliğinin *sahiplerinin* olduğunu belirttikten sonra, bunların kim olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “Emekleriyle geçinmeye çalışanlar, kentlerin varoşlarına yedeklenmiş işsizler ordusu, tarım emekçileri, mülksüz köylüler; yani yarattıklarından daha azını alanlar ve emekçi dahi olmaları mümkün olmayan dışlanmış kitleler. Söz konusu kitleler, kapitalizmin temel ilişkisine tâbi olarak, toplumların tarihinde belirlenirler. Bu belirlenimin sonucunda oluşan kitlelerin toplumsal kimlikleri “yoksullar” değil, ait oldukları sınıflardır.” (s. 392).

Şekil 1. Zenginlik (Gelir Dilimlerinde En Yüksek % 10, 2004)

Kaynak: Köse ve Bahçe (2009: 404)

Şekil 2. Yoksulluk (Gelir Dilimlerinde En Düşük % 10, 2004)

Kaynak: Köse ve Bahçe (2009: 404)

Tablo 1'deki Kır-Kent yoksulluğu arasındaki muazzam fark (karşılaştırılabilir olması açısından 2004 yılı için, sırasıyla, % 23,48 ve % 8,34; 2009 için ise % 34,20 ve % 6,59) ile Şekil 1 ve 2'de verilen kır emekçilerinin zengin ve yoksul dilimlerdeki ağırlıklarını birlikte düşündüğümüzde, Türkiye'deki gelir dağılımının sınıfsal yapılanmasında kırın kentle kıyaslandığında çok daha büyük ölçüde yoksulluk içinde olduğu dikkat çekmektedir. Denilebilir ki tarımı da kıyasıya vuran neoliberal dönüşüm sürecinde geçimlik köylülük tamamen tasfiye olma yolundadır. Köse ve Bahçe bunu şöyle yorumlamaktadır (2009: 405): “gelirin en düşük olduğu toplumsal sınıf katmanları bizim kır emekçilerinin doğal parçası olarak gördüğümüz topraksız geçimlik köylüler ile geçimlik tarımla uğraşan gündelik yaşam katmanlarıdır. Bu grupların kişi ve hane düzeyindeki ortalama gelirleri, kır ve kent temelli işsiz hanelerden dahi düşüktür. Kent işsizler kitlesinin en düşük vasıflı hanelerinin dahi ortalama gelirleri, kırsal kesimin bu gündelik hayat katmanlarından daha yüksektir. Bu olgu, tarım emekçilerinin ve kırdaki işsizler kitlesinin, kent işsizlerinden daha düşük gelir elde ettikleri gözlemi ile birlikte yorumlanırsa, Türkiye’de halen sürmekte olan kırdan kente göç olgusunun bir nedeni de açıklık kazanmış olur.”

Değişen Kamu Yönetimi, Değişen Sosyal Devlet

Türkiye’de sosyal devletin geçirmekte olduğu dönüşüm, hiç şüphesiz, kamu yönetimi alanında 1980’lerden bu yana yaşanmakta olan bir paradigma değişiminden bağımsız değildir. “Geleneksel yönetim anlayışından uzaklaşarak, etkinlik, verimlilik, hesap verebilirlik, şeffaflık, sonuç odaklılık, performans yönetimi, adem-i merkezileşme, yatay örgütlenme, müşteri memnuniyeti, insan haklarına saygı, kalite, rekabet, politika oluşturma ve planlama ile hizmet sunumunun birbirinden ayrılması, fonksiyonel uzmanlaşma, katılım, katalizör devlet, özel sektör hizmet sunma yöntemlerinin kullanılması, kaynak kullanımında disiplin ve tasarrufa yönelme gibi ilke ve unsurlara dayalı” bu Yeni Kamu Yönetimi anlayışı çerçevesinde yönetsel alanda pek çok reform yapılmış ve yapılmaktadır. 2002-2014 yılları arasında, kamu mali yönetimi, yerel yönetimler, merkezi yönetim, kamu personel yönetimi ve denetimle ilgili alanlarda önemli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir, bu kapsamda değerlendirilebilecek olan düzenlemeler şunlardır (Lamba, 2014: 138-139):

“4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu, 6223 sayılı Kamu Hizmetlerinin Düzenli, Etkin ve Verimli Bir Şekilde Yürütülmesini Sağlamak Üzere Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilat, Görev ve Yetkileri ile Kamu Görevlilerine İlişkin Konularda Yetki Kanunu kapsamında merkezi yönetim birimlerinin (başbakanlık ve bakanlıklar) teşkilat kanunlarına yönelik düzenlemeler, 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile 6360 sayılı On Üç İilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Karamamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.”

Kamu yönetiminin yukarıda anılan ve alanın nerdeyse tamamını kaplayan pek çok boyutunda gerçekleşen dönüşümler üzerine oldukça çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹ Biz bu makalede, sosyal politika uygulamalarındaki değişikliklerin bu genel dönüşüm içerisinde nereye oturduklarını değerlendirmeye çalışacağız.

Sosyal devleti, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın yanı sıra, Birgül Ayman Güler’in (2006) vurguladığı gibi, tam içeriğine “toplumsal görevleri vergilendirme esası temelinde bölüşüm politikaları çerçevesinde” yerine getirdiğinde ulaşan üç boyutlu bir yapı olarak tanımlıyoruz. Nitekim, sosyal devlete ilişkin temel eserlerden birinin yazarı olan Gosta Esping-Andersen de, sosyal devleti tanımlarken, ekonominin yönetilmesi ve düzenlenmesinde devletin geniş rolüne vurgu yapmaktadır (1990: 2). Esping-Andersen, devlet-aile-piyasa üçlemesinin sosyal politika açısından hangi ağırlıkları taşıdığına ilişkin yaptığı geniş çaplı analiz sonucunda üç farklı refah rejimine dair bir tipoloji oluşturmuştur (muhafazakâr/korporatist Kıta Avrupası rejimi; sosyal demokrat İskandinav rejimi ve liberal Anglo-Sakson rejim). Türkiye, son yıllardaki dönüşüm öncesine değin Esping-Andersen’in tanımladığı üç refah rejimi modeli dışında kalan, ancak temel

¹ Özellikle bkz. YAYED yayınları, Ayman Güler (2004), Bayramoğlu (2005), Topak (2012), İsbir (2013), Lamba (2014).

özellikleri bakımından muhafazakâr/korporatist rejime yakın olan Güney Avrupa (Yunanistan, İspanya, Portekiz ve güney İtalya) modeli içerisinde yer almaktaydı. Bu modelin temel özellikleri şunlardır: modern bir refah devletinde olması gereken bütün kurumsal gelişmelerin vaat edilmiş olması ancak kurumsal ve sosyal alanda tam bir gelişmenin sağlanamamış olması; son derece parçalı ve çarpık gelir koruma sistemleri, gelişmemiş devlet kuruluşları yoluyla kısmen gerçekleşen ulusal sağlık sistemleri ve hizmet sunumu; uygulamada büyük oranda aileye dayanma; eşitsiz sosyal güvenlik ve sosyal transfer sistemlerinde geniş koruma boşlukları; yaygın kayıtdışı ekonomi; istihdamda tarımın ağırlığı... (Buğra, 2012; Şahin, 2012).

Türkiye’de sosyal devletin, başlangıcı AKP iktidarı öncesine uzanan, ancak bu dönemde tepe noktasına ulaştığı iddia edilebilecek olan neoliberal dönüşümünün temel unsurları Metin Özuğurlu (2003: 64) tarafından şu şekilde belirtmektedir: "(i) Sosyal politika disiplinin sıklet merkezinde yer alan işçi sınıfı, yerini 'sınıf dışına' düşen yoksullara / yapısal işsizlere bırakmıştır; (ii) "Bağımlı çalışanların" korunması ve güçlendirilmesi şeklindeki temel sosyal politika hedefi yerini "sosyal sermayenin" geliştirilmesine bırakmıştır; (iii) Toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen politika yönelimi, yerini "piyasanın rekabet ve etkinlik" stratejileriyle uyuma bırakmıştır."

Tablo 3’te, sosyal devlette yaşanan liberalleşme doğrultusundaki dönüşümün temel unsurları yer almaktadır. Burada dikkat çekici olan, pek çok kişinin de belirttiği gibi, sosyal politikanın iskeleti konumunda emek ve çalışma ilişkileri ile sosyal güvenlikte hızlı ve acımasız bir liberalleşme yaşanırken, yani bu alan hemen tamamen piyasanın insafına terk edilirken, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerde artış ve genişleme görülmektedir. Öyle ki, sosyal politika neredeyse sosyal yardımlar ile eşanlamlıymiş gibi kurgulanıyor ve bu alandaki "iyileşmeler", sosyal devletin mükemelen işlediğinin bir göstergesi olarak sunuluyor. Oysa, tüm değişiklikler göz önünde alındığında, Özuğurlu’nun (2003: 61) belirttiği gibi temel amacın "sosyal politikayı geleneksel müdahale ve düzenleme alanlarından ve kamusal içeriğinden uzaklaştırmak" olduğu görülmektedir. Kamunun sosyal alana ilişkin müdahalesinde "sosyal güvenlik, işçi sendikaları ve toplu sözleşme düzeni, emeği koruyucu/geliştirici iş yasaları, sosyal yardımlar, asgari ücret, kamusal sağlık, eğitim, konut ve ulaşım hizmetle-

ri” bir bütün olarak ele alınmalıdır. Hal buyken, “kamunun sözleşme ve ücretli istihdam düzeni, yani emek piyasasına müdahalesinin [engellendiği] bir ortamda ise yapacağı tek şey, neo-liberal politikaların yarattığı yoksulluğu azaltmadır” (Yücesan-Özdemir & Kutlu, 2011: 366).

Tablo 3’teki gelişmelerin hemen tamamı refah rejimi modelinde liberalleşme istikametinde hızlı bir ilerleyişe işaret etmektedir. Esping-Andersen’in tanımladığı şekliyle liberal refah rejiminin olduğu ülkelerdeki ortak özellikler şunlardır: “gelir-testine dayalı yardım, düşük düzeyli evrensel transferler, ve düşük düzeyli sosyal güvenlik planları (...) [sağlanan yardımlar] esas olarak düşük gelirli, çoğunlukla işçi sınıfından, devlet bağımlılarının ihtiyacını karşılar (...) bu modelde, hak ediş kuralları son derece katıdır ve damgalamaya yol açarlar (...) buna karşılık, devlet piyasayı teşvik eder; ya pasif olarak –sadece asgari bir güvence sunarak-, ya da aktif olarak –özel refah şemalarına teşvikler aktararak-” (1990: 27). Bu rejimdeki sosyal politika uygulamalarının olası toplumsal sonucu ise şudur: “en altta yer alan ve damgalayıcı yardıma bağımlı grup; sosyal güvenliğin müşterisi konumundaki bir orta grup; ve refahının büyük bir kısmını piyasadan satın alan ayrıcalıklı bir üst grup” (Esping-Andersen, 1990: 65). Türkiye’de yaşanmakta olanın tam da bu tip bir dönüşüm olduğu yadsınabilir mi? Nitekim, Yücesan-Özdemir de, “AKP hükümetleri döneminde geliştirilen sosyal politika rejimi neoliberalizmin damgasını taşımaktadır” der ve şöyle devam eder: “Türkiye toplumu enformel çalışma, sosyal güvenlik yokluğu ve sendikasılaşmayla karşı karşıya ve bu da güvencesizliği yerleşik bir hale getirdi; bu yüzden toplumun neredeyse tamamı sosyal yardıma bağımlı hale geldi” (2013: 118). Aziz Çelik ise bu dönüşümdeki muhafazakâr renge daha fazla vurgu yapar: “AKP’nin sosyal politika yaklaşımının Kıta Avrupa’sı modellerinden (özellikle Merkez ve Kuzey Avrupa modelinden) çok uzak piyasaya müdahale öngörmemesi nedeniyle yeni-liberal modele ve geleneksel öğeler ile yardım mekanizmasına verdiği önem nedeniyle Latin Çevresi modeline yakın olduğu söylenebilir. (...) Geleneksel öğeler ile liberal modelin karışımı melez bir modelle, *muhafazakâr sosyal politika* ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.” (2010: 68)

Bu sosyal yardım ve hizmetlerin yoksulların hayatındaki önemi ve vazgeçilmez yeri, bu uygulamalar aracılığıyla durmaksızın pekişmekte olan *verene minnet, iktidara itaat ve rejime rıza* olguları görmezden gelinebilir

mi, tüm bunlar din istismarı, oy avcılığı veya makarna-kömür edebiyatıyla geçiştirilebilir mi?²

Tablo 3. Sosyal Devleti Oluşturan Unsurlar Açısından Yaşanan Gelişmeler: Meta-laşma, Piyasalaşma, Muhafazakârlaşma

	Uygulamalar	Temel Yasal Düzenleme
ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ VE ÜCRETLER	<ul style="list-style-type: none"> - Özelleştirme - Güvencesizleştirme + Taşeronlaşma + Esnekleştirme - Kayıtdışı istihdamın yüksekliğini koruması (2013 itibarıyla kadınlarda % 52, erkeklerde % 31) - Açlık sınırı altında asgari ücret - Çalışan yoksulluğu olgusu - Kıdem Tazminatı'nın kaldırılması tartışmaları - Bölgesel Asgari Ücret tartışmaları - Toplum Yararına Çalışma Programları - Özel İstihdam Büroları - İşsizlik Sigortası - Sendikalaşma oranında azalma 	<ul style="list-style-type: none"> - Yeni İş Kanunu (2003) - Yeni Sendikalar Kanunu (2012)
SOSYAL GÜVENLİK	<ul style="list-style-type: none"> - Üç sosyal güvenlik kurumunun SGK çatısı altında birleştirilmesi (SSGSS, 2008) - Haklar açısından en avantajlı konumdaki devlet memurlarının imkânlarının azaltılarak işçi ve serbest çalışanlarla eşitlenmesi - Bireysel Emeklilik Sistemleri (halen tamamlayıcı nitelikte ancak zamanla daha merkezi bir rol üstlenmesi bekleniyor) - Emeklilik maaşlarının düşüklüğü - Emeklilik yaşının tedrici olarak artırılması - Gezici, geçici ve ev-eksenli çalışanların sosyal güvenlik kapsamına girmelerinde zorluklar 	<ul style="list-style-type: none"> - SSGSS Kanunu (2008)
SOSYAL HİZMETLER	<ul style="list-style-type: none"> - Engelli maaşı + Engelli yakını maaşı ödenmesi - Engellilere yönelik özel eğitim okullarına teşvik - Yaşlı maaşı - Çocuk, Aile ve Toplum Destek Programları - Sosyal Hizmet Merkezlerinin açılması - Belediyeler tarafından sağlanan sosyal hizmetler (özellikle AKP belediyelerinin Semt Konağı veya "Yaşlılara Sevgi Eli" tarzı uygulamaları) - Ailenin (kadının) bakım hizmetlerindeki rolü pekiştiriliyor; bakan kişiye maaş bağlanıyor - Sosyal hizmet sunumunda "hayırsever" gönüllü kuruluşların devreye sokulması 	<ul style="list-style-type: none"> - 2022 Sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun (2005)

² Bu yazıyı kaleme aldığımız günlerde Ahmet İnsel tam da bu tür bir yaklaşımın yanlışlığına değinen bir makale yayınladı: "Modern; laik, demokrat ama solda değil", *Radikal*, 28/11/2014.

SAĞLIK	<ul style="list-style-type: none">- Sağlık hizmet sunumunda özelleştirmeler- Gelir testi ve hedefleme- Sağlıkta katkı payı- Sağlık Ocaklarının Aile Sağlığı Merkezlerine dönüşmesi- Aile Hekimliği sisteminde sağlık hizmetinin metalaştırılma yoluyla sunulması- Kamu Hastaneleri Birliği yasası- Yeşil Kart kaldırıldı; Geliri asgari ücretin 1/3'ünden az olanların GSS primleri devlet tarafından yatacak- Tamamlayıcı özel sağlık sigortasının yerleştirilmesi- Koruyucu sağlık hizmetlerine düşük, ilaç ve tedavi hizmetlerinin yüksek pay ayrılması	<ul style="list-style-type: none">- SSGSS (2008)- G0 kategorisinde (prim ödemeyecekler) 2014 sonu itibarıyla 8 milyon kişi tespit edildi- G0 dışı olan fakat yoksul olarak tescil edilen birey sayısı 4 milyon- Toplam 12 milyon "tescilli" yoksul
	EGİTİM	<ul style="list-style-type: none">- Özel eğitim kurumlarına giden öğrencilerinin okul ücretlerinin bir kısmının devlet tarafından karşılanması- Başbakanlık bursları- Tüm öğrencilere ücretsiz kitap verilmesi (hizmet alımı yoluyla)- Taşınabilir eğitim (hizmet alımı yoluyla)- Okul öncesi eğitimden yararlanma oranı düşük- Temizlik hizmetleri TYÇP çerçevesinde sağlanıyor- Milli Eğitim'e bağlı okullarda müdür atamalarının performans kriteri üzerinden yapılması- Akademisyenlere performansa bağlı teşvik ödemesi uygulaması (2015 itibarıyla)- Üniversite-Sanayi işbirliğine yönelik uygulamalar: piyasanın eğitim içeriğine müdahalesinin başlaması
KONUT	<ul style="list-style-type: none">- TOKİ Sosyal Konut Projesi (2013 itibarıyla 18.686 konut) (SYDT Fonundan karşılanıyor + İhale usulüyle müteahhit firmalara yaptırılıyor)	
SOSYAL YARDIM	<ul style="list-style-type: none">- Sosyal yardımlarda artış (2002'de GSMH'nin % 0,24'ünden 2013'te % 1,11'ine)- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011) altında tüm sosyal yardımların birleştirilmesi- Belediyelerce ödenen sosyal yardımlarda artış- Sosyal yardımların iki başlı bir yapıyla yürütülmesi: <p><i>ASPB İl Müdürlükleri tarafından:</i> Sosyal ve Ekonomik Destek (Çocukların koruma altına alınmalarını önlemek amacıyla ailelere maddi yardım)</p> <p><i>SYDV tarafından:</i> - Şartlı Nakit Transferleri (sağlık ve eğitim şartıyla) - Eşi vefat etmiş kadınlara maaş ödenmesi - Kömür yardımı, aşevleri, gıda yardımı, engelli araç yardımı - Sosyal Destek projeleri (tamamı için bkz. Tablo 6)</p>	<ul style="list-style-type: none">- 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011)

KADIN

- Kadına yönelik şiddeti önleme amacıyla: Kadın Konukevi, İlk Kabul Birimi, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi (ŞÖNİM) hizmetleri
 - Kadınların istihdama katılım oranı düşük (% 26 civarı)
 - Bakım yükü (çocuk, yaşlı, engelli) kadınların üstünde
 - Ekmek kazanan erkek / evişlerinden sorumlu kadın modeli büyük oranda geçerli
 - Kadınların kazancı daha düşük
 - Kadınların kayıtdışı çalışma oranı daha yüksek
 - 4+4+4 sistemiyle kız çocukların eğitimden kopmalarının önü açıldı
- 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (2012)

Kamu Sosyal Harcamaları ve Sosyal Yardımlar

Türkiye'nin sosyal koruma harcamalarına ilişkin ilk dikkati çeken husus, 2000'li yıllarından başından itibaren bu alanda önemli bir artış eğilimi izlenmekte olduğudur. Tablo 4, 1998-2015 yılları arasında GSYH'nın % 6,85'inden % 13,74'e yükselen bir artışın seyrini göz önüne sermektedir (KAHİP 2014). Bu oranın halen % 25-30'lar civarında seyreden Avrupa ülkeleri rakamlarından oldukça düşük olduğu doğrudur, bu, gözlenen artışın küçük olduğu anlamına gelmez.

Tablo 4. Kamu Sosyal Harcamaları, 1998-2013 (% GSYH)

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım																	
0,15	0,37	0,3	0,22	0,24	0,31	0,23	0,4	0,55	0,58	0,62	0,83	0,85	0,95	1,04	1,11	1,09	1,10
Şigorta ve Emeklilik Ödemeleri																	
4,57	5,16	4,75	5,22	5,57	6,35	6,29	6,5	6,42	6,73	6,62	7,59	7,63	7,52	7,95	8,27	8,37	8,28
Sağlık Harcamaları																	
2,13	2,47	2,64	3,16	3,69	3,76	3,91	4	4,16	4,32	4,54	5,22	4,68	4,46	4,42	4,68	4,52	4,36
Toplam																	
6,85	8	7,69	8,6	9,5	10,42	10,43	10,9	11,13	11,63	11,78	13,64	13,16	12,93	13,41	14,06	13,99	13,74

Kaynak: KAHİP, 2014 Yılı Kamu Harcamaları İzleme Raporu

Not: 2014 rakamları kanunlaşan oranları, 2015 rakamları ise bütçe öngörüsünü ifade etmektedir.

Nitekim, artış küçük olmadığı gibi, etkisiz yahut işlevsiz de değildir. Sigorta ve emeklilik ödemeleri ile sağlık alanındaki artışların içeriğinin tartışılması bu yazının konusu değil³; sosyal yardım alanında ise yaşanan gelişmeleri muhalefetin çoğu zaman dile getirdiği gibi bir paket makarna bir torba kömürden ibaret saymak ise büyük bir aymazlık olur.

Tablo 5. Rakamlarla Türkiye’de Sosyal Yardım (2013)

Toplam Sosyal Yardım Harcaması Tutarı	20.764.725 (Bin TL)
Sosyal Yardımların GSYH İçindeki Payı	% 1,35
Sosyal Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı	3.096.489
Düzenli Yardımlardan (ŞNT, EVEK vb.) Faydalanan Hak Sahibi Sayısı (SYDV)	2.258.734
Geçici (Sürekli) Yardımlardan Faydalanan Hak Sahibi Sayısı (SYDV)	1.997.306
SYDTF Kaynaklarıyla Yapılan Yardımlara Aktarılan Tutar	4.069.822.341 TL
2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Hak Sahibi Sayısı	1.222.748
2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Toplam Aktarılan Kaynak	3.325.704.331,48 TL
2013 Yılında Gelir Testi Yapılan Kişi Sayısı	4.657.125
GSS Primi Devlet Tarafından Ödenen Kişi Sayısı	9.111.923
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) Sayısı	973
SYDV Personel Sayısı	8.741
Kömür Yardımı Yapılan Hane Sayısı	2.106.015

Kaynak: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu

Tablo 5’te görüldüğü gibi 2013 itibarıyla Türkiye’de sosyal yardımların GSYH içindeki payı % 1,35, sosyal yardımlardan faydalanan hane sayısı 3 milyondan fazladır. 973 SYDV tüm il ve ilçelerde 9 bine yakın çalışanıyla sosyal yardım alanının ana omurgasını oluşturan faaliyetleri yürütmektedir. Tablo 6 ise, ASPB’nin SYDV’ler eliyle yapmakta olduğu yardımların dökümünü sunmaktadır. Bunlardan özellikle Şartlı Nakit Transferi (ŞNT), Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik transferler (EVEK), geçici yardımlar, yaşlılık ve engelli maaşı ve bakım ödemeleri, kömür yardımı gibi kalemler özellikle önem arz etmektedir; zira bunlar, sosyal güvencesi ve tapulu gayrimenkulü bulunmayan, düzenli geliri olmayan hanelerde sosyal devletin kendini tesis ettiği kalemlerdir. Ayrıca, ASPB, sosyal yardım ayağı dışında, İl Müdürlükleri eliyle aile ve toplum hizmetleri, çocuk hizmetleri,

³ Bu konuda bkz. Yentürk, 2011 ve 2012.

kadına yönelik hizmetler, engelli ve yaşlılara yönelik hizmetler başlıklarında onlarca destek programını da yürütmektedir.

Tablo 6. Ana Gruplar Bazında Sosyal Yardım Programları

AİLE YARDIMLARI	- Gıda Yardımları
	- Barınma Yardımları
	- Sosyal Konut Projesi
	- Yakacak Yardımları
	- Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yapılan Yardımlar
	- Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar
EĞİTİM YARDIMLARI	- Eğitim Materyali Yardımları
	- Şartlı Eğitim Yardımları
	- Öğle Yemeği Yardımı
	- Ücretsiz Ders Kitabı
	- Öğrenci Taşıma Barınma ve İaşe Yardımı
	- Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınması
	- Yurt Yapımı
SAĞLIK YARDIMLARI	- Şartlı Sağlık Yardımları (Sağlık ve Gebelik) (ŞSY)
	- Engelli İhtiyaç Yardımları
	- Tüp Bebek Projesi
	- GSS Gelir tespiti ve Prim Desteği
ÖZEL AMAÇLI YARDIMLAR	- Aşevleri
	- Afet (Acil Durum) Yardımları
YAŞLI VE ENGELLİ YARDIMLARI	- Yaşlılık Aylığı-2022
	- Engelli Aylığı-2022
	- Engelli Yakını Aylığı (18 Yaşından küçük engelliler)-2022
	- Silikozis Hastalarına Yapılan Ödemeler-2022
PROJE DESTEKLERİ	- Gelir Getirici Proje Destekleri
	- Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi
	- İstihdam Eğitimi Projeleri
	- Sosyal Hizmet Projeleri

Kaynak: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu

Bütün bu destek programlarını ve sosyal yardım alanında sunulan hizmetleri bir arada değerlendirdiğimizde, sosyal devlet tanımını derinleştirme gereği ortaya çıkıyor. Zira, neoliberal dönüşüm, sosyal devleti ortadan kaldırmamış, onu bir sosyal yardım devletine dönüştürmek suretiyle vatandaşlar nezdinde tüm bir sosyal politika alanının sosyal yardımlarla özdeşleştirilmesine neden olmuştur. Sosyal devleti, bölüşüm politikaları, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlar olarak üç ayaklı bir yapı olarak tanımladığımızda, gelinen noktada ilk iki ayağın oldukça yetersiz ve eşitsiz,

aslen daha geri planda ve tamamlayıcı bir konumda yer alması gereken üçüncü ayağın ise alabildiğine semirerek diğerlerinin de alanını ele geçirmekte olduğunu görüyoruz.

Daha açık bir ifadeyle, geleneksel kamusal müdahaleler arasında yer alan sosyal yardımlar neoliberal dönemde farklı bir konuma getirilmiştir; şöyle ki, “sosyal yardımların tamamlayıcı bir pozisyonda uygulanması bir sorun yaratmamakla birlikte, tamamlayıcı bir unsurdan, birincil, öncelikli bir unsura doğru evrilmesi” klasik sosyal politika tanımıyla çalışmaktadır. Yeni yaklaşım, liberal refah rejimlerinin en tipik özelliği olan “hedef kitleye yönelik sosyal politika” oluşturulması mantığıyla örtüşmektedir; gerçekten de, yeni yaklaşımın hedef kitesinin, “sosyal desteğe gerçekten ihtiyaç duyan muhtaç ve düşkün” kesimlerle sınırlandırılması durumu ortaya çıkmıştır (Özügürlü, 2003: 64). Hedeflemeye dayalı sosyal yardım sisteminin en önemli özelliği, damgalayıcı bir bağımlı kategorisi yaratmasıdır.

Neoliberal dönüşümle, sosyal politika alanının kurum ve araçları kamusal niteliklerini hızla kaybederek piyasaya uyumlu hale getirilmekte, sosyal haklar metalaştırılmaktadır. Yoksulluk da bu bağlamda bir yandan ekonomik büyümeyle halledilecek bir mesele olarak görülürken, diğer yandan da yoksullara sağlanan destekler, onları toplumun eşit fertleri olarak gören bir hak yaklaşımıyla değil, tersine onları toplumun dışında veya en azından çeperinde gören, hedef gösterici, yaftalayıcı bir bakışla sunulmaktadır. Türkiye’de sosyal yardımların yaygınlaşması ve sistemli hale gelmesi konusunda atılan adımlar Batı’da Sosyal Refah Devleti’nin çözülme sürecine girdiği bir dönemde başlamıştır. Neoliberal yöndeki temel dönüşümlerin başında, “eşitlikçi, hak temelli bir sosyal refah anlayışı” ile bu refahın sağlanmasından toplumsal sorumluluk çerçevesinde doğrudan yükümlü bir sosyal devlet anlayışının terki yer alır. Devletin varlığı zorunlu ve acil durumlar ve geçici yardımlar ile sınırlandırılmaktadır.

Bu “yeni” liberal devlet, önce eğitim kurumlarındaki hizmetli kadrosunu ortadan kaldıracak, yani kalifiye olmayan bir işgücüne güvenceli istihdam alanlarından birini kapatacak, sonra da aynı işgücünü İŞKUR bağlantılı Toplum Yararına Çalışma Programı adı altında geçici sigortalı temizlik personeli olarak çalıştıracaktır. Önce madenlerde çalışma şartlarını işçi aleyhine alabildiğine zorlaştıracak, bu şartlar sonucunda ölümlü kazalar olacak, sonra da emeği sosyal haklarından arındırarak ucuzlaştırmak yoluyla ucuza elde ettiği kömürü yardım olarak dağıtacaktır. Sağlık

kurumlarını önce herkes için erişilebilir oldukları sloganıyla genel hizmete açacak, sonra da katkı paylarını peyderpey arttırarak fiilen yurttaşlar arasında gelire dayalı statü farkının altını çizerek, bunu yaparken de Yeşil Kart vererek (yeni adıyla GSS primlerini üstlenerek) sağlık hizmetinden ücretsiz yararlanma hakkı verecek, ancak bu esnada bu bireyleri toplumun diğer kesimleri nezdinde asalak konumuna getirecektir. Asgari ücret, bırakalım yoksulluğu, açlık sınırının dahi altında yer alacak, sigortalı çalışanlar sosyal yardımlardan yararlanamayacak, işverenle anlaşmalı bir şekilde azıcık daha yüksek bir gelir isteyenler için kayıtdışı istihdam ciddi bir alternatif oluşturacaktır. Rekabetin temel unsuru olduğu saviyla ücretler sürekli olarak baskı altında tutulacak, sigorta primlerinin işverene “yük” oluşturmaması için uğraşlar verilecek, çalışanların haklarını kolektif aramaları önünde türlü engellemeler oluşturulacak, çalışanlar geçim sıkıntısına düştüğünde de devlet şefkatli elini uzatarak kömür, gıda gibi aynı ve aynı zamanda nakdi transferler sunacaktır; üstelik hiç de ayrımcılık yaparak veya kısıtlı imkanlarla değil, bol keseden ve reklamını yapa yapa... Bu örnekler arttırılabilir, ancak hepsinde ortak bir yan olduğu gözden kaçmayacaktır: çalışma ilişkileri bağlamında sosyal güvenceye ve sosyal haklara sahip olma ve kamusal hizmetlerden eşit vatandaşlar sıfatıyla yararlanma sosyal politika uygulamalarının giderek irtifa kaybeden alanları olurken, kişilerin birey veya hane olarak ihtiyaç sahibi olduğunu ispat etmesine dayalı sosyal yardım ve sosyal hizmet uygulamaları giderek yaygınlaşmaktadır.

Özurgulu'nun (2003: 71) çok güzel ifade ettiği gibi: “Bir hizmetin hak statüsünde genelleşmesi ile (statüde eşitlik) ona gerçekten muhtaç olanlara sunulması arasındaki fark, esasında sosyal politika ile diğer koruyucu politikalar (hayırseverlik, klientelizm, paternalizm gibi) arasındaki farktır. Bu aynı zamanda, mülksüzleri yurttaş olarak kavramakla, yardım bağımlısı bir düşkün olarak kavramak arasındaki farkı da gösterir. Hukuksal içeriği ile sosyal politikanın sosyal niteliği, serbest piyasa kurallarına ve sözleşmecî toplum anlayışına ket vurulduğu noktada başlar. Toplum piyasanın bir uzantısı olarak örgütlenmeye başladığında, sosyal politikanın sosyal niteliği de ortadan kalkmaya başlar”.

Sosyal Yardımların “Yönetişim” Aygıtı: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları

Tüm bu dönüşüm içerisinde Türkiye'nin kendi tarihsel ve toplumsal yapısına özgü bir yan bulmak o kadar da kolay değildir; zira neoliberalizm pek çok ülkede benzer amaçlar ve benzer araçlarla, benzer süreçlerden geçerek uygulanmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin kendi geleneksel yapısından katkı niteliği taşıyan ve tüm bu dönüşümü bir eldiven gibi sımsıkı saran bir kurumu muhakkak anmak gerekir: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları.

1986 yılında 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, 1. maddede amacını “fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek” olarak ilan ederek yayınlanmış, bu kanunda öngörülen hizmetlerin gerçekleştirilmesi için Başbakanlığa bağlı ve T.C. Merkez Bankası nezdinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) kurulmuş (madde 3), bu kanunun amacına uygun faaliyet ve çalışmalar yapmak ve ihtiyaç sahibi vatandaşlara nakdî ve aynî yardımda bulunmak üzere her il ve ilçede sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları kurulmuştur (madde 7). 1980lerde kurulmuş olmakla birlikte, SYDTF'nin daha etkin hale gelişi 2001 krizinden sonra olmuş, bu tarihten sonra rolü hızla artmış ve AKP iktidarının alametifarikası haline gelen sosyal yardım sisteminin taşıyıcısı konumuna yükselmiştir.

Bunda ilk payı 2001 krizinden sonra Dünya Bankası ile yapılan Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) kapsamında DB finansmanıyla uygulamaya sokulan ve birçok başka Üçüncü Dünya ülkesinde de başarılı bir program olarak yaygın bir şekilde uygulanan Şartlı Nakit Transferleri'ne (ŞNT) vermek gerekir. “Hem kısa dönemde hem de uzun dönemde mevcut ekonomik krizin en korunmasız nüfus üzerindeki etkisinin azaltılması, hizmet ve sosyal yardım sağlayan kurumların kapasitelerinin güçlendirilmesi, yoksul çocukların beşeri sermayelerinin korunması ve teşviki için bir temel sosyal yardım sistemi” olarak tanımlanan ŞNT, nüfusun en yoksul yüzde 6'sını hedefleyen bir sosyal güvenlik ağı oluşturulması amacını taşıyordu. ŞNT'nin uygulaması SYD Vakıflarına verilmişti ve bu progra-

mın yoksul hanelerde sağladığı başarı ile, iktidara mümbit bir popülizm alanı açılmış oldu.⁴ 2004 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu bir genel müdürlük (SYDGM) haline dönüştürüldü ve 900'ü aşkın yerel vakıf aracılığıyla dağıttığı yardımlar artmaya devam etti. 2011 yılında ise 633 Sayılı KHK ile Aile ve Sosyal Bakanlığı'nın kurulması ve farklı kurumlar nezdinde devam eden tüm sosyal yardımların tek bir çatı altında toplanması niyetiyle daha önceden doğrudan Başbakanlığa bağlı olan SYDGM Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü adını alarak ASPB'ye bağlandı. Halen bu genel müdürlük, sosyal yardım faaliyetlerini SYDTF kaynakları kullanarak, ülke genelindeki tüm il ve ilçelerde bulunan 973 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı aracılığıyla yürütmektedir.

Sosyal yardımların sosyal politikalar bütünü içerisinde tamamlayıcılıktan birincil bir pozisyona evrildiği bir sosyal devlet anlayışına geçildiği bu dönemde, bunların devletin merkezi teşkilatının taşra örgütlenmelerince değil de, ASPB'nin kurulması sonrasında dahi bu Bakanlığın ilçe müdürlükleri kurulmayarak halen SYDVler yani "vakıflar" eliyle yürütülmekte olduğu ise önemli bir husustur. Bunun cevabını yeni kamu yönetimi anlayışı içerisinde bulabiliriz. Yukarıda da kısaca belirtmiş olduğumuz gibi, işletme biliminin yaklaşımı kamu yönetimi alanına giderek daha fazla hakim olmaktadır, bunun sonucunda da, katı bürokratik, merkeziyetçi yapı yerine daha esnek, hesap veren, şeffaf, kalitenin her aşamada önemli olduğu, katılımcı bir yönetim anlayışına geçilmesi şiarları kamu yönetiminde yerleşiklik kazanmıştır. ASPB Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü web sitesindeki şu cümleler, bu yaklaşımı örnekler niteliktedir:

"Muhtaçlık durumunun giderilmesi için **hızlı, esnek ve yerel farklılıkları göz önüne alan** bir yapıya ihtiyaç duyulduğu için 3294 sayılı Kanunun amacının gerçekleştirilmesinde geleneksel kamu örgütü yapılanmasından farklı bir yöntem izlenmiştir. Her il ve ilçede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları kurularak hizmet acilen ihtiyaçları **hızlı** karşılayacak şekilde **hedef kitleye en yakın noktadan** verilmektedir." (kalm yazılar orijinal metinde yer almaktadır)

⁴ AKP'nin neoliberal popülizme dayalı hegemonyasına ilişkin kapsamlı bir yazı için bkz. Yıldırım (2009)

Yine aynı yerde, Vakıf örgütlenmesinin avantajları başlığı altında şu maddeler sıralanmaktadır:

- Hızlı ve esnek yapı
- Yönetişim ilkesine uygunluk
- Subsidiarite (yerellik) ilkesine uygunluk
- Ülke genelinde yaygın yapı (tüm il ve ilçelerde olmak üzere 973 SYDV)
- Yerelde en üst düzey amirin desteği
- Diğer kamu hizmetleri ile iletişim ve bağ
- Son yıllarda hayata geçen bilişim uygulamaları (SOYBİS, Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi) ve Puanlama Projesi
- Vakıf çalışma usullerine ilişkin düzenlemelerin Fon Kurulu tarafından hızla belirlenebilmesi ve sosyal-ekonomik değişikliklere hızlı tepki verilebilmesi

Gerçekten de, SYDV'ler yeni kamu yönetimi anlayışı açısından birçok avantajı bir arada sağlamaktadır. Herşeyden önce bu Vakıfların bağlı olduğu Genel Müdürlüğün temel mali kaynağını SYD Fonu oluşturmakta, Fon gelirleri de 3294 sayılı yasanın 4. Maddesinde şu şekilde tanımlanmaktadır:

Fonun gelirleri: a) Kanun ve karamamelerle kurulu bulunan ve kurulacak olan fonlardan Bakanlar Kurulu kararıyla % 10'a kadar aktarılacak miktardan, b) Bütçeye konulacak ödeneklerden, c) Trafik para cezası hasılatının yarısından, d) Radyo ve Televizyon Üst Kurulu reklam gelirleri hasılatından aktarılacak % 15'lik miktardan, e) Her nevi bağış ve yardımlardan, f) Diğer gelirlerden, teşekkül eder.

Yakut-Çakar ve Yılmaz (2008: 4) tarafından hazırlanan *Sosyal Yardımlar Üzerine Bilgi Notu*'nda belirtildiği gibi, "Genel Müdürlüğün temel mali kaynağının fon olması, genel bütçe içerisinde kaynak aktarımı ile çalışan diğer kamu kurumlarından çok farklı bir mali yapıyı beraberinde getirmektedir. Mali yapısı fon şeklinde örgütlenen SYDGM'nin sosyal yardım harcamaları için kurumsal olarak her yıl meclisten bütçe talebinde bulunmasına gerek olmamaktadır. Bu bağlamda, Fon'un genel bütçe dışında olması Fon Kurulu'na ciddi anlamda özerk bir karar alıcı niteliği kazandırmıştır." SYDV'ler ayrıca kendilerine yapılan periyodik fon aktarımlarının yanı sıra yerelliklerde oluşan ihtiyaçlar doğrultusunda ek kaynak aktarımı talebinde de bulu-

nabilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların yanı sıra kendi gözlem ve görüşmelerimiz de Vakıfların kaynak konusunda hiçbir sıkıntı çekmedikleri rahatlıkla söylenebilir. Tablo 7, 2013 yılında ASPB harcama birimlerinin bütçe giderlerini aktarmaktadır; burada tüm bakanlık giderleri arasında Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'nün payının % 66,9 olması, sözkonusu miktarın da 10.976.603.685 TL olduğu göz önünde bulundurulduğunda oldukça dikkat çekicidir. Aynı tabloda ikinci sırada da % 32,1 ile Aile ve Sosyal Politikalar İl-İlçe Müdürlükleri (5.275.810.548 TL) gelmektedir. Bu müdürlükler de eski Sosyal Hizmetler İl-İlçe Müdürlüklerinin bugünkü yapıdaki karşılığı olup, oldukça geniş bir sosyal hizmet ağını yönetmektedir. Her ikisi toplamda % 99'luk bir pay oluşturmaktadır.

Tablo 7. ASPB Harcama Birimleri Bazında 2013 Yılı Bütçe Giderleri

Harcama Birimi	Bütçe Gideri	Oran
Özel Kalem Müdürlüğü	8.662.146	0,053
İç Denetim Birimi Başkanlığı	977.586	0,006
Denetim Hizmetleri Başkanlığı	7.772.701	0,047
Destek Hizmetleri Dairesi Başkanlığı	37.263.988	0,227
Personel Dairesi Başkanlığı	2.395.793	0,015
Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı	6.196.597	0,038
Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı	12.145.239	0,074
Strateji Geliştirme Başkanlığı	3.511.588	0,021
Hukuk Müşavirliği	3.367.333	0,021
Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği	6.971.482	0,043
Aile ve Sosyal Politikalar İl-İlçe Müdürlükleri	5.275.810.548	32,183
Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü	7.039.912	0,043
Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü	10.943.913	0,067
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü	10.130.445	0,062
Engelli ve Yaşlı Hizmetler Genel Müdürlüğü	20.954.921	0,128
Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü	10.976.603.685	66,958
Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı	1.488.219	0,009
Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı	1.147.106	0,007
GENEL TOPLAM	16.393.383.202	100

Kaynak: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu

Bu yazının odağı değişen kamu yönetimi açısından SYDV'lerin konum ve işlevlerini tartışmak olduğu için Aile ve Sosyal Politikalar İl-İlçe Müdürlükleri'nin faaliyetlerine değinmeyeceğiz; ancak orada da oldukça ilginç dönüşümler yaşandığını, özellikle çocuk yuvası, gençler için yurt gibi kurumların kapatılarak Sevgi Evi benzeri daha küçük ölçekli yapılanmalara gidildiği, aynı minvalde kurumda kalan çocuk-genç sayısının azaltılması niyetiyle paralel olarak maddi yoksunluk içindeki ailelere oldukça yüksek miktarlarda nakdi desteklerin yapılması suretiyle ailelerin çocuklarını kurumlara vermesinin önüne geçme çabası vb. dikkate değer gelişmelerdir. Belediyelerin de bu alandaki faaliyetleri düşünüldüğünde, iktidarın "kimsesizlerin kimsesi olma" yolunda daha önce benzeri görülmemiş boyutlarda bir faaliyet içerisinde olduğunu ve bunun vatandaşlar nezdinde de bu şekilde kabul ve tasvip gördüğünü teslim etmek gerekir.

Biz yine Vakıflara dönecek olursak, mali açıdan hızlı ve esnek yapının yanı sıra, yönetim ve harcamalar açısından da özgün olduğu kadar etkin bir yapıyla karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Kalağan'a göre (2009) Sosyal Refah Devleti uygulamalarının terk edilerek, piyasa temelli devlet anlayışı ilkelerinin Türkiye'de hâkim olmaya başladığı bir dönemde kurulan SYDGM, kuruluş amaç ve misyonu ile Sosyal Refah Devleti'ne ait geleneksel bir bürokratik kurum gibi algılanmış olsa da aslında gerek örgütsel yapısı, gerekse çalışma prensip ve ilkeleriyle, daha önce emsali olmayan "postbürokratik" bir yapılanmadır. Gerçekten de, SYDV yapılanması, gerek teşkilat yapısı gerekse hizmet sunumu ile hayata geçirilmek istenen yönetim modeline mükemmel bir örnektir. SYDV'ler bir yandan özel hukuk tüzel kişiliğine sahip kurumlar olmakla ve mütevelli heyetler tarafından idare edilmekle birlikte, diğer yandan da yerelde mülki idare amirlerinin mütevelli heyet başkanlığı yapmaları ve bu heyetlerin büyük bir ağırlıkla yerel mülki erkândan oluşmasıyla tam anlamıyla sivil toplum kuruluşu da değillerdir (Tablo 8). Yeni kurulan ASPB'nın il müdürlükleri olmakla birlikte, ilçelerde müdürlükleri yoktur ve SYDV'ler bu işlevi üstlenen bir konumdadır. Vakıfların denetimi ise, hesap yönünden Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce, idari yönden ise İçişleri Bakanlığı'na yapılmaktadır.

Sosyal yardım uygulamalarında temel yapılanmanın Vakıflar olması sembolik açıdan da önemlidir; zira Vakıf kurumu, Osmanlı mirasını, İslami hayırseverlik geleneğini ve her şeyi devletten beklememe düsturunu bir arada yaşatmaktadır. SYDV'ler bu açıdan yeterli doyurucu mudur,

buna olumlu bir yanıt vermek güç zira bunlar ne tam anlamıyla STK ne de tam anlamıyla devlet kurumu değildir: işleyişleri mütevelli heyete dayan- sa da bu heyetin başında mülki amir olduğunu söylemiştir, bunun da öte- sinde, hayırsever üye olmasına rağmen SYDV'ler kurulduklarından bu yana bağışlardan yana istediklerini hiç bir yerelde tam olarak elde ede- memişler, maddi kaynak olarak sivil destek görmemişlerdir. Yine de Va- kıfların Türk-İslam geleneğinde oynadıkları rolün SYDV'leri de meşrulaş- tıran bir işlevi olduğu ya da en azından buna dayalı bir siyasa geliştirildiği gerçeği inkar edilemez.

Tablo 8. İl ve İlçelerde Vakıf Mütevelli Heyeti Üyeleri

İL MERKEZLERİNDE	İLÇELERDE
Vali (Vakıf Başkanı)	Kaymakam (Vakıf Başkanı)
Belediye Başkanı	Belediye Başkanı
Defterdar	Mal Müdürü
İl Millî Eğitim Müdürü	İlçe Millî Eğitim Müdürü
İl Sağlık Müdürü	Sağlık Grup Başkanı
İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürü	İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürü
Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürü	
İl Müftüsü	İlçe Müftüsü
Köy Muhtarı	Köy Muhtarı
Mahalle Muhtarı	Mahalle Muhtarı
STK Temsilcileri	STK Temsilcileri
Hayırsever Vatandaşlar	Hayırsever Vatandaşlar

Kalağan (2009), 2008 yılında SYD Vakıfları'ndan alınan verilere göre, Vakıflarda en fazla temsil edilen STK'ların, "Türkiye Kızılay Derneği, Türk Hava Kurumu, Yardım Sevenler Derneği, Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği, Türkiye Sakatlar Derneği, Türk Anneler Derneği, Fakir ve Muhtaçlara Yardım Derneği, Eğitim Gönüllüleri Derneği, Çağdaş Ya- samı Destekleme Derneği, Türk Kadınlar Birliği ve Atatürkçü Düşünce Derneği" olarak tespit edildiğini ifade eder.

ASPB, Eylül 2012 tarihli Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni'nde, SYDV'lerce hayata geçirilen yönetim yaklaşımı şu cümlelerle aktarılmak- tadır:

"SYDV'lerde karar organının Vakıf Mütevelli Heyetinin olduğu, Sosyal Yar- dımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının sosyal yardımların doğrudan ve en kısa sürede vatandaşa ulaşması açısından devlet ile yoksul vatandaşlar arasında bir

köprü görevi yaptığı, 2004 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Mütevelli Heyetlerinin yapısında değişikliğe gidildiği, seçimle gelen üye sayısının ve seçim koşullarının değiştirildiği, mahalle ve köy muhtarlarının kendi aralarından seçeceği üyeler ile sosyal yardım alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının seçeceği üyelerin ve İl Genel Meclisi tarafından seçilen hayırsever vatandaşların Mütevelli Heyetinde yer almasının sağlandığı, Mütevelli heyetlerinde atanmış ve seçilmiş üye sayısının eşitlendiği, demokratik katılımın sağlandığı görülmüştür.”

Özetleyecek olursak, yoksul ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlara yapılan karşılıksız sosyal yardımların tamamlayıcı konumdan birincil konuma evrilmesi, liberal sosyal devlet istikametindeki dönüşümün temel göstergelerinden biridir ve bu anlamda SYGM hem sosyal devlet anlayışına hem de, işletmecilik ve yönetime dayalı yeni kamu yönetim anlayışına hizmet eden bir kurumdur. Kalağan'ın ifadesiyle, “SYGM, geleneksel kamu bürokratik kurumlarının etkisizleştirilerek tasfiye edildiği ve alternatif bürokratik kurumlar ile ikame edilmeye çalışıldığı bir dönemde, geleneksel unsurlar da barındıran ancak yeni yönetim anlayışına uygun olarak işleyiş gösteren bir yapılanmadır.” (2009)

SYDV tarafından sunulan sosyal yardımlar içerisinde yer alan ve eğitim ve sağlık göstergelerine olumlu etki etmesi, kadınlara (annelere) ödenmesi ve en yoksul kesimler açısından cüzi de olsa düzenli nakit desteği sağlayan bir sistem olması itibarıyla ŞNT, sosyolojik ve siyasi sonuçlarının önemle izlenmesi gereken bir yardım programıdır.⁵ ŞNT, geleneksel koruma mekanizmalarından farklı, Dünya Bankası önderliğinde tüm dünyaya yayılan yeni tür bir yoksullukla mücadelesinin temel bir bileşeni olup hedeflemeye ve gelir testine dayalı olduğu ölçüde liberal çerçeveli bir sosyal yardım uygulamasıdır. Esas amacı nakit desteği vermek değil, nakit

⁵ Özel olarak ŞNT programı, genel olarak da SYDV'ler eliyle yürütülen sosyal yardım uygulamaları AKP'nin neoliberal popülizminin önemli bir göstergesidir. Buna ilişkin Yıldırım (2009: 91) şöyle diyor: "Neoliberal popülizm, piyasalaştırmanın ve neoliberal tarzda yeniden yapılanmanın önünü açarken, aynı zamanda da 'en alttakiler'in siyasal desteğini korunmanın yollarını gözetken bir egemen sınıf stratejisidir. Belirgin niteliği, desteğini gözettiği sınıf kesimlerine dönük politikalarda ortaya çıkan 'popülist' boyutun, piyasalaştırma ve neoliberalleştirme ile çelişmek bir yana, bu süreci pekiştirecek tarzda ilerlemesi ve bu sürece istikrarlı bir siyasal ivme kazandırması nedeniyle, sadece bir egemen sınıf kesiminin değil, iktidar bloğunu oluşturan hemen tüm egemen sınıf kesimlerinin desteğiyle ilerlemesi, hegemonik nitelik kazanmasıdır."

desteği sağlayarak eğitim ve sağlık hizmetlerinden yoksul kesimleri daha fazla yararlandırmak olduğu için, bu amacına hizmet eden bir yardım olduğu söylenebilir. Daha önceki bir çalışmamızda görüştüğümüz kadınlar tarafından kendilerine verilen bir sadaka değilse de bir tür lütf gibi algılanma oranının fazla olduğu, *ancak bir hak olarak algılanmaya da başladığı* da söylenmelidir (Yılmaz ve ark., 2012). Bu açıdan, sosyal yardımların “sadaka” olarak verildiği türü yaklaşımların gerçeklikle örtüşmediğini düşünüyoruz; gözlemlerimiz doğrultusunda AKP dönemindeki sosyal yardım-sosyal hizmet mekanizmalarının son derece sistematik (özellikle SOYBİS sonrasında), ihtiyaca binaen verilen, hak olarak görülen ve bu ölçüde de vatandaşlar tarafından (özellikle BİMER sistemini kullanarak) hesabı sorulan, yerleşikleşmiş uygulamalar olduğunu iddia ediyoruz. Ancak, bu yardım sisteminin adını net olarak koymak gerekir: ŞNT programları, diğer yardım programları gibi, liberal sosyal devlet modelinin tipik sosyal politika uygulamalarıdır ve Türkiye’de de modelin bu yöne doğru evrilmekte olduğunun en önemli göstergelerindendir. Bu program, yoksulluğa dair algının kökten değişime uğradığı bir yapının kurumu konumunda ve yoksulluğu ortadan kaldıracak bir gelir dağılımı adaletsizliği, kayıtdışı istihdamla mücadele, çalışanların haklarının iyileştirilmesi gibi meselelerin rafa kalktığı bir ortamda yeşeriyor; dahası bu rafa kaldırmaya hizmet ediyor.

Maxine Molyneux’ye göre (2009), nakit transferi biçimindeki yardımlar, yurttaşlık haklarının yoksulları da kapsayacak şekilde genişlediğinin değil, yoksulların ikinci sınıf yurttaşlar olduğunun bir nevi tasdiki anlamını taşımaktadır. “Her ne kadar hedefleme öncelik gerektiren toplum kesimlerine ulaşmak için gerekli bir ilk adım ise de”, der Molyneux, “daimi bir çözüm olarak kullanıldığı takdirde hedefleme çökmekte olan bir sistemin belirtisinden başka bir anlam taşımaz. Her ne kadar hükümetlere geniş bir popülerlik ve meşruiyet sağlama imkanı verseler de, bu tür programların en gelişkini bile tüm yurttaşlara eşit muamele eden ve onları eşit haklara sahip olarak gören, etkin ve bütüncül bir sosyal güvenlik sisteminin yerini asla tutamaz.” Nitekim, halk kitleleri açısından, vergilendirmeye dayalı eşitlikçi bölüşüm ilişkileri, sosyal güvenlik sistemi ve sosyal yardımların bütüncül bir bileşkesi olarak tanımlanan, “sosyal devletten vazgeçiş açık ve basit bir sonuç yaratmaktadır: toplumsal ve siyasal yönetimden tümü-

le dışarı atılmak ve devletle 'yoksulluk sorunu' gibi son derece geri bir zeminde ilişki içinde olmayı kabul etmek" (Ayman Güler, 2006).

Sonsöz niyetine

Yazımızın en başında, dağıtılan kömürün bedava olmadığını belirten bir sosyal medya mesajına yer vermiştik. Evet, dağıtılan yardımlar bedava değil, daha doğru bir anlatımla "bedelsiz" değil: çalışma koşulları kötüleşen ve ücretleri düşen, örgütlenme kapasitesi zayıflatılan işçi sınıfı için oldukça ağır bir bedeli var; kamusal ve eşitlikçi bir hizmet sunumu yerine piyasadan parası ölçüsünde hizmet satın almak zorunda kalan, pek çok hizmeti de aslında alamayan tek tek tüm vatandaşlar açısından aidiyet ve güven(ce) kaybı gibi bir bedeli var; kolektif dayanışmaya dayalı sosyal devlet anlayışının yerini alan bireysel çıkara dayalı sosyal refah arayışı nedeniyle ve refah sunumundaki eşitsiz konumları nedeniyle birbirine düşman kesilen toplum kesimlerini ortaya çıkarmasıyla da toplumsal bağ açısından bedeli var. Sosyal adaletin olmadığı bir toplumda, Özüğurlu'nun (2003: 71) işaret ettiği gibi, "sosyal" de yok olmuştur. Nitekim, (neo)liberal sosyal devlet modelinin hayata geçirildiği tüm ülkelerde de, sosyal doku çözülmüş, toplum tam ortadan ikiye ayrılmış, birbirine ölesiye-öldüresiye düşman iki ayrı toplum ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Ayman Güler, Birgül (2004) "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Üzerine", *Hukuk ve Adalet-Eleştirel Hukuk Dergisi*, Yıl: 1, S: 2, Nisan-Haziran.

Bayramoğlu, Sonay (2005) *Yönetişim Zihniyeti-Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İstanbul, İletişim.

Buğra, Ayşe (2012) "Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakarlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma" içinde Dedeoğlu, Saniye ve Adem Yavuz Elveren (der.) *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul, İletişim, 47-70.

Çelik, Aziz (2010) "Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42: 63-81.

Dedeoğlu, Saniye (2012) "Türkiye'de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının İstihdamı" " içinde Dedeoğlu, Saniye ve Adem Yavuz Elveren (der.) *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul, İletişim, 211-229.

Demirhan, Yılmaz & Nazım KARTAL (2014) "1980 Sonrası Yoksullukla Mücadelelenin Başlıca Aracı Olarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun Kuruluş ve Varlık Nedenlerine İlişkin Bazı Tespitler", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 42, Ekim 2014, 257-268.

Erdut, Zeki (2004) "Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika", *Çalışma ve Toplum*, 2004/2, 11-37.

Esping-Andersen, Gosta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Blackwell Press.

Gürsel, Seyfettin, Bülent Anıl & Ayşenur Acar (2013) "Türkiye'de Yoksulluk Tartışması-Kim haklı? Yoksulluk arttı mı, azaldı mı?", *BETAM Araştırma Notu*, 13/153.

İsbir, Eyüp (2013) *Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar*, TODAİE Yayını No:372, 25-53.

Kalağan, Gökhan (2009) "Türkiye'de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Kamu Harcamaları İzleme Platformu (KAHİP) 2014 Yılı Kamu Harcamaları İzleme Raporu.

Kapusuz, Nazır (2014) "'Makarna ve Kömürü' Geri Almak", *Başlangıç*, Sayı: 1, 67-72.

Köse, Ahmet Haşim & Serdal Bahçe (2009) "Yoksulluk" Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek, *Praksis*, 19, 385-419.

Lamba, Mustafa (2014) "Yeni Kamu Yönetimi Perspektifinden Türkiye'de Kamu Yönetimi Reformları: Genel Gerekçeler Üzerinden Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.19, S.3, 135-152.

Metin, Onur (2011) "Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar", *Çalışma ve Toplum*, (1).

Molyneux, Maxine (2009) "Conditional Cash Transfers: A 'Pathway to Women's Empowerment'?", *Pathways to Women's Empowerment*, Working Paper 5, Institute of Development Studies, Brighton.

Özdemir, Gamze Yücesan (2013) "AKP'nin Sosyal Politika Rejimi", *Redaksiyon*, Sayı: 2, 4 Mayıs 2013, 6-9.

Özden, Barış Alp (2013) "The Transformation of Social Welfare and Politics in Turkey: A Successful Convergence of Neoliberalism and Populism" in İsmet Akça, Ahmet Bekmen & Barış Alp Özden (eds.) *Turkey Reframed. Constituting Neoliberal Hegemony*, Pluto Press, 157-173.

Özüğürlü, Metin (2003) "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", *Mülkiye*, (XXVII) 239.

Şahin, Mustafa (2012) "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Reformu ve Kadınlar Üzerine Etkisi" " içinde Dedeoğlu, Saniye ve Adem Yavuz Elveren (der.) *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul, İletişim, 231-249.

Topak, Oğuz (2012) *Refah Devleti ve Kapitalizm-2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti*, İstanbul, İletişim.

Yakut-Çakar, Burcu & Volkan Yılmaz (2008) *Türkiye'de Merkezi Devlet Üzerinden Yürütülen Sosyal Yardımlar Üzerine Bilgi Notu*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.

Yentürk, N. (2011) *Kamu Harcamaları Okuma-Yazma Kılavuzu*, STK Çalışmaları-Eğitim Kitapları, Kamu Harcamaları İzleme Dizisi no. 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yentürk, N. (2012) *Sosyal Koruma Harcamalarını İzleme Kılavuzu*, STK Çalışmaları-Eğitim Kitapları, Kamu Harcamaları İzleme Dizisi no. 4, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yıldırım, Deniz (2009) "AKP ve Neoliberal Popülizm", içinde İlhan Uzel & Bülent Duru (der.) *AKP Kitabı-Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara, Phoenix, 66-107.

Yılmaz, Bediz, Ayşe Gül Yılğör, Serdar Ulaş Bayraktar, Ali Ekber Doğan & Erkan Aktaş (2012) *Şartlı Nakit Transferinin Kadın Yoksulluğu ve Kadının Sosyal Statüsü Üzerindeki Etkileri*, TÜBİTAK 1001 Araştırma Projesi Sonuç Raporu, Proje No:110K130.

Yücesan-Özdemir, Gamze ve Denizcan Kutlu (2011) "Türkiye'de Sosyal Yardımlar: İktisadi, Siyasi ve Kültürel Yapılar Üzerine Bir Çözümleme", Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler, Bildiriler Kitabı*, (1).

Yücesan-Özdemir, Gamze (2013) "AKP'li Yıllarda Sosyal Politika Rejimi: Kralın Yeni Elbisesi" içinde Simten Coşar & Gamze Yücesan-Özdemir (der.) *İktidarın Şiddeti-AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, İstanbul, Metis, 117-138.

Zabcı, Filiz (2013) "Bağımlılığın İçselleştirilmesi: AKP ve Neoliberalizmin Uluslararası Kuruluşları" içinde Simten Coşar & Gamze Yücesan-Özdemir (der.) *İktidarın Şiddeti-AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, İstanbul, Metis, 214-228.

Yrd. Doç. Dr. Bediz Yılmaz, Marmara Üniversitesi İİBF Kamu Yön. Bölümü'nü bitirdikten sonra Fransız Şehircilik Enstitüsü'nde Prof. Dr. Stefanos YERASİMOS ve onun vefatının ardından da Prof. Dr. Nora ŞENİ danışmanlığında "Göç, Dışlanma ve Çöküntü Alanı Oluşumu: İstanbul Tarlabası Mahallesi Örneği" başlıklı doktora tez çalışmamı 2006 yılında savundum. 2007'den beri Mersin Üni. İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesiyim. Çalışma alanlarım kentsel ve kırsal yoksulluk, göç, sosyal politikalar, çocuk ve kadın yoksulluğu, yerel yönetimler, tarımda dönüşüm ve kır-kent ikiliğidir.

Türkiye Kömür Madenciliğinde Çalışma Rejiminin Evrimi ve Özyönetim Seçeneği

*

The Evolution of Working Regime in Turkish Coal Mining Industry
and The Option of the Workers' Self-Management

Çağatay Edgücan Şahin& Sebiha Kablay

Öz

Bu çalışmada Türkiye'de kömür madenciliğindeki çalışma rejiminin gelişiminden hareketle, özellikle 1980 sonrası özelleştirme politikalarının yarattığı problemlere dikkat çekilecek ve madencilikte kar yerine çalışma koşullarının iyileştirilmesine öncelik veren ve bunu yaparken de verimlilik açısından problem yaşamayan işçi özyönetimi deneyimlerinin, mevcut sorunların aşılmasında sunabileceği olanak ve sınırlılıklar tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Maden sektörü, çalışma koşulları, özelleştirme, işçi özyönetimi.

Abstract

In this paper, we firstly start from the evolution of Turkey's working regime in coal mining industry with special focus on the problems which created with privatization process after 1980. Then, we will discuss the possibilities and limitations of workers' self-management practices in coal mining industry, which are worker oriented rather than profit oriented and profitable at the same time.

Keywords: Mining industry, working conditions, privatization, workers' self-management.

Giriş

Madenler tarih boyunca önemli olmuş, hatta medeniyet tarihi kullanılan madenlere göre isim almıştır. Madenler günümüzde de önemini korumaktadır. Zira özellikle enerji kaynağı olarak kullanılabilen madenler, çıkarıldığı ülkenin zenginliğine büyük katkı sağlamaktadır. Bu durum ülkeler açısından zaman zaman sorun yaratabilmekte, gelişmiş ya da komşu ülkelerin bu zenginliklere sahip olma isteği çeşitli savaşların çıkmasına da neden olabilmektedir.

Madencilik son yıllarda giderek artan oranda sermayenin ilgi odağı olmaktadır. Özellikle ülkemizde devletin yaptığı kömür yardımları ve termik santrallere verilen önemi arttıran enerji politikaları bu ilginin başlıca nedenleridir. Zira devletin kömürün en büyük alıcısı olması ve alım/satım ya da fiyat garantisi vermesi kömür madeni işletmeciliğini cazip hale getirmektedir (Çelik, 2014a: 4). Kömür madenciliği enerji sektörünün yanı sıra sosyal politikalar açısından da önemlidir. Özellikle yoksul ailelere yapılan kömür yardımları sosyal yardımların içinde önemli bir yer tutmakta bu durum hem enerji sektörü hem de sosyal yardımlar için sürekli bir kömür arzını gerekli kılmaktadır. Kömür üretiminin arttırılmaya çalışılması, özelleştirme uygulamalarıyla birleştiğinde kömür ocaklarında kötü ve güvensiz çalışma koşullarını beraberinde getirmekte, gelişmiş ülkelerde vahşi kapitalizm yıllarında görülen çok ölümlü kazalar ülkemizde 21. yüzyılda görülebilmektedir.

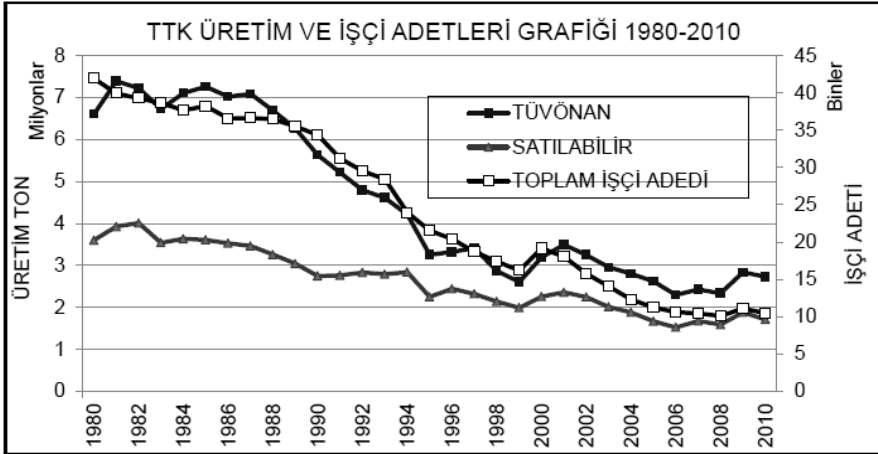
Türkiye'nin izlediği enerji politikasında kömürün rolü ve rödovansa dayalı kömür üretimiyle, Avrupa Birliği (AB) Ortak Tarım Politikası'na uyum sağlamak için izlediği strateji, işgücünde çiftçilikten madencilğe doğru bir kaymayı beraberinde getirmektedir. Tarım sektöründeki işgücünün çözülüşünü beraberinde getiren bu sürecin, madencilik kültürüne aşına olmayan, deneyimsiz çiftçilerin madenlere inmesini beraberinde getirdiği, bunun da başta iş kazaları olmak üzere çeşitli problemlere yol açtığı bilinmektedir. Bu çalışmada kömür madenlerindeki işveren ve devlet yükümlülükleri üzerinden çalışma rejimi ile madenlerin işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından halihazırdaki durumu ele alınacak ve madencilikte özelleştirme stratejisi yerine işçi özyönetiminin sağlayabileceği imkan ve sınırlılıklar üzerine bir tartışma yürütülecektir. Ancak madenlerdeki ça-

ışma rejimini incelemeye geçmeden önce Türkiye'nin son yıllardaki kömür üretimi sürecine ilişkin genel bir çerçeve çizmekte fayda vardır.

1. 21. yy. Türkiye'sinde Kömür Madenciliğinin Yükseliş Dinamikleri: Kısa Bir Özet

Onuncu Kalkınma Planı'na (OKP 2014-2018) göre, Türkiye'de madencilik sektörünün GSYİH içerisindeki payı 2006 yılında % 1,2 iken, 2012 yılında % 1,5'e; toplam ihracat 2006 yılında 1,1 milyar \$ iken 2012 yılında 3,2 milyar \$'a yükselmiştir ve ihracatın büyük bir kısmı doğal taş, bakır, çinko, krom, feldspat ve bordan oluşmaktadır. Toplam ithalat ise 2006 yılında 22 milyar \$ iken 2012 yılında 42,2 milyar \$'a yükselmiş, bunun yaklaşık 39,5 milyar \$'lık kısmını ham petrol ve doğal gaz, 1,1 milyar \$'lık kısmını taş-kömürü, 1,1 milyar dolarlık kısmını ise demir oluşturmuştur (OKP, 2013: 105). Durum kömür özelinde ele alındığında taşkömürü üretimi 1980'lerden 2004'e kadar gerileme trendine girmiş, ancak 2004'den itibaren üretim yeniden artmaya başlayarak yükseliş trendine girmeye başlamıştır (TKİ, 2011: 16) Aşağıdaki grafikte (Grafik 1) 1980-2010 dönemine ilişkin taşkömürü üretim trendi görülmektedir.

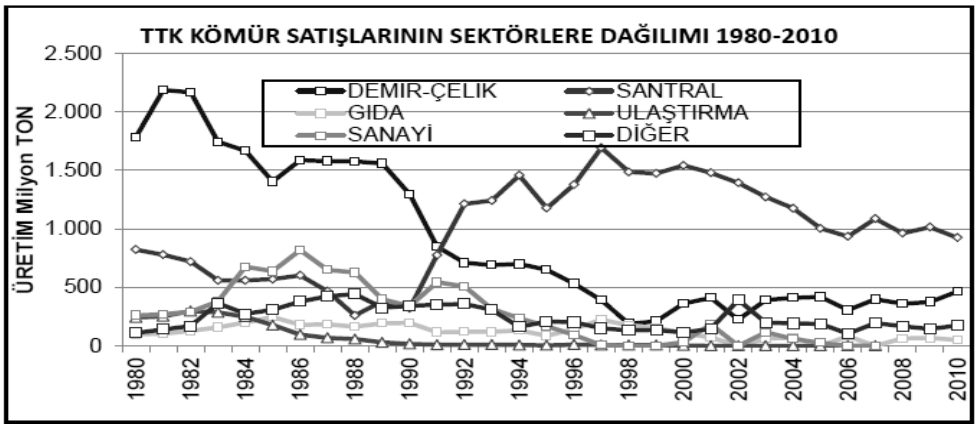
Grafik1

Kaynak: GMİS, 2011: 10.

2009 yılı itibariyle kömür Türkiye'nin birincil enerji üretiminde, üretilen toplam enerjinin %57'sini oluşturmaktadır. Türkiye'deki enerji üretiminin %27'si yerli kaynaklarından sağlanırken, %73 gibi önemli bir kısmı ise ithal kaynaklardan sağlanmaktadır. İthal kaynakların dağılımında kömürün payı %19 civarındadır (TKİ, 2011: 16-17). Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'nun (TKİ) ürettiği kömürlerin %80'i termik santrallerde elektrik üretimi amacıyla kullanılmaktadır. Geriye kalan %20'lik kısım ise sanayide ve ısınma amaçlı olarak tüketilmektedir. Bu durum TKİ'nin son yıllardaki üretim ve satış performansına bakıldığında daha net görülmektedir. TKİ'nin 2008 yılında termik santrallere verdiği kömür miktarı 29,44 milyon ton iken, ısınma ve sanayiye verilen kömür miktarı ise 6,98 milyon tondur (TKİ 2009, 18). TKİ, 2010 yılında ürettiği ya da rödovansla ürettirdiği kömürlerden toplam 29,8 milyon tonunun satışını yapmış olup, bu miktarın 23,4 milyon tonunu (%79) termik santrallerde kullanılmak üzere Elektrik Üretim Anonim Şirketi'ne (EÜAŞ) ve bağlı ortaklıklarına ve 6,4 milyon tonunu (%21) ise ısınma ya da sanayide kullanılmak üzere piyasaya satmıştır (TKİ, 2011: 21-22). 2011 yılında üretimini arttıran TKİ, ürettiği ya da ürettirdiği kömürlerden toplam 35,3 milyon tonunun satışını yapmış olup, bu miktarın 27,7 milyon tonunu (%78) termik santrallerde kullanılmak üzere EÜAŞ ya da bağlı ortaklıklarına ve 7,6 milyon tonunu (%22) ise ısınma ya da sanayide kullanılmak üzere piyasaya satmıştır. (TKİ, 2012: 29). Aşağıdaki grafikte TTK'nun 1980-2010 döneminde hangi sektöre ne kadar kömür sattığı görülmektedir.

Grafik 2

Kaynak: GMİS, 2011: 10.

Türkiye'deki linyit rezervinin %41 ile en büyük kısmı EÜAŞ'de, %23'ü MTA'da ve %22'si de TKİ'de olmak üzere toplamda %86'sı üç kamu kuruluşunda, geriye kalan %14'ü ise özel sektör ruhsat sınırları içinde (420'den fazla ruhsat) bulunmaktadır (TKİ, 2012: 13-14). 2004 yılından itibaren TTK tarafından işletilemeyen rezervlerin, hukuku TTK uhdesinde kalmak kaydıyla, rödovans karşılığı* özel firmalara işlettirilmesi uygulaması başlatılmıştır (TTK, 2012: 26). 2011 yılında özel sektör tarafından üretilen taşkömürü toplam üretimin yaklaşık %40'ı oranındadır (TKİ, 2012: 15). Rödovans stratejisinin verimlilik dışında sonuçları da vardır. Örneğin Manisa'nın Soma İlçesi'ndeki Eynez/Karanlıkdere yeraltı kömür ocağında, 13 Mayıs 2014'te meydana gelen ve aralarında 5 maden mühendisinin de bulunduğu 301 madencinin yaşamını yitirdiği facia, Soma Kömür İşletmeleri A.Ş.'nin rödovans yolu ile işlettiği ancak ruhsat hukuku TKİ'ye ait olan madende yaşanmıştır (Torun, 2014: 3).

Enerji sektöründe serbestleştirme politikası sonucunda piyasalaşma sürecinin hızlandığına ve 2007 sonrasında birincil enerji tüketimindeki artışa dikkat çekilen OKP'de, özel sektörün elektrik enerjisi kurulu güç içerisindeki payı 2006 yılı sonundaki % 41,5'den 2012 yılı sonu itibarıyla % 56,6'ya, elektrik üretimindeki payı ise % 51,9'dan % 62'ye yükselmiştir. Kamu elektrik üretim ve dağıtım varlıklarının özelleştirilmesi konusunda ciddi ilerleme kaydedilirken üretim özelleştirmesinde ise kısmen ilerleme kaydedilmiştir. Özelleştirme perspektifinden bakıldığında TKİ ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nun (ETKB) misyonları örtüşmektedir. TKİ'nin misyonu; *"Ülkemizin enerji ihtiyacını nitelikli, güvenilir ve düşük maliyetli karşılamak üzere; linyit, asfaltit, bitümlü şist, turba gibi enerji hammaddelerini, bilimsel ve teknolojik yöntemler kullanarak ve çevresel faktörleri de dikkate almak suretiyle etkin, verimli ve sürdürülebilir bir şekilde aramak, üretmek ve kullanımlarını sağlamak"*. Bu misyon hem ETKB'nin *"Enerji ve tabii kaynakları verimli, etkin, güvenli, zamanında ve çevreye duyarlı şekilde değerlendire-*

* Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla TKİ, kendi üretim kapasitesini artırma gayretinin yanı sıra özel sektörün de bu alanda yatırım yapmasına imkan tanımaktadır. Bu hedef doğrultusunda TKİ, elinde bulundurduğu kömür sahaları arasından kalite açısından elektrik enerjisi üretiminde kullanılacak kömür özelliklerine sahip olanları, kömürden üretilen birim elektrik enerjisi üretiminden pay almak (rödovans) şeklinde özetlenilecek bir yöntemle, termik santral kurma şartıyla özel sektör kullanımına açmıştır (TKİ, 2013: 50).

rek, ülkenin dışa bağımlılığını azaltmayı ve ülke refahına en yüksek katkıyı sağlamayı görev edindik” şeklindeki misyonu (ETKB, 2013: 20) hem de “Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi” ile ortaya konan “Bilinen linyit kaynakları ve taşkömürü kaynakları 2023 yılına kadar elektrik enerjisi üretimi amacıyla değerlendirilmiş olacaktır. Bu amaçla elektrik üretimine uygun yerli linyit ve taşkömürü sahalarının, elektrik üretimi amaçlı projelerle değerlendirilmesi uygulaması sürdürülecektir” (ETKB, 2009: 8) şeklindeki stratejik hedefle uyumludur. Bu misyona yönelik olarak TKİ, üretim ve satışlarını arttırmaya odaklanan proje ve faaliyetlerini geliştirme yönünde çaba gösterirken, bu çabanın önemli bir boyutunu da, özel sektörle yapılacak akılcı işbirlikleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede, “genel ekonomik yarar”, sektörün genel etkinlik ve verimliliğinin artırılması yönündeki hedeflerin gerçekleştirilmesi, bu kapsamda TKİ tarafından işletilmeyen sahaların devir yoluyla ekonomiye kazandırılması, özel sektörden hizmet alımı şeklindeki işbirliklerinin kurumsal yapıyı güçlendirici şekilde sürdürülmesi vurguları öne çıkmaktadır (TKİ, 2011: 19-20). OKP’nda da madencilik sektöründe ruhsat güvencesinin artırılması, “karmaşık ve uzun izin süreçlerinin basitleştirilmesi” hedeflerinin altı çizilmektedir (OKP, 2013: 106). Toplumsal yarar ve ekonomik verimlilik esaslarına bağlı olarak yerli linyit üretiminin artırılması ve linyit rezervlerinden ekonomiye azami katma değer sağlayacak şekilde yararlanılması, TKİ’nin öncelikli hedefleri arasındadır. Bu sebeple TKİ verimlilik, düşük maliyetli üretim, ürün kalitesi, üretimin sürekliliği, bilimsel yöntemlere dayalı araştırma ve geliştirme çalışmaları ile çevreye duyarlı üretime önem vermektedir (TKİ, 2011: 20).

Sürecin çevresel ve insani maliyetleri bir kenara bırakılıp üretim perspektifinden bakıldığında son yıllarda gerçekleşen üretim artışına karşın, linyit haricinde fosil yakıtlar bakımından zengin rezervlere sahip olmayan Türkiye’nin enerji arzındaki dış bağımlılığının önemli ölçüde devam ettiği görülmektedir. OKP’nda söz konusu bağımlılığın azaltılması için “yerli kaynakların enerji üretiminde mümkün olan en yüksek oranda değerlendirilmesi” hedefi dikkat çekmektedir (OKP, 2013: 103). Bu hedefin, ilerleyen kısımlarda ele alacağımız kömür üretimindeki çalışma koşulları ile özellikle de iş sağlığı ve güvenliği konusundaki mevcut durumda radikal değişiklere gidilmezse artan iş kazalarına davetiye çıkaracağını öngörmek sürpriz olmayacaktır. Kömür üretiminde rödovans uygulamasının ağırlığının arttırılması, özel sektörün kömür madenindeki birinci önceliğinin

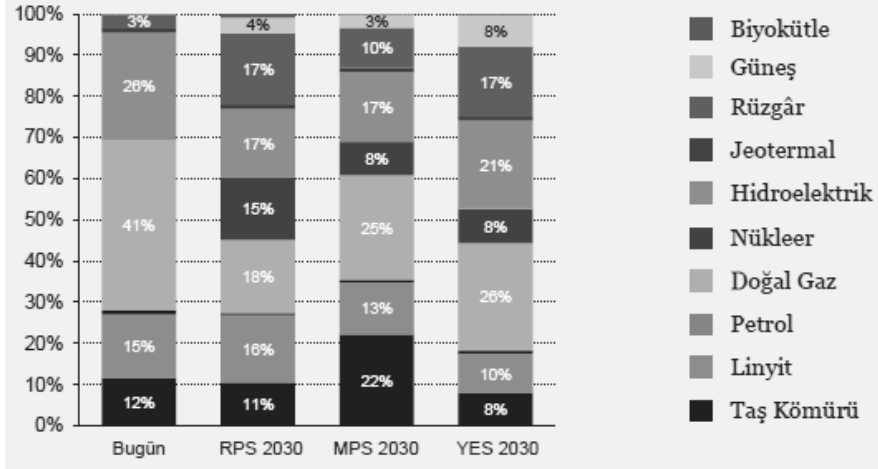
maliyet minimizasyonu ilkesi olması, Türkiye’deki kömür madenciliğinin emek-yoğun karakteri, tarımsal işgücündeki çözülüşle birlikte madene yönelen işçilerin yeterli bilgi birikimi, deneyim ve donanuma sahip olmalarının yaratacağı tehlikeler ve sendikaların kamu işletmelerine kıyasla özel sektör işletmelerindeki dezavantajlı konumu birlikte düşünüldüğünde çalışma sürecine ilişkin olumlu bir projeksiyon çizmek oldukça zordur.

Örneğin, Kütahya/Tunçbilek deneyimini inceleyen bir araştırmada, 2000’li yıllarda sektördeki özel girişimlerin payının artmasıyla birlikte, kamu işçilerinin emekliye sevk edilmesi, bu işçilerin yerlerine daha az sayıda işçi alınmasının Tunçbilek beldesini derinden etkilediği; işletmelerde çalışan işçi sayısının 15 binlerden 3 binlere düştüğü, kamunun önceliğinin ve katkısının azalması ile birlikte Tunçbilek beldesinin eski günlerini, gücünü ve cazibesini yitirmeye başladığı belirtilmektedir. 1990’lı yıllarda özelleştirmelerle birlikte yeni işçi alımı azaltılmış, resen emeklilik süreci işletilmiş, azalan işçi sayısı ve böylece etkinliği azalan sendika ile teknolojik gelişmeye bağlı olarak mekanize sistemlerin de devreye girmesiyle insan gücüne olan gereksinimin azalması birleşerek madenciliği “asgari ücretli”, “dönemsel/geçici” bir işe dönüştürmüştür. Özel şirketlerin sektörde yer almaya başlaması ile ücretler düşmüş, iş güvencesi ortadan kalkmış, çalışma koşulları üzerindeki denetim zayıflamıştır. Sendikanın şirketler üzerinde yaptırım gücü oldukça sınırlı kalmış, şirketlerin istihdam garantisi vermemesi ise mevcut çalışma koşullarında “işte başarılı olma”, “yaptığı işte etkili olma”, “yaptığı işten gurur duyma” gibi duygulardan yoksun bir işçi kuşağı üretmiştir. Genel olarak işsizliğin yüksek olması ve Tunçbilek ve çevresinde yaşayanların başka istihdam alternatiflerinin olmaması düşük ücretli, güvencesiz ve tehlikeli işçiliği seçmeyi zorunluluk haline getirmiştir. Özel sektör işçileri kendi durumlarını “kölelik” olarak açıklamakta ve buna çaresizlikten katlanmak zorunda olduklarını söylemektedirler. Özel sektörün birinci önceliği karlılık olduğundan şirketler işçiye, madene ve çevreye gerekli yatırımı yapmak istememektedir. Öte yandan, yeni taşeron işçiler de işe saygı ve bağlılık duyamadıkları için daha kadercilerde olmakta ve böylece iş kazaları artmaktadır. Ancak işçiler iş kazalarında bile şirketi suçlayamamakta, oldukça korumasız, desteksiz ve güvencesiz koşullar altında çalışmayı kabul etmek zorunda kalmaktadırlar (Kalaycıoğlu & Çelik, 2013: 17-18).

OKP'nda özelleştirme stratejisinin hız kazanacağı vurgusu öne çıkmaktadır. Plana göre 2014-2018 döneminde kamu elektrik üretim tesislerinin önemli bir bölümü ile dağıtım varlıklarının tümünün özelleştirilmesi tamamlanacaktır. Kamu kesimi özelleştirmelerin dışında tuttuğu santrallerle elektrik üretimine devam edecek, iletim ve toptan satış faaliyetlerini sürdürecektir. Raporda enerji çeşitlendirmesine gidilmesi gerekliliğinin altı çizilirken, nükleer enerjiye ilişkin planlar, iletim ve dağıtıma ilişkin stratejiler, Türkiye'nin enerji üreticisi ve tüketicisi ülkeler arasında transit ve terminal ülke olmasının sağlanması gibi hedefler sıralanmakta ancak yenilenebilir enerjiye ilişkin hiçbir stratejinin olmaması dikkat çekmektedir (OKP, 2013, 104-105). Nükleer enerji ve yenilenebilir enerji yatırım planlarının 2009 tarihli "Elektrik Enerjisi Piyasası Arz Güvenliği Strateji Belgesi"nde yer alırken (ETKB, 2009: 9), 2013 tarihli OKP'nda öncelikle nükleer enerjiye ilişkin planların öne çıkması düşündürücüdür. Türkiye'de yenilenebilir enerjiye yaklaşım 1970-2000 döneminde de böyledir ve dolayısıyla Türkiye'nin enerji politikası tercihindeki bir sürekliliği göstermektedir. Dünyada alternatif enerji türü olarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik artarken, görece sınırlı enerji kaynaklarına sahip Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynakları üretim payı 1970-2000 döneminde yılda %41,2'den %24,8'e düşmüştür (Sabah v.d., 2002: 35).

Yenilenebilir enerji "**Türkiye'nin Yenilenebilir Gücü**" raporu ise konuya daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Türkiye'de enerji piyasalarının hızla değiştiğinin, son on yılda elektrik talebinin %70 oranında arttığı ve bu eğilimin devam etmesinin beklendiğinin altının çizildiği raporun temel bulguları dikkat çekmektedir. Bloomberg New Energy Finance (BNEF) tarafından, Türkiye'nin elektrik talebini 2030'a kadar hangi kaynaklardan karşılayabileceği, resmi planlar senaryosu (RPS), mevcut politikalar senaryosu (MPS) ve yenilenebilir enerji senaryosu (YES) olmak üzere üç senaryo üzerinden analiz edilmiştir. Aşağıdaki grafikte elektrik enerjisi üretiminin kaynaklara göre dağılımında mevcut durum ve araştırmanın üç farklı senaryosuna ilişkin 2030 yılı projeksiyonu görülmektedir.

Grafik3

Kaynak: WWF-Türkiye, 2014: 12.

WWF-Türkiye raporu, Türkiye’de güneş ve rüzgârdan elektrik üretiminin, sosyal, çevresel ve toplumsal dışsallıkları içermeyen maliyetinin orta-uzun vadede fosil yakıtlarla başa baş duruma gelebileceğini göstermektedir. Rapora göre MPS, diğer senaryolara göre daha düşük sermaye maliyeti gerektirmekte, YES senaryosu ise yeni kurulu güç inşasının daha fazla olması nedeniyle kısa vadede daha maliyetli görünmektedir. Buna rağmen, YES’teki düşük yakıt maliyetleri sonucunda, 2014-2030 döneminde iki senaryo arasındaki toplam maliyet farkı ortadan kalkmaktadır. Raporun öngörülerini YES senaryosundaki yakıt harcamalarının MPS’ye göre toplam 18 milyar ABD Doları daha düşük olacağını göstermektedir (WWF-Türkiye, 2014: 12-13).

Öte yandan Türkiye’nin enerji politikasındaki ağırlık yerli kaynak olmasından hareketle kömür üretimine verilmektedir. Sektöre ilişkin plan ve raporlar incelendiğinde kömür üretiminin artırılmasının yanı sıra nükleer enerjinin ön plana çıkarılmak istendiği görülmektedir. Hâlihazırda sürdürülen, artırılması hedeflenen ve istihdam açısından kritik rol üstlenen ve nükleer enerjiyle kıyaslandığında istihdam konusunda avantajını sürdüreceği olan kömür üretimindeki aktörlerden TKİ, temel politika olarak, yerli linyitlerin enerji arzında dışa bağımlılığını azaltma amacı ile en verimli bir şekilde aranması, üretilmesine yönelik çalışmaların yapılması

ve ayrıca çevresel açıdan gerekli önlemlerin alınmasıyla birlikte değerlendirilmesi düşüncesini benimsemektedir. Diğer bir deyişle TKİ, 2009 yılında Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile uygulamaya konulan “Elektrik Enerjisi Piyasası Arz Güvenliği Strateji Belgesi” ile 2023 yılına kadar, tüm yerli kömür potansiyelinin ekonomiye kazandırılması hedefi doğrultusunda Dünyada temiz kömür teknolojileri alanında ortaya çıkan olumlu gelişmelerin yakından takip edilerek kömür kaynaklarının fosil yakıtlar içinde “öncelikli olarak değerlendirilmesi zorunlu kaynak” olduğu gerçeğinden hareket edilmesini kabul etmektedir. Bu bakış açısına göre Türkiye’nin zengin linyit rezervlerine sahip olması ve yapılacak aramalar ile yeni kömür yataklarının bulunup geliştirilmesi fırsatları düşünüldüğünde, gelecekte kömürden azami bir şekilde yararlanılması kaçınılmazdır (Aktaş, 2014: 15-16). Bu çerçevede önce hâlihazırdaki kömür üretimi sürecinde insanın hem üretici (özellikle taşeron çalışma ile işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından) hem de tüketici olarak (yoksullara yapılan sosyal yardımlar açısından) konumuna eğileceğiz. Ardından, Türkiye kömür madenciliğindeki çalışma rejimini ana hatlarıyla değerlendireceğiz ve nihayet kömür üretiminde alternatif bir model olarak işçi özyönetiminin olanak ve sınırlılıklarını tartışacağız.

2. Kömür Üretimi ve Tüketiminde İnsan; Özne mi? Nesne mi?

Kömür üretimi sürecinin işçilere ve halka doğrudan yansıyan iki sonucu söz konusudur: İlki üretimin insani maliyeti olarak da değerlendirebileceğimiz kömür üretimi ile iş kazaları ve ölümlü iş kazaları arasındaki ilişki, ikincisi ise bir sosyal politika aracı olarak yoksullara ücretsiz kömür dağıtımı uygulamalarıdır.

Kömür üretiminde işçiler “işçilik maliyetleri” çerçevesinde değerlendirilmekte ve sektör raporlarında işçilik maliyetlerinin yüksekliğinden şikâyet edilmektedir. Gerçekten de TTK raporlarında madende çalışan işgücüne ilişkin iki vurgu öne çıkmaktadır; işgücü maliyetlerinin yüksekliği ve kömür üretimi dışındaki faaliyetler için dışarıdan hizmet alımı, namı diğer “taşeron kullanımı” stratejisi. Her ne kadar jeolojik şartların tam mekanizasyona izin vermemesi TTK maliyetlerini yükseltse de, Kurum’a göre asıl önemli maliyet kalemini yoğun işgücü kullanımı ihtiyacı oluşturmaktadır. Raporlarda ilerleyen yıllarda işgücünün rehabilitasyonu,

randımanı artırıcı çalışmalar, modernizasyonla birlikte üretimin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi hedefleri vurgulanmaktadır (TTK, 2012: 36; TTK, 2013a: 38) Özellikle belirtmek gerekirse TTK'nun 2008-2013 yılları arasındaki toplam ticari maliyetlerinin yaklaşık %60'ını işçilik maliyetleri oluşturmaktadır (TTK, 2014: 37).

TTK'nun yüksek ticari maliyeti içerisindeki en önemli payın işçilik giderlerine ait olması, zararın azaltılması çalışmalarında işçi verimliliğinin artırılması ile Kurumun asli görevi olan kömür üretimi dışındaki faaliyetlerde hizmet alımı uygulamasının yaygınlaştırılması önem kazanmaktadır (TTK, 2012: 39). Enerji üretimi ve tüketimi arasındaki dengesizlik 1970'li yıllardan itibaren dikkat çekmesine rağmen, durum günümüze gelindiğinde iyice kritikleşmiştir. Yerli üretimin tüketimi karşılama oranı yirmi yıl önce %47 ve on yıl önce %33 düzeyindeyken söz konusu oran 2011 yılı itibarıyla %28'e kadar düşmüştür (TKİ, 2013: 18). Son yıllarda kömür ithalatındaki artışın en önemli nedeni, elektrik üretimi amacıyla kullanılacak buhar kömürlerine (steam coal) olan talepteki artıştır. Toplam ısıl değer bazında hesaplama yapıldığında; 2011 yılında tüketilen linyit enerjisinin %65,6'sı elektrik üretiminde, %18,5'i sanayi sektörlerinde ve %15,8'i ise konut ve işyerlerinde tüketilmiştir. (TKİ, 2013: 24-26). Bu durum, enerji üretiminde yerli kaynak kullanımı ihtiyacını arttırmakta ve bu ihtiyaç kömür üretimine de yansımaktadır (TTK, 2013a: 41). Dolayısıyla neoliberal paradigmanın işgücü maliyetlerini azaltma stratejisi olarak rödovansın ağırlığı artmaktadır. Rödovansla birlikte kömür madenciliğinin istihdam yaratma potansiyeli de sektörün güçlü yönleri içinde sayılmaktadır (TKİ, 2014: 35; TKİ, 2012: 36). 2012 yılında yeraltı ocaklarında yapılan toplam kömür üretiminin %56'sı rödovans yöntemi ile gerçekleşmiştir (Kaymaz & Kızılca, 2014: 11). TKİ'nin 130-140 \$'a mal ettiği kömürü rödovans yoluyla üretim yaparak 24 \$'a mal edebilen Soma Holding A.Ş.'nin kar hırsıyla üretim maliyetlerini düşürürken (Enerji Enstitüsü, 2014), işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınmasındaki yetersizlik ve ihmaller zinciri "insani maliyeti" olabilecek en acı şekilde yükseltmiştir. Bu tablo kar maksimizasyonu hedefleyen bir stratejinin sonucunda ortaya çıkmaktadır; dolayısıyla bir şirkete ya da bölgeye özgü değildir. Zira Soma faciasının yaşandığı 14 Mayıs 2014'den Aralık 2014'e kadar 18'i Ermenek'teki faciada olmak üzere toplam 54 maden işçisi daha iş kazaları sonucu yaşamlarını yitirmişlerdir. Soma'da katliamın yaşandığı Eynez ve

Atabacası ocaklarında çalışan 2 bin 831 işçinin cep telefonu mesajıyla işten atılmış olması da özel sektör maden işletmeciliğinin çalışanları kolay vazgeçebileceği bir “maliyet faktörü” olarak gördüğünü göstermektedir (Petrol-İş, 2014).

Öte yandan büyük kömür üreticisi ülkelerde kömür çıkarma maliyetleri düşmekten ziyade artış göstermektedir. Örneğin 2003-2008 döneminde kömür çıkarma maliyetleri Avustralya’da %45, Endonezya’da %46, Güney Afrika’da %47, Venezuela’da ise %49 artmıştır. Maden işçilerinin uygun gaz maskesi v.b. ekipmana dahi sahip olmadığı Soma’daki madeni işleten şirketin 136 \$ olan ton başına üretim maliyetini 23,8 \$’a düşürürken, aynı maliyetin büyük kömür üreticisi ülkelerde ise %50 oranında artmasının üretim teknolojisindeki gelişmelere dayalı bir izahı yoktur. Madenin TKİ tarafından işletildiği dönemden bu güne maliyet düşüşüne neden olabilecek kalemlerde hiçbir değişim olmaması ve artan emtia fiyatları (çelik ve benzin fiyatları gibi) göz önünde bulundurulduğunda “bu tasarrufun” güvenlik yatırımları ve çalışan maliyetleri kalemlerinde gerçekleşmiş olması gerekir (Aksoğan v.d., 2014: 9).

ILO verilerine göre ölümlü maden kazalarında 2000-2012 yılları arasında her 100.000 işçisinin; Norveç ve İngiltere’de 5’i, Almanya’da 8’i, Avustralya’da 9’u, Polonya’da 12’si, İtalya’da 14’ü, ABD’de 21’i maden kazalarında yaşamını yitirirken bu rakam Türkiye’de 73’tür (Çelik, 2014b). TTK v.d. sektör raporlarına bakıldığında bu durumun üretimin emek-yoğun karakteriyle ilgisi kurulabileceği gibi özel sektör işletmelerinin kömür madeni işletmeye başlamaları ve maliyet minimizasyonu ilkesinin sonucu olarak da görülebilir. Türkiye’nin diğer kömür üreticisi ülkelerle kıyaslanması açısından üretim ve ölümlü iş kazası istatistiklerine bakmak gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda en büyük 15 kömür ve linyit üreticisi ülkenin üretim miktarları görülmektedir.

Tablo 1. Üretim miktarlarına göre en büyük 15 kömür ve linyit üreticisi ülke

Toplam Kömür Türevleri Üretimi (2012, bin ton)		Toplam Linyit Üretimi (2012, bin ton)			
1	Çin	4.025.377	1	Almanya	204.404
2	ABD	1.016.458	2	Çin	155.994
3	Hindistan	649.644	3	Rusya	85.820
4	Endonezya	488.112	4	Avustralya	81.062
5	Avustralya	463.783	5	ABD	78.927
6	Rusya	390.152	6	Türkiye	72.697
7	Güney Afrika	285.832	7	Polonya	70.857
8	Almanya	217.144	8	Yunanistan	68.111
9	Polonya	158.197	9	Çek Cumhuriyeti	47.987
10	Kazakistan	138.918	10	Hindistan	47.941
11	Kolombiya	98.603	11	Sırbistan	41.912
12	Türkiye	76.622	12	Romanya	37.469
13	Kanada	73.299	13	Bulgaristan	35.837
14	Ukrayna	71.245	14	Tayland	20.201
15	Yunanistan	68.111	15	Moğolistan	11.005

Kaynak: Kaymaz & Kızılca, 2014: 5.

Kömür üretiminde 12. sırada olmasına rağmen Türkiye’deki kömür madeni işletmelerinin verimliliklerinin gelişmiş sanayi ülkelerine kıyasla çok düşük olduğu görülmektedir. Avustralya ve ABD Türkiye’den yaklaşık sekiz kat daha verimli kömür üretimi yapmaktadır. Benzer bir kıyaslama Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasında yapıldığında da Türkiye işçi başına düşen üretim değerlerinde çok geride gözükmektedir. Eurostat verilerine göre Türkiye’de bir maden işçisinin yılda ürettiği katma değer 19.200 € iken, bu rakam Türkiye gibi üretiminin çoğunu linyitin oluşturduğu Almanya’da 96.600 €’dur. Kömür üretiminde Türkiye’nin oldukça gerisinde olan İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerdeki işçi başına düşen yıllık ortalama katma değer üretimi de Türkiye’nin oldukça üstündedir. Türkiye’de kömür madenciliği sektöründe işçi başına katma değer üretimindeki kötü performans, düşük işçi ücretleri ile dengelenmeye çalışılmaktadır (Kaymaz & Işılca, 2014: 7-8). Bu da iş kazaları ile dolu bir çalışma rejimine işaret etmektedir. Türkiye 2014 yılındaki “Soma ve Ermenek gibi facialar dikkate alınmadığında” kömür üretimi başına düşen işçi ölümü sayısında ilk üç sıradaki ülkeden yalnızca Çin’den daha iyi performans gösterebilmiştir. Aşağıdaki tabloda ülke adlarının altındaki yüzdelik değerler milyon ton toplam kömür üretimi başına düşen ölüm sayısını gösterirken, “varsayım” ibarelerinin altındaki sayılar söz konusu ülkelerin her

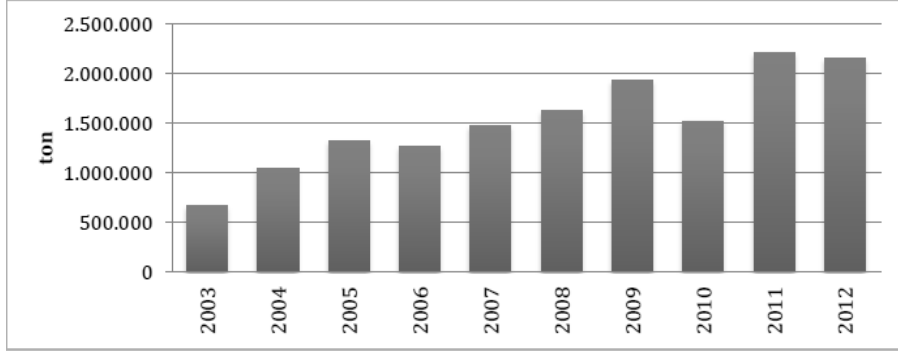
yıl Çin kadar kömür ürettiği varsayımsal bir senaryodaki yıllık işçi ölümlerini temsil etmektedir.

Tablo 2. Milyon ton toplam kömür üretimi başına düşen ölüm sayısı / Ülkelerin her sene Çin kadar kömür ürettiği varsayımsal bir senaryoda yıllık işçi ölümleri

	Çin	Toplam	ABD	Varsayım	Türkiye	Varsayım	Hindistan	Varsayım
2007	1.28	3786	0.02	72	0.46	1351	0.13	372
2008	1.04	3215	0.02	69	0.34	1062	0.15	468
2009	0.80	2631	0.01	37	0.03	113	0.13	435
2010	0.68	2433	0.04	141	1.06	<u>3785</u>	0.18	632
2011	0.51	1973	0.02	60	0.66	<u>2542</u>	0.11	410
2012	0.37	1384	0.02	79	0.26	1051	0.11	446
2007-								
2012	0.74	15422	0.02	458	0.46	<u>9904</u>	0.13	2763
Toplam								

Kaynak: Kaymaz & Kızılca, 2014: 10.

Yukarıdaki tablodaki verilerin iş sağlığı ve güvenliği açısından yarattığı problemleri bir sonraki başlıkta ele alacağız. Bu başlıkta son olarak üretim sürecinin aktif öznelere olmaları gerekirken, işsizlik, yoksulluk ve örgütsüzlük kısıncında nesneleşen ve sıklıkla ölümlü iş kazalarına maruz kalan maden işçilerinin ürettikleri kömürün bir sosyal politika aracı olarak kullanılması stratejisini kısaca değerlendirmeye geçebiliriz. TKİ, 2003 yılında Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararla Valiliklerin finansmanı ve yardımlarıyla yoksul ve ihtiyaç sahibi ailelere dağıtılmak üzere kömür satışı yapmaya başlanılmıştır. Dolayısıyla TKİ, Anayasa'nun sosyal devlet ilkesi doğrultusunda hazırlanarak yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararları gereği, 2003 yılından itibaren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ile beraber "Fakir Ailelere Kömür Yardımı" faaliyetini yürütmektedir. Bu kapsamda, TKİ tarafından 2003-2012 döneminde yoksul ailelere yaklaşık 15,2 milyon ton kömür teslimatı yapılmıştır. (TKİ 2012, 50). 2013 itibariyle fakir ailelere yapılan kömür yardımı yaklaşık 17,3 milyon tona ulaşmıştır (TKİ, 2014: 47). Aşağıdaki grafikte TKİ tarafından yapılan kömür yardımlarının yıllara göre dağılımı görülmektedir.

Grafik 4. Kömür yardımlarının yıllara göre dağılımı (2003-2012)

Kaynak: TKİ, 2012: 50.

Sosyal politika aracı olarak kömürün tercih edilmesi, enerji politikasındaki tercihle uyumludur. Zira Türkiye, linyit haricinde fosil yakıtlar bakımından zengin olmayan bir ülkedir (OKP, 2013: 103) ve enerjide dışa en az bağımlı olunan kaynak kömürdür. Her ne kadar kömür üretiminde işgücü maliyetlerinin toplam maliyetler içindeki payı %60'lara varıyor olsa da bu durum işçi ücretlerinin yüksek olmasından ziyade çok sayıda fakat düşük ücretli işçi çalıştırmaktan kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle fakir ailelere yapılan kömür yardımlarının finansmanında kömür madenlerinde çalışan işçilerin düşük ücretleri de etkilidir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) uyguladığı; eğitimde ve sağlıkta özel kesimin güçlendirilmesi, çalışma yaşamında esnekliğin geliştirilmesi, sosyal güvenliğin bireysel emekliliğin yedeğine alınması, sosyal güvenlik fonlarının piyasa araçları olarak algılanması v.b. stratejilerin yanı sıra sosyal yardımların çoğaltılması gibi sosyal politika stratejilerinin halk üzerinde bağımlılaştırıcı etki yaptığı yönünde eleştiriler mevcuttur. Dünya Bankası'ndan ya da diğer uluslararası kuruluşlardan alınan kredilerle değişik adlar altında bireylere, merkezi hükümet ve yerel yönetimlerce çalışmama karşılığında para, kömür, erzak vb. dağıtılması gibi uygulamaların sözcüsü bağımlılığı pekiştirdiği ileri sürülmektedir (Fişek, 2009: 275). Yine, yoksulların desteği alınmaya çalışılırken, onların sıkıntılarına yapısal ve ciddi çözümler üretme kaygısı taşımayan hayırseverlik yönelimi öne çıkan uygulamaların ve popülist politikaların giderek artmakta olduğu da ileri sürülmektedir (Hablemitoğlu, 2009: 107). Genellikle hak temelli bir yakla-

şımlla bağdaşmadığı kabul edilen bu tür ihtiyaç tespitine dayanan yardımlar, kömür yardımlarında olduğu gibi aynı değil, nakdi olduklarında ve önceden tespit edilmiş şeffaf ölçütler temelinde düzenli olarak verildiklerinde sosyal politika açısından oldukça önemli olan “vatandaşlık haklarını” gündeme getirebilirler (Buğra, 2013: 223).

Özetlemek gerekirse, devletin halihazırda yetersiz olan sosyal boyutları neoliberalizm ve dünya piyasalarına uyum amacıyla tamamen budanmakta; yoksul ailelere kömür yardımı da dahil olmak üzere yoksullukla mücadele, devletin ya da ilgili kurumların “hayırseverliğine” havale edilmektedir. Bu stratejilerin varlığı yoksullukla mücadele edildiği anlamına gelmez; ancak yoksulluğun yarattığı acıları bir ölçüde hafifletebileceği söylenebilir (Koray, 2005: 419-420). AKP'nin sosyal politika yaklaşımının Kıta Avrupa'sı modellerinden uzak; piyasaya müdahale öngörmemesi nedeniyle yeni-liberal modele ve geleneksel öğeler ve yardım mekanizmasına verdiği önem sebebiyle Latin Çevresi modeline yakın olduğu söylenebilir. Bu model, piyasanın mümkün olduğunca az sınırlanacağı, piyasanın yaratacağı tahribatın ise mümkün olduğunca devlet dışındaki aktörlerce yatırılacağı, geleneksel öğeler ile liberal modelin karışımı melez bir modeldir. AKP, benimsediği neoliberal politikaların doğası gereği işçilerin örgütlülüklerini zora sokmakta, devletin sosyal yükümlülüklerini azaltmakta, buna karşın gelecekte beklentileri kırılmış, güvencesiz, örgütsüz, yoksul ve yoksun kitlelerin “imdadına” koşacak ve söz konusu kitlelerde bağımlılık, itaat ve müşteri duygusu yaratacak mekanizmaları devreye sokmaktadır (Çelik, 2010: 68).

Tarımdan koparak madenlerde çalışmaya mecbur bırakılan yoksul kitlelerin (TZOB, 2014; Genç, 2014) enerji üretimi ve ısınma probleminin çözümünde ihtiyaç duyulan kömürü ürettikleri, ancak Türkiye'nin birçok kentindeki yoksul ailelerin ise ihtiyaç duydukları kömürü piyasadan satın alabilecek ölçüde gelir elde edemedikleri için SYDGM ve TKİ aracılığıyla 500 kg'ya kadar kömürü yardım olarak aldıkları bir durum söz konusudur. Kömürü üreten yoksul işçileri de, aynı kömürü ancak yardım yoluyla alabilen çalışan-işsiz yoksulları da yaratan ekonomik paradigma neoliberalizmdir. İnsana yakışır iş bulmak ve insanca yaşamaya yetecek ücreti kazanmak yerine yardım alarak yaşamak, birçok kentte sermayenin yanı sıra yoksulluğun da birikmesine neden olmakta ve sosyal çevreyi de dönüştürmektedir.

3. Türkiye’de Kömür Madenciliğinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de kömür madenlerinde çalışma ilk olarak Zonguldak bölgesinde başlamıştır. Osmanlı Devleti döneminde üretim amaçlı madencilik yerine maden haklarının ticareti olarak ifade edilebilecek bir yaklaşım sergilenmiştir. “Maden ruhsatı ticareti” devlet açısından da yararlı görülmüş; ekonomik bir amaç güdülmeksizin söz konusu ticaretten devlete harç ve resim kazandırmak amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Tamzok, 2008: 181). Kapitülasyonların da etkisi ile Osmanlı Devleti zamanla başta İngiltere, sonrasında ise Fransa ve Almanya tarafından pazar olarak kullanılmaya başlanmıştır. Demiryolları başta olmak üzere söz konusu ülkelerin “emperyalist yatırımları” Osmanlı topraklarının nüfuz alanlarına bölünmesinin ve ekonomik kaynaklarının ele geçirilmesinin mekanizmalarını oluşturmuştur. Zonguldak kömürü de bu ekonomik kaynakların başında gelmiştir (Tuncer, 1998: 27).

Bölgede Sultan Abdülmecit döneminde kömür üretimine başlanırken Ereğli havzası vakfedilerek yönetimi “Hazine-i Hassa”ya verilmiştir. Hazine-i Hassa dönemi 1848-1865 arası devam etmiş, mülkiyet Vakfa ait olmasına rağmen işletme ve ticaret karlarından yerli işbirlikçilerle İngiliz sermayesi yararlanmıştır. 1850’lere doğru “banker” adını alan Galata sarrafları borç ilişkileri sayesinde Zonguldak kömürünün işletilmesinde imtiyaz sahibi olmuşlar; 1859’da çıkarılan bir yasa ile Osmanlı toprağının özel mülkiyet konusu yapılmasına izin verilmesi ile bu bankerler ülkedeki pek çok arazide sadece gelire değil mülkiyete de sahip olmuşlardır. Bu tarihlerde Hazine-i Hassa, Havza’daki kömürün işletme hakkını bankerlerin kurduğu “Kömür Kumpanyası”na vermiştir. Ancak üretim, hem teknolojinin eski olmasından hem de gerekli yatırımlar yapılmadığından düşük kalmıştır. Ayrıca Osmanlı Devletinin kendi ekonomik kaynakları üzerindeki denetimini kaybetmesinin de etkisi ile ocaklar sürekli el değiştirmiş ekonomik talan devam etmiştir. 1853 yılında Rusya’ya karşı İngiliz ve Fransız ittifakı ile Kırım’a asker çıkarmayla gerçekleşen savaşta bölge, müttefik donanmasının kömür gereksinimini karşılamak için yapılan sözlü anlaşma ile savaş boyunca işletme hakkı İngilizlere verilmiştir. Hayvan gücü ile sağlanan taşıma yerine İngilizler tarafından havzaya dekovil (ray) hatları döşenmiş, ocaklarda standartlara uygun maden direkleri kullanılmaya başlanmıştır. 1854’de Rusya’nın yenilgisi ile işletme yeniden Kömür

Kumpanyası'na kalmıştır. 1865 Sultan Abdülaziz döneminde havzanın işletme hakkı bu sefer de buharlı gemilerin kömür gereksinimini karşılamak amacıyla Bahriye Nezaretine verilmiş Nezaret de faaliyet merkezi olarak Kozlu'yu belirlemiştir (Tuncer, 1998: 27-31). Denetimin Bahriye Nezaretine verilmesinin arka planında madenlerin çevre bölgelerinde yaşayan köylülerin Dilaverpaşa Nizamnamesi öncesi dönemde madende işçi olarak çalışmayı ve maden için gerekli ağaç kütüklerini hazırlamayı kendi istekleriyle kabul etmemeleri vardır (Koç, 2010: 58).

Bakanlık 1865-1908 arasında kömür işletmeciliği yapmış ve bazı yeniliklere de imza atmıştır. Bu dönemde kok fırınları ve toz kömürü değerlendirmek için briket fabrikaları kurulmuştur. Kömür ocaklarının açılması, kapatılması ve kömürün nakline ilişkin çeşitli kurallar konulmuştur. İşletmeciliğin denetimi için de kurumsallaşmaya gidilmiştir. Havzaya bakanlık adına yönetici olarak atanan Dilaver Paşa kendi adıyla anılan nizamname (1865) ile ocaklardaki çalışma koşullarına ilişkin bazı düzenlemeler yapmıştır (Tuncer, 1998: 31). Nizamnamenin amacı devletin gereksinim duyduğu kömürü ülke içinde sağlamak, bunu gerçekleştirmek için bölge köylülerine münavebeli çalışma (dönüşümlü, işçilerin gruplar halinde bir ay çalıştırılıp bir ay dinlenerek çalışması) yükümlülüğü getirmek ve köylünün kaçmasını önleyecek asgari yaşam koşulları sağlamaktadır (Koç, 2010: 58). Bunun için günlük çalışma süresi 10 saat olarak belirlenmiş ve bölgede yaşayan 13-50 yaş arası erkek nüfusa madenlerde 12'şer günlük münavebeli çalışma mükellefiyeti getirilmiştir. Ancak çalışma süresi uygulamada 16 saati bulmuştur (Tuncer, 1998: 27-31). Aslında amaçlanan bölgede kömür madenlerinde kömür çıkarılmasının düzenli bir şekilde yürütülmesidir. Çalışma süresinin belirlenmesinin yanı sıra işverenin alacaklıları arasında ücret alacaklarına öncelik tanınmıştır. İşçilerin önemsiz hastalıklarına işyeri doktorunun müdahale etmesi, ağır hastalıklarda ise işçinin eve gönderilmesine ilişkin düzenleme yapılarak hastalık, iş ilişkisinin sona ermesi açısından haklı sebep sayılmıştır. Düzenlemenin en önemli eksikliği konuyla ilgili bir denetim sistemi kurulmamış olmasıdır. 1869 yılındaki Maadin Nizamnamesi ile zorunlu çalışma uygulamasına son verilmiş, iş kazalarına karşı gerekli önlemlerin alınması, madende bir doktor ve gerekli ilaçların bulundurulması zorunlu kılınmıştır. İş kazalarında işçi ve ailesine mahkemece belirlenecek bir tazminat verilmesi ilkesi de benimsenmiş ancak işçinin kusuru varsa ona da ceza kesilmesi düzenlen-

miştir (Talas, 1992: 40). Düzenlemeler kapsamlı olmasa da ülkedeki ilk düzenlemeler olması açısından önemlidir. Ancak yapılan bu düzenlemelerde dahi yabancı etkisi söz konusudur. Zira Maadin Nizamnamesi 1810 Fransız Yasası'ndan uyarlanarak hazırlanmıştır. Nizamnamedeki önemli düzenlemelerden biri madenlerdeki ruhsat ticaretinin sınırlandırılmaya çalışılması ve toprak mülkiyetinden bağımsız bir "maden işletme hakkı" getirilmesidir. Nizamnamede yabancıların maden şirketlerine ancak hissedar olabileceği de kabul edilmiştir. Ancak yabancıların Osmanlı Devletinde taşınmaz mal edinmesinin önü açılınca Nizamnamede değişiklik yapılarak yabancıların iştirak şeklinde ya da bizzat maden üretmesinin önü açılmış ve düzenleme sonrası bölgede yabancıların hâkimiyeti artmıştır. 1902-1911 yılları arasında madencilik üretiminin büyük çoğunluğu (%65) yabancı sermaye tarafından yapılmış, vatandaşlar tarafından yapılan yatırımların oranı dönem sonunda %42,7'den %18,9'a kadar gerilemiştir (Tamzok, 2008: 181-182).

Dönemin düzenlemelerinde sermayedarları rahatsız eden hükümler, Osmanlı-Rus savaşında kömür fiyatlarının düşük tutulması, kömürün parasının zamanında ödenmemesi gibi nedenlerin de etkisi ile Padişah Abdülhamit'in emriyle sermayedarlar lehine yumuşatılmış, akabinde de bölgeye yerli-yabancı sermaye girişi hızlanmıştır. Yatırım yapanların etkisi ile demiryolları ve liman faaliyetleri gelişmeye başlamış bu dönemde Belçikalılar da yatırımlara ortak olmuştur. Ancak madencilik gelişmesi beraberinde ormanların tahribini de getirmiştir. 1909 yılında Havzanın yönetimi Ticaret ve Ziraat Nezaretine verilerek Havza-i Fahmiye (kömür havzası) Müdürlüğü kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yönetimi Almanlar üstlenmişler, Harp Kömür Merkezi kurularak başına bir Alman subayı getirilmiştir. Almanların Havzaya gelmesi ve savaşın da etkisi ile Fransızlar bölgeden çekilmiştir. Bu dönemde Kozlu bölgesi de İtalyanlar tarafından işletilmektedir. Savaşın kaybedilmesi ile Mondros Mütarekesinin 7. maddesi gereği Fransızlar 1920'de havzayı işgal etmişler ve yönetimi İtilaf Devletleri Kömür Komisyonu almıştır. Yerel güçlerin direnişi ile işgal 21 Haziran 1921'de kaldırılmıştır (Tuncer, 1998: 32-34; Tamzok, 2008: 183-184).

Cumhuriyet dönemi sonrasında da hem genel çalışma yasaları ile hem de bölgeye özel yapılan düzenlemelerle çalışma koşulları yeniden düzenlenmiş ve bölgedeki yabancı sermayeye ait işletmeler de devletleştirilmiş-

tır. Cumhuriyet döneminde madenlere özel bir önem verilmiş hatta çalışma hayatına ilişkin ilk düzenlemeler de bu alanda olmuştur. BMM döneminde 1921 tarihli 151 sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun çıkarılmıştır. 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nde iktisat kongresi için çizilen "milli karakter" madencilik alanı için de esas alınmıştır. 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş madencilik alanındaki girişimleri desteklemek amaçlanmıştır. 1927 yılında çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu ile de "milli" sanayi ve "milli" özel maden yatırımlarını özendirmek amaçlanmıştır (Tamzok, 2008: 185-186). Kurtuluş savaşı yıllarında maden imtiyazlarına bakıldığında tüm Anadolu'da 272'ye yakın imtiyaz olduğu görülmektedir. 1920-1925 arası kömür, bakır, simli kurşun ve boraks madenlerinin işletimi tamamen yabancılarda olup 1921 yılında 1298 madenin sadece 259'u devlete aittir. 1925 yılından itibaren devlet bölgeye işletmeci olarak girmiş ve bazı kömür arama şirketleri kurmuştur. Maadin Nizamnamesi, 2818 sayılı Maden Kanunu ile değiştirilmiştir (Aktaş, 2014: 7).

Cumhuriyetin ilk yıllarında özel sektör eli ile gerçekleştirilemeyen sanayi hamlesinin kamu girişimciliği ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde madencilğe özel bir önem verilmiş bu alanda yasal ve kurumsal yapıyı tamamlamak için 1935 yılında 2804 sayılı Yasa ile Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve 2805 sayılı Yasa ile de Etibank kurulmuş, böylece devlet madencilik alanına yatırımcı ve işletmeci olarak girmiştir (Tamzok, 2008: 190). İlerleyen yıllarda devlet, ülkenin çeşitli bölgelerinde kömür madenleri de dâhil olmak üzere madencilik alanında pek çok girişimde bulunmuştur. 31.03.1937 tarih ve 3146 sayılı Yasa ile hükümetle Ereğli Şirketi arasında yapılan satın alma sözleşmesine istinaden maden ocaklarının imtiyazları ile bunların işletilmesine bağlı menkul ve gayrimenkuller devlete devir ve temlik ettirilmiştir. Ayrıca 30.05.1940 tarih ve 3867 sayılı Yasa ile de Amasra-Ereğli arasında bulunan tüm ocakların devletçe işletilmesine karar verilerek ocaklar devletleştirilmiştir. Türkiye kömürlerinin çağın tekniklerinden yararlanılarak iyi işletilmesi, uzman kadrolarca yürütülmesi amacıyla 22.05.1957 tarihinde 6974 sayılı Yasa ile kömür faaliyeti ile uğraşan kurumlar Etibank'tan ayrılarak kurulan, ayrı bir tüzel kişilik ile ekonomik bağımsızlığa sahip TKİ'na devredilmiştir. Kurumun faaliyetleri ve statüsü 08.06.1984 tarih ve 233 sayılı KHK ile yeniden düzenlenmiştir. Bu tarihten hemen önce de 11.04.1983 tarih ve 60 sayılı KHK ile TKİ bün-

yesinde faaliyet gösteren Ereğli Kömür İşletmeleri Kurumu yerine Kozlu, Karadon, Armutçuk, Üzülmez, Amasra İşletmelerinden oluşan TTK Genel Müdürlüğünün kurulmasına karar verilmiştir (Aktaş, 2014: 8).

Ancak 24 Ocak kararlarıyla ekonomi alt yapısı 12 Eylül askeri darbesiyle de siyasi temelleri atılan neoliberal dönemin anlayışına uygun şekilde diğer sektörlerde olduğu gibi madencilik sektöründe de öncelik kamudan alınarak özel sektöre verilmeye başlanmış, sürecin yasal dayanağı ise 15.06.1985 tarih ve 3213 sayılı günümüzde de yürürlükte olan Maden Yasası'yla oluşturulmuştur. Yasayla, kamu kuruluşlarınca işletilen madenler de dâhil olmak üzere tüm madenler özel sektörün arama ve işletmesine açılmıştır. Bazı madenlerdeki devlet tekeline son verilmesine karşı yasanın çeşitli maddelerinin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine dava açılmış, Mahkeme de kimi maddelerin iptaline karar vermiştir (Kartalkanat, 1991, 59-60). 26.05.2004 tarih ve 5177 sayılı Maden Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ile TTK'na özgü yasal düzenlemeler kaldırılarak havza Maden Kanunu kapsamına alınmıştır. 2005 yılından itibaren de rödovans usulü ile madenlerin işletilmesi söz konusu olmuştur (TTK, 2013b).

3213 sayılı Maden Yasasının 5. maddesi hakların bölünmemesi ilkesini kabul etmiştir. Düzenlemeye göre "arama ruhsatı, ön işletme ruhsatı ve işletme ruhsatlarından" hiçbiri hisselerle bölünemez; ruhsatların tek tüzel ya da gerçek kişiye ait olması gerekir. Amaç, işletilmesinde kamusal yarar olan madenlerin "rasyonel ve ekonomik" olarak yönetilmesidir. Aslında rödovans ya da maden kira sözleşmesinin Maden Yasasında ya da diğer mevzuatta bir düzenlemesi yoktur ve ruhsatların bölünmemesi ilkesi gereği ortaya çıkarılmıştır. Uygulamada maden ruhsatlarının bölünme yasağı rödovans sözleşmeleri ile aşılmaktadır. rödovans sisteminin hukuki dayanağı 3213 sayılı Maden Yasasının 28. maddesi olarak gösterilmekte dolaylı olarak rödovans sözleşmelerinden bahsedildiği iddia edilmektedir. Düzenlemede maden işletmecisinin kendisine maddi destek arayabileceği, işletme iznini başkasına kiralayabileceği ve kanun önünde teknik ve mali yönden tek sorumlunun ruhsat sahibi olacağına ilişkin düzenlemenin rödovansın önünü açtığı belirtilmektedir. Ayrıca 06.11.1990 tarih ve 20687 sayılı RG'de yayınlanan Maden Yönetmeliğinin 32. maddesinin de rödovans sözleşmesinin Maden İşleri Genel Müdürlüğüne bildirilmesi zorunlu kılınarak rödovans ve maden kira sözleşmesinin dolaylı olarak

kabul edildiği ileri sürülmektedir. Yönetmelik, ruhsat sahibinin rödovans sözleşmesinin yapıldığı tarihten itibaren bir ay içinde Maden İşleri Genel Müdürlüğüne bildirilmesini gerekli kılmaktadır. Uygulamaya bakıldığında rödovans karşılığında maden ruhsatının da devredildiği görülmektedir. Rödovans sözleşmesine dayanarak cevher üreten rödovansçı aslında çıkardığı cevherin mülkiyetine sahip olmaktadır. Rödovans sözleşmesine ilişkin düzenlemeler Maden Yasasında yer almadığından uygulamada Borçlar Hukuku hükümlerinden yararlanılmaktadır (Topaloğlu, 2001: 249-251). Uygulamada da görüldüğü gibi rödovans sözleşmesi aslında hukuken uygun olmayan bir sözleşme türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Maden Yasası açıkça ruhsat devrini engellemekte, bu durumda da yasaya karşı bir sözleşme yapılmaktadır. Bugün maden ocaklarına bakıldığında yaygın olarak özel sektör tarafından işletildiğini ve en büyük alıcının da devlet olduğunu görülmektedir. Ancak özel maden ocakları da son dönemde yapılan torba yasa değişikliği bahane edilerek birer birer üretimi durdurma kararı vermektedir. Bu görünümü nedeniyle de madenler halen çalışma ilişkilerinin en hareketli alanını oluşturmaktadır.

4. Geçmişten Günümüze Madenlerde Çalışma Koşulları

Madenler en kötü çalışma koşullarının olduğu yerler olup ağır ve tehlikeli işler arasında yer alması madenlerdeki çalışma koşullarını daha da ağırlaştırmaktadır. Durum Türkiye için de geçerlidir ve madenlerdeki çalışma koşullarının her dönemde kötü olmasının yanı sıra maden sektörü en ölümcül iş kazalarının gerçekleştiği sektördür. Madenlerde çalışan işçi sayısının fazla olması bir iş kazasındaki ölüm ve yaralanma sayılarını da arttırmaktadır.

Ereğli Kömür Havzası üzerinden çalışma koşulları incelenecek olursa Havzada 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında çalışan işçiler iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar çalışma mükellefiyeti olan işçiler ile çalışmaya gönüllü gelen işçilerdir. Çalışma zorunluluğu olan işçiler de üç gruba ayrılmaktadır. İlk grup kömür madenciliğini kendine meslek olarak edinenler olup o yörede yaşayan ya da yerleşenlerdir (Talas, 1992: 81). Bunlar 1867 yılından itibaren madende münavebeli olarak çalışmakta, bu çalışma karşılığı askerlik hizmetinden muaf tutulurken oldukça düşük ücret almaktadırlar. Şehirlilerin bazıları da çalışma mükellefidir. Üçüncü

grup ise nizamiye askerleridir. Serbest işçilerin ilk grubu yerüstünde çalışan Osmanlı uyruklu işçilerdir. İkinci grup ağırlıklı olarak Doğu Anadolu'dan gelen münavebeli işçilerin gereksinimi karşılama yetersiz kalması durumunda istihdam edilen yeraltı işçileridir. Üçüncü grup ise genelde amele çavuşluğu yapan vasıflı yabancı işçilerdir (Quataert, 2009:19).

Başlangıçtan 1940'lı yıllara kadar çalışma ve yaşam koşullarına bakıldığında üretimde genel olarak basit araç ve gereçlerin (kazma, kürek, balta vb.) kullanıldığı, herhangi bir sosyal güvencenin ya hiç olmadığı ya da asgari düzeyde olduğu, düşük ücretlerin ödendiği ve çoğu zaman da bu ücretlerin ödemesinin yapılmadığı ya da geciktirildiği, işçi sağlığı ve iş güvenliğine yönelik hiç bir koruyucu tedbirin (koruyucu giysiler, tozu engelleyici önlemler, havalandırma vb.) alınmadığı, çocuk işçilerin çalıştırıldığı, yatakhane-yemekhane-banyo olanaklarının olmadığı bir çalışma ortamı vardır. İş kazası meydana geldiğinde işverenin tazminat ödeme yükümlülüğüne ilişkin düzenleme var olsa da tazminatların ödenmediği görülmektedir. Kömür ocak dışına küfe ve el arabası ile taşınmaktadır. Çalışma süreleri bazı nizamnamelerle sınırlansa da genel olarak 16-17 saatlik bir çalışma söz konusudur. Köylüler ocağa yürüyerek gidip gelmektedir. Denetimle ilgili büyük bir eksiklik vardır. Ocaklarda doktor ve ilaç bulunmamaktadır. Bu dönemde ormanlar da yoğun şekilde talanı edilmektedir (Tuncer, 1998: 48-49).

Dilaverpaşa Nizamnamesinde maden işçilerine gece dışarıda kalmamaları için koğuş yaptırılması, kazmacılara liyakatine ve işine göre ücret ödenmesi söz konusudur. Günlük fiili çalışma süresi 10 saat olup hafta tatili yoktur. Müslümanlar için iki bayramda, Hıristiyanlara Paskalyada izin verilmektedir. İşçiler ocaktan kaçarsa iki kat çalışma cezasına çarptırılmaktadır. Maden işletmecileri kendi ocakları için ayrılan işçiyi göndermez ve ona iş vermezse, yevmiyelerini ödemek zorundaydı ve işçi alacakları öncelikliydi (Koç, 2010:67).

1921 tarihli 151 sayılı Yasada kömür madenlerinde çalışan işçilerin çalışma koşulları ile sosyal güvenliklerine ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır. Düzenleme yapılan konular; konut, çalışma süreleri (günde en fazla 8 saat), çalışma süresinden işçinin oluru ile fazla çalışma yapılması durumunda iki kat zamlı ücret, ücretin üçlü (hükümet-işçi-işveren) temsil ile belirlenmesi, 18 yaşından küçüklerin maden ocaklarında çalıştırılmasının yasaklanması, zorunlu çalıştırmanın yasaklanması, işverenlerin iş kazala-

rına karşı önlemler alması, ihtiyat ve teavün sandıklarının kurulması gibi konulardır (Talas, 1992: 82-86). Bu sandıklara işveren tarafından işçi ücretinin %1'inden az olmayacak şekilde bir miktar yatırılması, hastalanan ve kazaya uğrayan işçilerin işveren tarafından tedavi ettirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca iş kazası eğer işverenin kusuru ile oluşmuşsa işçinin ailesine işverence tazminat ödenmesi zorunlu tutulmuştur (Koç, 2010: 98).

3008 sayılı İş Yasası ile çalışma koşullarında kimi iyileştirmeler yapılmaya çalışılmışsa da İkinci Dünya Savaşı genel olarak çalışma rejiminde, özellikle de madenlerdeki çalışma koşullarında kötüleşmeye neden olmuştur. Bu dönemin çalışma rejimine etki eden en önemli yasa 4417 sayılı (RG 26.1.1940) Millî Koruma Kanunudur. Yasa savaş döneminin etkilerini yansıtmaktadır. Yasanın çalışma hayatı açısından önemi mükellefiyet uygulamaları getirmesindedir. Uygulama, savaş sonrası dönemde de söz konusu olmuş, ağırlıklı olarak köylülere ve az sayıdaki kentteki işçilere de çalışma mükellefiyeti getirilmiştir. Seferberlik dolayısıyla işgücü arzında ortaya çıkan azalmadan kaynaklanan işgücü açığını gidermeye yönelik çıkarılan ve 500 bin ücretli işçiye etkileyen Yasa, koruyucu sosyal hükümlerin pek çoğunu da askıya alınmıştır. Yasa ile çalışma süreleri uzatılmış, yasal tatil olanakları sınırlanmış; kadın ve çocukların istihdamı konusundaki yasal sınırlamalar bertaraf edilerek aynı koşullar onlar için de geçerli kılınmıştır. Ancak tüm bu önlemler madencilik sektöründe gerekli olan işgücünü sağlamaya yeterli olmadığından bu kesim için işgücü gereksinimi zorunlu çalışma "iş mükellefiyeti" ile sağlanmaya çalışılmıştır (Makal, 2007: 164-167). Uygulamayı yönetmek üzere Havza'da bir İş Mükellefiyeti Müdürlüğü kurularak çalışmaktan kaçan köylü işçileri yakalamak için bir Tahkimat Komutanlığı oluşturulmuştur. İşçilerin çalışması için ocakta ve yaşadıkları alanda şiddet uygulanmıştır. Bu dönem pek çok işçi çalışmamak için kendini yaralama yolunu seçmiştir (Tuncer, 1998, 66). Yasa işyerini terk etme yasağı getirmiş, yasaya aykırı hareket edilmesinin yaptırımları 1944 yılında çıkarılan yasa ile daha da ağırlaştırılmıştır. Hükümet asgari çalışma saatlerini ve işyerlerinin açık kalacağı süreleri belirleme yetkisini eline almıştır (Tokol, 2005: 43).

Yasanın 9-10 ve 19. maddeleri maden mükellefiyeti açısından önemlidir. 9. madde hükümetin sanayi ve maden kurumlarındaki üretimi ve diğer işyerlerindeki mesaiyi, gerekli işçi kadrosunu ve uzman elemanlarını temin edebileceği ve bu nedenle vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti

getirilebileceğini düzenlemektedir. 10. madde sanayi ve maden kurumlarında ve diğer işyerlerinde çalışan işçiler, mühendisler ve çeşitli çalışanların çalıştıkları kurumu veya işyerini kabul edilebilir bir mazeret olmaksızın ve haber vermeksizin terk edilemeyeceğini hükme bağlamaktadır. 19. madde ise gerekli durumlarda işlerin mahiyet ve ihtiyacın derecesine göre günlük iş saatlerinin her gün 3 saate kadar arttırılabileceğini belirlemektedir. Yasanın çıkmasından sonra Ereğli Kömür Havzası'nda 27 Şubat 1940 tarihinde iş mükellefiyeti tesis edilmiş, 22 Şubat 1941'de de 16 yaşından büyük erkek çocukların maden işlerinde çalışmasına ilişkin karar alınmıştır. Yasa henüz yeni olan İş Kanununun koruyucu hükümlerinin uygulamaya geçmesini engellemiş, uzun süre yürürlükte kalmış ve çalışma koşullarını ağırlaştırarak zorunlu çalışma yöntemini getirmiştir (Makal, 2007: 167-171)*.

Günümüzdeki çalışma koşulları açısından inceleme yapabilmek için öncelikle hangi işyerlerinin maden işyeri sayılacağına bakmak gerekir. Maden Yasasının 1. ve 2. maddelerinde hangi işyerlerinin maden işyeri sayılacağı belirtilmiştir. Düzenlemeye göre; madenlerin aranması, hazırlanması ve işletilmesi ile ilgili olarak arama ruhsatlı işletme hakkı talepli, işletme ruhsatlı veya işletme imtiyazlı maden işyerlerinde, yerüstünden yeraltına veya yeraltından sürülen düz ve eğik galeriler, kuyular, kömür ve cevher içerisinde sürülen her türlü yollar, üretim sahaları madendeki faaliyetin devamı ile ilgili her türlü yeraltı açıklıkları, yeraltında bulunan yardımcı tesisler, yeraltı işleri sayılmaktadır. Yeraltı işlerinde uygulanan münavebeli çalışma sistemi, işçilerin gruplar halinde bir ay çalışıp, bir ay dinlenmesi esasına dayanmaktadır (Tuncay ve Ekmekçi, 2013: 443).

Madenlerdeki çalışma koşullarına ilişkin 4857 sayılı İş Kanunundaki en önemli düzenleme madde 66/a'da belirlenmiştir. Ancak Soma faciası sonrası 10/09/2014 tarih ve 6552 sayılı Torba Yasa ile İş Kanununun bazı maddelerinde madenciler lehine bazı değişiklikler yapılmıştır. İş Kanunu'nun 66/a maddesindeki düzenlemede "Madenlerde, taşocaklarında yahut her ne şekilde olursa olsun yeraltında veya su altında çalışılacak işlerde işçilerin kuyulara, delhizlere veya asıl çalışma yerlerine inmeleri veya girmeleri ve bu yerlerden çıkmaları için gereken süreler" in işçinin günlük çalışma süresinden sayılacağı görülmektedir. Yasadaki bu düzenlemeye rağmen

* Mükellefiyet konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Makal, 2007.

bu sürelerin işverenlerce iş süresine dâhil edilmediği Soma faciasında görülmüştür.

6552 sayılı Torba Yasa ile İş Kanununun 41. maddesinde yapılan değişiklikle (md. 4) Yasanın 42. maddesindeki “Zorunlu nedenlerle fazla çalışma” ve 43. maddesindeki “Olağanüstü hallerde fazla çalışma” halleri dışında yer altında çalışan işçilere kendi istekleriyle ya da istekleri dışında fazla çalışma yaptırılmayacağı hükme bağlanmıştır. Yasanın 42 ve 43. maddelerine göre yaptırılacak fazla çalışmada ise “haftalık 36 saati aşan her bir saat fazla çalışma için verilecek ücret, normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının yüzde yüzden az olmamak üzere artırılması suretiyle ödenir” hükmüdür. İş Kanunu’nun yeraltı işçileriyle ilgili değişiklik yapılan diğer bir maddesi ise yıllık ücretli izin süresini düzenleyen 53. maddesidir. Maddeye eklenen bir fıkra ile (md. 5) “Yer altı işlerinde çalışan işçilerin yıllık ücretli izin süreleri dörder gün artırılarak” uygulanacağı düzenlenmiştir. Bu durumda 53. maddedeki yasal yıllık izin sürelerine yeraltı maden işçileri için ilave dört gün eklenecektir. İş Kanunu’nun çalışma süresini düzenleyen 63. maddesinin birinci fıkrasına eklenen cümle ile “yer altı maden işlerinde çalışan işçiler için yer altındaki çalışma süresi; haftada en çok 36 saat olup günlük 6 saatten fazla olamaz”. Böylece diğer işçiler için belirlenen haftalık 45 saatlik çalışma süresinden önemli ölçüde indirim yapılmıştır. Maden işçilerinin çalışma koşullarına ilişkin önemli bir değişiklik de Maden Yasasına eklenen (md. 9) ek madde 9 ile yapılmıştır. Düzenlemeye göre “Maden Yasasının 2. maddesinde sayılan 4. grup madenlerden “liniyit” ve “taşkömürü” çıkarılan işyerlerinde, yer altında çalışan işçilere ödenecek ücret miktarı 4857 sayılı Kanunun 39. maddesi uyarınca belirlenen asgari ücretin iki katından az olamaz”.

Tüm bu değişiklikler ve önceki düzenlemeler göz önüne alındığında maden işlerinin yeraltı işlerinde çalışan işçilerin başlıca çalışma koşulları aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- Haftalık çalışma süreleri 36 saat olup günlük 6 saatten fazla çalıştıramazlar.
- Asıl çalışma yerlerine inme ya da girme süreleri ve bu yerlerden çıkmak için gereken süreler işçinin günlük çalışma süresinden sayılır. İşveren bu süreleri iş dışı süre olarak değerlendiremez.
- Ücretler asgari ücretin en az iki katı kadardır.

- Zorunlu nedenler ve olağanüstü haller dışında bu işçilere fazla çalışma yaptırılamaz. Eğer bu tip durumlarda fazla çalışma yaptırılacaksa ücret en az %100 arttırılarak zamlı ödenir.
- Normal yıllık izin sürelerine 4 gün daha eklenir.

5. Maden İşçilerinin Sosyal Güvenlik Açısından Durumu

Maden işletmelerindeki işler özellikle de yeraltı işleri yıpratıcı işlerden olduğundan bu işlerde çalışanlar için kolaylaştırılmış emeklilik koşulları uygulanmaktadır (Sözer, 2013: 344; Tuncay ve Ekmekçi, 2013: 439). Bakanlıkça tespit edilen maden işlerinin yeraltı işlerinde sürekli ya da münavebeli olarak en az 20 yıldan beri çalışan sigortalılar için yaşlılık aylığı bağlanma yaşı 55 olarak belirlenmişse de (Şakar, 2011: 268), 10.09.2014 tarih ve 6552 sayılı Yasa ile aylık bağlanma yaşı 50'ye indirilmiş, ancak prim ödeme gün sayılarında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır (Alper, 2014: 271). 5510 sayılı Yasa kapsamında ilk defa sigortalı olanlar için prim ödeme ile ilgili yeni bir düzenleme olmadığından 4/1-a (bağımlı çalışanlar) kapsamındaki sigortalıların da diğerleri gibi 7200 gün prim ödemesi gerekirken; bu sigortalılar 4/1-c (kamu görevlileri) kapsamındaysalar 9000 gün prim ödemiş olmaları gerekmektedir. Bu kişilerin prim ödeme gün sayısı ve sigortalılık süresi hesaplanırken Yasanın 40. maddesinde düzenlenen fiili hizmet süresi zammı da ayrıca dikkate alınacaktır (Güzel vd., 2012: 567). 5510 sayılı Yasa ile yeraltı işlerinde çalışanlar için getirilen kolaylaştırıcı hükümler 5510 sayılı yasa öncesi dönemde sigortalı olanlar için farklı olasılıklara göre düzenlenmiştir (Sözer, 2013:344-345; Şakar, 2011: 268-269):

- Süreli olarak yeraltı maden işlerinde çalışan işçi 20 yıl sigortalılık süresine sahip ve aynı zamanda 5000 gün MYÖS (Malullük Yaşlılık Ölüm Sigortası) primi ödemişse yaş şartı aranmadan emekli olabilir (5510 sayılı Yasa Geç. md. 9/V-a).
- İşçi yeraltı münavebeli işlerde çalışmış ise, 25 yıl sigortalılık süresi ve 4000 gün prim ödeme koşulu ile yine yaş şartı aranmaksızın aylığa hak kazanabilir (5510 sayılı Yasa Geç. md. 9/V-b).
- Çalışmalarının bir kısmını yeraltı maden işinde sürdürmüş sigortalılar yeraltı çalışmalarını için 1800 gün prim ödemiş ve 50 yaşa ulaşmışlarsa emekli olabilirler (5510 sayılı Yasa Geç. md. 9/V-c).

Maden işyerlerinde yeraltında geçen çalışmaların her 360 günü için prim ödeme gün sayısına 180 gün eklenir. Emeklilik yaş hadlerinde de bu işlerde en az 1800 gün çalışmış olmak şartıyla indirim yapılır. 360 günden eksik sürele ait fiili hizmet süresi zammı 360 güne orantılanarak hesaplanır. Ancak bundan yararlanabilmek için maden işlerinin yeraltı işlerinde çalışmış olmak ve risklere maruz kalmak şarttır. Fiili hizmet zammından yararlanabilmek için bu işlerde en az 1800 gün çalışmış olmak zorunludur. Ancak prim ödeme gün sayılarına eklenen fiili hizmet süresi zammı ile yaş hadlerinde süre sınırı uygulanmaz (Tuncay ve Ekmekçi, 2013: 444).

6. Madenlerde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği

Neoliberal politikalar, esnek birikime ve rekabet koşullarının artmasına, “yoğunlaştırıcı ve sıkılaştırıcı çalışma” ile yüksek devir hızlı çalışma temposunun hızlanmasına ve beraberinde de iş kazalarındaki artışa neden olmaktadır. Bu çalışma biçiminin büyüyerek devam etmesi Türkiye'nin ölümlü ve yaralanmalı iş kazaları açısından Avrupa'da birinci, dünyada ise üçüncü sırada yer almasına neden olmuştur. Türkiye'de iş kazalarının en çok görüldüğü iki sektör inşaat ve kömür madenleridir. Madenlerdeki “patlamalar, yangınlar ve göçükler” bu alanda yaşanan kazalardaki ölüm riskini arttırmaktadır (Güler Müftüoğlu & Taniş, 2010: 190-192). 2014 yılında yaşanan Soma ve Ermenek faciaları bu risklerin gerçekleştiği anlar olarak ülke tarihine geçmiştir. Soma faciasından sonra 11/09/2014 tarih ve 29116 (M) sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 6552 sayılı Torba Yasa çıkarılmış ancak yasanın maliyetleri arttırdığı gerekçesiyle önce Zonguldak'ta sonra da Soma'da yüzlerce işçi (üstelik de bazıları bir telefon mesajı ile) işsiz kalmıştır. Ancak söz konusu yasal değişikliğin işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından büyük bir değişim yaratmadığı 28 Ekim 2014'de Karaman'ın Ermenek ilçesinde gerçekleşen kaza ile ortaya çıkmıştır.

İş kazaları ile mücadele ve iş güvenliğini sağlamak amacıyla 20/06/2012 tarihinde 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (RG 28339 sayı 30/06/2012 tarih) kabul edilmiş olsa da düzenleme, kazaların azalması konusunda etkili olmamıştır. Kanunun pek çok maddesinde işverenin işçiyi gözetme borcu düşünülerek işe alımdan çalıştırmaya; eğitimden sağlığa, tehlike anında önlemlerden risk değerlendirmesine kadar pek çok konuda yükümlülükler getirilmiştir. Kanunda hem kamu hem de özel

kesim çalışanları düşünülerek düzenlemeler yapılmış; çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini korumak işverenin görevi olarak belirlenmiştir. Önleyici, iyileştirici ve koruyucu önlemlere özel önem verilmiş, her işyeri için risk değerlendirmesi yapılması istenmiştir. Tüm işyerlerine işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı görevlendirme zorunluluğu getirilmiş, gerekirse bu konuda hizmet satın alınmasının önü açılmıştır. Eğitim ve bilgilendirmeye önem verilmiş, katılım mekanizmaları yaratılmaya çalışılmıştır. Gerekliğinde devlet desteğinden de bahsedilmiş, idari para cezaları arttırılmıştır. Ayrıca Kanun’la toplumdaki güvenlik bilincinin arttırılmasına yönelik olarak radyo ve televizyon kurumlarına kamu spotu yapma zorunluluğu getirilmiştir (Kalkış; 2014: 71-72).

Ancak konunun yasa ile düzenlenmesi iş kazaları ve meslek hastalıklarını azaltmamış hatta Türkiye tarihinin en ölümlü iş kazası bu yasadan sonra gerçekleşmiştir. Yasadaki temel bazı sorunlar aslında bu kazalarda da gözler önüne serilmiştir. Fişek’in (2014) de belirttiği gibi iş sağlığı ve güvenliğinde “insan önce gelir”, bu iş bir “takım oyunudur” ve “hak sahipleri haklarına sahip çıkmadan başarı elde edilemez”. Uygulamalarda bu üç ilke göz ardı edilmekte; insandan önce belge, çeşitli nedenlerle yetersiz kişilerin iş güvenliği elemanı olması ve iş güvenliğinin sadece bir teknik iş olarak görülerek teknik yönü ağır basan kişilerin bu yetki ile donatılması, işyeri hekimlerinin önemsizleştirilerek denetimlerin ihmal edilmesi başlıca sorunlu alanları oluşturmaktadır. Kanun, sosyal hakları gözardı ederek alanla bağlarını da zayıflattığından başarı şansını da düşürmüştür (Fişek, 2014: 382-384).

Yasanın diğer bir önemli sorunu işçi sağlığı ve iş güvenliği alanına da “hizmet alımı” yöntemini getirmesidir (Güneş, 2014: 10). Yasanın 6/1-a. maddesinde işverene çalışanları arasından iş güvenliği uzmanı çalıştırma yükümlülüğü getirilmiştir. Eğer çalışanlar arasında belirlenen niteliklere sahip personel yoksa işverene bu hizmetin hepsini ya da bir kısmını ortak sağlık ve güvenlik birimlerinden alma olanağı tanınmıştır. Hatta işveren, belirlenen niteliklere ve gerekli belgeye sahipse, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı dikkate alınarak bu hizmetin yerine getirilmesini kendisi de üstlenebilir. Maddedeki düzenlemeye bakıldığında iş güvenliğinde denetim hizmetinin piyasaya açıldığı açıkça görülmektedir. Kanunun iş güvenliği denetim modeline yeni bir boyut kazandırdığı, iş sağlığı ve güvenliği profesyonellerinin de önleyici denetim yapabilmelerine olanak tanıdığı; “böy-

lece sınırlı sayıdaki denetim elemanlarıyla yine sınırlı sayıda işyerine ulaşabilen kamu denetimi yanında, bir otokontrol mekanizması oluşturulduğu" iddia edilse de (Orhan, 2014: 24), çok sorunlu bir alanda piyasaya bırakılan bir otokontrol sistemine bel bağlanmaktadır. Zira işveren ister iş güvenliği uzmanı çalıştırsın isterse de ortak sağlık ve güvenlik biriminden hizmeti almış olsun, bu birimlerle arasında bir ücret ilişkisi kurulacaktır. İşverenle iş güvenliği uzmanı arasında ücret ilişkisinin kurulması durumunda iş güvenliği uzmanlarının özgür iradeleri ile denetim yapma olanağına önemli bir sınırlama getirilmiş olur. Bazı durumlarda işverenin kendisinin de bu hizmeti verebilecek olması ise ayrı bir tartışma konusudur. İşverenin kendi işyerinde denetim işlevini de üstlenmesi, yaptırımların zayıflamasına da neden olacağı gibi denetim uygulamasının amacına da terstir.

Madenlerin denetiminde ayrıca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) ile ETKB birlikte sorumludur. Ancak uygulamaya bakıldığında 1,5 milyondan fazla işyerinin denetimi için ÇSGB bünyesinde sadece 1034 yetkili iş müfettişi ve müfettiş yardımcısı görev yapmaktadır (Çelik, 2014a: 7). Bu durum iş müfettişlerinin her işyerine uğramasını olanaksızlaştırmakta, denetim süresinin kısalmasına ve tüm sahanın denetlenememesine neden olmaktadır. Denetimlerin haberli yapılması ise diğer bir sorundur. Zira denetimden haberi olan işverenler iş müfettişine gösterecekleri alanı iş güvenliğine uygun hale getirmekte bu da denetimin istenen fonksiyonu sağlamamasına neden olmaktadır.

Madencilikte özellikle yer altı işlerinde en önemli iş riskleri aşağıdaki nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Güneş, 2014: 10):

- Özellikle üretim bacalarında ve klavuz arınlarında uygun ve yeterli tahkimat yapılması nedeniyle arın patlaması, göçük, tavan ve yarlardan malzeme düşmesi.
- Uygun ve yeterli havalandırma sisteminin bulunmaması nedeniyle metan gazının deşarj edilememesine bağlı metan yanması ve grizu patlamaları.
- Nefeslik ve kaçamak yolu olarak ikinci bir çıkış bulunmamasına bağlı acil durumlarda işçilerin güvenlice tahliye edilememesi.
- Tehlikeli gazlar için erken uyarı sisteminin ve gaz ölçüm cihazlarının bulunmamasına bağlı gaz ölçümlerinin yapılamaması, ferdi maske-

lerin olmamasına ya da kullanımını bilmemeye bağlı tehlikeli gazlardan etkilenme ve zamanında ocağı tahliye edememe.

- İlk yardım ve tahliye istasyonlarının kurulmaması ya da istenilen nitelikte olmamasına bağlı kurtarma ve ilk yardım işlerinin zamanında yapılamaması.
- Patlayıcı maddelerin ocaklarda kullanılacak özellikte olmaması, ehliyetsiz kişilerce ateşlenmesi ve güvenlik önlemlerine uyulmaması nedeniyle ortaya çıkan tehlikeler.
- İşçilerin nakliyede kömür taşımada kullanılan vagonlara binmesi sonucu ortaya çıkan kazalar.

Ayrıca Soma faciasında ortaya çıkmıştır ki mesleki eğitimde olması gereken işçilerin eğitimde gösterilmesine rağmen madende çalışmaları nedeniyle de ölü sayısı artmıştır. Bu da bize iş güvenliği eğitimlerinin işçilere “kâğıt üzerinde verildi” olarak gösterildiğini, pek çok işçinin ağır ve tehlikeli işte çalışsa bile herhangi bir eğitim almadan işe başlatıldığının kanıtıdır. Oysa 6331 sayılı Yasanın 17/7. maddesine göre eğitimin maliyetleri çalışanlara yansıtılmaz ve eğitimde geçirilen süre de çalışma süresinden sayılır. Dolayısıyla işçiler eğitimde olduğu süreye ilişkin ücretlerini tam olarak alırlar. Soma faciası göstermiştir ki işverenler işçileri eğitimde gösterse de aslında fiili olarak onları çalıştırmakta ve böylece üretim yapılmayan süreye ilişkin ücret borcundan kaçınmaktadırlar.

SGK (2012) verilerine göre, 2012 yılı itibari ile gerçekleşen iş kazası ve meslek hastalıklarına bakıldığında “Kömür ve linyit çıkarılması” işlerinde toplam 67 iş kazası gerçekleşmiş bu kazalarda 8.828 erkek işçi iş kazasına maruz kalmış; 55 meslek hastalığı tespit edilmiş, bunlara da 231 erkek işçi maruz kalmıştır. İş kazası sonucunda 67 erkek işçi sürekli iş göremezliğe uğramış, 20 erkek işçi de yaşamını yitirmiştir. Meslek hastalıkları sonucunda 55 erkek işçi sürekli iş göremezliğe uğramıştır. Aynı dönemde erkek işçiler için ayakta geçirilen geçici iş göremezlik süresi 136.803 gün, hastanede yatarak geçirilen süre ise 2452 gün olmuştur. Meslek hastalıkları için bu süreler sırasıyla 66 gün ve 47 gün olarak gerçekleşmiştir (SGK, 2012). İstatistikler incelendiğinde ülkemizde en fazla iş kazasının gerçekleştiği işler kömür ve linyit çıkarma işleri iken, işe bağlı ölüm olaylarının da en fazla gerçekleştiği işler arasındadır. 2014 yılı verileri istatistiklere yansıtıldığında bu oranın daha da artacağı şüphesizdir.

Madenlerdeki iş güvenliğine ilişkin son gelişme ise Soma faciasından sonra da sık sık gündeme gelen ILO'nun 176 sayılı Maden İşyerlerinde Güvenlik ve Sağlık Sözleşmesinin TBMM tarafından kabul edilmesidir (Sendika.org, 2014). Kamu ya da özel, yer altı ve yer üstü ayrımı yapılmaksızın tüm maden işyerleri 176 sayılı ILO sözleşmesi kapsamındadır ve sözleşme üretim öncesi ve sonrasında tüm süreçlerdeki kuralları içermektedir. Madenlerde güvenlik ve sağlığın denetlenmesi, müfettiş tarafından teftişi, ölümcül veya ciddi kazaların teftişinin ve tutanağının, tehlikeli olayların ve maden felaketlerinin prosedürü, kaza ve hastalıklarla tehlikeli olaylarda istatistiklerin derlenmesi ve yayınlanması, madenlerde sağlık ve güvenliğin tehlikeye düşmesi durumunda faaliyetlerin durdurulması ya da kısıtlanması konusunda yetkili otoritenin görevlendirilmesi, sağlık ve güvenlik önlemleriyle ilgili konulara işçi temsilcilerinin katılması, üretim-depolama-ulaşım ve patlayıcı kullanımının denetim altına alınması, kurtarma-ilk yardım ve uygun medikal malzemelerin madenlerde bulundurulması, yeraltı maden işçilerine yeterli solunum cihazı sağlanması, terk edilmiş maden çalışmalarında koruyucu önlemler alma, riskli maddelerin ve atıkların ortadan kaldırılması zorunluluğu getirilerek maden işçiliğinin doğasına uygun tedbir ve önlemler almada işveren yükümlü kılınmıştır. Sözleşmenin diğer bir önemli düzenlemesi ise sorumluluğu yine işverende olmak üzere madencilerin yer altına mahsur kalması durumunda tespitlerini sağlayacak bir sistem kurulması zorunluluğu getirilmiş olmasıdır. Sözleşmede yaşam odalarına dair bir düzenleme bulunmamakla birlikte işverenin gereken her önlemi almasına ilişkin düzenleme eğer gerekliyse bu önlemin alınmasını da gerektirmektedir (Yorgun, 2014).

7. Madencilikte Özyönetim; Modası Geçmiş Bir Ütopya mı, Rasyonel Bir Strateji mi?

Hâlihazırdaki uygulamalarda gerek işçi sağlığı ve iş güvenliğinin sağlanması ve sosyal güvenliğe ilişkin süreçlerin işletilmesi, gerekse de üretimde verimliliğin artırılması konularında temsil ve denetim mekanizmalarının işletilmeye çalışıldığı görülmektedir. Çalışmamızın bu kısmında temsil ve denetim mekanizmalarının tümüyle işçilerde olduğu çeşitli özyönetim deneyimlerini öncelikle çalışma koşulları açısından değerlendireceğiz. Verimliliğin artırılmasında çalışanların fikirlerine danışılmasının ve çalı-

şanların istekleri doğrultusunda düzenlemelere gidilmesinin sıradan işletmelerde olduğu kadar, maden işletmelerinde de kritik rol oynayacağı bilinmektedir (Bkz. Konuk v.d., 2006: 8). Ancak bu kısımda çeşitli sektörlerde farklı düzeylerde işletilmeye çalışılan “yönetime katılma” deneyimlerinden ziyade özyönetim deneyimleri üzerinde duracağız.

İşçi özyönetimi deneyimleri endüstriyel demokrasinin en ileri aşaması olarak değerlendirilebilir (Talas, 1997: 525). Temsil mekanizmalarından ziyade her işçinin eşit oy hakkına sahip oldukları işyeri/işletme konseyleri üzerinden işleyen bu deneyimlerin temsili demokrasiden ziyade doğrudan demokrasiye daha yakın olduğu savunulmaktadır. İşçi özyönetimi deneyimlerinin gerek SSCB’nin ilk birkaç yılı, Tito Yugoslavya’sı, Küba gibi tarihsel örnekleri itibariyle gerekse de son 20 yılda neoliberalizmin yarattığı ekonomik tahribat sonucunda genellikle taban hareketleri üzerinde yükselmiş, Bolivya, Uruguay, Arjantin, Venezuela v.d. Latin Amerika ülkelerinde üretilen ürün/hizmet farkı gözetilmeksizin pek çok sektörde başvurulan bir yol olarak (mermer üretimi, otel hizmetleri, plastik üretimi, tıp merkezi hizmetleri v.b.) gündeme gelebildiği görülmektedir (Bkz. Şahin ve Gökten, 2013).

İşçi özyönetimi deneyimlerine kömür madenciliği perspektifinden baktığımızda gerek Türkiye’den gerekse de İngiltere ve Brezilya gibi ülkelerden örneklerle karşılaşılmaktadır. Türkiye’deki örnekler tarihsel örnekler olmakla birlikte günümüzde söz konusu maden ocaklarının özyönetimle işletilmemesi sebebiyle başarısız olmuş deneyimler değildir; bunlar devletin kolluk kuvvetleriyle bastırılan ve yeniden eski sahiplerinin yönetimine geçirilen deneyimlerdir. 1969’da Alpagut, 1970’li yıllarda ise Yeni Çeltek maden işletmelerinde işçiler madenleri işgal ederek özyönetim sürecine geçmişlerdir.

1969’da çimento sanayine ve bölgeye linyit kömürü üreten Çorum Alpagut Linyit İşletmelerinde çalışan 786 işçi aylardır yaptıkları eylemlere ve greve yanıt alamayınca bir forum düzenlemiş ve sendika yönetiminin mesafeli tavrına rağmen 13 Haziran 1969’da işletmenin yönetimini ele geçirmişlerdir. Bu sürece gelinmesinde işçi ücretlerinin iki ayı aşkın süredir ödenmemesi, iş güvenliğinden sorumlu olan tek mühendisin çeşitli sebeplerle aylardır işletmeye gelmemesi, siyasal kadrolaşma ile işletmede bulunan ancak yüksek maaş aldığı halde ocağa gelmeyen yöneticilerin varlığı ve gerek özel işletmelere gerekse de devlet kurumlarına veresiye

kömür satışının gerçekleşmesidir. İşçilerin başlangıçtaki talepleri ücret alacaklarının verilmesi, torpil ve yolsuzluğun sona erdirilmesi, iş güvenliğinin sağlanması ve ocakların daha iyi yönetilmesi adına TKİ'ye devredilmesi gibi taleplerdir (Narin, 2014: 52).

Alpagut özyönetim deneyiminin temel organları tüm işçilerin oluşturduğu genel işçi kurulu ile bu kurulun seçtiği işçi konseyidir. Peşin satış stratejisini benimseyen işçi özyönetiminin işçi konseyi, üretim, satış v.d. faaliyetlere ilişkin haftalık raporlar vermiş, hatta bu raporları eski patronların aleyhte faaliyetlerine karşı yerel gazetelerle de paylaşmışlardır. Üretimden elde edilen net gelirin (üretimin sürmesi için gerekli harcamalar çıkarıldıktan sonra elde kalan miktar) nasıl bölüşüleceğini tüm işçiler birlikte tartışmış ve öncelikle alacakların ödenmesine karar verilmiştir. Alpagut Linyit işçi özyönetimi deneyiminin 27. gününde işçilerin Nisan ayı alacakları kapatıldığı gibi işçi ücretleri düzenli ödenmeye başlanmıştır. İşçilerin özgüvenlerini geliştiren işçi özyönetimi ile yönetilen madendeki üretim iki hafta içinde yaklaşık %50 artarken, civar köylerdeki insanların da özyönetime desteği artmıştır. Eski yönetimin üretilen kömürü devlet işletmelerinden özel işletmelere doğru torpil ve yandaşlıkla dağıtılması uygulamasına son verilmiş; işçi özyönetimi kömürün öncelikle köy okullarına verilmesini sağlamış ve bu süreçte köy halkına danışılarak karar alınmıştır (Narin, 2014: 53-54). Bu durum işçi özyönetiminin salt ekonomik birim ve faaliyet alanı olmadığını, ekonomik alanın ötesine taşan ve sosyal etkileri olan bütünlük bir süreç olduğunu göstermektedir. İşletme dışındaki insanlarla ve kentle bütünlük, gerek ülkemizdeki gerekse de dünyanın çeşitli bölgelerindeki güncel ve tarihsel deneyimler açısından da ortaklaşılabilir bir duruma işaret etmesi açısından önemlidir. Yolsuzluğu, karaborsayı ve fahiş fiyatları kaldıran uygulamalara imza atan Alpagut Linyit işçi özyönetimi deneyimi 16 Temmuz 1969 günü Ankara'dan getirilen Jandarma Birliği'nin ocakları ve güç santralini ele geçirip işçi özyönetimini sona erdirmesine dek başarıyla sürmüştür (Narin, 2014: 54).

Türkiye tarihinde işçi özyönetimi şeklinde yönetilen bir diğer kömür madeni ise Amasya-Suluova'daki Yeniçeltik Maden İşletmesi'dir. Yeniçeltik maden işletmesindeki üretim büyük ölçüde, şeker fabrikalarına enerji için gerekli kömürü üretmeye dayanmaktadır. Şeker üretimi hem şeker pancarı üretimine hem de kömür üretimine bağlı olduğundan maden işletmesi ve şeker fabrikası hem madencilerin hem de iki kurum ile

çeşitli şekillerde ilişkili olan bölge halkının kaderini belirlemekteydi. Bölgede yerleşik olan ve işçi ücretleriyle çalışma koşullarını saptayan sendikarın yöneticisinin aynı zamanda kömür nakliye filosunun da sahibi olması, gerek maden işçileri ve yöre halkı gerekse de şeker pancarı üreticisi köylüler açısından olumsuz sonuçlar yaratmaktaydı. Tüccar ve aynı zamanda işçi simsarı olan sendika yöneticisi ile işletme yönetiminin işbirliği sonucunda oluşan ortamda işçiler mücadeleci karakteri öne çıkan genç bir sendika olan Yeraltı Maden İş’de örgütlenmeye başlamışlardır. 1980 yılında toplu iş sözleşmeleri uyuşmazlıkla sonuçlanınca işçilerin grev kararına karşılık şirket, zarar ettiği gerekçesiyle ocakları kapattığını açıklamış ve buna karşılık 890 işçi 26 Nisan 1980’de işletmeyi işgal ederek işçi özyönetimi şeklinde üretim yapmaya devam etmişlerdir. İşçi konseyi ve konseye bağlı 20 işçiden oluşan komitelerin oluşturulduğu özyönetim deneyiminde şirketin iddia ettiği aksine haftada 2,5 milyon kar elde edildiği halka açıklanmıştır. Yeniçeltik Maden İşletmesi’ndeki işçi özyönetimi deneyimi üretimden dağıtım ve satışa doğru genişledikçe işletmenin sosyal çevresini de etkilemeye başlamıştır. Komiteler aracılığıyla köylerde karaborsa sorunu ortadan kaldırılır, köylülerin yakacak sorunu ise kömürün doğrudan doğruya işletmeden halka dağıtımı gerçekleştirilerek bitirilir. Özyönetim sürdükçe, maden komiteleri ile köy komiteleri, yaba işçilerinin dernekleri, öğretmen örgütleri ve köy dernekleri ile ilişkiler hızla gelişir. İşe alımlarda uygulanan yöntem (ilanın madende işçilerin görebileceği bir panoya asılmasına ek olarak, özetle köy komitelerine ve bölgedeki derneklere haber verilmesi ve işe en çok ihtiyacı olan kişilerin saptanmasına dayalı bir süreç) şeffaf olduğu kadar salt işletmedeki işçilerin verdiği kararlara değil yöre halkının istekleri de dikkate alınarak verilmesi bağlamında demokratik bir süreçtir. Valilik ve Bakanlık yetkililerinin işçi servis araçlarına ve kömür kamyonlarına el koyması ve işletmenin telefonlarının kesilmesi özyönetim sürecini sekteye uğratar; işçiler bu koşullar altında üretime devam etmek tehlikeli olduğu için üretimi durdururlar ve işyerini terk etmeme kararı alırlar (Narin, 2014: 54-57) Yeniçeltik Maden İşletmesi’ndeki grev, 12 Eylül 1980 Darbesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi’nin 14 Eylül 1980 tarihli bildirisıyla durdurulmuş ve işçi özyönetimine son verilmiştir (TSA, 1998: 499).

Dünyada daha yakın tarihteki örneklere de rastlanmaktadır. Temel mesele iflas eden ya da patronu tarafından kapatılan bir işyerinin işçilerince

“işgal edilerek” yeniden üretime geçirilmesi sonucunda işsizlik probleminin çözümü için alternatif bir strateji (işçi sınıfının genellikle denediği son yol) ortaya koyulmasıyla sınırlı değildir. Özelleştirme stratejisi ile taban tabana zıt bir strateji olan işçi özyönetimi; işçi sigorta primlerinin ödenmesi, işletmenin bulunduğu kentin ekonomik ve sosyal açıdan varlığını sürdürebilmesi ve hatta benzer kapatmalara karşı işgal ve özyönetim deneyimlerini harekete geçiremeyen kentlere kıyasla suç oranlarının düşük seyretmesi gibi kapsamlı sonuçları olan (Tower Colliery örneğinde olduğu gibi) bir stratejidir.

Thatcherizm ile birlikte İngiltere’de kamu işletmeciliğinin gözden düşmesi, madencilik sektörünü de yakından etkilemiştir. Ekonominin özelleştirmelerle yeniden yapılanması; karlı görülmeyen kömür işletmelerinin kapatılması, sektördeki kamu kuruluşlarının tasfiyesi ve kömür sektörüne devlet yardımlarının kesilmesi anlamına gelmiştir. Söz konusu strateji Türkiye’de de 1990’lardan itibaren hız kazanmaya başlamıştır (Kalaycıoğlu & Çelik, 2013: 4). Eski sahipleri tarafından işletilmesi ekonomik bulunmayan Galler’deki Tower Colliery madeninin işçi özyönetimiyle kooperatif şeklinde işletilmeye başlanmasıyla birlikte 13 yıl boyunca yılda ortalama 500.000 ton (420.000 ton ile 670.000 ton aralığında: Smith v.d., 2011: 292) kömür çıkarılmış; hem üretim hem de satışlar artmış ve yılda yaklaşık 4 milyon pound kazanç elde edilmiştir (Smith v.d., 2011: 288). Madenden çıkarılan kömürün %45’i Aberthaw elektrik santraline, %15’i Corus çelik üretim şirketine satılırken, geri kalan %40’lık kısım büyük bir pazarlama başarısı örneği olarak iç ve dış piyasaya (Fransa, İrlanda, İtalya gibi) satılmıştır. Bunlara ek olarak Tower Colliery madenini işleten işçiler, “Tower Enerji Hizmetleri” kooperatifini kurarak “Lionheart Isıtma Hizmetleri” adında bir mühendislik şirketiyle ortak girişimde bulunmuşlardır (Smith v.d., 2011: 293-294).

Madendeki işçilerin tamamı sendikalıdır ve işçilerin çoğu “Ulusal Maden İşçileri Sendikası”na (NUM) üyedir. İşçilerin özyönetim sürecindeyken de sendika üyeliklerinden vazgeçmemeleri hem pratik hem de sembolik olarak sosyal dayanışmanın temelini oluşturmuştur (Smith v.d., 2012: 62). Madenin işçi özyönetimiyle idaresi yalnızca madende çalışan işçi sayısını 230’dan 400’e arttırmakla kalmamış, kazançların bir kısmı ile kentteki yerel girişimler de desteklenmiştir (Smith v.d., 2011: 297). Aynı dönemde İngiltere’nin diğer madenlerindeki üretim ve istihdam ise hızla düşmüştür

(1995’de 35 milyon tondan 2007’de 6,6 milyon tona, Bkz. Smith v.d., 2011: 292). işyeri demokrasisinin bir parçası olarak Kooperatifin varlığını sürdürmesi ve bürokratikleşmenin getirebileceği sıkıntıları aşmak için işyerinde gerek üretim ve bölüşüm gibi kooperatif içi süreçlere gerekse de toplumsal hedeflere ilişkin aktif tartışmaların sürdürüldüğü Tower Colliery deneyiminde karlar, muhafazakar hükümetin özelleştirmeye hedeflediğinin aksine özel çıkara değil, kolektif çıkara hizmet etmektedir. Tower Colliery deneyiminin varlığını sürdürmesi hem işçiler hem de kent açısından yaşamsal öneme sahiptir, zira bölgede ard arda kapanan madenlerin ardından istihdam olanakları önemli ölçüde ortadan kalkmış ve kentteki suç oranları da yükselmiştir (Smith v.d., 2011: 293). Bölgesindeki oldukça az sayıdaki ekonomik ve sosyal başarı örneğinden biri olan Tower Colliery, sıradan bir özel şirketin yapmasının garip karşılanacağı, rugby kulübü, motorsiklet yarışları, ağır hasta çocukların bakıldığı bakımevleri, operalar gibi yerel projelere de sponsor olarak destek olmuştur (Smith v.d., 2011: 295-296).

Ortalama ücretlerin İngiltere’deki en yüksek ücret düzeyi olduğu Tower Colliery deneyiminde hastalık durumunda işçilere yapılan ödemeler de, özel şirketlerdeki ödemelerle (yasaların belirlediği ödeme alt sınırı) kıyaslandığında oldukça cömerttir. İşçiler hastalandıklarında maaşlarında herhangi bir kesinti ile karşılaşmamakta ve 6 ay boyunca maaş almaya devam edebilmektedirler (Smith v.d., 2011: 293).

İşçilerin özyönetime yöneldikleri bir diğer maden de Brezilya’daki CBCA, “Brezilya Araranguá Kömür İşletmesi”dir. 1917’de Criciúma Santa Catarina şehrine kömür sağlamak için kurulan işletme, Brezilya’da işçi yönetimine geçen ilk işletmelerdendir. Ancak özyönetime geçme sürecinin başlangıcı (işçilerin özyönetime yönelme nedenleri) Türkiye’deki Alpagut ve Yeniçeltek deneyimleriyle benzerlik gösterirken, süreç ilerledikçe işçiler bürokratikleşmeyi önleyememişlerdir. 1987 yılında işçilerin ücretleri birkaç ay üst üste ödenmemiş; işçiler haklarını elde edebilmek için aktif mücadeleye başlamış, bunun üzerine de şirket (CBCA) madeni kapatmıştır. İşçiler işlerini korumak için örgütlenmişler; madenin yeniden üretime açılarak kamulaştırılmasını ve madenin yönetiminin iflas sürecinde Criciúma Maden İşçileri Sendikasına devredilmesini talep etmişlerdir. İşçiler madenin eski patronlarıyla bugünkü adıyla Cooperminas’ı oluş-

turmak için anlaşmaya varılan 1997 yılına kadar 10 yıl süreyle üretime özyönetim ile devam etmişlerdir (Faria & Novaes, 2011: 407).

İşçiler hem özyönetim sürecini başlatabilmek hem de çalışma koşullarını iyileştirmek ve piyasaya kömür satışı konularında stratejiler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Özyönetim sürecinin başlangıcında işçiler madeni kendi kontrolleri altında tutmak ve işletmenin üretim araçlarını hacizden kurtarmak için mücadele etmişlerdir. Örneğin Brezilya ulusal basınına da yansıyan bir eylemlerinde işçiler kendi üstlerine dinamit bağlayarak ekipmanın maden dışına çıkarılmasını engellemişlerdir. Madenin işçi özyönetimiyle işletilmeye başlanmasıyla birlikte çalışma koşullarında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Madenin 1992'deki durumuyla 2005'deki durumu karşılaştırıldığında, havalandırma, aydınlatma ve iş güvenliği açısından önemli gelişmeler kaydedilmiş ve madenin içindeki kirliliği azaltmak için yeni ekipmanlar satın alınmıştır. Kömürün piyasada satılması konusunda, bölgedeki diğer kömür madenlerinin de izlediği garantili satış stratejisi izlenerek çıkarılan kömürün belli bir bölümü termoelektrik santrallerine satılmıştır. Bu strateji işçi özyönetimi şeklinde işletilen madene uzun dönemli projeksiyon yapma olanağı tanımıştır (Faria & Novaes, 2011: 407).

Özyönetim sürecinin başlangıcında tüm işçilerin katılımıyla çalışma sürecinin örgütlenmesinin yanı sıra, tüm politik ve stratejik kararlardan sorumlu olacak olan bir maden komisyonu oluşturulmuştur. 1200 işçinin tamamının katıldığı genel kurulun kooperatif başkanıyla ikame edildiği CBCA deneyiminde, bazı özel durumlarda maden komisyonundaki kimi üyelerin üyelikleri iptal edilmiştir. Ancak zamanla kolektif karar alma süreçlerinin çoğu kurumsallaşmış ve seçilen üyeler üzerinden yürütülen ast-üst ilişkisi benzeri bir ilişkiye dönüşmüştür. İşçilerin maden işletmesi yönetimine (kooperatif yönetimine) katılım sürecinin bürokratikleşmesi olarak değerlendirilebilecek olan bu durum bir tür kooperatif korporatizmine yol açmış; işçileri pasifleştirmiş (bölgedeki diğer işçi özyönetimi hareketlerine verilen destekte azalma) ve işçi özyönetimi şeklinde yönetilmeye başlanan maden işletmesinin izolasyonunu da beraberinde getirmiştir. Özyönetim ile işletilen madenin bölgedeki diğer maden işletmelerine göre avantajı olan satış garantisine sahip olmasının, özyönetim sürecini iyileştirmesi beklenirken bu gerçekleşmemiştir. Hatta bunun aksine, süreç 25 yıl bu şekilde devam ederken, 15. yılın sonunda pek çoğu

madenin özyönetime geçmesinde aktif rol alan madenciler erken emekli edilmiş ve “yeni” ve “eski” işçiler arasında fark oluşmuştur. Özyönetim sürecini güçlendirecek sistematik bir sürecin yokluğunun yanı sıra madenin özyönetime geçme sürecindeki mücadele tarihine gereken önemin verilmemesi, işçilerde aktif katılmaları gereken demokratik süreçlere karşı ilgisizlikle sonuçlanmış ve zamanla işyerindeki genel kurula katılım azalmış ve kurul, işçiler tarafından “bir tür bürokratik ritüel” olarak görülme-ye başlanmıştır. İşyerindeki karar alma süreçlerinin taban demokrasisine dayanması amacıyla oluşturulan maden komisyonları da zamanla işletmedeki “teknisyenlerin” ve “yöneticilerin” aldıkları kararları onaylama mercisine dönüşmüştür. Dönüşen komisyonların amaçları iç çekişmelerle, yetki devri konusundaki problemleri çözmek ile sınırlanmıştır (Faria & Novaes, 2011: 400-417). Brezilya Araranguá Kömür İşletmesi'nin işçi özyönetiminin başlangıçtaki ideallerinden uzaklaşarak bürokratikleşme sürecine girmesinin ortaya çıkardığı durum işçiler için sonuçları açısından olumsuz olmakla birlikte özyönetim sürecinde gerek ücretlerin zamanında ödenmesi gerekse de işçi sağlığı ve güvenliği açısından kayda değer ilerlemelerin sağlanmış olması, muadil bir kapitalist maden işletmesine kıyasla işçi özyönetiminin üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

Sonuç

Enerji bugün Dünyada ve Türkiye'de en önemli sorun alanlarından birisini oluşturmaktadır ve ülkeler enerji sorununu aşabilmek için çeşitli stratejiler üretmektedir. Ülkelerin enerji kaynağı tercihleri yalnızca ekonomiyi etkilememekte aynı zamanda hem insan hem de doğa açısından önemli sonuçlara yol açmaktadır. Pek çok gelişmiş ülke artık enerji üretiminde fosil yakıtların payını azaltmaya yönelirken, Japonya depreminden sonra nükleer enerji konusunda da bir geri çekilme söz konusudur. Bu tip enerji kaynaklarının doğaya, insana etkisi ve özellikle olası bir kazada karşılaşılabilecek sonuçlarının ağır olması da tercihlerin değişmesinde etkili olmaktadır. “Yenilenebilir” enerjiye yönelim, başta gelişmiş ülkelerde olmak üzere enerji politikalarının giderek önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Ülkemizde ise enerji politikaları ve tercihleri ne yazık ki uzun yıllardır bunun tersine bir seyir izlemiş, son yıllarda ise bu seyir hız kazanmıştır. Bir yandan özellikle termik santrallerde kullanılması ve bir sosyal politika

aracı olarak vatandaşlara bedava kömür dağıtabilmek adına fosil yakıtlara verilen önem artarken, diğer yandan hâlihazırda Türkiye'nin iki bölgesinde nükleer santral kurma çalışmaları devam etmektedir. Enerji politikalarındaki bu tercih üretimin arttırılmasını gerekli kılmaktadır. Neoliberal paradigmanın şekillendirdiği üretim süreci, çalışma rejimini etkilerken maden işçileri de kendi payına düşeni almaktadır. Bu yıllardan sonra daha önceki dönemlerde devletleştirilen madenlerin artan bir şekilde özel devredildiği üstelik de üretilen kömüre satın alım garantisi verildiği görülmektedir.

Ağır ve tehlikeli iş kapsamında olan madenlerdeki üretimin özel sektöre bırakılması ve bunun da özellikle alım garantisi verilerek yapılması, ocaklarda üretimin arttırılması yönünde sürekli bir baskı yaratmaktadır. İşverenler karlarını arttırabilmek için iş sağlığı ve güvenliği için gerekli önlemleri yeterince almamakta ve bu durum çalışma koşullarının her geçen gün biraz daha kötüleşmesine sebep olmaktadır. Devletin çeşitli sorunlu sözleşmelerle (rödovans, hizmet alımı) üretimi özel sektör işletmelerine devrettiği bu alanda, Soma faciasında da görüldüğü üzere genellikle tarım sektöründe kullanılan "dayıbaşılık" gibi taşeron çalıştırma yöntemleri dahi kullanılabilir. Madenlerin özelleştirilmesi ve taşeronlara terk edilmesi başlıca sorundur. Zira özel sektörün birinci önceliği işçi güvenliği değil, karlılıktır. Karlılığın arttırılması ise üretimin artışının, başta ücret ile iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin maliyetlerin düşürülmesi ile desteklenmesiyle mümkündür. Maliyetleri düşürmek için işçi sayısı azaltılmakta; bilgi birikimi, çalışma kültürü ve deneyime dayalı bir işgücüne sahip olması gereken madencilik sektörü birçok örnekte "asgari ücretli", dönemsel, geçici bir işe dönüşmektedir. Süreçte sendikaların güç kaybetmesi ya da işverenle yakınlık kurmaları da söz konusu kötü gidişata ivme kazandırmaktadır.

Hem maden işletmelerini taşeronun alması hem de bu taşeronun işçi bulma konusunda diğer taşeronları devreye sokması üretim güvenliğini tehlikeye sokmakta ve işçi sağlığı açısından büyük risk yaratmaktadır. Olayın çok önemli iki boyutu vardır. İlk boyut, maden bölgelerinde daimi olarak çalışacak işçilere olan ihtiyaçtır. Geçmişten günümüze işçi sorununu çözmek için bazı yöntemler kullanılmıştır. Bu ihtiyacın savaş ya da otoriter yönetim dönemlerinde genellikle "mükellefiyet", diğer bir deyişle zorunlu çalıştırma ile çözüldüğü görülmektedir. Günümüzde ise başka bir

tür mükellefiyet yaşanmaktadır. İzlenen makro ekonomi politikalar sonucunda bu bölgelerde tarım yoluyla geçimini sağlayan köylülerin bu olanakları ellerinden alınmakta (tütün, zeytin v.b. örneklerde olduğu gibi), tarım yoluyla geçinemeyen köylüler işçileşmekte ve maden ocaklarının neferleri haline gelmektedir. Öte yandan madenlerde çalışmak zordur ve madenlerde iyi eğitim almış işçilerin kendi rızalarıyla çalışmaları gerekir. Oysa ülkemizde de görüldüğü ve her maden kazasından sonra ifade edildiği gibi asıl meslekleri madencilik olmayan çiftçiler, köylüler madenlerde çalışmaya mecbur kalmaktadırlar. Artık sadece geçim için değil kredilerle borçlandırıldıkları için de böyle bir mecburiyetin öznesi olmaktadır. İkinci boyut ise özellikle kamunun maden işletmeciliğinde kendini geriye çekerek özel sektörün faaliyet alanının genişlemesinin ve taşeronlaşmanın iş güvenliğinde ciddi sorunlar yaratmasıdır. Pek çok ocakta demode tekniklerle, beden gücüne dayalı kömür çıkarma işi yapılmakta ve yine işçilere kişisel koruyucular ya verilmemekte ya da kullanılmayacak durumdaki malzemeler verilmektedir. Bu ise olası bir iş kazasında ölüm ve yaralanma sayısını arttırmaktadır. İşçilerin eğitim almadan madenlere girmemesi gerekirken ve bunun maliyetinin işçiye yansıtılmayacağı Yasa ile düzenlenmişken, işçiler eğitimde gösterilmekte fakat bu esnada madenlerde çalıştırılmaktadırlar.

Ülkemizde madenlerde yaşanan iş kazaları her geçen gün artmakta, ölümlü kazalar dünya ortalamalarının oldukça üzerinde seyretmekte ve Soma faciası Türkiye tarihinin en ölümlü “iş kazası” olarak tarihe geçmektedir. Ne yazık ki yetkili kişiler madencilikğin “fitratında” kazanın olduğunu söylemekte ve gelişmiş ülkelerin 19. yüzyıl rakamları ile bu durumu kanıtlamaya çalışmaktadır. Literatürde “iş kazası”, “ağır ve tehlikeli iş” kavramları mevcut olmakla birlikte bu işlerin ağır ve tehlikeli olması özellikle bu alanlarda üretimde daha sıkı kuralların uygulanmasını, teknoloji-den yararlanılmasını, koruyucu malzemelerin kullanılabilir olmasını ve her şeyden önemlisi çok iyi denetim yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu konularda düzenleme yapılmaması, yapılan düzenlemelere uyulmaması, uygun denetim yapılmaması ise iş kazası oranını ve bu kazalardaki ölüm ve yaralanma sayılarını arttırmaktadır. Dolayısıyla bir yerde iş kazası varsa bu işin fitratında olduğundan değil gerekli önlemlerin alınmamasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye her ne kadar 2012 yılında 6331 sayılı iş güvenliğine ilişkin yasa kabul etmiş olsa da ülke tarihinin en ölümlü iş kazasının yasa çıktıktan sonra gerçekleşmesi, sorunun başka yerde olduğunu göstermektedir. Sorun bir zihniyet sorunudur. Özellikle tehlikeli işlerin özel sektöre terk edilmesi bu sorunun en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu alanların kamulaştırılmasının acilen düşünülmesi gerekmektedir. Diğer bir önemli sorun ise hâkim zihniyetin Yasaya da yansımış olmasıdır. Yasa, her alanda olduğu gibi denetim alanına da “hizmet alımı” yöntemini sokmuştur. Denetim en sorunlu alanlardandır ve bir konuda kurumsallaşma sağlayabilmek için “kurum, kural, denetim ve yaptırım” dörtlüsünün mutlaka işler olması gerekir. Oysa Yasadaki denetim mekanizmasına bakıldığında denetimin piyasaya açıldığı görülmektedir. Denetim işlevini yerine getirecek olan iş güvenliği uzmanı ya işverenin ücretini bizzat ödediği işçisidir ya da dışarıdan yine ücretini vererek getirttiği kişidir. İş hukukunda da bilindiği gibi ücret, işçi ile işveren arasındaki bağımlılık ilişkisinin en önemli unsurudur. Arada bir ücret ilişkisinin olması denetimin etkisizleşmesine neden olmaktadır. Bunun da ötesinde Yasa, işverenin kendisi de bu niteliklere sahipse iş güvenliği işini yürütebileceğini düzenlemektedir. Bu durumda işverenin kendi kendini denetlemesi beklenmektedir. Denetim konusundaki diğer önemli bir sorun ÇSGB’na bağlı iş müfettişlerinin sayısının az olması ve bu nedenle denetimlerin olması gerektiği gibi yapılamamasıdır. Bu denetimlerin ne kadar etkili olduğuna ilişkin şüphe Soma faciası sonrasında Çalışma Bakanının açıklamasında da ortaya çıkmaktadır. Bakan kazanın meydana geldiği madene müfettişler tarafından son bir yılda tam 16 kez denetim gerçekleştirildiğini açıklamıştır. 16 kez denetimin yapıldığı maden ocağından 301 işçinin cansız bedeninin çıkarılması herkesin düşünmesi gereken bir konudur. Kömür madenciliğinde mevcut strateji izlenmeye devam edilecekse, derhal denetim konusunda etkili düzenlemeler yapılmalı ve yaptırımlarla desteklenen bir sisteme geçilmelidir.

Öte yandan hâlihazırdaki durum madenlerin özel sektör tarafından işletilmesinin işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından sorun teşkil ettiğini göstermektedir. Bu durumda sorunun esaslı çözümü için ya kamulaştırma ya da işçi özyönetimi seçeneklerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. İşsizliğin yaygınlaşması, tarımın çözülmesinin yarattığı etkiler ve taşeron ilişkilerinin yaygınlaşması birlikte düşünüldüğünde işgücünün giderek meta-

laştığı görülmektedir. Mevzuatta bir değişikliğe gidilerek iş kazaları ile karşılaşan maden işletmelerine ceza uygulamasından ziyade işçilerin ya da işçilerle birlikte sendikanın özyönetime gitme (kooperatifleşme) hakkının tanınması sağlanırsa bu durum işletme sahiplerinin gerekli önlemleri almalarında daha dikkatli olmalarını beraberinde getirecektir; zira aksi halde işletme, kamu denetiminde işçi kontrolüne geçebilecektir. Şüphesiz halihazırdaki mülkiyet ilişkileri açısından bakıldığında (kooperatiflere ilişkin mevzuata rağmen) bu seçenek ütopyik gözükabilir. Zira kömür madenlerinde görülen işçi özyönetimi süreçleri de genellikle işçilerin fiili maden işgali ile başlamaktadır ve zamanla meşruiyet kazanmaktadır. Dolayısıyla bu seçenek hukuki olarak açılmazsa ilerleyen yıllarda işçiler, yaşama ve çalışma haklarının ihlalden hareketle geçmişte ülkemizde, günümüzde de birçok ülkede yaptıkları gibi fiili işyeri işgali yoluyla işçi özyönetime geçme sürecini izleyebilirler.

Bir çok sektörde görülebilen özyönetim deneyimleri üretim hacminin artırılması, işçi ücretlerinin ödenmeye ve işçi sigorta primlerinin yatırılmaya devam etmesi, işçi sayısının artırılması, mekanizasyon yardımıyla çalışma sürelerinin kısaltılması, işletmenin sosyal çevresi ile bütünleşmesi v.b. uygulamalarıyla özel işletmecilik anlayışından farklılaşmaktadır. Farklı deneyimlerin ortaklaştıkları husus, çalışma koşullarındaki iyileşmedir. Bu süreçte sendikaların rolü de farklılaşabilmektedir. Örneğin Galler'deki Tower madeninde tüm kararlar birlikte alınmasına ve her işçinin bir oy hakkı olmasına rağmen, sendika işçilerin "patronlaşmasını önlemek" gibi bir strateji izlemektedir. Tabii ki sendikaların özyönetim sürecine katıldıkları bu durum, sendikaların hem ülkedeki hem de sektördeki sicilleriyle yakından ilişkilidir. Zira aynı strateji Türkiye'deki sendikal bürokrasi, oluşturulan işçi konseylerince aşılamazsa çok farklı sonuçlara yol açabilecektir.

İşçi sağlığı ve iş güvenliğinin sağlanması, istihdam güvencesi ve işçi gelirlerinin güvence altında olması hem işçiler hem de yaşadıkları kent açısından kritiktir. Dolayısıyla sektörde ölümlü "iş kazalarının" sayısının artması sonucunda kamulaştırma taleplerinin yükseldiğini görmekteyiz. Daha derin bir endüstriyel demokrasi anlayışı için mücadele etmek ve salt kamulaştırma yerine "işçi denetiminde kamulaştırma" ve "işçi özyönetimini" tartışmaya açmak gerekmektedir.

İflas eden ya da ölümlü kazaya yol açan işletmelerde “işçi denetimi” kurulmasına ilişkin taleplerde bulunulması kısa dönemde üzerinde ortaklaşılabilir bir politika olarak gözükmektedir. Bu konuda kamuoyu oluşturulması için başta sendikalar olmak üzere çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Aynı bir yazının konusu olmakla birlikte, Kardemir örneğinde yaşanan süreçten özyönetim, bürokrasi ve sendikanın tutumu açısından dersler çıkarılması elzemdir.

KAYNAKÇA

Aksoğan, P. v.d. (2014). “Soma Kömür Faciası Bilgilendirme Dokümanı”. GreenPeace.

http://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2014/05/Greenpeace%20Som_a%20Bilgilendirme.pdf [Erişim Tarihi 15/12/2014].

Aktaş, M. (2014). “Türkiye’de Kömür Madenciliği ve Enerjideki Rolü”. *TKİ Bildiri Metni*.

<http://www.tki.gov.tr/Dosyalar/Dosya/YAZILI%20B%C4%B0LD%C4%B0R%C4%B0%20METN%C4%B0.pdf> [Erişim Tarihi 1/12/2014].

Alper, Y. (2014). Türk Sosyal Güvenlik Sistemi Sosyal Sigortalar Hukuku, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.

Buğra, A. (2013). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelik, A. (2014a). “Organize Bir Katliam Soma”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 49-50, ss. 4-9

Çelik, A. (2014b). <http://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/yok-oy-le-literatur-turkiye-madenci-olumunde-lider,9279> [Erişim Tarihi 1/12/2014].

Çelik, A. (2010). “Muhafazakar Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım, Yükümlülük Yerine Hayırseverlik”. *İ.U. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No: 42. ss. 63-81.

Enerji Enstitüsü. (2014). “Soma Holding, TKİ’nin 130-140 dolar mal ettiği kömürün maliyetini 23 dolara düşürmüştü”. <http://enerjiensitüsü.com/2014/05/14/soma-holding-tkinin-130-140-dolar-mal-ettigi-komuru-23-dolaradusurmustu> [Erişim Tarihi 1/11/2014].

ETKB. (2009). Enerji Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. <http://www.enerji.gov.tr> [Erişim Tarihi 1/11/2014].

ETKB. (2013). **Büyüyen Ekonomi, Sürdürülebilir Enerji**. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2013 Faaliyet Raporu. <http://www.enerji.gov.tr> [Erişim Tarihi 1/12/2014].

Faria, M. S. & Novaes, H. T. (2011) "Brazilian Recovered Factories: The Constraints of Workers' Control", Ours to Master and to Own içinde, Chicago: Haymarket Books, ss. 400-417.

Fişek, G. (2014). "İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası Sonrası Dönemin Değerlendirilmesi", 15. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi, Ankara, ss. 381-387.

Fişek, G. (2009). "'Sivil (!) İtaatkarlar (ya da AKP'nin Sosyal Politikasının Çıkmazları)". Alpaslan Işıklı'ya Armağan içinde. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay. ss. 257- 276.

Genç, F. (2014). "Tarım Bitti, Tek Yol Maden". <http://www.milliyet.com.tr/tarimbitti-tek-yol-maden/ekonomi/detay/1883731/default.htm> [Erişim Tarihi 1/11/2014].

GMİS. (2011). Genel Maden İşçileri Sendikası Türkiye Taşkömürü Kurumu Raporu. Zonguldak.

Güler Müftüoğlu, B. & Taniş, B. (2010). "21. Yüzyılda Zonguldak Maden İşletmelerinde Çalışma Hayatı: Bir Kesit-Tek Gerçek", *Çalışma ve Toplum*, Sayı 25, ss.185-216.

Güneş, T. (2014). "Madencilikte Taşeron ve Güvencesiz Üretim: İşçi Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları", *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 49-50, ss. 10-13.

Güzel, A. v.d. (2012). Sosyal Güvenlik Hukuku, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Hablemitoğlu, Ş. (2009). "Medyatik Hayırseverlik ve Muhafazakar Popülizm Kısacasında "Sosyal Haklar". I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumuna Sunulmuş Bildiri. <http://www.sosyalhaklar.net/2009/bildiri/hablemitoglu.pdf> [Erişim Tarihi 1/11/2014].

Kalaycıoğlu, S. & Çelik, S. (2013). "Tunçbilek Kömür İşletmelerinde Özelleştirme nin Madencilik, İşçilik ve Tunçbilek Üzerine Etkileri". *İşgüç*, Ekim, Cilt: 16, Sayı: 01 ss. 01-19, DOI: 10.4026/1303-2860.2014.0243.x

Konuk, A. v.d. (2006). "Kömür Madeni İşletmelerinde Verimlilik Artışı için Alınacak Kararlarda İşçilerin Tercihleri". *Madencilik*, Cilt 45, Sayı 3, ss. 3-8.

Kartalkanat, A. (1991). "Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", *Jeoloji Mühendisliği*, 38, ss. 51-67

Kılıks, İ. (2014). İş Sağlığı ve Güvenliği, Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım.

Koç, Y. (2010). Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi Osmanlı'dan 2010'a, Ankara: Epos Yayınları.

Koray, M. (2005). Sosyal Politika. Ankara: İmge Yayınları.

Makal, A. (2007). Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İstanbul: İletişim Yayınları

Narin, Ö. (2014). "Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinde İşçi Özyönetim Deneyimleri ve Kriz Dönemlerinde Özyönetimin Olanakları". *Disk-Ar*. Sayı: 3. ss. 48-61.

- OKP. (2013). Onuncu Kalkınma Planı. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/518/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf> [Erişim Tarihi 1 Haziran 2014].
- Orhan, S. (2014). "İş Sağlığı ve Güvenliğinde Denetim Modeli", *Sosyal Güvenlik Dünyası*, Yıl 17, Sayı 89, ss. 21-27.
- Petrol-İş. (2014). "Ya Ölüm Ya İşsizlik". <http://www.petrol-is.org.tr/haber/ya-olum-ya-issizlik-8243> [Erişim Tarihi 15 Aralık 2014].
- Quatert, D. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi
- Sabah, E. v.d. (2002). "1970-2000 Yılları Arası Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketiminde Kömürün Yeri". *Madencilik*, Cilt 41, Sayı 2, ss. 31-42.
- SGK. (2012). SGK İstatistik Yıllıkları, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler/sgk_istatistik_yilliklari, [Erişim Tarihi 20/12/2014].
- Smith, R. v.d. (2012). "Going Underground: Tower Colliery" Maurizio Atzeni (der.) **Alternative Work Organizations** içinde. Palgrave Publishing. ss. 49-75
- Smith, R. v.d. (2011). "A Narrative of Power: Tower Colliery as an Example of Worker Control Through Cooperative Work Organization", *Working USA The Journal of Labor and Society*, Vol. 14, ss. 285-303.
- Sözer, A. N. (2013). Türk Sosyal Sigortalar Hukuku, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Sendika.org (2014). "ILO'nun 167 ve 176 sayılı sözleşmeleri mecliste onaylandı" <http://www.sendika.org/2014/12/ilonun-167-ve-176-sayili-sozlesmeleri-mecliste-onaylandi/> [Erişim Tarihi 8/12/2014].
- Şahin, Ç. E. & Gökten, K. (2013). "Latin Amerikan Özyönetim Pratiklerinden İnsan Odaklı Bir Esnekleşme Beklenebilir mi?". *Çalışma ve Toplum*. Sayı: 37, 2013/2, ss. 119-145.
- Şakar, M. (2011). Sosyal Sigortalar Uygulaması, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tamzok, N. (2008). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63:4, ss. 179- 204.
- Talas, C. (1997). Toplumsal Ekonomi-Çalışma Ekonomisi. Ankara: İmge Yayınları.
- Talas, C. (1992). Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tokol, A. (2005). Türk Endüstri İlişkileri Sistemi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Topaloğlu, M. (2001). "Rödovans Sözleşmesi: Hukuksal Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Türkiye 17. Uluslararası Madencilik Kongresi ve Sergisi, TUMAKS, 395- 416.

- Torun, M. (2014). "Soma Katliamı". *ESM Dergi* (Enerji Sanayi ve Maden Kamu Emekçileri Sendikası) Haziran Sayısı, ss. 3-6.
- TKİ. (2014). Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Kömür Sektör Raporu (Linyit) 2013. Ankara.
- TKİ. (2013). Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Kömür Sektör Raporu (Linyit) 2012. Ankara.
- TKİ. (2012). Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Kömür Sektör Raporu (Linyit). 2011. Ankara.
- TKİ. (2011). Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Linyit Sektör Raporu 2010. Ankara.
- TSA (1998). Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 3. "Yeniçeltik Maden İşletmesi Grevi ve Eylemi, 1980" maddesi. ss. 498-499.
- TTK. (2014). Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü. Taşkömürü Sektör Raporu.
- TTK. (2013a). Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü. Taşkömürü Sektör Raporu.
- TTK. (2013b). Tarihçe, <http://www.taskomuru.gov.tr/>, [Erişim Tarihi: 20/12/2014].
- TTK. (2012). Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü. Taşkömürü Sektör Raporu.
- Tuncay, C. & Ekmekçi, Ö. (2013). Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tuncer, K. (1998). Tarihten Günümüze Zonguldak'ta İşçi Sınıfının Durumu "Kumpanyalar Dönemine Geri Dönüş", İstanbul: Göçebe Yayınları.
- TZOB. (2014). "Felakette Ölen İşçilerin Çoğu Tarımdan Ayrılan Çiftçilerimiz", Türkiye Ziraat Odaları Birliği. <http://www.tzob.org.tr/>, [Erişim Tarihi 1/9/2014].
- WWF-Türkiye. (2014). Türkiye'nin Yenilenebilir Gücü Raporu. İstanbul: Bloomberg New Energy Finance.
- Yorgun, S. (2014). "ILO'nun 176 Sayılı Sözleşmesi Onaylanmalıdır", <http://www.haber7.com/yazarlar/doc-dr-sayim-yorgun/1161826-ilonun-176-sayili-sozlesmesi-onaylanmalidir>, [Erişim Tarihi 20/12/2014].

Yrd. Doç. Dr. Çağatay Edgücan Şahin: 1981 İstanbul doğumludur. 2003'te Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl kabul edildiği Marmara Üniversitesi S.B.E. Çalışma Ekonomisi Yüksek Lisans programını 2005'te "Tüketim Toplumu ve Türkiye'de Tüketim Toplumunun Yaratılma Süreci" başlıklı teziyle, 2005 yılında aynı bölümde başladığı doktora programını ise 2009'da "Üretim Sürecinde Yaşanan Değişimlerin Endüstri İlişkileri Üzerine Yansımaları" başlıklı tezi ile tamamladı. Halen Ordu Üniversitesi Ünye İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde öğretim üyesi olan Şahin'in "Beşeri Sermaye ve İnsan Kaynakları: Eleştirel Bir Yaklaşım" adlı bir kitabı bulunmaktadır. İlgi alanlarını, emek çalışmaları, iktisadi düşünce, tüketim toplumu, ekonomik antropoloji, jazz ve metal müzik oluşturmada ve çeşitli amatör gruplarda baterist olarak yer almaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Sebiha Kablay: Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde, Yüksek Lisans eğitimini yine Gazi Üniversitesi S.B.E. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD'nda yapmıştır. Doktora eğitimini ise Ankara Üniversitesi S.B.E. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD'nda yapmıştır. Halen Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde öğretim üyesidir. Assiye Aka ve Murat Cem Demir ile birlikte hazırladığı Neoliberal Politikalar ve Sağlık Çalışanları başlıklı bir kitabı, çeşitli kitap ve dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Sağlıktan tarıma, eğitimden kamu çalışma rejimine ve çocuk işçiliğine ilişkin konularda çalışmalar yürütmektedir.

“Yoksulluk” Kavramının Cinsiyetlenmesine Dair Kısıt ve Olanaklar

*

On the Concept of "Feminization of Poverty":
Constraints and Possibilities

Elifhan Köse

Öz

“Yoksulluk” neoliberal uyum politikalarıyla birlikte artan sosyal sorunu yönetmek üzere oluşturulan sosyal politika düzeyindeki yeni yönetselliğe işaret ederken; aynı zamanda sosyal bilimlerde yoksulluğun nasıl tanımlanacağına ilişkin farklı tartışmaları da beraberinde getirdi. Neoliberal süreç aynı zamanda “emeğin kadınsılaşması”, “yoksulluğun kadınsılaşması” ve “yardımların kadınsılaştrılması” gibi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu metinde yoksullukla ilgili tanımlar ve bu tanımların sosyal sorunu tanımlama kapasitesi “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramsallaştırmasını da ele alacak şekilde genişletilecektir. Başka bir deyişle literatürde yoksulluk kavramının cinsiyetlenme biçimleri ele alınacaktır. Burada yoksulluğun “cinsiyetlenme”sinden kastedilen kavramın cinsiyet körü olup olmadığı, tanımı itibarıyla cinsiyetlenmeye dayanan farklılaşmaları ölçebilme kapasitesini içinde barındırıp barındırmadığıdır.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, Cinsiyet, Neoliberalleşme, Kadın

Abstract

“Poverty” refers to a new governmentality as social policy is created to manage the growing social problem with neoliberal adjustment policies and also brought along a different debates on how poverty is defined in the social sciences. Neoliberal process has also caused the terms of “feminisation of labor”, “feminisation of poverty” and the “feminisation of the aid”. This text will discuss definitions of poverty and capacity of its definitions related to social problems and the gender issues. In other words genderization forms of poverty concepts will be discussed in poverty literature. Genderization of poverty” refers to that whether it is gender-blind concept, in other words, whether it is having the capacity of measurement of variations based on gender or not.

Keywords: Poverty, Gender, Neoliberalism, Woman

Giriş Yerine: Yoksulluk ve Tanımları

Yoksulluk üzerine olan tartışmaların ortak noktası üzerinde görüş birliğine varılmış, bir tanım birliğine ulaşılmış görünmemektedir.. “Tanımlar yoksullara bakış açılarına göre, değişik değer sistemlerine sahip bir toplumsal yapıdan bir diğerine ve zaman içinde değişiklik göstermekte, tanımların tümüne ulaşmak pek bir güç olmaktadır” (Şenses, 2001: 62). Gerçekten de yoksulluk çalışmalarında tanımlar ve göstergeler konusunda önemli ve haklı çatışmalar söz konusu olduğu gibi; yoksulluk kavramının toplumun dokusunu ortaya koymaktan yoksun bir kavram olarak tümüyle reddedildiği yaklaşımlar da ilgi çekicidir. (Bkz. Köse ve Bahçe; 2008). Bu anlamda “özelikle Dünya Bankasının ve diğer küresel yapılanmalarda cisimleşen burjuva iktisadının gelir dağılımı analizlerinde ölçüt olarak genellikle Lorenz eğrileri ve Gini katsayılarının kullanılması” dikkat çekici bulunmakta, bu ölçütler bireylerin toplumsal pozisyonları arasındaki farklılıkları yok sayarak ve böylece toplumu “birey” düzeyinde gelire göre bir sıralamaya tâbi tutarak farklı sınıfsal pozisyonlardan gelen bireylerin aynı gruba düşmesinde bir sakınca görmemektedirler (Köse ve Bahçe; 2008: 5).

Sadece gelirden değil, gelir yaratan kaynaklardan da uzak olmak anlamında toplumun bölünmüşlüğüne çok boyutlu katmanlarını yoksulluk tanımına sığdırmak “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramı konusunda da bir sorun olarak karşımıza çıkar. Kavram 1978 yılında ilk kez tanımlandıktan sonra neoliberalleşen piyasalaşma sürecinde kadın istihdamına dayanan emek stratejilerinin yeni boyutu olan “emeğin kadınsılaşması” ile birlikte tartışılmaya başlanmış; ancak yoksulluğu “gelir” üzerinden mutlak ölçümlere dayanan standartlaşmayla ölçerek hem alt sınıf pozisyonunun hem de ataerki gibi kültürel yoksunlaştırma disiplinlerinin açık ve kapalı olarak ayrıca gelir kaynaklarından uzaklaştıran biçimlerini gözden kaçırmayla “kadınların yoksulluğunu” anlatabilme performansından uzak kalmıştır. Bu metinde ise yoksulluk kavramının cinsiyetlenmesinin mümkünlüğüne ilişkin; literatürde kullanılan yoksulluk tanımları da tartışmaya dahil edilerek kısa bir tartışma yapılmaya çalışılacaktır. Burada kavramın “cinsiyetlenme”sinden kastedilen kavramın cinsiyet körü olup olmaması, başka bir deyişle tanımı itibariyle cinsiyetlenmeye dayanan farklılaşmaları ölçebilme kapasitesini içinde barındırıp barındırmadığıdır.

Mutlak ve Göreli Yoksulluk

Yoksulluk tanım ve ölçümünde hakim yaklaşım kökenleri 19. Yüzyılın sonlarında İngiltere’de yapılan çalışmalara dayanan gelir/tüketim harcamaları kıstaslarına *dayalı mutlak yoksulluk çizgisi* yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre yoksulluk, genellikle “insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olmamama durumu” ve “yaşamda kalabilmek için gerekli mal ve hizmetlere olan ihtiyaçların karşılanamaması durumu” olarak tanımlanmaktaysa da ihtiyaç, refah ve kaynaklar tanımlarının belirsiz veya yoruma açık oluşu bir eleştiri konusudur. İhtiyaçların belirlenmesinde yeterli temel gıda maddesinden oluşan gıda sepeti maliyeti veya asgari bir kalori normu için içine sokularak tüketim harcamalarına yönelik bir alt sınır oluşturulmaya çalışılırken, bunu karşılayamayan gelir düzeyindekiler yoksul sayılmaktadır; bu aynı zamanda nesnel yoksulluk çizgisi olarak adlandırılmaktadır. Bugün gelişmiş ülkelerde gıda, sağlık, eğitim, barınma gibi ihtiyaçların karşılanmasına göre tanımlanan “temel ihtiyaçlar yaklaşımı” bir mutlak yoksulluk yaklaşımı olarak görülebilir (Şenses, 2001: 63). Gelirin ve tüketim harcamalarının yoksulluk göstergesi olarak kullanılması konusunda temel sorunlar ise hangi gelir tanımının kullanılacağı (kısa-uzun dönem), ülkenin refah düzeyi (sağlık, eğitim gibi kamusal hizmetlerin ve devlet sübvansiyonların fazlalılığı, kira kontrolü) ve refah kıstası açısından parasal gelire parasal olmayan gelirin her zaman her yerde birbirinin yerine ikame edilemeyeceği gerçeğidir (Şenses, 2001: 70).

Görelî yoksulluk ise “maddî kaynakların, toplumda adet haline gelmiş veya en azından özendirilen ve onaylanan normal etkinliklere katılımın ve konfora ve yaşam koşullarına sahip olmanın olanaksız veya son derece kısıtlı hale gelecek kadar yetersiz kalması” olarak tanımlanabilir (Şenses, 2001: 91). Aynı tartışmalar asgari temel ihtiyaçları karşılayıp karşılayamadıkları konusunda yoksulların kendi algılamalarını öne çıkaran katılımcı ve öznel yaklaşımların gelir yaklaşımlarına eleştirileri için de geçerli olmaktadır (Şenses, 2001; Erdoğan, 2002a; 2002b). Bu noktada çoğu zaman gelir kaynaklarından yoksun dolayısıyla niceliksel ölçümlerin dışında kalan; yoksulluk tabakalaşmasında gizli bir şekilde en altta bulunan kadın yoksulluğunu ortaya koymak için yapılan araştırmalarda niceliksel yerine niteliksel ölçümler yapan, katılımcı/ öznel yaklaşımların oldukça önemli olduğunu söylemek gerekir. Bunun yanında ulusal ve geniş- bölgesel öl-

çekler değil, mikro- cemaatsel araştırmaların niteliksel araştırmalarla buluşması, gelir yerine karşılaştığı iyi yaşam fırsatlarından yararlanma olasılıklarını ölçen ve refahı maddi refahla eşitlemeyen araştırma biçimleri öne çıkmalıdır (Fukuda Parr, 2010).

Yoksulluğun gelirle ölçülmesinde yukarıda değinildiği gibi özellikle Dünya Bankası'nın yoksulluk sınırı tanımlamaları öne çıkmaktadır. Dünya Bankası iki yoksulluk sınırı tanımlamaktadır: Günlük bir dolarlık sınır açlık/yoksulluk sınırı, günlük iki dolarlık sınır ise yoksulluk sınırı (Köse ve Bahçe, 2008). Gelişmekte olan ülkelerdeki çalışan yoksulluğuna ilişkin ise uluslararası bir veri seti geliştiren ILO (2011), hane halkı düzeyinde yoksulluk riski kriteri olarak kişi başına (satınalma gücü paritesiyle) günde 1,25 ABD Doları veya 2 ABD Dolarından daha az bir harcamayla yaşayamıyor almaktadır. AB'de ve çoğu Avrupa ülkesinde ise, göreceli yoksulluk temel alınmakta ve hane halkı geliri, medyan eşdeğer hanehalkı gelirinin yüzde 60'ından az olan haneler, yoksulluk riski altında kabul edilmektedir (Erdogan ve Kutlu, 2014: 71). Bu noktada ölçüm birimini kişiden, çekirdek aileye, çekirdek aileden hanehalkına çevirmenin yoksulluğu ulusal bazda düşüren ya da yüksek gösteren manevra kabiliyeti yarattığını söylemek zorunluluğu, Köse ve Bahçe'nin toplumsal dokudaki sınıf eşitsizliklerinin yoksulluk kavramıyla ölçülemeyeceği müdahalesini haklı çıkaran bir bilgi sunar. Örneğin yoksul hanehalklarının yoksul olmayan hanehalklarına göre yüksek olması yoksulluğun hanehalkı esasına göre yapılan ölçümlerde kişisel düzeyde yapılan ölçümlere kıyasla daha düşük çıkmasına neden olabilmektedir. Yine İngiltere'de 1985 yılında çekirdek aile esasından hanehalkı tanımına geçilerek istatistiklerde yoksul insan sayısı yüzde 25 azaltılmıştır (Şenses, 2001: 77). Bu ölçme biçimlerinin "burjuva konformizmi"ne dikkat çeken Köse ve Bahçe'ye göre sınırın altında gelir elde eden bütün fertler, ait olduğu toplumsal sınıfı dikkate alınmadan, yoksul olarak tanımlanmakta (Köse ve Bahçe, 2001), böylelikle ölçümler değiştirilerek yoksul sayısı kolayca değiştirilebilmektedir. Bu noktada gerçekten de şu soru akla gelmektedir: "Peki ama kimdir yoksul" (Köse ve Bahçe, 2001:9). Bu minvalde "ölçümlerin aktörleri ve değişkenliğinden yola çıkarak "yoksulluk ve yoksullar, terimin geniş anlamıyla "polisye edilmeye", düzenlenmeye, kodlanmaya, "sağlık kazandırılmaya", sermayenin mantığına uygun bir şekilde üretkenleştirilmeye çalışılan ve tümüyle sembolleş-

tirilememesi bakımından “anlama direnen” indirgenemez bir artık” olarak karşımıza çıkar (Erdoğan, 2002a: 23).

Neoliberalleşmenin Artık Fazlası Olarak “Çalışan yoksulluğu”

Neoliberalleşme “verimliliğe bağlı ücret artışları, aileyi geçindirecek düzeyde ücretler ve tam gün düzenli çalışmaya dayalı olan bir sınıf uzlaşması” na dayanan Keynesyen dönemin (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 67) sona erdirildiği 1980lerden sonra küresel anlamda sermaye lehine ekonomi politikaların ortaya koyulmasıyla toplumsal sorunların Foucaultcu ifadeyle yeni bir ‘yönetimsellik’le ele alındığı, yeni bir birikim stratejisi dönemidir. Yoksulluk tartışmaları açısından bu dönemin birkaç temel dönüştürücü özeliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi post-fordizm denen yeni emek rejimiyle birlikte emeğin sermaye lehine esnekleştirilmesi ve kayıt dışılaştırması sonucu *çalışan yoksulluğu* kavramının yeniden doğmasıdır. 19 yy da sanayileşen Avrupa’da başlayan kentsel yoksulluk çalışmalarında Keynesyen refah projesinin ürünü olarak giderek kaybolan çalışan yoksulluğu kavramının neoliberal dönemde tekrar doğduğu görülmektedir. Örneğin Seebom Rowntree’ nin 1899, 1935 ve 1951 yıllarında İngiltere tekrarladığı kent yoksulluğu çalışması karşılaştırmalı olarak 1951’e gelindiğinde çalışan işçi aileleri içinde yoksulluğun ve dolayısıyla “çalışanların yoksulluğu” kavramının ortadan kalktığını ve bu tür yoksulluğun yalnız yaşlı işçi ailelerinde karşılaşıp sosyal politikalarla ortadan kaldırılan kısmi bir sorun olduğunu belirtir (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 67). Günümüzde ise yeniden yükselen *çalışan yoksulluğu*, “gelişmekte olan ülkeler için Dünya Bankası’nın mutlak yoksulluk kriterleri temel alınarak tanımlanırken, AB ülkelerinde göreceli yoksulluk kriterleri temel alınarak tanımlanmış ve ölçme yöntemleri geliştirilmiştir” (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 69).

Çalışan yoksulluğu esas olarak az gelişmiş ülkelerde şiddetlenmiştir. “Mal ve hizmet üreten kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ve pek çok imalat süreci parçalanması sonucu üretimin ulusal sınırları kesen bir biçimde yeniden örgütlendiği yeni uluslararası işbölümünün hayata geçmesi; sanayi üretiminin emek yoğun bölümünü, merkez ülkelere emeğin göreceli olarak ucuz ve örgütsüz olduğu çevre ülkelere kaydırılması (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 68) çevre kapitalist ülkelere hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Neoliberal süreçte çalışma sürelerinin arttığı da tespit

edilmektedir: DİSK araştırmacıları tarafından yapılan bir çalışma, iş saatlerinin 1988 ile 2008 arasında sürekli arttığını ve 1988’de haftada ortalama 50 saatten fazla çalışanların toplam çalışanlara oranı yüzde 29’un altındayken, 2008 yılında bu oranın yüzde 47’ye yaklaştığını gösteriyor (Aktaran Buğra, 2010:19). Türkiye’de çalışan yoksulluğunun en iyi ifadesi yoksulluğun sınıfsal bazına bakıldığında ortaya çıkmaktadır; en yoksul %10 luk katman çoğunlukla niteliksiz ve mülksüz emekçi hanelerden oluşmakta, bu oranın çalışmayan nüfus kesimlerinin oranlarından (örneğin, işsiz ve çalışmayan haneler) yüksek çıkması dikkat çekmektedir. “Burjuva reformizminin ve iktisatçıların çalışmaya yükledikleri fetişistik role rağmen kapitalizmin dinamikleri diğer her şey gibi, çalışmayı da değersizleştirmektedir”(Köse ve Bahçe, 2001: 8).

Neoliberalleşmenin yoksulluk tartışmaları açısından ikinci önemli özelliği ise, “yoksulluk”un neoliberal yönetimselliğin yeni “söylem aparatı” olarak başta Dünya Bankası olmak üzere küresel aktörlerce tanımlanan bir kavram olarak sosyal politika (ve dolayısıyla ekonomi-politik düzeyde) alanında dolaşıma sokulmasıdır (Zapçı, 2003). Yoksulluk kavramının ortaya çıkışında emek-sermaye çelişmesini arttıran neoliberal rejimin ürettiği daha fazla toplumsal “artık”ı eski sosyal politikalarla yönetmeyi reddetmesi; kliyalist, paternalist yollarla işleyen “sosyal yardımlar” olarak “yeni yönetimselliği yaratmaktadır. “Türkiye’de sosyal politika, esas olarak sosyal yardımlar yoluyla yoksulluğu azaltmaya ve başta esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması olmak üzere aktif işgücü politikaları ile de istihdam yaratmaya odaklanmıştır” (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 64). Keynesyen sosyal politikaları reddeden yeni “yoksulluğun yönetilmesine” dayanan sosyal yardım anlayışı “sosyal sorunu emek-sermaye ilişkileri dışına çıkaran”; itaat, bağımlılık ve müşteri duygusu yaratacak yeni yardım mekanizmalarını devreye sokar (Çelik, 2010:68). “Sosyal hak” ve yurttaşlık nosyonunun hayırseverlik söylemi lehine hızla aşındırıldığı 1980 sonrası sosyal politikalar; sivil toplumun ve Türkiye’de olduğu gibi bazen de “kamu hizmeti statüsü” sağlanarak muhafazakar yardım örgütlenmelerin devreye sokulması anlamına gelir. Sosyal yardımlar çoğu zaman belediyeler aracılığı ile de yapılmakta ve sosyal yardımların payı bütçe içerisinde giderek artmaktadır. “Bu politikalar kliyalisttir, çünkü devlet ile yurttaş arasında bir hak-yükümlülük ilişkisi değil müşteri ilişkisi kurmakta; yurttaş aldığı yardım ve desteğin karşılığını oy olarak vermektedir

(ya da vermesi beklenmektedir). Paternalist özellikler taşımakta çünkü kolektif hakları sınırlamakta, örgütlülüğü dizginlemekte ve itaati ön plana almaktadır” (Çelik, 2010: 69-70). Bu sürecin en önemli özeliği ise sosyal yardımların daha çok kadınlar tarafından alınması ve küresel yoksulluk literatürüne “emeğin kadınlaşması” ve “yoksulluğun kadınlaşması”ndan sonra “yardımların kadınlaşması” kavramını armağan etmiş olmasıdır. Ulutaş 2008 TUIK verilerine göre toplam istihdam edilen kadınların %63.3ünün, tarımda çalışan kadınların ise %99 un sosyal güvenlik şemsiyesinin dışında olduğunu belirterek bu yardımlara “muhtaçlığın” kadınlar tarafından çok daha fazla duyulduğunu söylüyor (Ulutaş, 2009:33). 2012 verilerine göre çeşitli sektörlerde ve biçimlerde istihdam edilenlerin toplam kayıt dışı çalışma oranı yaklaşık yüzde 38’dir. Erkek istihdamı içinde kayıt dışı çalışma oranı yüzde 31, kadın istihdamı içinde ise yüzde 52’dir (KEIG, 2013: 27). Oranlar kadınların kliyentalist ve paternalist ilişkileri üreten bu yardımlara daha çok muhtaç olduğunu; ayrıca bu yardımların hakim “baba devlet/yardım edilen kadın” işbölümü biçiminde ataerkiyi yeniden ürettiğini gösteriyor.

Neoliberal Dönüşümün Bir başka Adı: Emeğin Kadınsılaşması

Neoliberal dönüşümün bir başka sonucu da ucuz ve güvencesiz bir işgücü olan kadın ve çocuk emeğinin piyasaya çekilmesidir. “1970’lerden itibaren yaygınlaşan esnek çalışma biçimlerinin cinsiyete dayalı işbölümüne göre şekillendiği söylenebilir. Özellikle ev eksenli çalışanların neredeyse tamamı kadındır”(KEIG, 2013:28). Kayıt dışı çalışmayı artıran en belirgin nedenlerden biri işsizliğin işgücü piyasasının katı olmasından kaynaklanan istihdam eksikliği varsayımıyla esnek üretim ve esnek çalışma biçimlerinin yaygın hale getirilmesi olmaktadır. “Esnek çalışma; kısmi zamanlı (haftalık 35 saatin altında) çalışma, proje bazlı çalışma, çağrı üzerine çalışma, evden çalışma, tele çalışma, taşeron sistemine bağlı çalışma, ev eksenli çalışma gibi farklı biçimlerde olabilmektedir”(Erdoğan ve Kutlu, 2014). Ataerki hane kültürünün gelişkin olduğu Türkiye’de asıl gelir getiren işi olan erkeğin ücretinin asgari miktarında sınır aşımı yapamayan sermaye; yarı-zamanlı ve haneye “ek gelir” statüsünde destek verdiği için dolayı olabildiğince esnek olan kadın emeğini neoliberal zamanlarda yoksulluğu artan hanenin ayrıca ihtiyaç duyduğu bu çalışma sistemine davet

etmektedir. “Kadın istihdamını artırma söylemleri, daha çok “ülke kalkınmasına sağlayacağı katkı”, “işgücünün israf olmaması” gibi düşünceler üzerine kuruludur;...bu noktada, kadın istihdamının artırılması için daha çok iki temel politika gündeme getirilmektedir: esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması ve girişimcilik” (KEİG, 2013: 18). Bu çerçevede 2010 yılında “Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” başlıklı Başbakanlık Genelgesi yayımlanmıştır. “ ... kadının hane içi yükümlülükleri ile uyumlu bir biçimde istihdama dahil olabileceği esnek çalışma biçimlerinin artırılmasına ve işveren teşviklerine ağırlık verilmiş; buna karşın, düzenli, güvenceli ve yüksek ücretli işler yaratılamamıştır... Öte yandan, kadın istihdamını artırmaya dönük hedefler ile çok çocuğun sosyal politika önlemleri ile destekleneceğine” ilişkin sözler verildiği de gözden kaçmamalıdır (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 93). Muhafazakar neoliberal istihdam politikaları, ancak kadının hane içi cinsiyetçi işbölümünün koşullarını yerine getirdikten sonra, onu tamamlayıcı/ek gelir getiren ücretli emek biçimleri olarak piyasaya dahil etmeyi vaat etmektedir. Ayrıca çalışma sürelerinin uzunluğu ve yoğun vardiyalar nedeniyle ancak evli olmayan ve genç insanlar bu çalışma mesaisine uyabilmektedir. Yaptığı araştırmada Buğra ‘ya “çalışan kadınlar için haftada 45 saatlik çalışma süresinin, gece nöbetlerinin ve doğum izni alanlara istenilmiş gibi davranılmasının yarattığı sorunlar anlatılmış; tekstil sektöründe de is saatlerinin uzunluğu ve ücretlerin düşüklüğü yüzünden, çalışan kadınların çoğunun evleninceye kadar çalışan genç kızlar olduğu söylenmiştir(2010). Kadınlar evlendikten ve çocuk yaptıktan sonra ağır çalışma koşulları bandıran piyasadan çekilmektedir.

Gerçekten de Türkiye’de ulusal düzeyde kadın istihdamı düşüyor olmasına rağmen, kentlerde genel açığı kapamayacak şekilde artan bir istihdam dikkat çekicidir; istihdamda pay alan kadın emeğinin niteliğinin ise oldukça düşük olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye’de yıllar içinde eğitilmiş nitelikli kadın işgücüne katılım oranının artmamasına karşın; nitelsiz emeğin piyasaya daha fazla dahil olduğu ortaya çıkıyor (Uysal, 2013:7):

	Kadın işgücüne katılım oranı	Okuryazar olmayanlar	Mezun olmayanlar	İlkokul	İlköğretim ya da ortaokul	Lise	Meslek lisesi	Üniversite
2004	17.8	5.4	8.4	11.8	13.6	25.7	38.4	70.2
2005	18.7	6.1	9.4	12.6	14.9	26.3	36.0	69.0
2006	19.5	5.4	10.0	13.0	15.4	27.5	35.3	68.8
2007	19.8	5.1	10.4	12.2	15.9	28.0	35.2	69.2
2008	20.8	5.4	10.3	13.1	15.1	28.9	37.3	69.8
2009	22.3	5.7	11.2	14.7	16.0	29.6	38.3	70.4
2010	23.7	6.2	12.6	16.7	18.1	29.7	39.2	70.9
2011	24.9	6.5	12.6	17.6	19.5	29.7	38.6	71.0
2004 - 2011 farkı (yüzde puan)	7.1	1.1	4.2	5.8	5.9	4.0	0.2	0.9

Aslında Türkiye’de kadın işgücüne katılım ivmelerinin özellikle “kadın istihdamının azalması yönündeki” kendine özgü durumu bu çalışmaya sadece bir kısmının dahil edilebildiği geniş bir emek literatürü için tartışma konusudur(Buğra, 2010; Güner ve Uysal, 2014). Türkiye’de *emeğin kadınlaşmasından* daha çok kentleşme ile birlikte toplam kadın istihdamının sürekli düşüyor olması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların kentlerde neden işgücüne dahil olamadığı ise yukarıda söylendiği gibi ucuz ve işgüvencesi olmayan bir çalışma rejimini dayatan neoliberal sürecin kadın emeğini ancak varolan ataerki ve diğer kültürel bir takım kısıtları güçlendiren alanlarda ve formlarda ücretlendirme talebiyle ilgilidir. “Türkiye’de 2012 yılında erkeklerde işgücüne katılma oranı yüzde 70.9, kadınlarda yüzde 29.5 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde istihdam oranı ise yüzde 44.9’dur. Kadınlarda istihdama katılım oranı 26.3, işsizlik oranı 10.8 iken, erkeklerde sırasıyla yüzde 65 ve yüzde 8.5’tir” (KEİG, 2013:7-24). İstatistikler sıradan kadın emeğinin hane içinde ücretsiz bakım emeği olarak kaldığını göstermektedir.

“İstatistiklerden de izlendiği gibi, Türkiye’de kadınlar çalışma yaşamına yeterince katılamamaktadırlar. Bu durumun nedenleri arasında en belirgin olanı ev işleridir. 12 milyon civarında kadın tüm zamanını herhangi bir ücret almaksızın ev içindeki işleri yaparak geçirmekte, ücret karşılığında bir işte çalışmamaktadır. Bu durumda, ev işleri ve özellikle çocuk bakımının toplum tarafından kadınların “asli görevi” olarak kabul edilmesi ve bu nedenlerle çalışmalarının uygun bulunmaması rol oynamaktadır. Kadınların çalışma koşulları, aldıkları düşük ücretler, güvencesiz çalışmalarının yaygınlığı, bakım hizmetlerinin yüksek ücretlerle sunulması gibi nedenler ise çalışma yaşamına katılan kadınları bu alanın dışına itmektedir” (KEİG, 2013:24).

Bu noktada diğer önemli nokta kadının çalışmasına ilişkin kültürel algıların cinsiyetçilik barındırıp barındırmamasına göre Türkiye coğrafyasında il bazında kadın istihdamın düşmesi ya da artmış olmasıyla ilişkilendirilebilmesidir: Örneğin Kayseri ve Gaziantep’in ekonomik gelişmesinin kadın istihdamında önemli bir artışa sebep olamayışı, buna karşılık ekonomik durgunluğa rağmen Sinop’ta kadın istihdamının daha yüksek olması, toplumsal cinsiyet rollerinin çalışma hayatı içinde ortaya çıkış biçimleri ile kültürel ortamlar arasındaki ilişkinin bölgesel farklılıkları dikkate alarak açıklanmasının yararlı olacağına işaret ediyor (Buğra, 2010). Çalışma yaşamından uzaklık kadınlar için temel sorun olarak öne çıkarılır; bu mesafe sosyal yardım alan kadınları yardımı “hak eden yoksul” durumuna sokmaktadır. Diğer yandan “yardım alan kadın” ve yardımla yükümlü “devlet” algısının devleti patrimonial ve yardımı paternalist bir hale getiren cinsiyetçi sembolik bir işleyişi bir kez de böyle ürettiği, kadın yoksulluğu ile ilgili yapılan bütün çalışmaların sonucunda yeniden karşımıza çıkar.

Neoliberal bir görüngü olarak “Yoksulluğun Kadınsılaşması”

“Yoksulluğun kadınsılaşması” kavramı ilk olarak 1978 yılında Diane Pearce tarafından kullanılmıştır (Ulutaş, 2003; Chant, 2014). Kavram 1970’li yıllardan itibaren özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde kadın hane reislerinin sayısının artması ve kent içinde enformel sektörde çalışmaya başlayan kadınların oranındaki artışlar nedeniyle gündeme gelmeye başlamış; 1980’lerden sonra ise özellikle Latin Amerika ve sahra-altı Afrika gibi ül-

kelerde uygulamaya koyulan yapısal uyum politikaları sonucunda yaşanan ekonomik krizlerin ardından yürütülen birçok araştırma da kadın yoksulluğunu ölçmeye yönelmiştir” (Kardam ve Yüksel, 2004:45). Kadın yoksulluğunu arttıran faktörlerin arkasında “nüfus artışı, erkeklerin göçü, aile ayrılma-boşanmalarında artış, düşük verimlilik, bozucu çevre, 1980lerin ekonomik resesyonu (az gelişmiş ülkelerde ekonomik krizler ve yapısal ayarlamaları içeren), sosyalist ülkelerde piyasaya geçiş ve Amerikada “refah reformu” bulunmaktadır (Moghadam, 2005). Sallan Gül ise gelişmiş ülkelerde özellikle tek ebeveynli ailelerin yoksullaşmasının temel nedenini çalışmamaları ya da çalışmayı istememeleri olarak değil, piyasaya kalifiye olmayan eleman olarak girmeleriyle; az gelişmiş ülkelerdeki kadın yoksulluğunu ise yoksulluğun yapısal bir nitelik taşıdığı ve cinsiyetçi ideolojinin bunu pekiştirmesi ile açıklar: “Kadınların yoksulluğunun nedenleri çoğu kez tek çocuklu, boşanmış, dul ya da düşük gelirlili ailelerden gelmeleri ve geleneksel rolleri gereği ailede yaşlı, sakat ve çocukların bakım zorunluluklarını üstlenerek çalışma yaşamına girememeleri ya da çalışmalarına izin verilmemeleridir” (Sallan Gül, 2005). Benzer sonuçları veren çalışmalar da (Buğra, 2010; Masterson ve diğ., 2014; Uysal ve Durmaz, 2014) gösteriyor ki Türkiye gibi ülkelerde kadınların çalışmamaları aslında yoksulluğun temel nedenidir. Gelirden ve gelir getirici üretim araçlarından uzak olmak anlamında kadın bakım emeğinin ücretsiz olması ise sadece “1990 sonrası kadın yoksulluğu”nun değil; kadın emeğinin ataerki içerisindeki doğal pozisyonudur; başka bir deyişle aterkil bölüşüm ilişkileri içerisinde kadınlar ölü ya da yaratıcı sermayeden ve ürünü olan gelirden doğal cinsiyet rolleri gereği pay alamamaktadırlar. Ancak Moghadam’ın da belirttiği gibi kadın yoksulluğunun yaygın cinsiyet eşitsizliği ve kadınları tüm dünyada erkeklerden daha kırılgan yapan emek piyasaları, hukuk kuralları ve politik sistemdeki önyargılarla ilgili olduğu kadar; yoksulluğu derinleştiren sınıf, demografik değişim ve kamu politikalarıyla da ilgisi bulunmaktadır (Moghadam, 2005). Moghadam’ın küresel ölçekteki karşılaştırmalı analizinin refaha yönelik ve cinsiyetçiliği engelleyen kamu politikalarının kadın yoksulluğunu önlemedeki etkisini ortaya koyuşu etkileyicidir. Bu nedenle Avrupa’da kadın yoksulluğu acil bir durum değildir (Moghadam,2005). Oysaki neoliberal uyum süreci sağlık ve eğitim, kreş ve hasta bakım hizmeti başta olmak üzere devlet tarafından sağlanan kadın refahını doğrudan etkileyen kamu

hizmetleri özelleştirdiği için az gelişmiş ülkelerde süreçten en çok kadınlar etkilenmektedir.

1990’lı yıllardan sonra kadınların yoksullaşması uluslar arası düzeydeki kuruluşlarda sıklıkla kullanılan bir kavram haline gelmiştir. “Yoksulluğun kadınsılaşmasına literatürde birbiriyle bağlantılı 3 faktör yoluyla yaklaşılmaktadır: Birincisi kadın hane halkı reisliğinin artması, ikincisi hane içlerinde kadın ve kız çocuklarına karşı hane ayrımcılığının artması; üçüncüsü ise yapısal uyum ve post-sosyalist geçişleri de içeren neoliberal politikalar (Moghadam, 2005: 1).

Genel geçer kadın yoksulluğu tanımları hane halkı gelir ve tüketimin geleneksel ölçme biçimlerine veya niteliksel-niceliksel ölçütlerine dayanmaktadır. Kadın yoksulluğunun ölçülmesi için de tıpkı yoksulluk ölçümlerinde olduğu gibi tartışmalar vardır. “Kadın yoksulluğu kavramı temel olarak şu kategorilerle açıklanmaya çalışılmıştır: yoksul kadın oranının yoksul erkek oranından daha fazla olması; kadınların yoksulluğu erkeklerden daha şiddetli yaşamaları; kadın hane halkı reislerinin sayısının artması” (Kardam ve Yüksel, 2004: 46).

Kadın hane halkı reisliği ve kadın yoksulluğunun aynı hane halkı içinde yaşanma biçiminin erkeklerden daha şiddetli olduğu tezlerini tartışmayı ilerleyen bölümlere bırakmakla birlikte, birinci maddede yer alan hassasiyete ilişkin kadının yoksulluğunu gelir gibi niceliksel bir ölçüle değerlendiren çabaların öne çıktığı görülüyor. Ayrıca kadın yoksulluğuyla ilgili karşılaştırmalı yaklaşımda yoksulluk yerine cinsiyet eşitsizliğini dahil eden “insani gelişmişlik” okuyan endeksler ise gelir yaklaşımına kısmi bir eleştiri sunarak karşımıza çıkmaktadır. “Okuma yazma oranı, yaşam beklentisi, ilk ve orta okullaşma oranı, sağlık hizmetlerinden faydalanma, anne ölümleri oranı, miras hakkı ya da işgücü oranı, ücret farklılıkları, zaman kullanımı, ortalama ilk evlilik yası, doğum oranları, cinsiyet oranı, fuhuş oranı gibi sosyal verilere dayanan ” insani yoksulluk ölçümü gelir yoksulluğundan farklı olarak tolere edilebilir bir hayatın yaşanması şans ve fırsatlarının reddi anlamına gelir” (UNDP 1997 raporundan alıntılayan Moghadam, 2005). Aynı şekilde UNDP raporlarının yoksulluğun kadınsılaşmasının bir ölçümü olarak *kadın reisli hane halkları yoksulluk oluş derecesini* kullanan yaklaşımları reddetmesi, bir kişinin yüzyüze geldiği fırsat ve seçimlerine dayanarak insani out-come unu ölçmesi anlamında farklı araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır (Fukuda-Parr, 2010).

2014 yılında insani gelişmenin üç temel boyutundaki cinsiyet eşitsizliklerini ölçen UNDP yeni bir endeksleme biçimi getirerek ölçüm sistemini yinelemiş görünmektedir. Üç boyutlu ölçme şu şekildedir: Sağlık (kadın ve erkeklerin doğumda ortalama yaşam beklentisi ölçülüyor), eğitim (kız ve erkek çocukların ortalama öğrenim görme süresi beklentisi ve 25 yaş ve üstü yetişkinler için ortalama öğrenim görme süresi ölçülüyor) ve ekonomik kaynaklar üzerindeki hâkimiyet (kadın ve erkek kişi başına düşen tahmini GSMG üzerinden). 148 ülkenin verilerine dayanarak oluşturulan “cinsiyete dayalı gelişme endeksi”nde Türkiye 118. Sırada yer almaktadır (UNDP, 2015).

Ancak yoksulluk ve cinsiyetle ilgili göstergelerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi hem değişen ölççekler hem zaman ve mekan kıyaslamalı eksik bilgiler hem de toplumsal cinsiyet kavrayışındaki farklılıklar söz konusu oldukça farklı biçimlerde olmaktadır (Moghadam, 2005). Çalışmalar artık kadınların yoksulluklarını sadece maddi gelir ve harcama düzeylerine bakılmaksızın yoksunluklar düzeyinde ölçmeye yönelen ve insan hak ve özgürlükleri ile sosyal sermaye potansiyel eşitsizlikleri ile ele alan (Kardam ve Yüksel, 2004) bazen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin süregittiği ve derinleştiği bir tecrübe hali olarak aktaran (Şenol Cantek, 2001; Bora, 2002) çok boyutlu hallerle ele almaktadır. Burada dikkati çeken sadece kadınların değil, bir maduniyet biçimi olan ve kendi ideolojik bilgi üretme araçlarından ve “ses”inden yoksun kalan tüm yoksulların iktisadi ölççeklerin dışına çıkan farklı yoksulluk/maduniyet çalışmalarıyla ilişkilendirilmesidir (Erdoğan, 2002a).

Gelir yoksulluğu ile ölçülemeyecek maduniyeti ortaya çıkarmaya yönelik bir kavram da Amartya Sen tarafından tanımlanmış “*Yapabilirlikten yoksunluk*” yaklaşımıdır. Amartya Sen'e göre yapabilirlikler potansiyel işlevselliklerdir ve vurgu esas olarak insanların ne olmaya, ya da ne yapmaya muktedir oldukları, yani yapabilirlikleri (capabilities) üzerinde olmalıdır, ne kadar kazandıkları (gelir) ya da ne kadar harcadıkları (tüketim) değil (Kardam ve Yüksel, 2004: 50). Yapabilirlik seti kişinin, işlevsellik alanında olanaklı yaşam biçimlerini seçme yönündeki özgürlüğünü yansıtır. Maddi kaynakları temel alan teoriler, kişilerin bu kaynakları çeşitli kişisel, toplumsal ve çevresel farklılıklardan ötürü yapabilirliklere dönüşürme açısından farklılıklar göstereceklerini dikkate almamaktadırlar (Kardam ve Yüksel, 2004: 50). Neoliberal dönemde toplumsal cinsiyet

eşitliği yerine kullanılmaya başlayan “fırsat eşitliği” kavramı “Yapabilirlikten yoksunluk” kavramını karşılıyor gibi görünse de; fırsat eşitliği’ kadınların yoksunluğunu bir magduriyet perspektifi içermeyen, kadını salt piyasa aktörü olarak diğer aktörlerle aynı rekabet koşullarına ve nihayetinde de Dünya Bankasının 2006 Dünya Kalkınma Raporunda belirttiği üzere neoliberal bir değer olan “başarı” ya sahip olması için güçlendiren salt iktisadi yaklaşımı kendinde içten içe barındırmaktadır (World Bank, 2010). Yapabilirlikler konusundaki dikkate değer çalışmalar ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğini koşullayan ataerkinin varlığını da sorgulamaya açmak açısından önem kazandığından, neoliberal yoksulluk ölçümünün ötesine geçebilir. Amartya Sen’in yapabilirlik özelliklerini toplumsal cinsiyete göre ölçen I. Robeyns’in ölçütleri (2001) bu açıdan kadınların yoksunluklarını ölçmek adına dikkate değerdir:

1. Fiziksel açıdan sağlıklı olma ve normal uzunlukta bir yaşam sürdürebilme.

2. Akıl sağlığının yerinde olması.

3. Bedensel bütünlük ve güvende olma.

4. Sosyal ağların içinde yer alabilme; toplumsal destek verme ve alma.

5. Politik karar mekanizmalarına katılabilme ve kararlarda hakça söz sahipliği.

6. Eğitim sahibi olabilme; bilgiyi kullanabilme ve üretebilme.

7. Çocuk büyütme ve başkalarına bakma gibi ev-içi sorumluluk ve piyasaya yönelik

olmayan bakım faaliyetleri.

8. Piyasaya yönelik çalışma ve diğer ücretli işler.

9. Güvenlikli ve mutluluk verici bir çevrede yaşama.

10. Hareketli olabilme, bir yerden bir yere gidebilme.

11. Eğlenmeye ve dinlenmeye yönelik faaliyetlere katılabilme.

12. Zaman kullanımında otonomiye sahip olma.

13. Çevresinden saygı görme

14. Herhangi bir dinin kurallarına bağlı olarak yaşayıp yaşamamakta özgür olma.

Yoksulluğu hane bazında ölçen ve kadın yoksulluğunun hane içinde dolaylı olarak örtük kalmasına neden olan resmi tanımlar son dönemde Sen’in geliştirdiği çizgiyi andıran yöntemlerle eleştirerek kadın yoksulluğunun ortaya çıkarılmasına ilişkin yeni katkılar yapmaktadır. Masterson ve Türki-

ye ayağında Emel Memiş'in bulunduğu araştırmaya dayanarak yapılan ve hane içinde bakım emeğine ayrılan zamanın öne çıkarılmasıyla ortaya çıkan yeni kadın yoksulluk ölçeği bu konuda dikkat çeker. Onlara göre resmi ölçümlerde kullanılan yoksulluk sınırları belirlenirken, asgari refah düzeyini sağlayacak gıda, barınma, eğitim, sağlık gibi temel gereksinimlerin karşılanmasında hane içi üretimin ve elbette ki bu yaşamsal üretimi sağlayan kadın emeğinin katkısı göz ardı edilmektedir. Resmi ölçümler bu unsuru görmezden gelerek, hane içi üretim faaliyetleri için gerekli olan emeğin, kaynağın, her koşulda tüm hanelerde sınırsız biçimde bulunduğunu örtük bir biçimde varsaymakta ve bu ön kabule göre her hanede, yetişkin bir birey tam zamanlı olarak çalışarak fertlerin ve hanenin bakımını ve yeniden üretimini sürekli olarak sağlamaktadır (Masterson ve diğ., 2014: 24, Memiş ve Özay, 2011). Bu ölçüm biçimi aile reisinin kadın ya da erkek olmasına bakılmaksızın haneye ödenmemiş emek- zaman olarak gömülmüş kadın emeğini maduniyet yaratan bir unsur olarak görür.

Kadın yoksulluğu ile ilgili temel kavramsallaştırmanın hane halkı reisinin kadın olduğu durumlarla sorunsallaştırıldığı yoksulluk literatüründe özellikle refah ekonomilerini terk eden coğrafyalardaki "dulluğun" ya da tek ebeveynliğin temel bir yoksulluk durumu olarak okunması; bu ailelere yapılan sosyal yardımları eleştiren bir muhafazakar söylemi de besler (Moghadam 2005; Kimenyi Mwangi ve Mbaku, 1995, Chant, 2014, Sallan Gül, 2005). Kadın yoksulluğunun artmasının diğer ekonomi politik dinamiklerinden çok kadın reisli hanelerin artmasıyla bağlantılandırılması, Keynesyen sosyal politikaların aileciliğe dayanan muhafazakar - neoliberal sosyal yardımlar lehine kaybolduğu süreçte anlamlı bulunmalıdır. Bu noktada kadın hane halkı reisliği ilgili ölçeklere ve söyleme bakmakta fayda vardır. Özellikle Masterson ve diğ. (2014) ve Memiş ve Özay (2014) 'un zaman kullanma ölçümlerine dayanan çalışmalarının ailecilik içerisinde kadının yoksulluğunu gizleyen biçimlerinin ortaya çıkmasında dikkat çekici olduğunu söylemek gerekir.

Yoksulluğun Kadınsılaşması "Hane Reisinin Kadın Olduğu Yoksulluk" a indirgenebilir mi?

Gelir ve tüketim verileri çoğu kez hanehalkı içinde hakça paylaşıldığı varsayımı altında hane halkları düzeyinde toplanıp değerlendirilmekte; bu

hane halkı içinde herkesin yoksul ya da hiç kimsenin yoksul olmadığı anlamına gelmekte, hane halkı içindeki bölüşümün kadınların ve bazı ülkelerde çocukların ve özellikle de kız çocuklarının aleyhine olacağı göz ardı edilmektedir (Şenses, 2001: 77). Bunun yanında *yoksulluğun kadınsılaşması* kavramsallaştırılmasının kadın hane halkı reisi (KHHR) olduğu aileleri öne çıkararak yoksulluğu tartışması yoksulluk hakikatine dair neoliberal rejime uygun ataerkil bir söylem üretimi yaratır. Niceliksel gelir ölçümlere dayanan farklı ülkelerde yapılmış pek çok araştırmada KHHR durumunun yoksulluğun kadınsılaşmasında öncelikle söz konusu olduğu tespit edilmekte; diğer yandan aynı ülkede olan başka araştırmalar da bu bilgiyi yalanlayacak şekilde birbirleriyle çelişebilmektedir (Chant, 2014).

Dünyada hane halkı reisinin kadın olduğu ailelerin oranı *doğal* bir pozisyon değildir; toplumun yalnız kadınları çevrelediği kültürel ve akrabalık ilişkileri ile yine ataerkil algıdan bağımsız olmayan kamu politikalarının olumlu-olumsuz koruma pratik ve algılarına dayanmakta ve ülkeden ülkeye KHHR oranları değişmektedir. “Örneğin 1980lerin sonlarında dünyada kadın hane halkı reisliği 17-28 olarak tahmin edilirken gelişmiş bazı ülkeleri de içeren ülkelerde bu oran yüksek (ABD, Norveç, İsveç, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Zimbabve, Uruguay, Şili, Hong-Kong’ta % 22-32 arasında gezinmekte), 1990larda Nijeryada 10 iken, Burkina Faso da yüzde 46’yı bulabilmektedir (BM 1995 verilerine dayanarak Moghadam, 2005). Ortadoğu ülkelerinde KHHR oranı daha düşükken Yemen’de fazla, Hindistan gibi ülkelerde kültürel nedenlerle dul eş sayısı oldukça azdır (Moghadam, 2005).

Türkiye’de TÜİK tarafından yayımlanan 2011 Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi’ne göre hane halkı reislerinin yüzde 15,2’si kadındır ve KHHR durumlarında kadınların daha eğitimsiz olduğu ortaya çıkmaktadır (Uysal ve Durmaz, 2014). Türkiye’de TUIK’in gelir ve yaşam koşulları üzerinden (gelir, ısınma ve barınma koşullarına olumsuz olarak yanıtlayanların dahil olduğu) ölçümlerinde de karşımıza reisi kadın olan hanelerin daha yoksul olduğu gerçeği çıkmaktadır. “Aile reisi kadın olan hanelerde yaşayan bireylerin yüzde 27,2’si, aile reisi erkek olan hanelerde yaşayan bireylerin ise yüzde 20’si yoksulluk içerisinde” (Uysal ve Durmaz, 2014:7). Kadın hane reisi olan ailelerde genç, eğitimli ve işgücü piyasasına nispeten bağlı kadınlar ile yaşlı, eğitim seviyesi düşük ve yalnız yaşayan kadınların oluşturduğu ikili bir profil karşımıza çıkmaktadır. Dikkat çekici bir nokta

65 yaş altı kadınların sadece 36.3ü çalışmakta ya da iş aramaktayken; yüzde 43.7'lik bir oranının "evişleri, çocuk ve yaşlı bakımı" ile meşgul olduğunun tespit edilmesidir (Uysal ve Durmaz, 2014). Hane halkı reisi kadın olan hanelerdeki kadınlar çalışmadıkları/çalışamadıkları için derin bir yoksulluk içindedirler. Topçuoğlu ve Aksan'a göre tek başına yasayan yoksulların % 81.1i 85 yaş üzerindedir ve bu grubun % 75.7i kadındır. Tek ebeveynli yoksul ailelerin yüzde 80i kadın reisliğine sahiptir. Ancak yazarlar Türkiye'de genelde yoksulluğun kadınsılaşması bulunmadığını; ancak tek ebeveynli haneler bazında bir kadınsılaşma eğilimi olduğunu tespit etmektedirler (Topçuoğlu ve Aksan, 2014: 143)

Oysaki hane geliri araştırmalarını sorun haline getirecek şekilde erkek reisi yoksul hanelerde eve giren gelirin kadın ve çocuklar aleyhine eşitsiz kullanıldığı, yani eşit kullanılmadığı bilgisi karşımıza çıkmaktadır; dolayısıyla haneye giren gelir hane reisliğinin farklı cinsiyetlerden olması durumunda farklı refah düzeylerine neden olabilmektedir. "Çalışan yoksulluğu ...hane içindeki tüm gelirlerin ve sosyal transferlerin bir havuzda toplandığı ve bu havuzun hane halkının eşdeğer bireyleri arasında dağıtıldığı varsayımına dayanmaktadır. Bu niteliğiyle de çalışan yoksulluğunda, hane içindeki eşdeğer bireylerin, örneğin kadınların ve çocukların, havuzdaki gelire erişiminin sosyo-kültürel nedenlerle eşit olmaması halleri dışlanmaktadır" (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 70). Ayrıca "kadın hane reisliğinin "nesiller arası dezavantajların aktarımı"ndan sorumlu olması; kadınların hane reisi olduğu hanelerdeki çocukların, erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki emsallerinden aslında eğitim başarısı, beslenme ve sağlık gibi açılardan daha iyi durumda olduğunu beliren pek çok farklı ortamlarda yapılan araştırmalar da varken hiçbir şekilde tartışmasız gerçek olarak kabul edilemez" (Chant, 2014: 47). "Genelde gelirin hane halkı tarafından nerede harcandığının özellikle erkeklerin gelirlerinin önemli bir kısmını sadece alkol ve sigaraya harcadığı ülkelerde dikkate alınması "(Şenses, 2011: 71) gerekebilir. Ayrıca erkeklerin kişisel refahlarını yükseğe çıkarmak için stratejiler belirlediği, örneğin hane halkından gelir düzeyini sakladığı ya da yalan söylediği durumlarla da karşılaşmaktadır.

Kadınların gelirle ilgili stratejisi ilerde gösterileceği gibi genelde "hane geçimine" yönelik iken, erkekler geliri kişisel olarak harcamaya yönelik stratejiler geliştirirler. Bu durum sosyal yardımların ve mikro kredi uygulamalarının aktörel hedefinin neden kadınlar olarak seçildiğine dair

neoliberal strateji hedefleriyle uyum içindedir: yoksul kadınlar geliri kendileri için değil hane refahı için kullanmaktadır. Ancak yine de kadınların gelir kaynaklardan uzak olması anlamında hem ücretsiz bakım hizmetlerini yerine getirdikleri hem de yetersiz ücretlendikleri için daha yoksul olduğu kabul edilebilir. Ancak, yinelemek pahasına, bu gerçeklik erkek hane halkı reisi olan çift ebeveynli ailelerde de söz konusu olmakta; kadınlar eşleri hayatta olsa dahi aile içinde daha yoksul yaşayabilmektedir. Kadının eğitim düzeyinin ve mülkiyet edinme oranının düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde hane içinde gizli kalan yoksunluk, dulluk ya da ayrılma durumunda açık bir maddi yoksulluğa dönüşebilmektedir.

Yoksul Haneler: Bitmeyen Kadın Yoksulluğu

Kaynakların hane içinde eşitsiz dağılımı 80'lerin sonlarında güney Asya'daki özellikle etnografik ve demografik çalışmalarda dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle bu bölgelerde (Çin kuzey Afrika batı Asya da dahil olmak üzere nüfusta erkek artışı bizzat hane içinde beslenme ve sağlıkta ayrımcılık, dişi ceninlerin öldürülmesi gibi sonuçlara yol açtığından görünür eşitsizlikler yaratmaktayken, buna karşılık sahra Arabistan'ında nüfusta böyle açık bir eğilim bulunmamaktadır (Moghadam, 2005). Ancak eğitim sağlık, siyaset gibi kamusal hizmet ve karar vericilik düzeylerine ve özellikle özel mülkiyete erişme oranlarındaki eşitsizlik dünya çapındadır ve demografik ölçülere yansımayaabilir; az gelişmiş ülkelerde hane içi bu tür eşitsizlikler ise çok daha derindir. "Ekonomistlerin hane halkı eşitsizlikleri dediği olgu ataerkil aile yapılarıyla ilgilidir" (Moghadam, 2005). Dolayısıyla ataerkilliğin koruyucu ve KHHR'nin yoksullaştırıcı olduğu nun yaygın kabulü; erkeklerin ölümü veya terk etmesi durumunda diğer hane üyelerinin ekonomik güvencesi ve refahını arttırabildiği durumları pek açıklayamaz: örneğin "Meksika Filipinler ve Kostarika'da dar gelirli kadınlar erkekler olmadan finansal olarak kendilerini daha güvende hissettiklerini belirtmişlerdir" (Chant, 2014:53).

Moghadam'ın Türkiye ile ilgili verileri inceleyerek KHHR'nin homojen bir yapıda olmadığı, fakat daha çok yoksul ve korunmasız olan grubun öncelikle evli kadınlar olduğu sonucuna ulaşması bu noktada oldukça anlamlıdır. "Bu bulgular hanelerin diğerkam prensiplerle hareket eden bütünlüklü varlıklar olduğu fikrinin geçerliliğini ortadan kaldıran ve ak-

sine üyelerinin daha çok birbirleriyle haklar, güç ve kaynaklarla ilgili olarak rekabet ettiği bir varlık olduğunu vurgulayan ortodoks “ hane ekonomisi” modellerinin feminist eleştirilerine büyük ağırlık veriyor” (Chant, 2014:52). Hane içinde maliyet/fayda hesabı, fedakarlık rolü, farklı güç dağılımı dikkate alındığında bütün aile üyelerinin ortak faydayı sağladığını söylemek zorlaşmaktadır (Güneş, 2014: 121). Hane içinde *geçim stratejisi* olan “fedakarlıklar” genel olarak kadın tarafından yerine getirilmektedir.

Hane geçim stratejileri kavramı özellikle 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde yeniden yapılanma politikaları ve ekonomik krizlerin yoksullaştırıcı etkilerine karşı hanelerin nasıl mücadele ettiğini anlamak için kullanılmaktadır (Güneş, 2014: 89). Hane geçim stratejilerini ise yoksulluk içinde olan haneyi daha çok çocuk, yaşlı ve hasta yakınlarıyla deneyimlemek zorunda olan kadınların geliştirdiği ve stratejileri bir kültür olarak üretip sınıf içi aktarımda bulunduğu görülmektedir. Yoksul hanelerde “hava koşulları, rutubet, haşere istilası, koku ve güvenlik önlemlerinin yetersizliği en başta sağlığı tehdit ederken hem kadın hem de çocuklar, romatizma, kemik hastalıkları, alerji, solunum yolu hastalıkları ve diğer mikrobik hastalıklara yakalanmışlar veya yakalanma riski altındadırlar” (Cantek, 2001: 110). Gecekonduarda yaşayan kadınlar aynı zamanda hanenin yapımında rol almakta, ayrıca hanenin yapısal sorunları nedeniyle haneyi sürekli yeniden inşa etmektedir. Bora’nın görüştüğü yoksul kadınlardan biri olan Nazan “Yokluğun içinde yaşayan benim. O, sabah gidiyor, akşam geliyor. Çocuklar evde, onlara bakacak olan benim” demektedir (Bora, 2002). Görüşmeci ev ve çocuklarla ilgili tüm sorumlulukların kendi üzerinde olduğunu, oturduğu gecekonduyu da kendisinin yaptığını belirtir: “İki yıl önce bu evi yaptım. Babam kapıları, pencereleri aldı. Belediyeden yardım istedim. Tuğla verdiler. Yıkık dökük evlerin tuğlalarını, kiremitlerini sabahın 5’inde gidip toplayıp, motor tutup getirdim” (Bora, 2002).

Yoksulluk ve yoksunluğun deneyimlenmesi en çok kadınların parasızlıktan ve ataerkil ilişkilerden dolayı çıkamadıkları hane içinde harcadıkları emek ve eşyalarla kurdukları ilişki biçimlerinde ortaya çıkmakta; bu yoksulluk hane geçim stratejilerini üretmektedir. Pazardan artık sebze ve meyveleri toplamak, bayat ekmek almak, evde ekmek yapmak, et almak veya çok nadir olarak 1 milyon liralık kıyma alıp, birkaç yemekte kullanmak, bakkaldan veresiye almak, yiyecek yardımı veren kurumlara başvurmak, bazı ürünleri evde üretmek (tarhana, sebze konservesi gibi),

yıkık evlerden tuğla ve diğer malzemeleri toplayarak ev yapmak, yakacak yardımı veren kurumlara başvurmak, kaçak elektrik kullanmak, evin kirasını geciktirerek ödemek, ödenemeyen kirayı aynı, örneğin belediyenin verdiği, yakacak ile ödemek, elektrik ve suyu az kullanmak; başkalarının yeşil kartını kullanmak, kişisel ilişkiler veya televizyon programlarından, edinilen bilgi ile ücretsiz doktor kontrolü ve tedavi sağlamaya çalışmak; bazı kuruluşlardan sağlık sorunlarıyla ilgili bilgi almaya çalışmak ya da sorunu, belli bir sınıra dayanana dek ertelemek, yani yok saymak, bir yere gitmek gerektiğinde uzun mesafeleri yürümek, giyim için başkalarının eskilerini kullanmak, ya da taksitle veren mağazalardan veya pazardan her ay bir aile ferdinin ihtiyacını gidermek, günlere, geleneksel kutlama ve düğünlere katılmamak, komşu ziyaretlerini azaltmak bu stratejilerden sayılabilir (Kardam ve Yüksel, 2004:65; Güneş, 2014; Cantek, 2001)

Yukarıda sıralanan hane geçim stratejilerine bakıldığında bu stratejilerin sadece TÜİK gelir yoksulları içerisinde yer alan kadınlar tarafından değil, nerdeyse kadının çalışmadığı bütün hane biçimlerinde üretilerek sıradanlaştığı görülebilir. “Hane pratiklerinin yeniden üretimi, ev kadınının günlük zaman bütçesinin çoğunun harcandığı bir eylemdir. Ham malzemeyi satın alıp, tüketime hazır hale getirme, evin temizliği ve eşyaların düzenini muhafaza etme; koca ve çocukları kamusal alana çıkmaya hazırlama; akraba ve ahbablarla ilişkileri sürdürme gibi zorunluluklar ve bunların sıradanlığın ötesinde bir beceri ve el çabukluğuyla yerine getirilmesi, “ideal ev kadını”ndan beklenen şeylerdir” (Cantek, 2001: 120). Masterson ve diğ. (2014) yeni yoksulluk yaklaşımının geliri yetmediği için “çocuk bakımı ve temizlik” gibi işleri kendisi yapmak zorunda olan kişileri kendi dinlenme zamanından fedakârlık ederek karşılamakta olan ‘zaman yoksulu’ olarak tarif etmesi ve kadın yoksulluğunun ve beraberinde gerçek hane yoksulluğunun gizlenen boyutuna işaret etmesi bu minvalde önemlidir. Memiş’e göre bu yaklaşım kullanıldığında yoksulluk oranı Türkiye’de %24 değil %35 e çıkmaktadır; çalışan kadınların yoksulluk oranı ise erkeklerden fazladır (Haberturk, 2014).

Özellikle kadınların sadece “yokluk”la değil “var olan eşyalarla” ilişkisi de gizli, derin yoksulluk biçimlerini açığa vuran hane geçim stratejilerini bize açık eder. Derin yoksulluk biçimlerinde eşyaların “yoksulluğu” bir tür yoksulluk iken; kadınların eşyaların varlığına rağmen bu eşyaların “yok-

sunluğunu” çekmekte olduğunu Cantek evde baş köşeye yerleştirilmiş, ancak kullanılmayan bulaşık makinesinin hikayesini anlatarak ele alır:

“Bulaşık makinesinin kullanılmaya başlanabilmesi için tesisatının döşenmesi, deterjan, tuz, parlatici gibi ek ürünlerin satın alınması ve makineyi doldurmak için çok sayıda mutfak eşyasına sahip olunması gereklidir. Su ve elektrik faturalarının yükselmesi de bir başka sorundur”. Yine katılımcıların tümünün birbirlerine özenerek ve işlerini kolaylaştırmak niyetiyle satın aldıkları küçük ev aletleri, kullanmayı öğrenmenin zorluğu, kurulup çalıştırılmasının zahmetli olması, iç aksamının temizliğinin zaman alması sebebiyle kutuların içinde veya mutfakların bir köşesinde, üzerleri örtülerek saklanmaktadırlar. El alışkanlığıyla çarçabuk yapılan bir işin (yumurta çırpma, limon sıkma, soğan doğrama gibi) bu kadar zahmete katlanarak yapılması ve fazladan elektrik harcanması, kadınlara verimli görünmemektedir. Bunun yanında ev işlerini elektronik aletlere yaptırmak evkadınuna evdeki işlevinin önemsizleşeceğini, “hazır yiyici” konumuna düşeceğini düşündürmektedir (Cantek, 2001).

Yoksullukla ilgili literatür yoksul öznenin ideolojik konumunu tevekül-isyan, pasiflik-aktiflik veya kabullenme- reddetme gibi ikiliklere indirgemekte, oysa “üçüncü mekanlar” veya ara konumlar tekil, parçalı bir idare etme sanatı, “ötekinin alanında yaşamayı”, de Carteau’nun ifadesiyle “terk etmeden kaçma” yoksulluğu daha iyi anlatmaktadır (Erdoğan, 2002a:28). Dolayısıyla hane geçim stratejileri sadece kadının refahından “iyicil, fedakar” biçimde çalan değil, refah yaratan kötücül işleyişlere de sahip olabilmektedir. Örneğin kaçak elektrik ve su kullanmak, ya da Mısır da ve Türkiye’de bazı kadınların İslami kuruluşlardan yardım alabilmek için ödünç aldıkları başörtüsünü takmaları, bazen de yalan söyleyerek gizli bütçelerini sakladıkları “vallah billah kesesi” bunlara tipik örneklerdir (Cantek, 2001, Bora, 2002). Bu kötücül stratejileri de işin içine katarsak “rahatça ağızdan çıkıveren “yuvayı dişi kuş yapar” atasözünün gönderme yaptığı deneyimle, kadının sonu gelmez çabasına, hane pratiklerinin yeniden üretiminin bezdirici doğasına bir kutsiyet atfetmek, kadını da bu kutsiyetin zinciriyle bağlamak, ataerkil kültürün üzerinde yükseldiği temeller” olarak açığa çıkabilir (Cantek, 2001).

Sonuç Yerine: Yoksulluğu Cinsiyetlemek?

Çalışmada yoksulluğun kadınsılaşması kavramı gerçek yoksulluğu gizleyen ölçümleri de içeren muğlak yoksulluk tanımları ve tanımlar üzerindeki tartışmalarla ele alınmaya; yoksulluğa getirilen eleştiriler “kadın yoksulluğu” kavramı için genişletilmeye çalışılmıştır. Neoliberal dönemde *emeğin kadınsılaşması* ile tartışılmaya başlanan *yoksulluğun kadınsılaşması* kavramı neoliberal muhafazakar aileciliğin bir düşünce aparatı olarak bir genelleme yaratmaktadır. Refah modelini terk eden ülkeler ile az gelişmiş ülkelerde ise emek cinsiyetlenmesi ve yoksulluğun yoğunlaşma biçimleri tümüyle ülkenin kendine özgü emek birikim rejimlerine, kamu ve kültürel politikaların ataerkillik düzeyine göre değişen bir harita sunmaktadır. Araştırmalarda kadınların çalışmamasının kadın yoksulluğunun en temel nedeni olarak bütün hane biçimlerinde gizli veya açık biçimde içerildiği gözlenmektedir. Kadın istihdamının ise iş piyasasının emek talebine bağlı olduğu kadar, kadının çalışmasına ilişkin cinsiyetçi-ataerkil toplumsal kabullere de bağlı olduğu; hatta ülke içindeki yerelliklere bağlı olarak ataerkil algı farklarının piyasalardaki kadına yönelik emek talebini de dönüştürdüğü tespit edilmiştir. Başka bir deyişle kadın işgücü ve istihdam oranı piyasadan çok ülkenin ve ülke içi yerelliklerin ataerkil kabulleri ile çok bağlantılı görünmektedir. Diğer yandan Türkiye’de kadın istihdamında radikal bir artış söz konusu olmasa da dahi; dünyada kadın istihdamının özellikle taşeron fason üretime dayanan, bu üretimin enformel sektörlerin hem patronaj hem de ataerkil ilişkilerini zedelediği hatta ataerkinin yardımıyla ve ataerkiyi yeniden üreterek süreklilik kazandığı düşünüldüğünde; neoliberalliğin kadın emeği üzerinde Walby’nin ifadesiyle özel, kamusal ve piyasa ataerkinin yeni bir bileşimi olarak işlediği muhakkaktır (Walby, 1990). Bu noktada yoksulluğun kadının üçlü ataerki ayağında ki hak kayıplarıyla derinleşen neoliberal gündeminin, bu gündemi önceleyen ataerki kadar eski yoksunluklar tarihiyle bağlantılı olduğu unutulmalıdır.

KAYNAKÇA

Bora, A. (2002) ""Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?": Yoksulluk, Kadınlar ve Hane, *Yoksulluk Halleri* içinde, Deki, İstanbul

Buğra, A.(2010) "Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye’de Kadın İstihdamı", Tubitak Proje No: 108K524, http://www.spf.boun.edu.tr/content_files/proje_raporlari/AyşeBugra_Kadınİstihdamı_TUBITAK.pdf.

Cantek S. F. (2001), "Fakir/Haneler: Yoksulluğun Ev Hali", *Toplum ve Bilim*, Sayı:89, s.102:131

Chant, S.(2014), "Kadın Hane Reisliği ve Yoksulluğun Kadınsılaşması: Olgular, Kurgular ve Gelecek Stratejileri", *Yoksulluk ve Kadın* içinde, Topçuoğlu ve diğ. (Eds), Ayrıntı: istanbul

Çelik, A. (2010), "Muhafazakar Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik" , *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:41-2, 63-81

Erdoğan, N.(2002a) "Garibanların Dünyası: Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar", *Yoksulluk Halleri* içinde, Deki,İstanbul .

Erdoğan, N. (2002b) "Yok-sanma: Yoksulluk Maduniyet ve Fark Yaraları" , *Yoksulluk Halleri* içinde, Deki, İstanbul.

Erdoğan, S. ve D. Kutlu (2014) "Dünya’da ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, 2, s.63-114

Fukuda-Parr S. (2010), "What Does Feminization of Poverty Mean? It Isn’t Just Lack of Income", *Feminist Economics*, 5:2, 99-103.

Gökavallı U. (2013), " Everyone’s Own Poverty: Gendering Poverty Alleviation Policies in Turkey", *Womens Studies International Forum*: 65-75

Güneş F. (2014), " Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, Kaynakların Yoksulluğu mu? Kadın Emeği Merkezli Eleştirel Bir Analiz", *Yoksulluk ve Kadın* içinde, Topçuoğlu ve diğ. (Eds), Ayrıntı: istanbul

Haberturk(2014), "İşte Gerçek Yoksul Sayısı", <http://m.haberturk.com/is-yasam/haber/1005611-iste-gercek-yoksul-sayisi>

Kardam F. ve Yüksel (2004), " Kadınların Yoksulluğu Yaşama Biçimleri: Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk", *Nüfusbilim Dergisi*, sayı:26, s.45-72

KEIG(2013), *Türkiye’de Kadın Emeği ve İstihdama Yönelik Politikalar*, Keig: İstanbul

Kayın, E.(2013), "Kentsel Mekan-Kadın İlişkisinde Gündelik Haklar ve TMMOB İzmir İKK çalışma Grubunun "Koltuğuma Oturma" Projesi, <http://www.tmmobizmir.org/wp-content/uploads/2014/06/78.pdf>

Kimenyi Mwangi S. and J. M. Mbaku(1995), "Female headship, Feminization of Poverty and Welfare", *Southern Economic Journal*, vol:62, no:1, 44-52

Köse A. , S. Bahçe(2008), "Yoksulluk Yazırının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflara Dönmek", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Tartışma Metinleri*, no 107.

Masterson M. ve diğ. (2014), "Türkiye'de Yoksulluk Ölçümüne Yeni bir Yaklaşım" *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, sayı 23: 22-30

Memiş E. ve Ö. Özay(2011), "Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme", *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* içinde, S. Sancar (ed.), Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Moghadam, V. (2005), "The Feminization of Poverty and Womens Human Rights", http://www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/Feminization_of_Poverty.pdf

Ocak, E.(2002) "Yoksulun Evi", *Yoksulluk Halleri* içinde, Deki, İstanbul

Robeyns I. (2001 b), "Sen's Capability Approach and Feminist Concerns" submitted to a book with selected papers from the conference on Sen's capability approach, St. Edmunds college, June 5-7, 2001.'den alıntılanan F. Kardam ve Yuksel(2004).

Sallan Gül S. (2005); "Yoksulluğun Kadınsılaşması", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı:1, s.25-45

Şener, Ü. (2009), "Kadın Yoksulluğu", *TEPAV Araştırma Notları*, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf

Şengül S. ve M. Fisunoğlu (2014), "Türkiye'de Kadın Yoksulluğu", *International Conference on Eurasian Economies 2014*, <http://www.eecon.info/papers/1065.pdf>

Şenses, F.(2001), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü*, İletişim: İstanbul

Topçuoğlu A. ve G. Aksan (2004), "Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Sosyal Yardımlar ve Kadınlar" *Yoksulluk ve Kadın* içinde, Topçuoğlu ve diğ. (Eds), Ayrıntı: istanbul

Ulutaş, Ç. Ü. (2009), "Yoksulluğun Kadınlılaşması ve Görünmeyen Emek", *Çalışma ve Toplum*, 2, 25-40

UNDP(2015), "2014 İnsani Gelişme Raporu:İnsani İlerlemeyi Sürdürmek: Kırılganlıkları Azaltmak ve Dayanıklılık Oluşturmak: Açıklama Notu", <http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/2014%20C4%B0nsani%20Geli%C5%9Fme%20Raporu%20-%20A%C3%A7%C4%B1klama%20Notu%20%28T%C3%BCrkiye%29.pdf>

Uysal, G.(2013), "Kentlerde Kadınların İşgücüne Katılımı Artıyor", 13/143, <http://betam.bahcesehir.edu.tr/tr/wp-content/uploads/2013/02/ArastiramaNotu143.pdf>

Uysal, G. Ve M. Durmaz(2014), "Reisi Kadın Olan Her Dört Aileden Biri Yoksul", BETAM Araştırma Notu 14/163, <http://betam.bahcesehir.edu.tr/tr/2014/03/reisi-kadin-olan-her-dort-haneden-biri-yoksul/>

Walby, S.(1990), *Theorizing Patriarchy*, Blackwell: USA

World Bank(2010) “Turkiye: Gelecek Nesiller İçin Fırsatların Çoğaltılması”; [http://siteresources.worldbank.org /TURKEYEXTN/Resources/361711-1270026284729/](http://siteresources.worldbank.org/TURKEYEXTN/Resources/361711-1270026284729/)

Zabcı, Filiz Çulha, “Sosyal Risk i Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?”, *AÜSBF Dergisi*, 58/1.

Yrd. Doç. Dr. Elifhan Köse: Fethiye doğumlu olup, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü mezunudur. Aynı üniversitede Siyaset Bilimi doktorası yapan Köse'nin Sessizliği Söylemek: Dindar Kadın Edebiyatı, Beden ve Cinsiyet isimli bir kitabı vardır (İletişim, 2014). Halen Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD kürsüsünde öğretim üyesidir. E-posta: Elifhank@yahoo.com

YAZI ÇAĞRISI

Sayı 18 • Ocak 2016

Kültür ve Kentsel Tipoloji

Son Yazı Gönderme Tarihi: 15 Ekim 2015

Mimarlık nesnelere tipler biçiminde görme içgüdü, bir çeşit anlamaya çalışma eylemine karşılık gelmektedir. Mekânı anlamak tasarıma giden önemli adımlardan biri olarak görüldüğünden holistik bir yapı olarak anlaşılması gereken mekânı, parçalarına ayırarak, sınıflandırarak, kategorize ederek belli özellik ya da özelliklere göre sentezlemek bir indirgemeye neden olurken gözlemcinin ya da tasarımcının tasarım sürecinde yol almasını kolaylaştırır.

Mekânı anlamak yalnızca nesneyi anlamakla olanaklı olamıyor. Mekân kavramı kendi ikiliğini barındırıyor: nesne ve özne. Dosya başlığındaki kültür kavramı öznel boyuta işaret ederken, kentsel tipoloji bizi nesneye götürüyor.

Kentsel tipoloji, her ne kadar kent mekânını parçalarına ayırarak incelemeyi öncelese de, parçaların birbirinden ve bütünden izole edilemeyişi mekânın bir sistem olduğunu bize hatırlatıyor. Bu bağlamda bu dosyanın konusu olan kentsel tipoloji kavramı pek çok ölçeği ve bileşeni kapsıyor. Bir kentin tipolojisini oluşturmak ya da okumak, bir açıdan, o kenti oluşturan binaların, meydanların, yolların, parkların; kentin fiziksel bileşenlerinin aracılığıyla kentin tipolojisini okumak anlamına gelir. Kent formu ya da morfolojisi, söz konusu fiziksel bileşenlerin özellikleri ve bir araya geliş biçimleriyle kurulur. Her ölçekteki ve her bağlamdaki tipolojiler kent formunu etkiler.

Kentin fiziksel bileşenlerinin dışında olan ve öznel faktörlerden sayabileceğimiz kültür kavramı, soyut bir kavram olmakla birlikte insanların yaşadıkları mekânları şekillendirmelerinde, bilinçli ya da bilinçsiz, önemli bir faktör olmuştur. Bir mekânı sahip olduğu kültüre göre şekillendirme istediği insanın psikolojik gereksinimlerinden biri olarak görülebilir. Dolayısıyla kentler kültürel gereksinimlerin somutlaştığı fiziksel ortamlardır. Tipolojik

okumalar ya da analizler kentlerdeki kültürel farklılıkların ortaya çıkarılmasında araç olarak kullanılabilir.

İdealKent (Kent Araştırmaları Dergisi)nin bu sayısı, sizleri kentlere tipoloji ve kültür ekseninden bakmaya davet ediyor.

*

Dosya kapsamında yönlendirici olabilecek bazı başlıklar aşağıda verilmiştir:

- Kültür ve Kentsel Tipolojide Temel Yaklaşımlar
- Kentsel Tipolojide Yöntemler
- Teori ve Uygulama
- Kentsel Tipoloji, Kentsel Morfoloji, Kent Formu
- Büyüyen Kent ve Kent Formu
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Sosyoloji
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Ekonomi
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Psikoloji
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Tarihsel Yaklaşımlar
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Koruma
- Kent Formu, Tipolojiler ve Kimlik
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Estetik
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve İşlev
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Kent Dokusu
- Ekoloji ve Kent Formu
- Kentsel Morfoloji, Kentsel Tipoloji ve Algılama
- İnsan Davranışı ve Kentsel Tipoloji
- Kentsel Tipoloji ve Mahremiyet
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Mekân Dizimi
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Biçim Gramerleri
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve CBS Uygulamaları
- Kültür, Kentsel Tipoloji ve Sayısal ve Hesaplamalı Yöntemler

Bu çerçevede, araştırmacıların hazırlayacakları çalışmalarını, en geç **15 Ekim 2015** tarihine kadar **idealkentdergisi@hotmail.com** ve **idealkent@gmail.com** adreslerine göndermelerini bekliyoruz. Katkılarınız için şimdiden teşekkür ediyoruz.

Sayı Editörü:

Yrd. Doç. Dr. Emine Köseoğlu

İletişim: koseogluemine@gmail.com

YAZARLARA NOTLAR

Yayın İlkeleri

idealkent, disiplinlerarası bir yaklaşımla kenti merkez alarak hazırlanan çalışmaların yer aldığı hakemli bir dergidir. Dergi; Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere, yılda üç kez yayımlanır.

idealkent'in yayım dili Türkçe'dir. Bununla birlikte, yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.

Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa idealkent'te yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalanna bakılmaksızın idealkent'te yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

idealkent'te yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım haklarını idealkent'e aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da idealkent'e ve anlaşmalı olarak da çizer ve fotoğrafçılara aittir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılacak şekilde e-postayla ya da cd içerisinde teslim edilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

idealkent'e ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Yazım Kuralları

idealkent'e gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 2500-6000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Yazılarla birlikte, toplamda 1700 karakteri (boşluklu) geçmeyen; Türkçe ve yabancı dilde özetle, 5-10 kelime arası Türkçe ve yabancı dilde anahtar kelimeler, yabancı dilde başlık ve ilaveten Türkçe kısa özgeçmiş de iletilmelidir. Ayrıca, yazarla irtibat kurabilmek için gerekli telefon numarası, adres ve e-posta bilgileri de gönderilmelidir.

idealkent'teki makalelerin imlâ ve noktalamasında yazarın tercihleri geçerlidir. Ancak sehven yapıldığı anlaşılan yazım ve noktalama hataları düzeltilir.

Yayımlanması talebiyle idealkent'e ulaştırılan yazılarda, metin içindeki alıntı ve göndermeler, ayrıca içinde (yazar soyadı, kaynağın basım yılı: sayfa numarası sırasıyla), APA (American Psychological Association)'nın en son gönderme ve kaynak gösterme kılavuzuna uygun olarak yapılmalıdır. Metin dışında yapılan açıklamalarda, sonnot yerine, o sayfanın altında yer alacak olan dipnot kullanılmalıdır. idealkent'te yayımlanan makalelerin yazarlarına, yazılarının bulunduğu sayıdan iki adet verilir.

idealkent'e yazı göndermek için, idealkentdergisi@hotmail.com ve idealkent@gmail.com e-posta adreslerini veya A. Öveçler Mah. 1312. Sok. 5/1 Öveçler, Çankaya / ANKARA adresini kullanabilirsiniz. idealkent'in gelecek sayılarında işlenecek dosya konuları internet sitesinden öğrenilebilir

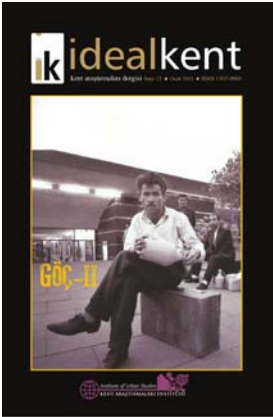
www.idealkentdergisi.com

idealkent

Kentteki yolculuğumuz devam ediyor.

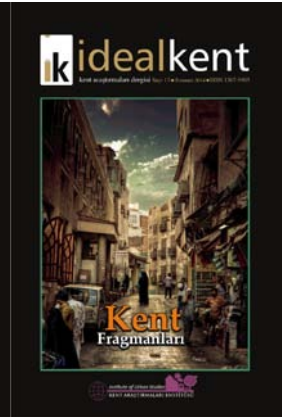
Sayı 16: Kent ve Yoksulluk

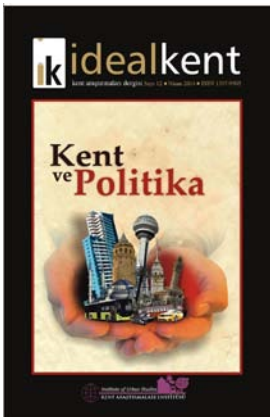
Sayı 15: Göç-II

Sayı 14: Göç-I

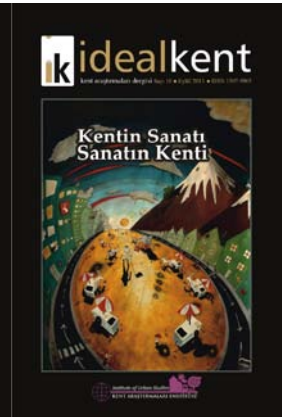
Sayı 13: Kent Fragmanları

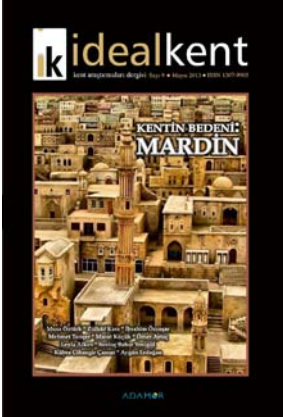
Sayı 12: Kent ve Politika

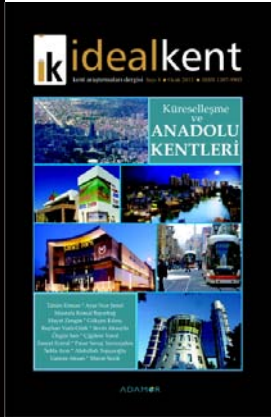
Sayı 11: "Buralar Eskiden Bağ idi'' Ankara'nın Semtleri

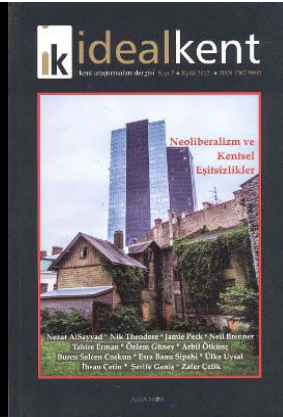
Sayı 10: Kentin Sanatı, Sanatın Kenti

Sayı 9: Kentin Bedeni: Mardin

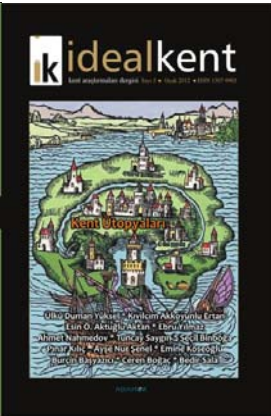
Sayı 8: Küreselleşme ve Anadolu Kentleri

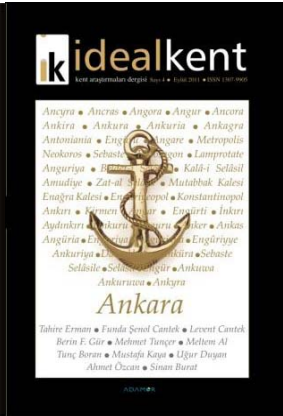
Sayı 7: Neoliberalizm ve Kentsel Eşitsizlikler

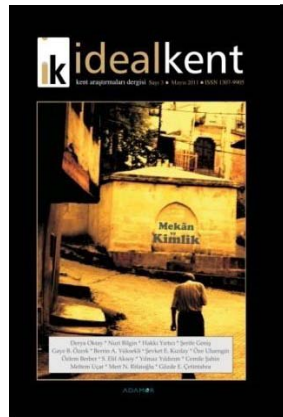
Sayı 6: Güvenli Sözcükler

Sayı 5: Kent Ütopyaları

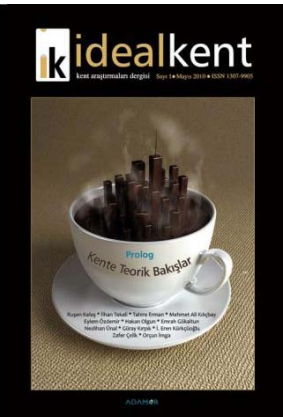
Sayı 4: Ankara

Sayı 3: Mekan ve Kimlik

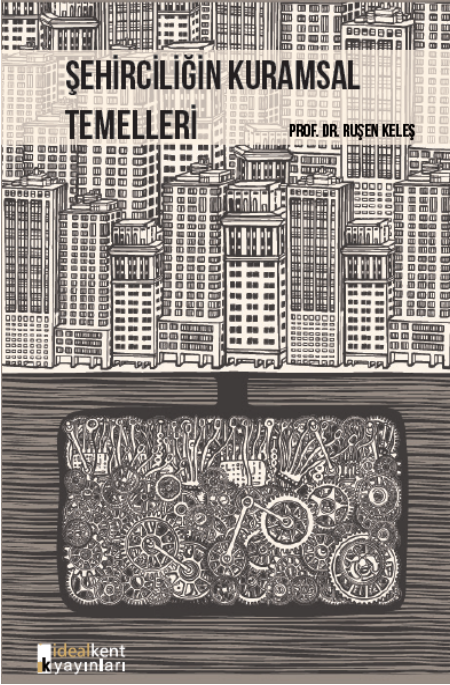
Sayı 2: Mahalle

Sayı 1: Prolog: Kente Teorik Bakışlar

Kentin yolculuğu kitaplarda devam ediyor.

2010 yılından itibaren düzenli bir şekilde kent araştırmaları alanında yayın yapan İdeal Kent, birikimini sadece kent alanına odaklanan kitaplarla sürdürüyor.

Kenti bütün yönleriyle anlama ve onu yeniden yorumlama arzusu taşıyan İdeal Kent Yayınları, kent araştırmaları alanındaki nitelikli çalışmalarını okuyucularıyla buluşturacak.

Türkiye kent araştırmaları literatürüne çok büyük katkıları olan **Prof. Dr. Ruşen Keleş'in** "*Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*" isimli bu önemli eseriyle yayın hayatına başlayacak olan İdeal Kent Yayınları kent çalışmalarını alanındaki bilgi birikimine kalıcı eserlerle katkı sağlamayı hedefliyor.

Eylül'de bütün kitapçılarda...

İdeal Kent Yayınları

Aşağı Öveçler Mah. 1312. Sok. 5/1 Öveçler, Çankaya-Ankara

Tel: 0312 285 53 59 Faks: 0312 285 53 99

www.idealkentdergisi.com